

ל ש ו נ נ ו

רבעון לענייני הלשון העברית
מוצא ע"י ועד הלשון
העברית בארץ ישראל
נערך תרפ"ח — תרצ"ג עלידי ד"ר א. צפרוני ז"ל

העורך:

נ. ה. טור-סיני

כ ר ך ט " ז

יוצא לאור בסיוע מוסד ביאליק
שעל יד הסוכנות היהודית לארץ ישראל

תוכן העניינים

א. הלכה ומעשה בלשון — מדור מוקדש לזכרו של בנימין קלאר ז"ל

168—164	אברמסון ש': פשטות (אגמון; בעל-חוב; עוות, מעוות = יוצא מהשורה; עמס = סתר)
148—144	אלון ג': השכבה
187—180	אלוני נחמיה: תלף
143—141	אפשטיין י"נ: פירורים לאפר שרופים (מרתבני; פרוא [פרוה], "פרעה"; ביקתא; אתרח [אתרה])
163—156	בן-חיים זאב: תרגומים נשכחים ומתמיהים (איפשר — מסר; המניח — הביא מנחה; קשר-קלף; "והיא נקודה אחת מחוצה")
155—149	בניאל י': מלים שנוצרו מתוך דרשות חז"ל
179—169	ברגריין ג': כלל ה' של ר' אליהו בחור — פרק בתולדות הדקדוק העברי
211—209	גוטשטיין משה: על מבטא הרי"ש בעברית
127—121	טור-סיני נ. ה.: מלים ומושגים במקורות לשוננו (המשך) (משנה תורה; למען ספות הרוח את הצמאה; שמיר ושית)
140—128	ייבין שמואל: אשנב ושכבה
208—196	פירסט אהרן: הכפילות בלשוננו
191—188	קאסוטו מ. ד.: היסוד העברי בלשון דיבורם של יהודי איטליה
120—115	קלאר בנימין ז"ל: מראשיתו של הדקדוק העברי
195—192	קלוזנר יוסף: ארמיסמים

ב. חקירות בלשון

33—29	אלוני נחמיה: כל דבר שאין בו רוח חיים זכרהו ונקבה, פתגם דקדוקי מיוחס לראב"ע
28—20	היינמן יצחק: להתפתחות המונחים המקצועיים לפירוש המקרא. ג' (סוף). פתח, פתח
19—12	טור-סיני (טורטשינר) נ. ה.: הרקיע והשחקים
38—34	— מלים ומושגים במקורות לשוננו
11—	סלושץ נחום: הפונית החדשה ביחס לעברית—פענוח כתובת לדוגמה 3—11

ג. להרחבת הלשון ולתיקונה

46—39	בן-חיים זאב: מבעיותיה של המילונות למקצועות הטכניים
66—55	גויטיין ש"ד: המועצה לתרבות הדיבור, מהותה ופעולתה מאיר תש"ז ועד מרחשוון תש"ח (מאי 1946 — נובמבר 1947)
54—47	שמחוני ש': הצעת טרמינולוגיה כימית בעברית

ד. ביקורת וביבליוגרפיה

- כנעני יעקב: מילון חדש מנוקד ומצויר
220—212
ספרים שנתקבלו במערכת
222—221 ; 68—67

ה. הערות והצעות

- בן-צבי: י' לקביעת השם העברי של City of Jerusalem
76—75
ברגגריין ניסן: נוספות למאמרי נאם (ספר טורטשינר, עמ' 147)
72
— למאמרו של ג' אלוני, „לשוננו“ ט"ז, עמ' 29—31
228—227
הרטום א"ש: למאמר הנ"ל
227
— תשובה להערות
74
ירדן דב: הערות לשוניות (1). צינור — כלי זמר או מרזב?
2. ועדה — מלה תלמודית?
71—69
מירסקי אהרן: הערות בעניין חריזה ומבטא
74—72
פרנקל מאיר: Ketowes
226—225
ראובני א': א. התפעלות והיפעלות; ב. נאמנות
224—223
הערות המערכת
226 ; 224
תיקון טעות
228

ו. מפעולות ועד הלשון

- זיכרון דברים של האספה הכללית של ועד הלשון העברית בתל-אביב
בימים י"ד—ט"ו בשבט תש"ז
81—77
זיכרון דברים של האספה הכללית הפומבית לקראת הקמת האקדמיה
ללשון העברית, ב' בטבת תש"ט
267—250
תכנית מפעלי האקדמיה
269—267
כללי הכתיב חסר הניקוד
89—82
מונחי בניין (א). בנייה באבן ובלבנים; ב. חיבור עצים
114—106
מונחי מיקרוביולוגיה וסרולוגיה
234—231
מונחי נגרות בניין
246—243
מונחי נגרות רהיטים
249—247
מונחי פסיכולוגיה (רשימה ו')
105—90
מונחי רפואה (רשימה ז')
242—235
שמות פטריות
230—229
מידעיות ועד הלשון
270

הפניית החדשה ביחס לעברית — פענוח כתובת לדוגמה *

את מחקרי האפיגרפי הזה, שהוא המשך לחיבורי „אוצר הכתובות הפיניקיות“ אשר יצא לאור על ידי ועד הלשון, ביזמתו של פרופיסור נ״ה טורטשינר ובהשתתפותו, אני מקדיש לכבוד היום, שבו נמלאו שישים שנה לחיי החכם הרבגוני והמהין הזה, שהוא אחד מראשי המדברים בחקר הלשון העברית ואחיותיה השמיות. בתור נשיא ועד הלשון ועורך „לשוננו“ ומחקרי הלשון שיצאו על ידי ראוי פרופ׳ ט׳ להכרה טובה ולרחשי הכבוד, שרוחשים לו חבריו ותלמידיו בעבודת התחייה והמחקר, אשר בקהלם נמנה גם כותב הטורים האלה.

ואני בשלחי לבצל היובל את ברכתי ליום הגיעו לזקנה, שיש בה חכמה ורעננות — אורך ימים בימינו ובשמאלו עושר וכבוד — בחרתי להגיש לו מנחת חבר זו במקצוע האפיגרפיה העברית-הכנענית, כי מי כמוני יודע, אשר נוסף על פעולותיו הספרותיות והמדעיות המרובות והמקוריות נודעה לו זכות גדולה במדור האפיגרפי: להתמדתו הגדולה, לחריפותו המצוינת אנו חייבים את מעשה פענוח הטפסים, שנתגלו בלכיש ושהם מופיעים כמילואים לספר ירמיה ומאירים באור חדש את תקופתו. לא רבים הם במחננו החוקרים היודעים מה קשה לפתור את חידת הטפסים האפיגרפיים הקדומים — ומה גם אם נכתבו על שברי חרס מחוקים; כמה יגיעות יגע המפענת, וכמה סבלנות ושאר-רוח היו דרושים לו, כדי שיוציא אורות חדשים מאופל העבר הרחוק, שנתגלה לפנינו בצורה פגומה כל כך. ברוך יהיה החבר העברי המסור הזה, אשר כל דבר וחפץ עברי אינו זר לו, לאלהי העברים, עד כי יבוא לשנת המאה, ועיניו תחזינה בתחייה השלמה ובגאולת ארץ העברים!

א

הפניית החדשה ביחס לפיניקית ולעברית

הלשון הכנענית, אחרי בלותה עם חורבן קרתחדשה קרית מעוזה במערב ולאחר שכבר חדל להיות לה אורח בפיניקיה ארץ מכורתה, ששם נבלעה בסורסית, היתה לה עדנה וגם תקופה של שגשוג והתפשטות מרובה בארצות

---

* מאמר זה נועד להתפרסם בספר טורטשינר („לשוננו“, כרך מ״ו), אלא שהגיע לידנו עם גמר עריכת הספר, מפני שמחברו היה בחוץ לארץ באותו חזסן, המאמר נדפס אפוא כאן כחפץ לזכר טורטשינר, ואין פרופ׳ טורטשינר, עורך-לשוננו, שמאמר סוקרש לו, אחראי להדפסתו. שכן אין זה מדרכו של העורך לתת מקום לפרסומים שנכתבו לכבודו.

ברבריה ובכמה מאיי המערב. ידיעות בודדות, שהגיעו אלינו על ידי סופרים רומיים, קובעות, כי הלשון הפונית החדשה התהלכה בקרב החלק התרבותי של יושבי אפריקה, כי בה השתמשו גם מלכי נומידיה ומוריטניה ובה גם תורגמו – יותר נכון אליה הותאמו – כתבי הקודש בתקופה הנוצרית. בדורות האחרונים נתגלו אלפי כתובות בכל קצות ברבריה, שהן מצוינות בתכינות לשוניות ואורתוגרפיות מיוחדות להן ושנכללו במונח „פונית חדשה“ (ניאורפונית), להבדיל בינה ובין הפונית, היא הפניקית בזמן קיומה וגדולתה של קרתחדשה. סימניה המובהקים הם: כתב עברי המיוחד, שהוא דומה בנטייתו לכתב הקורסיבי של הספרדים במזרח, ויש בו גם משום שרטוטי הכתב הכופי הערבי; כתיב מתוקן שיש בו מן החידוש: בהשפעת הלשון הלטינית, שהיתה לשון המלכות באפריקה, מאז חרבה קרתחדשה (בשנת 146 לפני הספירה), הוכנסו לתוך הכתב הזה אמות קריאה על-פי כללים מיוחדים, ולאו דווקא אותיות אוֹי בלבד: האלף למשל באה במקום החירק והסגול; הויִו במקום החולם והשורק, מפני שֶׁפ רוב לא הבדילו בין o ל־u. טשטוש אותיות הגרון במבטא, שאותותיו כבר ניכרו בכתובות פניקיה המאוחרות, נעשה כמעט כולל במאות הראשונות לנצרות; אותיות כגון ע ו ח נעשו מיותרות לגמרי, ועל כן השתמשו באות ע ופעמים גם בח להביע את התנועה a. טשטוש זה הביא גם לידי ביטול השינויים בין הפעלים השלמים והחסרים או הרפויים, אם גם נזהרו הסופרים המובהקים – ואמנם היו כאלה בין כתבי פונית באפריקה בדורות הראשונים – בציון ההבדלים בין טִית ותיִו, בין כִּיף וקִיף וכדומה.

העובדה של הטשטוש הזה מכבידה מאוד על הקריאה בכתובות הפוניות החדשות, ואם נוסיף על זה, כי הכתב עצמו, שהתפשט מקווי המורכבים ונעשה מעין סטנוגרפיה, שקשה לעין לא מנוסה להבחין בין רוב אותיותיו, נוכל לשער מה רב העמל והיגיעה, שזקוק להם כל הבא להסיר את הלוט מעל אלפי תעודות כתובות בניב, שגם בהשתנותו נשאר קרוב כל כך ללשוננו העברית ולשפת כתבי הקודש בכלל.

המחקר של פענוח הכתובות הניאורפוניות הוא תורה שלמה ומורכבה, שעדיין היא נמצאת בחיתוליה, וללמוד אותה צריכים חוקרי לשוננו. כי הרבה יש להקיש מתוצאותיה על התפתחות לשוננו החיה: קודם כל לשון זו היא כמעט היחידה בין לשונות שם הצפונית, שהוכנסו לכתבה אותיות־תנועות באופן שיטתי. (נזכיר בכל אופן גם את הניב הערבי המלטאי, שהוא כתוב כולו באותיות לטיניות בצירוף אמות־הקריאה הנהוגות בכתיב הלועזי.) על זה נוספו שמות, מלים וביטויים, שנתחדשו באפריקה או לוקחו מלשונות הלובים, וגם מרומית ופעמים גם מיוונית. כנגד זה מוצאים בטפסים האלה שמות פרטיים, מלים וביטויים, שהם דומים לאותם שבלשון העברית מתקופת המשנה והמדרשים, אין בדעתי להכריע כאן בדבר השאלה: מי לקח ממי? ואולי היה בזה תהליך של התפתחות מקבילה ומתאימה לתנאי הזמן, שהרי מלכות רומא היתה שלטת בקדמת אסיה ובברבריה

1. אי אפשר בוסן הזה לקבוע בדיוק את הכללים ביחס לכתיב של כל התנועות, בייחוד ביחס לכתיב העברי, שכן ייתכן, שבפונית תבוא a בטקס חירק או סגול בעברית. אבל יש להניח, כי האלף דינה כצירי-סגול, ואיור מבטאה i, אבל גם צירי; וכן חולם וִו בא לרוב בתור E, והכל לפי המבטאים המקומיים.

כולה, ואל נכון לא נפסק הקשר בין הארצות האלה לגמרי. בכל אופן אנו מוצאים, שכמה מחכמי התלמוד היו ילידי אפריקה הרומית או גם ישבו בה ישיבת קבע. ואשר לתקופה, שבה נכתבו הכתובות הניאופוניות רגילים לקבוע אותה פחות או יותר בזמן שבין חורבן קרתחדשה (146 לפה"ס) ועד המאה השישית לספה"נ. ואולם ביחס לכתב העברי הניאופוני המיוחד אי אפשר להגביל את זמן השימוש בו בדיוק: באוצר הכתובות הנ"ל הובאו לדוגמה טפסים אחדים בכתב הזה, שנכתבו בזמן עמידתה של הבירה הפונית (מס' 210, 218, 222). מצד אחר מוצאים במקומות שונים כתובות ניאופוניות מזמן מאוחר, שנכתבו בכתב המופתי, שהיה נהוג בצור ובקרתחדשה. פעמים מוצאים כתובות דו־לשוניות: פונית ותרגום לטיני בצדה (כגון: מס' 211, 222), ואולם בכללו נהגו לכתוב בכתב הניאופוני ובכתיב המתוקן המיוחד לתקופה המאוחרת. הוברר, כי הלשון והכתב האלה האריכו ימים עד דורות הכיבוש הערבי (באמצע המאה השביעית), שאז תפסה הלשון הערבית השמית והכתב הכופי את עמדתם, ממש כמו שאירע לארמית בסוריה, מאז חדל להיות לה אורח בעולם החיים.

גורם חשוב, המכביד על פענוח הכתובות מסוג זה הוא הכתב הקורסיבי, שהוא, כאמור, ראוי לשם כתב סטנוגרפיה. לא זו בלבד שכמה מאותיותיו הם קווים פשוטים דומים כמעט זה לזה, אלא גם יש בו אותיות מחוברות יחד, שקשה לנו לעמוד על אופן צירופן. הקושי מכביד ביותר, משום שאין בידינו טפסים כתובים על עץ או על נייר וכל מה שנותר מכתב זה הוא חרות באבנים בסגנון לקוני מצומצם. הבלשנים שעסקו בפענוח הכתובות מסוג זה הם מעטים. ולא הספיקו להגיע לידי תורה שלמה ומסוימת — כמראה שראינו ביחס ללשון ולכתיב הפניקי־פונית, ועוד רבה העבודה לפני החוקרים להגיע עד חקרי התופעה הלשונית הזאת, שממנה יוצא, כי האילן העברי־כנעני העתיק הכה שורש וגם עשה ענפים על אדמה רחוקה, גם לאחר שנעקר ונבל כנען ארץ מכורתו. ויש להניח, כי לולא הציפו הערבים בני שם את ערבות אפריקה וכפו על הילידים יחד עם אמונתם את לשונם השמית (שבני השכבות העליונות יושבי הערים הפוניות מיהרו להחזיק בה לצרכי המסחר והאמונה), כי עתה האריכה ההתפתחות המיוחדת של לשון זו ימים רבים (ואל נכון היתה משתנה ומגיעה לידי צורה לשונית חדשה). כבר הורה אותו זקן קָרְמוֹן גַּנֹּ — שאפילו בדיבור הברברי והערבי של ילידי המערב נשארו עבראיסמים — או פניקיסמים — לרוב.

הכתובת הגדולה, שאני נותן כאן את שתי הפרשיות הראשונות ממנה לדוגמה עם ביאור בצדה, היא טיפוסית מאוד בשביל האופי הלשוני של הפונית בזמן הקיסרות הרומית, ובה אני פותח את הפרשה של קובץ כתובות מסוג זה: חכמים אחדים וביניהם מורי פיליס ברג'ה; ויוסף הלוי; וכן לידוברסקי; עמלו רבות על פתרונה ולא הגיעו עד קצה, ואני הכותב הנני ממלא אחריהם ומשלים אחרי עיני רב.

1. Comptes-rendus de l'Académie des Inscriptions 1899, p. 2 s.; Mémoires de l'Académie etc. t. XXXVI, 2 p. (עם ציור הטופס).

2. Revue Sémitique 1901. p. 268 s.

3. Ephemeris etc. t. I, S. 45 f.

העיר מכתר, שבה נמצאה הכתובת, נזכרה גם במטבעות בשם המכת ערים, ולא נשתנה שמה עד היום ונראה שמוצאה מן השם כתר.

ב

כתובת מכתר

הכתובת הגדולה, שנמצאה בחורבות מקדש חטר־מיסכר בעיר מכתר בתוניסיה היא מעניינת מכמה צדדים: לא זו בלבד שנתגלתה בלב היבשה הרחק מכרכי הים הפוניים ושומנה הוא מכמה דורות לאחר חורבן קרתחדשה, בתקופה שמלכות רומא, לשונה ותרבותה השתלטו על אפריקה, אלא שהיא מוכיחה, כי הלשון הכנענית־העברית הוסיפה להיות לשון התרבות בסביבה, שבה גרו פונים, נומידים (ברברים) ולטינים יחד, כמו שמעידים גם שמות העצם הפרטיים המובאים בה. הטופס נחרת באבן בשני עמודים והוא כולל עשר פרשיות. אנו רואים — על פי הלשון שבה נכתבה, והכתיב המיוחד לכתובות מסוג זה,¹ — כי הניב הניאופוני היתה לו אחרי בלות הפונית עם חורבנה של הקרת החדשה עדנה חדשה, ונודעו לו חיי התפתחות עצמית בדיבור ובכתב, ולא עוד, אלא שבכמה פרטים מתאימה ההתפתחות המאוחרת הזאת לאותה שהיא מצוינת בלשון החכמים והתפילה העברית. העובדה שמביא אוגוסטינוס (בערך בשנת 400), כי כתיב הקודש תורגמו — יותר נכון הותאמו — ללשון פונית * נותנת מקום לשער, כי גם הספרים העברים המאוחרים היו ידועים לקוראים פונית, ואל נכון גם השפיעו עליהם. ידוע, כי במאה הרביעית רבו המתייחדים באפריקה ונוסדו — בין צאצאי הצורים והילידים שקיבלו תרבותם — כתות מכתות שונות, שהיו קרובות ליהדות.² ואולם מהטפסים שנמצאו בפונית המאוחרת הזאת, אנו למדים, כי ביסודה הונחה המסורת הצורית־קרתחדשתית המופתית, ומלבד מלים ומושגים מתאימים לרוח הזמן המאוחר, השינויים שאנו מוצאים בה, מקורם יותר בכתיב המלא, שהוכנסו בו אותיות ההברה (אמות קריאה) והם המשנים את הבנת הכתוב ומקשים על הגדרת השורש. טעם אחר לקשי ההבנה הוא טשטוש אותיות הגרון; תהליך זה כבר היה פועל בזמן קרתחדשה. אבל בעוד שהסופרים בקרתחדשה שמרו על הכתיב הקדמון ועשו סייג לו, הנה בתקופה שלפנינו הגיעו העניינים עד כדי כך, שעשו מן העיין, שמבטאה נשכח לגמרי ונמצאה בטלה, אות מקבילה לתנועה a בלשונות הצפון. ואין מן הצורך לאמר, כי לא הקפידו תמיד בשמירת הטיית והתייז או גם הכיף והקירף.

הכתובת חרותה על האבן בשני עמודים ומחולקת לעשר פרשיות. בכולן יחד 47 שורה. אנו מבארים כאן את שתי הפרשיות הראשונות, שהן עיקר בטפסים.

1. שם העיר היום Mactar, והוא כתוב על המטבעות המכתרים. העיין טורה על תנועת פתח — והוא במספר הרבים.

2. עיי' שריידר: די פעניצישע שפראכע עי' 66.

3. הארכתי בנושא זה בפרקים הראשונים של החלק השני מספרי Les Hébreux-Phéniciens.

4. על התניך בפונית ראה שם עי' 299.

I

1. המזרח אש לדרת אש בנא מקדש חצרת
2. פחנת קדשם מחזות שתעת אל עמת
3. עטרת אדראת לא ולעמא ישב אדמת
4. לאדם הקידש לשאת אחת שמם בסוב
5. מלך חטר מיסכר רזון ימם בעל חרדת
6. על גברתם כעתבתי יתנתי שבעת

II

7. סמל מרנ ... חסיד תם. לתא עלם עבד
8. ירד בעמק הלח ואחרסת ... תעת אדרת
9. ראשא צלק אתם דיטא . דלעק . צב חפערת
10. שחרץ דערכן ולנאחן יתן נכתחת
11. כילן באשר לב פעלן ביתן שבעת

הצעה של תרגום:

I

1. המזרח אשך (לשר או מלך) דרת אשר בנה מקדש חצירות
2. לפני מקהלות קדושים: מחזים שתחת (או שנתתי ?) אל עומת (מנגד ל)
3. עטרת אדרת (שיהיו ?) לו (לאדרת) ולעמו יושב האדמה (הזאת).
4. לאדם הקודש (או הקדיש) (כדי) לשאת את שמם בסוד
5. (האל) מלך חטר מיסכר רוזון הימים בעל חרדות.
6. על גבורתם כתבתי (ו) נתתי (פס זה, או פסיק).

II

7. סמל מרנ... חסיד תם — לתא עולם עשה (?)
8. הבן בדמלקרת (את) הלוח והחרסית (עליה) מתחת לאדרת
9. ראשו (של הסמל או של האדרת) צלק (או צלקו) אתם [ליטא ודלעק ח]צבו לתפארת
10. מזהב, (החרשים) דערכן ולנאחן (ו) נתנו (אותו) נכתחת (?)
11. כילינו (את המלאכה) ביושר לב. פעלנו ביחנו (?) שבעת (פסיק ?).

ג

פירוש הטופס

1. שורה

מורח. — שם זה נמצא באוצר הכתובות הפניקיות (129, 16) ושם ביארתי כי עניינו חבורה או מעמד של אזרחים שחוברו יחד לצרכי עבודת הדת. ונשנה בצורת המזרח בשורה 12. בפרשה הרביעית נמצא כתוב גם רב מורח, כלומר ראש אנשי המזרח.

אש לדרת. — אשר לדרת — ולהלן בשורה 3 כתוב אדראת. ונראה על פי הכתוב (ש' 3) לו ולעמו, וכן מש' 5, כי כאן שם מלך או שר צבא ובא כאן בהשמטת האליף. ההשערה שהכוונה לדירות שנבנו או למקום בשם דורה, אינה מתקבלת. ולא מצינו שורש דר בלשון זו.

אש בנא. — אשר בנא, אליף במקום ה' — ונמצא גם במקומות אחרים. ואולי עניינו בנא — בנו ברבים ומוסב לאנשי המזרח.

מקדש חצרת. — מקדש וחצרות מוקפות חומה מסביב לו וע' באוצר שם (3,2,99). השווה: בחצרות בית ה' (תהלים סוף קט"ז).

שורה 2.

פחנת כרשם. — החיית היא זעירה והנרין ספק. החיית לא הורגשה במבטא כלל, ואולי הוראתו היא פנת כלומר לפני קדושים או הצדיקים כמו שמצינו (שם 156, 13): פנת אלם = לפני אלים. ואולי עניינו פחרת, כדבר שכתוב מפחרת אל גבל (שם 2, 4) פירושו סוד אלהי גבל, פנתיאון בלע"ז, ונמצא המונח גם בכתבי אוגרית והוא ממוצא אכדי. ואם נקבל דעה זו, יהיה פירושו: סוד קדושים, אבל קשה להניח כי מונח אכדי קדמון זה שב וצף למעלה בדורות המאוחרים. לידוכרסקי הציע: פ(ב)חנות קדושים, ואינו מתקבל על הדעת.

מחזות. — כנראה שם אחד מחלקי הבניין ונמצא במלכים א' ז' ד', ופירושו שם חלונות עם אשנבים, lucarne בצרפתית.

שתעת. — מלה קשה להלמה, בייחוד משום שהשי"ן היא כנראה אות היחס והעי"ן, אפשר שהיא אם הקריאה a. להלן — ש' 8 — יש תעת. ברג'ה ביקש לתקן, ולקרוא תנת (שם אלת קרתחדשה), והלוי הגיע עד כדי להמציא אלה בשם תעת, אבל שניהם לא התחשבו בתפקידו של העי"ן בתור אות קריאה גרידא שלא מן השורש. אפשר להניח כי תעת הוא במקום תחת, אבל ייתכן, שכאן ההוראה תת או תתן, כלומר נתנו, או: בתתם, דוגמת הכתוב: בתתם ספם את ספי (יחזקאל מג, ח').

אל עמת. — לנוכח, מנגד, כמו שנמצא ביחזקאל מ"ב, ז': לעמת הלשכות. ובקהלת (ו', י"ד) יש: זה לעמת זה. ובכתובות יש עמת במובן חבורה דתית (שם, 258 וכו').

שורה 3.

עטרת אדראת. — עטרת לעטר בה את דרת או אדראת? אם לא שנבאר כאן עטרת אדראת, שחלק מהמקדש שנמצא מנגד נקרא בשם „עטרת אדראת“. אדראת — אדרת אולי הוא כאן אחד ממשיגי הכבוד לאלים (שם 10, 19; 35 וכו'). עטרת לאנשים ברבים שעטרו במקדש נזכרות בזכריה (ו' י"ד), וכן נעטר אדם חשוב באתונא (אוצר 121, 3) ובקרתחדשה נזכר (שם 155, 6) הפעל עטאר. לא ולעמא. — לו (לדרת דנן) ולעמו. אליף במקום ה' או להיפך נהוג בפניקיה ונעשה כולל באפריקא.

ישב אדמת. — יושב הארץ או האדמה הקדושה, שעליה עומד המקדש, ואולי הכוונה היא לארץ אחותו כולה, מאחר שבשורה 6 נזכרו גבורות שנעשו ע"י דרת ועמו.

שורה 4.

לאלם הקודש. — לאל הקודש, ואולי היו"ד של הקידש היא התנועה צירי, שבאה במבטא במקום חולם. לדעת הלוי מבטאה הוא קדיש, צורה מצויה בלשון געז, והיו"ד מסמנת מעין שוא נע. ואולי יש לפרש בהפעיל: הקדיש או הקדישו. לשאת אחת שטם. — גם מהכתב של המלים האלו אנו למדים עד כמה הכנסת אמות הקריאה לתוך השורש מבלבלת את הקורא בלשון שמית. לכאורה אין לפרש כאן לשאת — נשוא, משום שהאליף בשורש הזה חסרה בפניקית בכלל, אלא שכאן הכניסו א' המבטא לתוך הפעל (שית; ע' שם 5, 13; 129, 17, 20). אחת. — נראה שחוא במקום המלה אית — את בעברית, והחייית, שנעשית כמוה כעין—אות הקריאה, באה במקום היו"ד. יש אפוא לפרש לשאת את שטם בסוד האלים, בכל אופן כדי להזכיר כתוב דומה לזה במקרא (שמות כ"ח, א): ונשא אהרן את שמותם לפני ה'.

בסוכ או בסוד. — הדליית דומה לביית ונראה שהצדק עם הלוי, אשר קרא סוד. כגון: עמד בסודה וראה, באיוב (כ"ט, ד): בסוד אלוהי עלי אהלו וכן יש גם: בסוד קדושים. אבל גם בסוב ייתכן שפירושו מסיבה, מושב, והבוחר יבחר.

שורה 5.

מלך חמר מיסכר. — שם זה של אלהות נזכר בכתובות קרתחדשה (שם 4,469, וכנראה גם ב"311) שם כתוב: עבר בת חמר [מסכר], משמע שהיה לאל זה בית (מקדש) ומשרתים בקודש: בכתובת אחרת של מכתר (לידזבורסקי שם ע' 51) יש מלעטר מסכר, עין במקום החיית של חטר, ואולי היה מלך שנעשה אלהות וכן מצינו (שם 3,155) מלכחרם, כל המלך חירם שנעשה אלהות. חוטר בהוראת נצר או מטה נזכר בישעיה (י"א, א) ועניינו כמו מטה אהרן שפרח (במדבר י"ז, כ"ג), או מטה עז (ירמיה מח, יז וכו'), ובאמת אנו מוצאים בכתובת העתיקה של גבל (שם 21) חטר משפטה (חוטר משפט), ועיי מטה עזך ביחס לה' (תהלים קו). מסכר הוא מלשון זכור, שכן כותבים בכנענית סכר בסמך במקום זין, ועניינו אלהי הזכרון (וממילא גם המשפט), מנימוסיני (וכן נמיס) ביוונית.

רון ימם. — אחד מתארי האל ונראה שעניינו רון, ר"ל אדון הימים הוא המושל על הזמן, וכן מצינו (שם 66, 4) בעלי ימם. רון היא שם נרדף לשר ונשיא והוא אחד ממשיגי אל הזכרון, לשון רוונו נמצא באשורית (ע' גוניוס), וכמו כן בשבאית.

בעל חרדת. — גם תואר זה הוא אחד ממשיגי האל דוגמת האל והנורא, וכנראה מהכתוב הבא אחריו נקרא כן, משום שהפיל חרדה על האויבים ונתן נצחון לדרת ועמו.

שורה 6.

על נברתם — על גבורתם שהראו דרת ועמו במלחמה. יש לשים לב, כי לא זו בלבד שאין במלה גברתם אותיות קריאה, אלא שגם לא כתבו שום אות במקום וי"ו אחרי הביית (גבורתם).

כעתבתי. — כתבתי. העין באה לסמן את ההגה a; ויש לשער שכאן שם הפועל מעין כתובת בעברית אבל בפתח תחת הכ"ף, כתובת. בפניית (8,155) מצינו: ספרי כתב בפס, וכן (4, 233) כתב נעמת ועוד.

יתנתי. — במובן שמתי. צורה לא מצויה משורש נתן, שלרגלי הנרין הרפויה הנשנית בו נשתנתה צורתו במבטא. בפניקית (96, 9) מצאנו: יתת=נתתי וכן (210, 6) ונתתן במקום ונתן.

שבעת. — מלה זו נשנית בסוף הטופס הבא. ונראה שהשיין היא אות השימוש. בכתובת מרסיליה (שם 1, 129) נמצא בעת בהוראת לוח התעריף. ואמנם נזכר אולי המונח לוח גם להלן שורה 8. אבל כאן צריך לקחת בחשבון גם את העובדה, שהעיין משמשת תנועה, ואולי ראוי לקרוא ש ב ת, והוא סימן של הפסקה או סוף העניין מעין ס ל ה בתניך, סטופ באנגלית. הפירוש שבעת כסימן המספר אין עניינו כאן. מאחר שיש בלוח זה עשרה פרקים ולא שבעה.

7. שורה

סמל מרנ... — סמל במובן פסל אדם חשוב או אלהות מצוי בכתובות הפניקיות (ע' שם 61, 96 וכו'). מרנ... הוא שם אדם והועמד על קברו, אבל קשה למצוא כאן את הארמי מר, מרן, מרן. ובפרט ששלוש אותיות מחוקות אחריו. בכתובות הנ"ל (71) מצינו שם לועזי מרנס, והוא גם שם אלהי עזה.

חסיד תם. — חסיד כמו בעברית. עם היו"ד, שלא פיללנו למצוא אותה כאן, ונראה שיש בזה השפעה עברית. חסיד הוא תרגומו של pius ברומית, שאנו מוצאים אותו בכתובת אחרת דו־לשונית. יש לשים לב כי השורש חסד בארמית ובערבית יש לו הוראה שלילית, אבל כאן הוא מתאים להוראתו בתהלים. תם הוא במובן תם וישר וגם הוא לא נמצא במקום אחר אם לא בתור פעל (1.99).

לתא עלם. — לפני לתא חסרה אות. ואולי צריך לקרוא אחריה תא עלם. ועניינו כמו חדר בת עלם (שם 1, 132), כלומר הביאו את הסמל לתא של (בית העולם). השווה: (מלכים א, ח, י"ג) לשבתן עולמים. "עשה" במובן: אשר ציווה לעשות.

עבד. — פעל ועשה את הסמל? אבל לא מצינו בלשון פניקית עבד במובן זה, והוא כנראה מושפע מארמית. בפניקית אומרים: פעל או פעל ועשה, אבל כאן משמע מהבא אחריו, כי הוראת עבד היא שנעשה על ידי אחרים.

8. שורה

ירד בעמק. — ירד אפשר לבאר בהפעיל, אבל בכתובת אחרת מאותו המקום אצל לידזברסקי שם ע' 164 אנו מוצאים, ורדם שלא ופירש: ילדים שלו. ירד — ורד הוא כנראה במקום ילד (ר' במקום ל'), השווה: אין לה ולד (בראשית יא, ל). גם בערבית הוא ולד. אף כאן: (ציווה לעשות) הבן. בעמק. שם מקוצר מהשם בדמלקרת, שכן מצינו בזמן מאוחר קיצורו בצורות שונות ובלטינית בטאו Bomilcar, ואין לפרש בְּעֶמֶק הַלַח בשום אופן. ואחרי עיון נוסף בפירוש ירד שלפניו נתחזקה השערת. הַלַח ואחרסת. — הלוח שעליו נכתבה הכתובת ונזכר במובן זה ולא (שם 15, 66).

ואחרסת. — צפוי החרס על הסמל, האלף היא במקום ה' הידיעה; החרסת מלשון חרס על דרך: והחרסת. — מלשון חרט. ראה (137, 2). אחרי ואחרסת חסרות שלוש אותיות.

... תעת אדרת. — חסירות שלוש אותיות, למעלה ראינו שתעת; ושיער ברג'ה, כי ההוראה היא תנת האדרת, ואולי כאן הוא: תחת אדרת (פסל האלה) האדירה עי' שם 35, 2? אין להחליט דבר.
שורה 9.

ראשא. — ראשו (של הסמל). א במקום הציירי (וכן המבטא רי"ש בארמית). והאליף השנייה במקום הוי"ו מדבר בעדו כניל: לא ולעמא.

צלק אתם או צלכא חם. — השורש צלק נמצא בתור ש"פ בשמואל ב' (כ"ג, ל"א) והוא צלק העמוני, ונמצא בארמית כגון איצטליק רישיא, (ברכות נ"ו) ועניינו בקוע, קטוע ולפי זה גם פסול. והשורשים הקרובים לו הם, דלק, זלק, וייתכן שכן המובן הוא: את ראש הסמל פסל והוא שם פרטי יחד עם האותיות הבאות אחריו: אתם (ל"משה?).

דלעק. — בא בין שתי אותיות חסרות ואולי דלעק הוא פעל בעבר: דלַק עם עי"ן הפתח. בתהלים (ו', י"ד) כתוב: חציו לדלקים יפעל, ופירש אבן עזרא: עשה חרבו לטושה באש בוערת. ייתכן אפוא לשער, כי כאן פעל במובן הלוטש או שם תואר הדולק ואמנם בכתובות יפו (בקורפוס שהוציא פרופ' קליין) יש הגיורת הדלקת, ונראה שזה שם מלאכה.

צב. — אולי משורש עצב או חצב צורה או פסל חפצרת — האות ח מסופקת ואולי צ"ל תפצרת: העי"ן היא תנועה כמו שמצינו (שם 221, 1). שפער במקום שפאר. ועניינה כאן ההפארה של הפסל.
שורה 10.

שחרק. — מלשון זהב, שהוא לעולם חרוץ בכנענית, אבל כנראה הוא כאן בפעל ועניינו: שחרצו (וחרתו מזהב). השמות הבאים אחרי זה הם בלשון ברברית כפי הנראה.

דערכן יכול להיות שם לובי, אבל ראה (אוצר 99) במובן אדרכמון. ולנאחן. — שם לובי.

יתן נכתחתי. — הכיף אינה ודאית. יתן הוא נָתַן או נָתַנּוּ. נכתחתי הוא אולי שם לובי. אבל יתכן שהוראתו נכות בעברית.

שורה 11.

כילן. — כילה או כילינו (השווה: כלתי 109, 2). ועוד, אולי הנזין היא תוספת המבטא גרידא. יש לברר, אם אין הנזין באה בניב זה במקום את, אותם. באשר לב. — בלב מאושר או כמו בעברית ביושר לב.

פעלן. — פעלו או פעלנו.

ביתן. — הנזין מסופקת. האם הכוונה היא: בית, ביתו או ביתנו? היו"ד באה כנראה בתור תנועה.

שבעת. — בסוף כניל.

אחרי שתי הפרשיות האלו נמצאות עוד שמונה, ואולם רוב הכתוב בהן עניינו שמות (חברי המזרח). מהם עברים-כנענים, אבל רובם מלשון לובית וגם רומית, והרבה יש ללמוד מן הכתיב שלהם על בעית הקריאה הנכונה של האותיות, שנעשו לאמות קריאה בניאופוניית, ושטרם הוברר מבטאן; ואל זה אשוב בהמשך מחקריי.

הרקיע והשחקים

מוקדש בחוקרה לידידי ובן גילי
הרב י"ל זלוטניק למלאת לו
שישים שנה

כשטיפלתי בשנים תר"ץ-תרצ"ז בעיבוד תרגום חדש למקרא, העסיקה אותי הרבה השאלה, כיצד להביע את המושג שכיוונה בו התורה בהשתמשה בשם "רקיע" ככינוי לשמים. כי ברור היה לי, שאין רקיע שם קדום, ששימש למעשה בלשון במשמעות שמים ממש. אלא, הואיל ולפי סיפור הבריאה בבראשית א. ו-ח לא נקרא שם לשמים אלא אחר גמר יצירתם, והמספר בכל זאת צריך לדבר עליהם, משתמש הוא לפי שעה בכינוי, הלכוח מצורתו או מתפקידו של דבר זה, הנקרא אחר-כך שמים, וכינוי זה הוא: הָרָקִיעַ. על כן אומר הכתוב: "וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי רָקִיעַ בְּתוֹךְ הַמַּיִם וְיִהְיֶה מַבְדִּיל בֵּין מַיִם לַמַּיִם. וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים אֶת הָרָקִיעַ וכו' ויהי כן. ויקרא אלהים לרקיע שמים". ואם בכל זאת בא "הרקיע" גם במקומות אחרים במקרא, ובפרט בשירה המקראית, כשם נרדף לשמים, כי אז — כך חשבתי — בא שם זה כאילו כהבאה, כציטטה מתוך סיפור הבריאה, הידוע לכל: אותו רקיע, שהאלוהים עשה אותו וקרא לו בשם שמים. וכהוראת השם בשמשו ככינוי כזה, הנחתי את המשמעות של "דבר שטוח" (בתרגומי: Gefläche), כי לפי מילונים ומפרשים היתה הוראת הפועל "רקע", ושל השמות הנגזרים ממנו בעברית, בעיקר לשון דריכה ודריסה ברגל (יחזקאל ו. יא: הָפָה בְּכַפָּךְ וְרָקַע בְּרַגְלֶךָ; שם כה. ו: יֵצֵן מִחֲאֵף יָד וְרָקַע בְּרַגְלֵךְ; שמואל ב כב. מג: פָּטִיט חוֹצוֹת אֲדָקִים אֶתְרָקְעִם), ומכאן: בטישה ורדידה של דבר על ידי דריכה, עד היותו רָקוּעַ, דבר שטוח ומרודד, כְּרָקוּעֵי פָחִים וכדומה.

ואולם הוראה זו של "רקע" אין לה כל הקבלה בשפות השמיות האחרות, ולמעשה אין מקום לה אף בעברית. בטורית, למשל, "רקע" פירושו חֲזָק, ואנו נזכרים, שבלשון חזוק תרגמו את השם רָקִיעַ גם השבעים: στερέωμα, והוולגטה: firmamentum, אף על פי שעדיין אין אנו מבינים, מה הוא "חזוק" זה שמדובר עליו כאן. אבל שיש כאן לשון חזוק באמת, על כך היה צריך להורות אף פסוק זה שבאיוב לו, יח. שֶׁאֵי־הוּא שׂוֹאֵל בּוֹ אֶת אִיּוֹב, אִם יִכּוֹל הִיּה גַם הוּא לַעֲשׂוֹת כַּמַּעֲשֵׂה הַבּוֹרָא, שִׁיצַר אֶת רָקִיעַ הַשָּׁמַיִם:

תִּרְקֵעַ עֲמֹ שְׁשָׁקִים תִּרְקֵעַ פָּרָאִי מוֹצָק,

כלומר: כלום גם אתה, בהרקיעך את השחקים, כמו האל, תעשה אותם חזקים, תחזק אותם וכו', כלשון משלי ח, כח: בְּאַמְצֹ שְׁשָׁקִים מְמַצֵּל!

וביתר בירור מלמדות אותנו הערבית, הסורית, הסורית הארץ-ישראלית, בייחוד הארמית היהודית של התרגומים, על הוראת השורש "רקע". בערבית רקע (رَمَعَ) גם הוא פירושו חזק, אבל זאת במשמעות של חזוק בדק ותיקון; כך הפועל רָקַע (رَمَعَ) פירושו בערבית בעיקר: תיקן בגד או כלי קרוע על ידי שימת טלאי על מקום הקרע; ומכאן כשם עצם רָקַעַה (رَمَعَة) במשמעות טלאי

SCHULTHESS, Lexicon (עי') במושם בבגד קרוע; וכן בסורית של ארץ ישראל (עי') Syropalaestinum, עמ' 197) רוקעא או מרקעא הוא pannus a veste avulsus, טלאי, ובמשמעות זו בא רוקעא גם בסורית עצמה. וזאת ממש היא גם הוראת השורש „רקע“ בארמית היהודית. בתרגומים הארמיים שלנו מתורגם למשל נָקַד וְסָלַא (בראשית ל' לב וכו'); „נמור ורקוע“; הַקָּדִים וְהַסָּאִים (שם ל' לה); „רגוליא ורקועיא“; וְנָצְלוֹת בָּלוֹת וְסָאֹת בָּרְגִלְיָהֶם (יהושע ט' ה); „ומסנן בלן ומרקען ברגליהון“. וכשתרגמו השבעים והוולגטה את הכינוי רקיע, שנתפנו בו השמים, בתפקידם להבדיל בין מים למים: firmamentum, στερέωμα; בלשון חזיון, לא היתה גם כוונתם אלא כאילו לחיזוק ותיקון של נאדות העננים שבשמים, אשר מי הים העליון נחונים בהם, על ידי טלאי גדול, על ידי רקיע כזה, לבל יבקעו המים ויתפרצו להציף את העולם.

לרקיע שכזה, במשמעות טלאי לחיזוק נאדות השמים הנשחקים והבלויים, מתכוון לא רק תרגום השבעים והוולגטה, ובוודאי אף התרגום הארמי, המשתמש במלה „רקיעא“ בהוראת השורש „רקע“ בלשונו; אלא זאת גם כוונת המקור העברי. ויפה אומר רבי יודה בן פזי בירושלמי ברכות א. ה על הכתוב „יהי רקיע“: „יעשה כמין מטלית ברקיע“.

כי כל מה שמסופר על מעשה הבריא, על המים המציפים את העולם, עד שהאל הבורא מבדיל ומפריד ביניהם, או בצורה מיתולוגית, במקרא ובעלילות הקדומות של ארצות המזרח הקרוב בכלל, על מלחמת האל הבורא נגד שר הים, תיאומת, רהב וכו', אינו כידוע, אלא אנלוגיה גדולה, שלמדו קדמונינו ממה שראו בכל שנה ושנה בחילוף שתי העונות של ימות הגשמים וימות החמה. מדי שנה בשנה כאילו נשחקים ונבקעים נבלי השמים בימות הקיץ הארוכים והלוהטים, עד שבסופם, בסתיו, מי הגשם יורדים דרך הקרעים והנקבים ומאיימים להציף ולכלות את כל העולם. והנה מדי שנה בשנה נפסקים שוב הגשמים כאילו פתאום בתקופת ניסן, והאלהים מייסד ומכוון את הארץ שוב על ימים ונהרות (תהלים כד, ב' ועוד). ונדמה לך, כאילו חזק ותיקן הבורא את העננים השחוקים והקרועים בדרך זו, שהוא שם רקיע, טלאי גדול מתחתם, והוא המבדיל בין מים למים. קדמונינו ראו את מעשה האלוהים בזה כמעשה כל אדם בביתו. מדי שנה בשנה נבקע ונסדק אף גג ביתו של האכיר, ועל כן עליו לחזקו לקראת הגשמים הבאים, ומעין זה בוודאי גם על האלוהים לעשות בכל שנה ושנה.

כי למעלה בשמים מושכבים, כך חשבו הקדמונים, מי הים העליון כאילו בתוך נאדות ונבלים, כדברי אויב לח. לו: ונבלי שמים, מי ישכב, ועי' על השקפה זו עוד לקמן.

מתוך השקפה זו, שנאדות השמים, המכילים את מי הים העליון, הולכים ונבקעים מדי שנה בשנה, ושהאל מרקיע, שם רקיע כטלאי מתחת לגג הקרוע ומפסיק על ידי כך את ירידת הגשמים, למדו גם על ראשית בריאת העולם, ועל כן נזכר המונח „רקיע“ דווקא בקשר עם פעולה זו: להבדיל בין מים למים, לשים טלאי, מטלית למעלה מתחת לנאדות השמים שנשחקו ובלו, ולשים כנגדו גם טלאי אחר כזה, רקיע כזה, על מי התהום שלמטה, לבל יעלו ויתאחדו עם המים העליונים; ובהבנה זו גם הארץ, הצפה על המים, רקיע היא, וזאת כוונת הביטוי החוזר במקרא: לְרוּקַע הָאָרֶץ עַל הַמַּיִם (תהלים קלו, ו), ובקיצור: לָקַע הָאָרֶץ (ישעיה מב, ה; מד, כד).

אבל לא רק השם „רָקִיעַ” נולד כך כמונח „מדעי” מתוך השקפה מחושבת זו על נאדות השמים, שנבקעו, שנשחקו ובלו בעמדם בלחץ המים הרוצים להתפרץ. כי בגדים או כלי עור כאלה, כדוגמת נאד המים, שנתבקעו ונשחקו בשימוש, הם שנקראים אף בלשון המשנה בשם מתאים וטבעי זה: שִׁחְקִים, זֵא כלים שחוקים ובלים. ואלה, למשל, דברי המשנה כתובות ה, ח, על האיש המשרה את אשתו על ידי שליש, הנותן לה את מוזנותיה על ידי אפוטרופוס; ונותן לה כֶּפֶה לראשה וכו' וכלים של חמשים וזו משנה לשנה, ואין נותנים לה לא חדשים בימות החמה, ולא שחקים בימות הגשמים, אלא נותן לה כלים של חמשים וזו בימות הגשמים והיא מתכסה בכלאותיהן בימות החמה, והשחקים שלה. ומעין זה בספר תזריע פרק טו (פרשת מצורע), ח, על דברי התורה ויקרא יג, נג וכו' „וּאִם יִרְאֶה הַכֹּהֵן וְהָנָה לֹא פֶשַׁע הִנֵּגַע בְּבֶגֶד אוּ בְשֵׁתִי אוּ בְעֶרְב אוּ בְכָל כְּלֵי עוֹר וְכוּ' וְרָאָה הַכֹּהֵן אַחֲרֵי הַכֶּבֶס אֶת הַנֵּגַע וְהָנָה לֹא הִפָּךְ הִנֵּגַע אֶת עֵינוֹ וְהִנֵּגַע לֹא פֶשַׁע טָמֵא הוּא בָאֵשׁ תִּשְׂרַפְנוּ פָחַתָּהּ הוּא בְּקִרְחָתוֹ אוּ בְּגִבְחָתוֹ”): „בְּקִרְחָתוֹ אֱלֹהֵי שִׁחְקִים (הַצַּד הַנִּשְׁחָק שֶׁל הַבֶּגֶד אוֹ שֶׁל הָעוֹר), בְּגִבְחָתוֹ אֱלֹהֵי הַחֲדָשִׁים”, ולפי זה גם תרגום אונקלוס הארמי לתורה: „בשחיקותיה או בחדותיה”. כך אין שִׁחְקִים אלא בלואי סחבות של בגדים או של כלי עור.

והרי כבלואי סחבות של כלי עור, של נבלי השמים, ראו הקדמונים את הקרעים של ענני הגשם המוטסים ברוח, כאילו היו אך סחבות שנקרעו וניתקו מן הנאדות הבלויים! וכלום אין צורת קטעי העננים, ההולכים ונקרעים לנגד עינינו, דומה לסחבות של כלים? ולמה נראים „שחקים” אלו, סחבות אלו, דווקא בעת הגשמים? הרי קדמונינו לא ידעו את טבעם האמיתי של העננים; ושני סימנים אלו, שבזמן אחד נקרעו כאילו שחקים וסחבות מנבלי השמים, וחדרו ובקעו טיפות הגשם מן השמיים ארצה, שני סימנים אלו לימדו אותם לחשוב, שנבקעו הנאדות, ושצריך לחזק אותם, לחזק את השחקים—שאיימו כאילו לשפוך את כל מימיהם—על ידי שימת רקיע תחתיהם, כדי שיהיו שוב חזקים, כלשון הכתוב באיוב לו, יח: „תִּרְקֹעַ עֲמֹל לְשִׁחְקִים חֲזָקִים כְּרָאִי מוֹצֵק”. כך משמשים שני המונחים, „רקיע ושחקים”, ביחד, ביחס גומלין: הואיל ועבי השמים נשחקים והופכים לִשְׁחָקִים בלים, על כן צריך להִרְקִיעַ, לשים רקיע, טלוי מתחתם.

בתמונה זו של בלואי סחבות ראו גם עמים אחרים את השחקים, את סחבות העננים. כך נקראים למשל באנגלית סחבות של בגדים וכלים כאלה clouts; ובמקום שהמקרא מדבר על „נעלות בלות ומִטְלָאִת” (יהושע ט, ה) נאמר בתרגומים האנגליים: and old shoes and clouted; וכך מלמדת אותנו הקבלת הלשון העברית, שאין גם clouted, עננים, שחקים, באנגלית — מלה שלא נקבעה גזירתה באופן מניח את הדעת — אלא מבטא אחר של clouts, סחבות, שכאילו נקרעו מן העננים ברוח הסערה.

אך אם זאת תופעה מקרית ונפרדת בלשונות אירופה, שנקראו ענני הגשם בעומם בסופת הרעם clouted, Wolkenfetzen וכדומה, בהשקפה „מדעית” של קדמונינו הפכו מושגים אלו של שחקים ורקיע, על פי טבע האקלים של ארץ ישראל וסביבתה, לשיטה מחושבת, שבאה לבאר את התופעות הנפלאות של חילוף העונות: כלום אין בלואי הסחבות של השחקים מכאן וירידת הגשמים מכאן עדות לכך, כי נבקעו נאדות השמים? וכלום אין הפסקתם הפתאומית של הגשמים, ביחד עם טיהור השמים מעבי השחקים עדות לכך, כי חוזקו ותוקנו נאדות שמים

אלו באותה דרך, שבני אדם מתקנים את נאדותיהם או את גגותיהם על ידי רקיע, שהוא טלאי, מטלית!

ועל יסוד הבנה יסודית זו אפשר לברר את שימושי המלים „רקע, רקיע, שחקים“ במקומות שונים במקרא, שנשארו סתומים עד כה. המקום המעניין, ואמנם גם הקשה ביותר, הוא בדברי איוב הנזכרים, לו, טז—יח:

הַתִּדַּע עַל מַפְלְשֵׁי עָב	מִפְּצְאוֹת תָּמִים דְּעִים
אֲשֶׁר בְּגִדֶיהָ חֲמִים	בְּהֶשֶׁקֶט אֶרֶץ מִדְרֹם
תִּרְקִיעַ עֲמוֹ לְשַׁחֲקִים	תִּזְקִים כָּרְאֵי מוֹצָק.

את המלה „מפלשי“ נבין, לפי הברור הענייני הניתן עד כה, כהוראת השורש פִּלֵּשׁ (ולאו דווקא פִּלֵּשׁ) כלשון ניקוב, נקיבת נקבים מפולשים בדבר, כהוראת השורש הזה בלשון החכמים, וכן פִּלֵּשׁ באכדית. כאן מדובר בפירוש על הנקבים, החורים והבקיעים, שנעשים בתוך נבלי העבים, עד שהמים בוקעים ויורדים דרכם בגשם לארץ. והכוונה: כלום יודע אתה מה לעשות, כשנבלי השמים נפולשים ונבקעים, כנפלאות מעשיו של האל, אשר הכל ידע (תמים דעים)?

בפס' יז, על פי חלוקת המלים שבמסורת והניקוד, מוצאים אנו דברים תמוהים ומוזרים, כאילו על בגדים חמים של איוב בימי הקיץ, כשהארץ שקטה ואיננה מוסעת מרוח הדרום, המביא את ענני הגשם בארץ ישראל. דברים כאלה תמוהים הם בפני עצמם, כי בוודאי אין איוב נשאל, אם דרכו ללבוש בגדים חמים בקיץ ולא בחורף; על מעשה האלוהים הוא נשאל, ולא על מעשיו הוא. ואין כל המשפט „אשר בגדיך חמים“ וכו', אלא משפט מעבר בין פס' טז לבין פס' יח: כלום יודע אתה מה לעשות בשעה שנבקעים העננים... עד אשר תרקיע עמו לשחקים, כלום אז יודע אתה להטיל את העננים הקרועים ברקיע? ועל כן יש לקשר „אשר“ עם „תרקיע“, כלו': עד אשר תרקיע, כדי שתרקיע; ואין המלים שבאמצע אלא תיאור המצב, אשר בו יש צורך להרקיע. ואם ניתן תיאור המצב בפירוש במלים „בהשקט ארץ מדרום“, כי אז הוא הדין גם באותיות „בגדיך חמים“, וגם ב' זו של „בגדיך“ היא בי"ת היחס (ולא חלק של המלה בגדיך) כמו בי"ת זו של „בְּהֶשֶׁקֶט“. והואיל ומדובר כאן על ניקוב העננים, הגורם לזרימת המים, שירידתם מצריכה את תיקון השחקים, נראה כברור, שעלינו לבקש באותיות „מים“ של המלה „חמים“ אותם מים, מי הגשם. וכך אנו מגיעים על פי העניין בקירוב להשלמה: אֲשֶׁר בְּגִדְלֵיכֶם מִיָּם (ז"א כשירבה יותר ויותר כוח המים להתפרץ דרך בקיעי הענן) וכו' תרקיע ותחזק עמו את השחקים, את נבלי הענן הקרועים, כמו שהאלוהים עושה זאת, אשר נאמר עליו (איוב כו, ח):

צָרַר מִים בְּעָבִיו   וְלֹא נִבְקַע עָנָן תִּתְקַם

(1) על פי שימוש זה של „צָרַר מִים בְּעָבִיו“ נולד גם השם מְצוֹר (שחמים צרורים)
 (2) בכינוי לעָנָן, ולמצור זה, ולא לארץ מצרים, הכוונה נה, למשל, בישעיהו לו, כח: „אני עליתי מרום חרים וכו') אני קרתי ושתייתי מים ואחרוב בכף פעמי כל יאורי מצור“, ז"א כל יאורי שמים!

הצירוף „גִּי' פֶּחַ" נמצא במקרא (במדבר יד, יז), והצירוף „פֶּחַ גְּדוֹלָה" (שמות לב, יא; דברים ד, לו; יהושע יז, יז, ועוד) שכיח הוא מאוד.

ובכיוון זה עלינו לבקש כנראה גם את פירוש הצלע השנייה שבפסוק: „בהשקט ארץ מדרום". והנה הפועל „שקט", הידוע במקרא בהוראה נוח ללא תנועה, לא קיבל משמעות זו אלא כקיצור לשון מתוך הצירוף המלא „שקט אל שמריו" (ירמיה מח, יא). בתוך צירוף מלא זה עדיין ניכרת ההוראה העיקרית של פועל זה, המתאימה לזו של סָקַט, سَاطَ בערבית: נפל, שקע ארצה. רק כשהיין עומד במנוחה, ללא תנועה, רק אז עכבת היין שוקעת ושוקטת — ז"א נופלת — לתחתית הכלי ומשקיטה שמרים. הוראה זו מובעת, כפי שראו אף מפרשים עבריים בימי הביניים, גם בצירוף: „השמר והשקט" בישעיה ז, ד, כדברי רש"י: שב בשלום כיין על שמריו, או רד"ק: „השמר, זה לבדו מלרע לפיכך פירשנוהו ענין אחר ענין שמרים, כלו' שב על שמריך בנחת כיין היושב על שמריו, או ביתר דיוק: שקע ונפול אל שמריך כחמרים אלו שביין. כלשון הורדה והרפיה יש להשלים ולהבין [השקט] לכל הנראה גם בתעודות לכיש 6, 6 וכו': „לרפת ידים [ולהשקט ידי הארץ]. ועל כן אפשר להבין אף כאן „להשקט ארץ" לא במשמעות: לתת שקט ומנוחה לארץ, אלא כהוראה: להוריד ארצה, מתוך נאד השמים המבוקע, את טיפות הגשם מפני סופת רוח הדרום¹). וכך כוונת כל הפסוק היא: כאשר יגדל כוח המים עד שהם משקיטים את מימיהם ארצה מפני סופת הדרום, כלום אז תרקיע עמו את השחקים, ותחזק אותם שיהיו „כראי מוצק".

באותו צירוף „כראי מוצק" אין „ראי" לשון אספקלריה, כמו שהבינו מלה זו בטעות, אלא (ע' בפירושי) הכוונה היא: כראי של מוצק, כמראה וכדמות של „מוצק", כשימוש המלה „ראי" בלשון המשנה בביטוי השגור: „לא ראי זה כראי זה", במשמעות: אין דמיון ומראה של דבר זה כדמיון הדבר ההוא. „מוצק", המשמש כאן כשם עצם ולא כתואר, נקרא, על פי תוכן הפסוק הזה כשם לשמים אלו, שכבר תוקנו על ידי רקיע והם חזקים ומוצקים.

מה הוא מוצק זה ושימוש, וכיצד, ומאיזה חומר נעשה מוצק זה שבשמים? על כך מלמדים אותנו פסוקים אחרים בספר איוב, כגון לח, לו—לח:
 מִי יִסְפֹּר שְׁחָקִים בְּתִקְמָה וְנִגְלִי שָׁמַיִם מִי יִשְׁכִּיב
 בְּצִקְתָּ עֶפְרָיִם לְמוֹצָק וְנִקְבִּים יִדְבָּקוּ.

כי אין כאן „סִפֹּר" לשון סיפור דברים; אלא לפנינו פועל מיוחד, הקשור אל המלה האכדית sapāru ואל הקבלותיה בשפות אחרות (ע' בסמוך) במשמעות מילוי בית קיבול, נאד וכדומה, ופירוש הפועל: סִפֹּר כאן הוא: מי יעשה

(1) אמנם בא בדברי אליהוא גם הפסוק הקשה לר, כט: וְהָיָה יִשְׁקָט וְיִי יִשְׁעַי וְיִתְקַר פְּנִים וְיִי יִשְׁרָעוּ וְכו': אבל בפסוק זה, שלא חובן למעשה, מדובר על הרשע, לא על האלוהים, וזאת כוונתו, הוא, הרשע, יִשְׁקָט לו, וְיִי יִשְׁרָעוּ אותו, הוא כאילו יסתיר פניו ויחשוב שאין מי שישורנו, ועל כן נראה שיש לבטא כאן יִשְׁקָט בקל, ולא יִשְׁקָט כהפעיל, ואין כאן דמיון אל בְּתִקְמָה שבפרק לו, מצד העניין שים לב לכך, שאין „דרום" בא במשמעות רוח דרומית דווקא, אלא בהוראת רוח וסופה בכלל, כמו למ, כז: הַסִּבְיָתָךְ יֵאָכֵר נִץ יִפְרֹשׁ כִּנְפָיו לְחִימָךְ, שכוונתו לרוח בכלל, וכן נקרא הַתְּדָרָר, חדר הרוחות (ולא פסוקים בין הכוכבים), אשר מסנו „תְּבֹאָה טִיפָה" (לוי, ט), גם „תְּדַבְּרֵימֶינָךְ" (ט, ט), שאין פירושו אלא: חררי הרוחות והסערות בכלל.

שוב את השחקים בחכמה לנאדות שלמים. בהקבלה מלאה אל „וּנְבְּלִי שָׁמַיִם מִי יִשְׁקִיב“.

המלה האכדית sapāru משמשת במיוחד בעלילת היצירה האכדית, Enuma elish, עמודה ד, 94 וכו'. שם מסופר, שהצטייד האל מרדוך במלחמתו בתיאמת שר הים, בנרתיק או נאד, sapāru גדול זה, ובהקימו רוח סערה (imhullu) גדולה הקיף בה את תיאמת ודחף אותה לתוך כלי זה, שהיא כלולה בו מאז, ולאותו סיפור הכוונה, כפי שהראיתי בפירוש לספר, גם באיוב כו, יב—ג:

בָּכָחוּ רָגַע הַיָּם   וּבְתַבְּנָתוֹ קָסַץ רָהַב

בְּרוּחוֹ שָׁמַיִם שִׁפְרָה   חִלְלָה יְדוֹ נָחַשׁ בָּרַם.

כי במקום המלים, שהמסורת חילקה וניקדה אותן: בְּרוּחוֹ שָׁמַיִם שִׁפְרָה, יש לבטא לפי העניין: בְּרוּחוֹ שָׁם שָׁפְרָה, ז"א בעזרת רוח הסערה שלו שם את הים בתוך שִׁפְרָה (כצורת המלה במשנה: שְׁפִיר), וכך כבש אותה. אותו פועל „ספר“ במשמעות מילוי נאד, ועל יד העצם סִפְרָה (הוא, כמו שראו אחרים, זִפְרָה, זִפְרָה בערבית), בא בתהלים נו, ט:

נָדִי סִפְרָתָה אָתָּה שִׁמָּה יִדְמַעְתִּי בְּנֶאֱדָה הֲלֹא בְּסִפְרָתָה,

כלו' את נודי ואבלי שמת לתוך סִפְרָה, בה תשים את דמעתי.¹

על מעשה זה של האל הבורא, ששם את הים לתוך שְׁפִירו, מדבר גם הפסוק באיוב לו, י, וכאן חוזר גם המונח „מוצק“:

מִנְשֵׁמַת אֵל יָתֵן קָרָח   וְרָחַב מַיִם בְּמוֹצָק.

כי אין כאן „קָרַח“, כשימוש המלה היום, לשון גבישי המים, אלא כבארמית ובסורית קָרַחָא, קרח הוא: רוח סערה, אותה רוח סערה, שנעזר בה האל במלחמת רהב, והיא הרוח שנמשלת כאן בדרך טבעית לנשמת אל, לנשימת אפו, ורהב היא הנקראת כאן „רָחַב מַיִם“, ובמקומות אחרים אף בקיצור רחב בלבד (עי' בסמוך). כך שם האל בעזרת סערתו את רחב, רוחב המים, לתוך מוצק זה, מבעד רקיע זה, המונע את מימיה להתפרץ ולרדת על הארץ. ועל כן נאמר לאדם באיוב לו, טז:

וְאֵף הִסִּיתָהּ מִפִּי צָר   רָחַב לֹא מוֹצָק תַּחֲתֶיהָ.

כלו' הוא שהצייל אותך לא רק מפִּי צָר ואויב, אלא גם מפני רוחב מים זה, שאין מוצק תחתיה, ושהיא עמדה לשטוף אותך במבול, והשווה גם איוב ל, יד: בְּסִפְרָן רָחַב יֵאֵתוּ, שכוונתו: כפרץ של רחב (מים), של מי הים שבשמים. וכנראה אין גם „רָחַב“ כשם לים אלא מבטא מרושל של רָחַב, רָחַב מַיִם.

והנה על מוצק ורקיע זה שמתחת גבלי השמים, נאמר באיוב לח, לח, שהוא נעשה:

בְּצִקָּתָא צָפָר צִמּוֹק   וְרָנְבִים יִדְבְּקוּ.

הוא נעשה אפוא, כעשיית גג חומר, בבתי חומר (איוב ד, יט), מטיט ועפר. ואף „רגבים“ פירושם טיט רטוב, כבסורית (עי' בפירושי לאיוב כא, לג), והשקפה

1. „ספר“ בשימוש זה בא גם בתהלים ב, ט, שהמלך דויד מתואר בו כגן סאומץ של האלוהות, במלים, שכוונתן: אֲשַׁפְּרֶתְךָ אֶל חֶק חִי וְיֵא חוֹשְׁמִי וְחוֹצְקִי אֶל חִיקוֹ, כי שם חולדתו,

זו, שנעשה הרקיע שבשמים מטיט חוצות ועפר, הוא המבאר לנו כנראה גם את הנאמר בשמואל ב כב, מג על השמדת אויבי המלך:

וְאֶשְׁחָקֶם בְּעֶפְרָאֵר   בְּטִיט חוצות אֲדָקֶם אֶרְקָצֶם,

ז"א אשחק ואשטח אותם כדוק של עפר וטיט, ואעשה מהם רקיע. מלים אלו המזוורות לכאורה, מתבארות כעת כנראה מתוך כך, שהמשורר מדבר כאן על נצחוננו הוא בתמונת נצחון הבורא על שר הים: אני אעשה להם, כמו שעשה הבורא לרהב. אשחק אותם כעפר ארץ, ואעשה אותם (או להם) דוק ורקיע, כמו שעשה זאת האל לתיאמת. כך אפשר לקיים נוסח מלא זה לעומת הגרסה המוחלשת שבתהלים יח, מג:

וְאֶשְׁחָקֶם בְּעֶפְרָאֵר   פְּנֵי רוּחַ   בְּטִיט חוצות אֲרִיקֶם.

ואפשר, שכיוון מי שכתב במקום „כעפר ארץ“: „כעפר על פני רוח“ לקו זה שבסיפור הבריאה, שהתעזר האל במלחמתו בים ברוח הסערה.

הפועל „אֲדָקֶם“ מתבאר על ידי כך, כי נקרא רקיע השמים גם „דק“, כריקוע דק של עפר וטיט: הַנּוֹטָה בְּדֶק שְׁמַיִם וַיִּמְתָּחַם פְּאֶהֶל לְשָׁבֶת (ישעיה מ, כב), ומצויה גם השוואה זו של גויים וארצות אל „דק“ כזה, אל רקיע כזה, באותו פרק בישעיה, אשר שם נאמר גם עליהם, שהאלוהים יכול להעיף אותם ברוח, כמו שהוא עושה זאת לשחקים במרום.

כוונה זו יוצאת לנו מתוך בדיקה של הפסוק המפורסם — והסתום — ישעיה מ, טו:

הֵן גּוֹיִם כְּמֶר מִדְּלִי   וּכְשַׁחַק מֵאֲזֻנִּים נִחְשְׁבוּ   הֵן אֲיִים בְּדֶק יִטּוּל.

רק הצלע האחרונה שבפסוק ברורה היא: כמו שהאלוהים מרים ונוטל למעלה את הדק (כנראה צ"ל בְּדֶק), את הרקיע, כך בוודאי ובוודאי יכול הוא ליטול ולהעיף ברוח גם את כל הגויים. ומכאן עלינו לבקש גם את הפירוש המכוון למלים הסתומות שבראשית הפסוק הזה, מלים שהניחו אותן אך מאונס, מחוסר הבנה אמיתית, כגון „מר“ — טיפה (שאינו לה כל יסוד בלשון) או „שחק“ כדבר נשחק ממאזני משקל, והרי אף „דְּלִי“, במשמעותו הידועה, אינו בא במקרא, כי „יָזַל מֵיָם מִדְּלִי“ (במדבר כד, ז) פירושו לפי העניין, כמו שראה אבן עזרא בצדק: כמו מדליותיו, מענפיו. והנה אין „שחק“ אלא שחקים אלו שבמרום, שחקי העננים, ובהקבלה לכך, ואל „דק“ השמים, עלינו להכיר גם את המלה „קֶרֶם“ באותיות אלו של (כ) מר מ (ד ל י), ואין „שחק מאזנים“ עניין למאזני משקל; גם מלה „מאזנים“ זו, שאין לה קשר אל „אזן“ אלא, כעדות הערבית, אל שורש „וּזַן“, „יוזן“, כתובה היתה במקורות הקדומים בלי אליף; מ ז נ י ם. אבל במקום זה הכוונה למלה, שפירושה: עננים, כהוראת מִזֶן, מִזְנֶה, מִזְנֶה. ענן הגשם, בערבית. שחק מ(א)זנים הוא, מה שנשחק מן העננים, אותם שחקים ובלואי סחבות, שהאל מרקיע אותם שוב ועושה להם דוק חדש, רקיע ומוצק חדש לנאדות השמים. ובתמונה זו מדובר לא רק בשמואל ב כב, אלא גם בישעיה מ, טו, בקריאה והבנה זו: הן גוים כְּמֶר דְּלִי (הנה את הגויים הוא דולה כמרומי שמיים) וּכְשַׁחַק מִזְנִים (כמה שנשחק מן העננים) נִחְשְׁבוּ, הן אֲיִים בְּדֶק יִטּוּל, ז"א גם אותם יוכל לדלות ולהרים אלוהים זה, הנושא ומרים אף את השמים.¹

1. לכתוב דלי במקום דלה השווה משלי כו, ח: דְּלִי שָׁקִים מִסֶּחַח.

גם בכל יתר שימושי הפועל „רקע“ בעברית שבמקרא אין פירושו אלא: שים רקיע, טלאי, על דבר לחיזוקו, ולא רدد ושטח, או דרוך ברגל. כך, כאמור, „רוקע הָרָקֵץ צַל הַמָּיִם“ פירושו: שם כאילו את הארץ כטלאי מוצק על מי התהום, לבל יעלו ויציפו אותה ואת יושביה. וגם שימוש הפועל בתעשייה כך פירושו. אין „וַיִּרְקְעוּ אֶת פְּחֵי הַהָקֵב (שמות 25, ג); וַיִּרְקְעוּ צָפוֹי לַמִּזְבֵּחַ“ (במדבר 10, ד) והשם „רָקְעֵי פָחִים“ (שם שם, ג) לשון רדידה ושטיחה, אלא לשון הטלאה וציפוי, כאילו במטליות של זהב או של נחושת, ועל כן אומר גם ר' יודה בן פוי בהמשך לדרשתו הנזכרת על „ויהי רקיע“: „יעשה כמין מטלית ברקיע — שנאמר: רקועי פחים צפוי למזבח“. כן נאמר גם על ציפוי הפסל בזהב, במטליות של זהב: „וַיִּרְקֶה בְּהָקֵב יִרְקְעֻנּוּ“ (ישעיה 40, יט), או של כסף: „כָּסָף מְרָקֵעַ (ז"א הכסף המשמש להיות מְרָקֵעַ כמטליות על הפסל) מִתְרָשִׁישׁ יוֹכָא“ (ירמיה 1, ט). וגם בכתובת הכנענית שעל בסיס מצבת-שיש מן אדיל (Idalion) שבקיפרוס, סלושן, אוצר הכתובות הפיניקיות מס' 90: „מ ר ק ע ח ר ק א ז א ש י ת נ מ ל כ י ת נ מ ל כ י ת נ מ ל כ י ו א ד י ל“ וכו', הכוונה הפשוטה היא למצבה, שהיה עליה ציפוי של זהב (חרוק), ובזה עיקר חשיבות המצבה; אלא שנשדד הזהב, ואינו לפנינו.

אבל לא זו בלבד. אין „רקע“ לשון דריכה ורידוד אף בפסוקים הברורים לכאורה שבספר יחזקאל:

ו. יא: כה אמר ה' אלהים הִנֵּה בְּכַפִּי וְרָקַע בְּרִגְלִי וְאָמַר אֲנִי כֹה תועבות רעות בית ישראל אשר בחרב ברעב ובדבר יפלו, כה, ו: כי כה אמר ה' אלהים יֵעַן מִחֲמַצָּה יֵד וְרָקַעַה בְּרִגְלִי וְתִשְׁמַח בְּכֹה שֹׁאטֵךְ בְּנֶפֶשׁ אֲלֵי אֲדַמַּת יִשְׂרָאֵל.

כי, כמו שהעירותי במקומות שונים, עיקר דבריו של יחזקאל מתורגמים הם מארמית, מלשון זו, שהנביא דיבר בה אל אחיו בגלות בבל. עובדה זו יוצאת מכמה מלים ושימושי מלים, שאינם מובנים באמת אלא מתוך תרגום מוטעה של ביטויים ארמיים — והשווה כדוגמה אחת רק את הכתוב ביחזקאל ב, י: „וְנִכְתּוּב אֶלֶיךָ קִינִים וְהָיָה וְהָיָה“, שלא הוכרה בו המלה הארמית אֶלֶי, אֶלֶיָּא, במשמעות קינה — וגם מדברים מפורשים, כגון יחזקאל ו, יג: „לְאֹפְנִים קָהֶם קוֹרָא הַגְּלָל בְּאֹזְנִי“, המורים על כך, שדיבר האלוהים אל הנביא בלשון שונה מזו, שהנביא משתמש בה בפנותו אל שומעיו.

ועל מקור ארמי בדברי יחזקאל אלו דווקא מורה כנראה שימוש הפועל הארמי „מִחֲמַצָּה“ (כה, ו) במקום „הכה“ (ו, יא) העברי. והנה בארמית (וכן למעשה גם בעברית) בוודאי אין „רקע“ אלא: הטליא, שם טלאי, בלבד; ואם נשווה צירוף כגון „רקע ברגלך“ אל הצירוף הארמי שבתרגום: מסנן בלן ומרקען ברגליהון“, שפירושו „נעלות בלות ומטולאות ברגליהם“, נבין שאין גם כאן הכוונה אלא: (לך) בנעל קרועה ומטולאה ברגלך. שני מעשי הנביא סימני אבל הם, סימני אבל אמיתי או של אבל מעושה, בלעג ובשמחה לאיד: (א) שהוא מכה כף אל כף באבלו (השווה גם יחזקאל כא, יט וכו'; כב, יג); (ב) שהוא קורע את בגדיו והולך בנעלים מרוקעות וטלואות, כאילו ערום ויחף.

1. בעברית: טרקע חרוץ הוה אשר נתן מלכיתן מלך (הערים) כתי ואדיל.

להתפתחות המונחים המקצועיים לפירוש המקרא*

ג (סוף)

פ ת ר , פ ת ח

פ ת ר'

מלת „פתר“ מושאה, בהוראתה המקורית, החלום, הן במקרא הן בספרות המאוחרת. אין לראות משום הרחבה ניכרת בזה, שהביטוי משמש, בלשון האמוראים, גם לגבי חידות¹ ושאלות הדורשות חכמה יתרה², כי המלים „חוד“ ו„חידה“, אם כי לא בפירוש נאמרו בחלומות, אמורות למעשה בכל דבר סודי, ומי ש„מוצא“ חידות מוכיח ע"י כך, כי „רוח אלהים בו“³. לפיכך אין לתמוה כלל, שגם מלת „פתר“, המורה על „מציאה“ זו של חידות, שימשה להורות על פירוש פסוקים סודיים⁴; כי שם המדרש „חלומות דמגלת איכה“⁵ מוכיח, שהשוו לחלומות את דברי המגלה הזאת, המדברת על ייסורי עם ישראל דרך כלל ברמיזה בלבד, וצדק החכם הערבי⁶ האומר, כי דרשת המקראות (تأويل) דומה לפתרון חלומות. אין בידינו כל הוכחות שהן לכך, שכבר התנאים השתמשו בפועל „פתר“ במובן אכסגטי⁷, אבל כידוע לא ראינו אינו ראינו, כי לא הובאו לא במשנה ובתוספתא ולא במדרש⁸ התנאים פירושים רבים מעין אלה שנקראו בתקופת האמוראים בשם פתרונות.

כדי להבין את דרך „תפתרון“, יש להבהיר את היסוד של אמת, שהוא מיוסד עליו. כמה וכמה מזמורים רומזים אל עובדות, שהיו ידועות לקהל המשורר, והבנת השירים תלויה בהכרת העובדות הללו, ובהתאם לאהבת החידות שהיתה נפוצה בכל בני-קדם ועם ישראל⁹. בכלל, רומזים כמה משלי חכמה אל עובדות היסטוריות. חדפעמיות, או אל מאורעות החיים¹⁰ — ועל המפרש למצוא

* ע' שנה יר, 182 וכו'; שנה טו, 108 וכו'.

1. יבמות צו, ב; ועי' במילוננו של לוי, I 383 (ערך דוולא).

2. כגון בשאלות ששאל אלכסנדר מוקדון את חכמי חננל (תמיד לב, א); בהן נמצא שה"ע והפועל פתר. דוגמאות רבות מתוך הספרות המאוחרת מכאן בן-יהודה 5333.

3. אף לרעת חיוונים: השוה סופוקלס, איריפוס המלך 1525.

4. לפרות התנגדותו של הראב"ע: מורשניר, בן-יהודה 1, 5334.

5. ש' בובר במחזורות איכה רבתי, עמ' 8.

6. גזאלי, جَوَاهِرُ الْقُرْآن עמ' 38, שורה 5.

7. ב"ר צט, א „פתר“ כבר ר' יוסי חגלי פסוק פסוקים, אבל אין משם ראייה לכך.

8. השתמש בסוגה זו; כי המדרשים קיבלו רק את הדרשות: למונחים המקצועיים שבחתולתן אחראים רק המסדרים; ועי' לחל על „פתיחה“.

9. מורשניר, HUCA I 125 sqq.

10. מורשניר, משלי שלמה, חשי, 14.

את חידתם. הכירו אולי רבותינו, הקרובים יותר למקרא בזמן-חייהם ובמהלך-תרבותם. את דרך זו של המקרא ביתר בהירות מאשר רוב הפילולוגים. אבל, כמובן, יש לראות את רוב פתרונותיהם כרחוקים מן הפשט. מפני שדרשו את הפסוקים על פי הנחותיהם הם. מזמור מ"ה, למשל, דורש מאיזו "בת צור" ש"תשכח את בית אביה"; קשה היה לרבותינו לפתור את דברי השבח שניתנו לבעלה (כגון "יפיפית מבני אדם, אהבת צדק ותשנא רשע"), במלך שחיבק חיק נכריה (כדרך המפרשים הפרוטסטנטים); לפיכך פתר מדרש-ההלים את המזמור באברהם, בישעיהו ובאהרן. גם פתרו המפרשים ומסדרי ההפטרות את הפסוק "צדק יקראהו לרגלו" באברהם, ולא, בהתאם אל המשך העניינים, בכורש הנכרי. כמה פסוקים שבשה"ש מדברים, כידוע, לפי המדרשים בענייני עם ישראל: את הפסוק "ישקני מנשיקות פיהו" פתרו באהבה שהקב"ה מראה לעמו (שה"ש רבא א' ג' ג), "אל תראוני שאני שחרחרת" במלחמת מדין (א' ו' ג), "תורי זהב" בארון (א' יא), "אשכל הכפר" בקטרת (א' יד). אבל גם את הפסוק "בנימן זאב יטרף" לא יכלו להבין כמשבח את הכשרון המלחמתי של השבט הזה; לפיכך "פתרו" אותו במזבח, שהיה נמצא בחלק בנימן (ב"ר צ"ט, ג), את הפסוק "זה ישפיל וזה ירים" פתרו (פדר"כ ב' דף יב, א, ב) כאילו מלת "זה" היא נושא ולא מושא, וכאילו היא רומזת אל פסוקים שהיא כתובה בתוכם, כשם שראו בפסוק "ואני והנער נלכה עד כה" את מלת "כה" כרומזת אל הפסוק "כה יהיה זרעך"; לפיכך אמרו כי אהרן "בלשון זה הושפל" שנ' ויצא העגל הזה, ובלשון זה הוגבה שנ' זה קרבן אהרן ובניו; גם ישראל הושפלו בלשון זה, שנ' כי זה משה האיש, והוגבהו בלשון זה, שנ' זה יתנו.

בכל המקרים הללו התכוונו רבותינו לא להביא "דוגמאות", שאפשר להוסיף עליהן כהנה וכהנה, כדברי חוקר מצוין¹, אלא למצוא את העניין המסוים, שאילו רומז הכתוב במלים סתומות; דרך פירושם אינו שונה שינוי עקרוני מדרך המפרשים החדישים של מזמור מ"ה אלא בזה, שלפי דעת חז"ל "מקרא אחד יוצא לכמה טעמים", ומפני זה פתרון אחד אינו מוכרח לסתור את חברו.

וכן הדבר כשהרחיקו לכת עוד יותר וראו משום רמזים סודיים אל מאורעות מסוימים אף במקום שהפסוק אינו מדבר אלא דרך כלל. את הפסוק "משיב רעה תחת טובה" פתרו בדור המבול ובדור ההפלגה (ב"ר לח, ג); "קול העשוקים" לפי דבריהם הוא קולם של הרוגי מלכות או של חניפי תורה או של אומות

1. השווה את ספרי על האליגוריסטיקה היהודית 60 וכו'.

2. פתרונות נוספים של פסוקי שה"ש נמצאים, למשל, פדר"כ י' דף סג, א; וי"ר יט, ב;

כג, א; ה.

3. על נטייתם להוציא מירי פשוטם את דברי-השבח הנחונים לגיבורי מלחמה, השווה

"אליגוריסטיקה" 33; 36; 49, ר' שיר חירש רואה בפסוק זה אפילו מלת "זאב" כמושא!

4. ב"ר נו, ב, כלוי הגזרה "לחעלות" את יצחק, הוגבלה ע"י ההבטחה כי מסנו יצא

עם ישראל, דוגמאות נוספות לרשויות מעין זו הבאתי ב"דרכי האגדה", (ח"א חש"ה) 124.

5. Ph. Bloch, MGWJ 1885, 264 sqq. סבור, כי מלת פתר סביעה סח

שהוא קורא paradeiktische oder exemplifikatorische Homilie; אבל עמ"ש "אליגוריסטיקה"

16 וכו', כלוך מביא דוגמאות נוספות.

העולם או של הממזרים, שהתורה גורה עליהם גזרות קשות כל כך (ק"ר ד, א). את הפסוק „מקום המשפט שמה הרשע ומקום הצדק שמה הרשע“ פתרו בשטים (הבינו אפוא את מלת „מקום“ בהוראתה המקורית): שם נשפטו הרשעים שזנו אל בנות מואב — אחרי שהקב"ה עשה „צדק“, כלומר חסד¹; עם ישראל, בהפכו את קללת בלעם לברכה², אף את הפסוק „נפש כי תחטא“ פתרו בסוטה או בעם ישראל (וי"ד ו, ד).

הדרשות הללו אינן חורגות ממסגרת ה„פטרונות“ במובן המקורי של המלה. כי אמנם תפקיד הפותר הוא כפול; הוא מפשיט את הסימנים המוחשים (הפרות והשיבולים בחלום פרעה) עד שיצא הכלל — והוא מוצא את הפרט שהכלל ההוא מורה עליו; רק בתפקידו השני באה חכמתו לידי גילוי; וזהו גם תפקיד הדרשן בכל הדרשות שהזכרנו. דומים אפוא שני הביטויים „פטר“ ו„פרש“ זה לזה, עד כמה ששניהם מדברים בקביעת הפרט, שאיזה מאמר „סתום“ רומז אליו; אבל מובדלים הם בזה, ש„פרש“ מורה, כנראה, אך ורק על מלים ו„פטר“ על עניינים שלמים, כפי הוראתו המקורית; והבדל זה לא טושטש, עד כמה שנודע לי, בתקופת חז"ל.

אבל בשני מקרים יש להרחבת השימוש של „פטר“ יסוד אחר: מאחר שאיזה אמורא פתר חזיונות, דרשו תלמידיו דרך משל גם את סיפור-המסגרת של החזיונות וקראו גם את הדרשות הללו בשם „פטרונות“.

את חלומי של יעקב פתר בר קפרא (בלי להשתמש בפועל זה) במזבח (ב"ר סח, יב), ואילו ר' יהושע בן לוי „פטר בגלויות את כל הסיפור: ויצא יעקב כד"א שלח מעל פני ויצאו; וילך חרנה כד"א אשר הוגה ה' ביום חרון אפו; ויפגע במקום עד אפס מקום; ...ויחלם זה חלום נבוכדנאצר; והנה סלם זה צלמו של נבוכדנאצר; הוא סלם הוא סמל“, ועוד (סח, יג). — את הפסוק „וירא והנה באר בשדה“ ראו כמדבר בחזיון נבואה (כשם שהרמב"ם דרש את הפסוק „וירא והנה שלשה אנשים נצבים עליו“: מו"נ ב, מב); ור' יוחנן „פטר לה בסיני“ (שלשת עדרי צאן הם כהנים, לויים וישראלים: שם ע' ט)³; ואילו ר' יוסי בר חנינא תלמידו דרש גם את כל הדורשיה שבין יעקב לרועים ו„פטר בגלות“: מחרן כלומר מחרונו של הקב"ה אנחנו בורחים; הידעתם את לבן = מי שעתיד ללבן את חטאתיכם כשגל (ע' י).⁴ אם יש לראות את הדרשות הללו כאליגוריסטיות (כלומר כמבטלות את הפשט) או כטיפולוגיות בלבד — עכ"פ הרגישו הדרשנים בשויון שביניהן ובין הפתרון של חזיונות-נבואה, ומפני כך קראו גם אותן בשם פטרונות.

בשתי הדרכים הללו נתרחבה הוראת הביטוי במידה כזו, שהוא מורה

1. על התפתחות-החוראה עמ"ש „דרכי האגדה“ 114.

2. שם חובאו גם פטרונות נוספים, אבל רק בזה נמצאת מלת „פטר“.

3. ר' חמא בר חנינא אף „פטר בה שש שימין“ (במעשה חבאר: שם ע, ח).

4. אוריגנס, בן דורם של האמוראים הראשונים, ידע (In Io. II 26) ספר יהודי הנקרא „תפלת יוסף“ (את הקטעים מביא SCHÖRER, Gesch. des jüd. Volkes III 360), שראה את יעקב כמלאך ופטר את יציאתו לחרן כירידתו לעולם הזה; ואולי מצאו דרשות מעין אלה חן בעיני הקהל בסידה כזו, שאף רבותינו חזרו אחר דרשות מעמיקות.

בייחוד בתלמוד הירושלמי: במקומות רבים על פירוש המשנה ע"י האמוראים. אבל נשאר בו, כנראה, אופיו המקורי: הוא מורה רק על עניינים שלמים ולא על מלים, ומציין דווקא קשים הדורשים חכמה יתרה לפתירתם.

קרוב מאד ל"פתר" הוא "פשר", המורה כידוע בארמית המקראית על פתרון חלומות; הוראתו המקורית הזאת נמצאת גם בלשון חז"ל, ולא רק באלה הפותרים את החלומות מתוך חכמה יתרה הוא מדבר אלא גם באנשים שפתרו אותם כפי המשכורת שקיבלו (ברכות נו, א), כדי להשפיע על קורות השואלים אותם; כי הרי "כל החלומות הולכים אחרי הפה". גם הפועל הזה קיבל הוראה אכסגטית, הדומה לגמרי לזאת של "פתר" אחיו. בפסיקתא רבתי, ל, דף קצח, א נאמר: "יא (מזמורים, צ—ק) אמר משה, כנגד י"א שבטים (כל' פרט לשמעון) שביד: מזמיר צ נפתר בראובן, צא בלוי, צב ביהודה, צג בבנימן, צד בגד; איר יהושע בן לוי: עד כאן שמעתי; מכאן ואילך צא ופֶּשֶׁר לעצמך". אבל שימוש-הלשון הזה נדיר הוא למדי; כבר הכרנו, כי רבותינו זיהו פשר לפרש, הדומה לו באותיותיו; והביטוי הזה לא נמצא אלא במקום שצוטט הפסוק. בלשון המדקדים ותלמידיהם הוא מורה על כל פירוש שהוא—כנראה בהשפעת הערבית.⁵

פ ת ח

הפועל "פתח" מציין, לדעת רוב החוקרים, ור' ביז בכר בראשם,⁶ התחלות של דרשות. אבל בלב מומחים מספר עלו פקסוקים בתפיסה זאת. כי אמנם יש הבדל ניכר בין פתח-הדבר של נאומינו אנו ובין "הפתיחות" שבאגדה: לכולן יש תוכן עצמאי, ואם כי הן מסיימות בפסוקים שגוף הדרשות עומד עליהם, — אין כל קשר פנימי שהוא בין תוכן הפתיחות לבין זה של הדרשות הבאות אחריהן. נוסף על זאת עולות רוב הפתיחות בהיקפן על המידה המצומצמת, שאנחנו קוצבים להתחלותינו. לפיכך קרא אותן בלוח⁷ בשם perikopische Homilien, כל' דרשות

1. דוגמאות רבות מביא בכר, פרט' II 179 וכו'; על הכללי הוא מדבר עמ' 180 בסוף.
2. הפייסנים השחמשו בפועל הזה גם בעברית, במילון בן-יהודה מצוטט מתוך קרובות ינאי לסי, בראשית (נח מהד' זולאי) החרוז: שלומיך תנחה במישור, תוכן עיקום חלומות תפסור.
3. ע"י א' קריסטיאנפולר Monumenta Talmudica, IV 2 עמ' 37 וכו' על סמך זה ונוסחאותיו.

4. מילון בן-יהודה מצטט מתוך החרוזים שבהם התקף רס"ג את חיוי הכלבי; "סיח שבת וינפש — השבית והנפיש פתרון, ויעל וירר — העלה והוריר פשרונו" שני הביטויים שווים אפוא לגמרי בהוראתם.

5. מילון בן יהודה 5288. השערתו אולי נועזה היא, היות ו-פֶּשֶׁר מורה על פירוש בייחוד בכניין השני (המתאים לפועל); אבל גם מוסחה לערבית כמעלתו של ידירי ד"צ בנעם רואה את דעתו כמתקבלת על הדעת.

6. מלבד פרט' II 176 וכו' השוח את ספרו: Die Proömien in der alten jüd. Homilie 1913. על שאלת תוכן הפתיחות ויחסן להפסרות אין לעמוד כאן; והשוה את הערות אלכב: צונץ, הדרשות בישראל 478 וכו'.
7. MGWJ 1885, 173 sqq.

הבאות לקבוע את התחלת הסדרות (או הפסקאות) בזכרון חקורא.¹ אבל דברי החוקר המצוין הזה לא זכו להסכמת חבריו, וקל להבין את זאת, כי הלא בהתחלת הספרים, ומגלות אסתר, רות ואיכה בכלל, לא היה, כמובן, כל צורך שהוא לסימן מזכירי כזה. גם דברי קינסטלינגר,² שראה את הביטויים „פתח“ ו„פתח“ כנרדפים, שניהם מורים על „גילוי“ (erschliessen), לאנתקלה על דעת המומחים, על פי בירור המובן המקורי של מלת „פתח“. בתוקף מיוחד התנגד בק³ לאלה הרואים ב„פתיחות“ „Proömien“: אי אפשר, לפי דבריו, להעלות על דעתנו, כי אותם אנשי טבריה, שמתחת ידם יצא התלמוד הירושלמי, הסתפקו בילקוט של פתח־דבר (259); הצורה המקורית (של הביטוי) היתה „פתח ודרש“ או „פתח ואמר“ וקשה להכריע מה היה מושא הפועל פתח (261), כלו' אם בפתיחת הנאום או בפתיחת הפה נאמר;⁴ אחר כך נשמט מתוך צירוף־המלים הזה הביטויים „דרש“ ו„אמר“ ונשאר „פתח“ בלבד בהוראת „דרש“, והנה נכון הוא, כי מלת „פתח“ נאמרה אף־בהספדים שלמים ולא בהתחלתם בלבד.⁵ אבל מאידך קיימת, מבחינה לשונית, האפשרות כי מלת פתח רק לשון התחלה היא; השווה, למשל, פדר"כ יג, דף קטז, א: „כל הנביאים פתחו בדברי תוכחות וחתמו בדברי נחמות“ או כדברי מדרש תהלים ד, יב: „פתחו בחובות וסיימו בנחמות“;⁶ מחכים ביותר הוא מאמרם (מגלה י, ב): „ר' יונתן פתח לה פתחא להאי פרשתא מהכא“. ואין כל ספק בזה, כי בצירופי־לשון כגון „ר' פ' פתח“ נאמר, הפועל במובן המצימצם הזה כי אין הם נמצאים אלא בהתחלת הפרשיות האגדיות (או הספרים).⁷ וברוב המקרים הם מסיימים בפסוק הראשון של איזה פרק שבמקרא;⁸ ולא זו בלבד, אלא יש דרשות רבות שלא נאמרה בהם מלת פתח, כשהן נמצאות בתוך הנאומים, והן נחתמו בחותם „הפתיחה“ כשהן משמשות מעבר להתחלת הפרק.⁹

צדקו אמנם החוקרים שהזכרנו בזה, שעצמאותן של פתיחות שבאגדה עולה על זאת של פתיחותינו אנו, אבל מכאן אין ראייה לכך, שלא מצאו את מקומם בהתחלת הדרשות, כי פתיחות מקיפות ועצמאיות מעין אלה נמצאות גם ביוון:

1. für die Perikope ein mnemonisches Zeichen zu schaffen, durch welches sie sich im Gedächtnis des Volkes festsetzen sollte (216).

2. DAVID KÜNSTLINGER, Altjüdische Bibeldeutung (1911). על הגדרות

נוספות הדומות לזאת שלו, השווה בכר, טרם II 177 וכו'.

3. MGWJ 1925, 258 sqq.

4. ואחר כן פתח איוב את פיהו ויאמר (ג, א).

5. BACHER, Proömien 28.

6. בכר, טרם II 176 וכו'.

7. טרם לציטאטוס, כגון באיכה רבתי חטביא קטעי הפתיחות: אלקב, ספר היוכל לכבוד

ל. גינצבורג (תש"ו), חלק עברי לר. והוא הדיון, כמובן, כמדרשים מאוחרים, כגון מדרש הגדול על ברי כה, ח ע"ב, בחוצאת מרגליות.

8. S. MAYBAUM, Die ältesten Phasen in der Entwicklung der jüdischen

17 Predigt (1901).

9. זאת הדגיש כבר בלוק, שם 260 וכו' בנוגע לַפסיקתא. בדרך מקיפה ומאלפת מאד

הוכיח אלקב, מבוא ומפתחות למדרש בראשית רבא, חלק א (תרצ"א) 15 וכו' כי „מסדר הביר השתמש רק במאמרי האמוראים או בדרשותיהם ועשה מהם פתיחות וקראן על שמם“.

כמה דבריי־שבח לאלים, שייחסו להומירוס, חוברו רק כהקדמות לשירים אחרים, ולא פעם אף נקראו בשם „פתיחות“.¹ השירים הללו ודרך שימושם ודאי שלא היו ידועים לחז"ל; מפני כך חשובה ההקבלה שציינו; כי היא מורה, שלא כל שויון מתודי שבין נאומי היוונים לאלה של היהודים הוא עדות להשפעת התרבות היוונית על רבותינו.² אלא תמיד יש להתחשב באפשרות, שחז"ל באו, מתוך נימוקיהם שלהם, לאותן המסקנות עצמן שהגיעו עליהן הריטורים היוונים.

גם את אופין של פתיחות האגדה ואת ההבדל שביניהן לבין הפתיחות שאנו רגילים בהן, יש להסביר על יסוד הנימוקים הניכרים בכל הפתיחות, ולא באלה בלבד, שמלת „פתח“ נאמרה בהן. בייחוד יש להזכיר את ההתחלות ההלכיות שבמדרשי „ילמדנו“, במובן הרחב ביותר של המלה: לא רק הצורך להכשיר את קרקע הנאום גרם להן, ולא רק סיפוק הנואם המפתיע את שומעיו ומעורר את תשומת לבם, אלא קודם כל שאיפת חז"ל – המכוונת או הבלת־מכוונת – לקשור את ההלכה בהסטוריה, לגשור בין הראוי, שרק הוא מעניינה של ההלכה, ובין המצוי בחיי הקדמונים. אבל שאיפה זו בולטת לא פחות בדרשות הללו שקשרו פסוקי נ"ך, ותורות־חכמה בראשם, בספורי המקרא.³ מן השאיפה הזאת, לאחד את כל „התורה“ במלוא היקף המלה, יצאו הפתיחות, ואע"פ שהן דומות בנוגע למקומן „להקדמות“ הנאומים, עולות בהיקפן ובעצמאותן על מפתחי דברים שאך ורק הצורך הריטורי והרגש האיסתטי גרמו להם.

סיכום

תיארנו את ההתפתחות של מונחים אחדים. אבל שאלת ההתהוות של הטרימינולוגיה האכסגטית בתקופת חז"ל למעשה שאלה אחת היא, וזה פתרונה: (א) ביטויים המציינים את פעולת העוסקים בכתבי הקודש, נמצאים כבר במקרא, אבל נעשו בלתי רגילים בתקופה המאוחרת. בפועלים „שים שכל וביני“ (נח' ת, ח) לא השתמשו רבותינו בהוראה אכסגטית. מלת הגה, המורה לדעת חוקרים מספר על פירוש המקרא (יהו' א' ח; תה' א, ב), נמצאת בירו' מגלה א, דף עב, ב בסוף בהוראת „הוכיח“; „הגה נח תורה מתוך תורה“.

1. ROBERT BÖHME, Das Proöimion, eine Form sakraler Dichtung der 11 sqq. Griechen (Heidelb. Diss. 1937) (לדאכנוי לא היה אפשר לי לעיין עוד פעם בספר זה כאן). הוא מראה (68), כי גם הפתיחה לתיאוגוניה של הסיודוס היא שיר (היסנופ) עצמאי, הדומה לשירים שייחסו להומירוס, ואינו קשור באפוס עצמו קשר הדוק כל כך – כמו פתיחותינו.

2. השווה א' אפשטיין, מקדמוניות היהודים (תרמ"ז) 62 וכו' על השפעת „הסופיסטיקה המאוחרת“; מרטורשטיין 183, HUCA 1929, 870 וכו'; שטיין שם 870, 1932, וכו' על השפעת הדיאפריבה. יש אולי משום קורטוב של אמת בדבריהם; אבל כל השאלות הללו דורשות וחירות יתרה מואת שחראו רוב החוקרים.

3. על שאיפתם, לאחד את המקרא, עמדתי ב„דרכי האגדה“ פרק ז (56 וכו'). אוכיר כאן רק את דברי BACHER, Proömien 9 sqq. מפני שגם הוא הכיר ביחס שבין הפתיחות ובין דרך חז"ל „לחרוץ“ פסוקים הנמצאים בחלקים השונים של התנ"ך.

4. את המקום פכיא לוי במילונו התלמודי, בן־יהודה פכיא גם ברכות סג, ב: „לעולם ילמד אדם תורה ואח"כ יתגה" (פירשי; יעיון).

(ב) ואילו תשעת הביטויים המורים על ביאור הכתובים בלשון חז"ל: בארי, ברר, דרש, למד, פרש, פשט, פתר, תרגם — כלם נמצאים אמנם במקרא. אבל אין להם הוראה אכסגטית במלוא מובן המלה.

(ג) בין הביטויים הללו יש אחד בלבד הנמצא כבר בלשון המשנה: דרש. והוא שונה מחבריו גם בזה, כי אף בלשון האמוראים לא נאמר בפירוש המשנה, אלא בפירוש המקרא בלבד, בהתאם אל השערתנו, כי „דרישת ה'“ היא שהביאה לידי „דרשת“ דבריו.

כל העובדות הללו, שהגענו לידי הכרתן בדרכים שונות לגמרי, מאשרות זו את זו, מפני שכולן מעידות על עובדה אחת: אף כי בתקופת המקרא נמצאים ביטויים אכסגטיים, יש לראות את הטרמינולוגיה האכסגטית של היהדות המאוחרת כיצירת חז"ל; הם הניחו את יסודותיה בתקופת התנאים, והיא הלכה והתפתחה בתקופת האמוראים.

את ההתפתחות הלשונית הזאת עלינו להסביר על פי ההתפתחות התרבותית בקיצור נמרץ.

מציאותם של מונחים פרשנים כבר במקרא משקפת את העובדה שאין להטיל בה ספק, כי כבר בתקופה העתיקה התקיים לימוד המקרא, ביחוד ע"י הורים ומורים, מתרגמים, משפטים, סימני הלימוד הזה נמצאים בספרים האחרונים שבמקרא, ביחוד בס' דברי הימים.

אבל דברי סגלי האומר כי „לימוד התורה לפי המדרש“ (או „לפי דרכי המדרש“) נמצא כבר לפני תקופת החשמונאים, אינם מדויקים כל צרכם. נמצאים

1. ע"ל כך שו, עמ' 113.

2. בחוראה אכסגטית משמש הפועל ברר לא במשנה ולא בחוספתא (לפי מלונות קסובסקי); בין המקומות שהביא בכר, שרמ' II 23, לא נמצא אלא אחד המדבר בפירוש של סכססים: תנח' בוכר מצורע ה: „כא זה וביורו (את חסוק) בידו; אבל בצדק הדגיש בכר, כי במדרש ויקרא רבא שו, ב, מקור תתחומא (אלבק, סי' חיוכל לכ' ל' גינצבורג, עברית לב), נעדרות המלים הללו; אין אפוא הוכחה לשימוש הלשון הזה אלא מתקופה מאוחרת. במדרש תהלים ה, ח (לכרר מעשה מרכבה) יש חילופי נוסחאות: נוסף על זאת אין לראות „כירור“ מעין זה כפעולה אכסגטית גרידא.

3. להשקפתי בנוגע לביטוי זה התנגד אמנם סגל, תרביץ יז, 194 וכו': אבל המלומד הידוע לשם לא הצליח להביא אף פסוק אחד, אשר ממנו מסתבר כי הפועל „דרש“ משמש בחוראה אכסגטית! הוא סמך רק על ראיות-עקיפין — על שיבן נראה במה שיבוא. — דרך אגב: יחס מה שבין דרישה לדרשה (לעיל יז, 186) כבר הדגישו הדרשנים עצמם, אמנם כמובן שונה: („ארץ ישראל) נדרשת (ע"י חקב"ה) בשכר דרישה, שני ולסדהם אותם (ספרי דב' ט).

4. ע"ל עמ' 2, 111.

5. על מה שאמרנו לעיל (שנה יד 10, 186) יש לחוסף כי מלת „תרגם“, כשהיא מתייחסת לדברי המשנה ולענייני ההלכה, הוראתה אכסגטית=באר: בכר, שרמ' II 242 וכו'.

6. הארכתה על העניין בספרי „דרכי האגדה“, 185 וכו'.

7. ע"ל, שנה יד, 183.

8. מלבד החערות הידועות של צונץ השווה ביחוד HELLER, EJ. I 979 על „המדרש

שבמקרא“.

9. „תרביץ“ יז, 195.

במקרא אך „פירושים“ של סיפורים וחוקים, במובן המקורי של המלה שביארנו¹, כלו הבהרות הפרטים, ולא במובן המאוחר: אין כל סימן לפעולה „פילולוגית“ בתוך כתבי הקודש. בתקופה ההלניסטית היו אמנם „השבעים“ מוכרחים לבאר את הטכסטים כשם שעשו חבריהם הרומאים בתרגומם יצירות יווניות; אין בעובדה זו כל סימן שהוא ל„מדרש“ האופיני לעם ישראל². ובשאר התעודות שקדמו למאה הראשונה לסה״נ מתגלה ההבדל שביניהם לדרכי המדרש בכל הבהרות. סגל, המפרש את „בית מדרשו“ של בן סירא כ„בית“ כלו כמוסד ממש³, מוסיף „על כל פנים לא היה בית מדרשו של בן סירא כמו בתי המדרש של בני תורה שבעל פה, כמו למשל בית המדרש של שמעיה ואבטליון“; וקל לבאר עוד יותר את ההבדל שביניהם, כשנשווה את דרכי בן־סירא אל אלה הידועות לנו מתוך מס' אבות. רבותינו התאמצו עד כמה שהיה אפשר, למצוא לתורותיהם סמך במקרא, וברוב המקרים (לא בכולם) הוסיפו מסדרי המשנה את הפסוקים הללו על דבריהם; ואילו בן סירא אינו מוציא אף פעם אחת כל מסקנות שהן מן המקרא. וכן הדבר בספרים החיצונים בני המאה השניה. מקצתם עומדים על רזי עולם — אבל לא על יסוד הפרקים המדברים במעשה בראשית ובמעשה מרכבה; מקצתם מספרים את קורות האבות, אבל לא על פי דקדוק בפסוקי התורה. גלגול המתודות מתאים אפוא לגמרי לגלגול הלשון: ל„דרשת“ המקרא אין כל סימנים שהם גם בספרות התקופה ההלניסטית הקדומה⁴.

אבל מן המאה הראשונה לסה״נ ואילך יש בידינו תעודות על פעילות פרשנית מוגברת ועל דרשות המתקרבות מאד לאלה של חז״ל. שמעיה ואבטליון הם הראשונים⁵ שדרשותיהן האגדיות נשמרו בזכרון העם⁶. האסיים והתראפיטים נהגו לפרש את המקרא בדרך סמלית, אולי „אליגוריסטית“ במובן המדויק של המונח⁷. הדרשות שבכתבי פילון רובן הן מעשי דרשנים שקדמו לו, שלשונו עדיין לא משה מפהם, ובקיאם היו בספרי נ״ך הרבה יותר מפילון. הפעילות האכסגטית הזאת פעלה על הספרים החיצונים האחרונים, ואלה בכלל שלמדו גם

1. ע״ל כרך טו, עמ' 108.

2. רק במקצת דומים לחז״ל מקצת ספרשי חומרים. על „המתרגמים“ ע״ל כרך יד.

10, 186. וחשווה, דרכי האגדה 170 וכו'; 183.

3. אם הוא צדק, אין צורך לפרש מלה „לינו“ אך ורק בדרך סמאפורית; חשווה ערובין עג, א, ביותו בני רב. אבל אפילו היו דורשים שם לא אח הקביה, כפי שהנחת, אלא את החכמה — עכ״פ אין מכאן ראיה לתוראה האכסגטית של מלת דרש. על הדרכים שחלכו כהן הסחכרים של „סדרש הנביא ערזי ושל „סדרש ס' מלכים“, אין בירינו כל ויריעות; סגל דוחה אף הוא את דעת המוצאים כאן את שימוש הלשון המאוחר; אבל להשערות האומרת כי הביטוי מורה על על „דרישה ולימוד“, אין, כמובן, כל הוכחות.

4. נראים דברי צונץ (צונץ—אלבק, הדרשות בישראל, חשי' 22), הרואה משום קשר

בין התפתחות הדרשות ובין יצירת תוארי־כבוד כגון חכם, רבי ועוד.

5. סברני חז״ל על „מסורת אגדה שבידיהם“, (M. Guttman, EJI 956 sq.). אין ראיה לכך כי האגדות הללו קדמו לשמיעה ולאבטליון, ואצ״ל כי סאמרים כגון „וחעמידו תלמידים חרכה“ (חשווה סגל 184) אינם מלמדים על דרכי „הלימוד“.

6. מכלילת בשלה ג, עמ' 99 חורובין—רבין.

7. על דרכי הספרות החלניסטית חשווה, דרכי האגדה 179 וכו'.

מן הריטוריקה היוונית: „חכמת שלמה“ מתארת את מכות המצרים כפי „מידת כנגדי“; ספר המכבים הרביעי רואה את יצחק כגבור של עלילת העקדה (ז, יד; יג, יב), וזאת אומרת כמבוגר, כמו אגדת חז"ל. הפעילות הפרשנית הזאת גברה במידה רבה בתקופת התנאים, שבה התרבו והלכו בתי המדרש ובתי הכנסת, ודגולי העם דרשו ברבים את דברי המקרא, ודווקא מאחרי שנחרב בית המקדש ולעם ישראל היה „אין שיוור רק התורה הזאת“, הפכו והפכו בה הדרשנים כדי למצוא בה פתרון לרזי החיים, ביסוס לאמונה ששמרו למסורת האבות, הדרכה לקראת חיי מוסר וטהרה, עידוד ונחמה בכל הצרות. השאיפות הללו הביאו גם לכלל פיתוח מתודי נוסף. בצדק הודגש כבר ע"י ר' יהודה הלוי¹ כי רבותינו השתמשו כמפרשי המקרא במתודות שלא נמצאת דוגמתן בפירוש המשניות, כגון בדרשת מלת „את“, בדרשות אלתקרי ועוד. המתודות הללו רק מקצתן נרשמו בין „המידות שהתורה נדרשת בהן“; לא נמצאו סימניהן בכל התעודות שקדמו לתקופת התנאים:² אבל דווקא הן פותחו עוד יותר ע"י האמוראים, בהלכה ובאגדה. מלבד ערכן החינוכי איפשרו כל המתודות הללו, כישנות כחדשות, לדרשנים גם להראות את חריפותם ואת כשרון ההמצאה שלהם. ההתפתחות הנוספת של המונחים האכסטיים בתקופת האמוראים שהכרנו משקפת אפוא את ההתמסרות הנוספת של גדולי ישראל לדרשת המקרא.

1. כוזרי ג, 60.

2. ר"ז פרנקל בספריו על תרגום השבעים לא תמכוון לתאר את ההתפתחות המתודית.

כל דבר שאין בו רוח חיים זכרהו ונקבהו

פתגם דקדוקי מיוחס לראב"ע

א. מקורו

אברהם די בלמש (נפטר בשנת רפ"ג) מביא ב"מקנה אברם" כלל זה לראשונה ומייחסו בפירוש לראב"ע: "ולפעמים בא שם אחד בעצמו בלשון זכר ובלשון נקבה במאמר אחד, כמו: אם יבא עשו אל המחנה האחת והכהו והיה המחנה הנשאר לפליטה (בראשית לב, ט), כי הנה שם מחנה האחרון בלשון זכר והראשון נאמר זכר ונקבה, כי אחת לשון נקבה והכהו לשון זכר, וטעם זה, כי הזכר והנקבה באמת הוא באשר רוח חיים באפו, ואשר אין בו רוח חיים, אף כי יש בפנימיות טבעו סוד כמוס של זכרות ונקבות, אנו אין לנו מזה כי אם מה שהתבאר משימוש לפי מנהג מניח הלשון, שהוא ידע סודו ויסודו, ועל זה דבר נכונה רבי אברהם בן עזרא במאמרו: אשר אין בו רוח חיים זכרהו ונקבהו, רוצה בזה במה שבא משותף בכתוב כמו מחנה במשקל שזכרנו, אף כי בן עזרא לא כיוון אל הסוד האלהי אשר זכרנו אנחנו, כי אין זה דרכו".

בשאלות ותשובות לרדב"ז (המאות 15–16), ח"א, סימן של"ו, כתוב: "י. שהרי מצינו בכמה מקומות זכר במקום נקבה ונקבה במקום זכר, וטעמו אמרו הראשונים: כל דבר שאין וכו' וכן היא הסכמת המדקדקים, וכן ראיתי בשם ר"ת ז"ל". מתוך דבריו של רדב"ז יש להסיק, כי לא היתה לו מסורת על ראב"ע כמקור הפתגם, מאחר שלא היה נמנע מהזכיר זאת, כמו שהזכיר שם מחבר אחר. יתר על כן, הוא מציין, כי מסרוהו אנשים בשם רבנו תם, הוא עצמו מסתפק בביטוי "אמרו הראשונים", שיכול להתפרש גם על חכם שקדם לראב"ע. את דברי די בלמש מזכיר שמואל ארקיוולטי (מת 1611) בערוגת הבושם.¹ בעל תוספות יום טוב (1579–1654)² מביא את הפתגם הזה פעמיים (נזיר פ"ב, מ"ב; כבר אמר החכם הראב"ע כל אשר אין..."; תמיד פ"ה, מ"ד; "אבל אמרו בשם הראב"ע כל שאין...") בלי להזכיר ממי קיבל, אולם אין ספק שקיבל מארקיוולטי. ידע בעל תוספות יום טוב חיבור זה היטב, מאחר שכתב עליו פירוש.³ גם לבן יהודה שימש ארקיוולטי מקור ראשון לפתגם זה.

1. ויניציאה רפ"ג, 1523 (נב, א).

2. ויניציאה תק"א, סא עמודה ג.

3. נרפס בחוצאה ראשונה ויניציאה שס"ב.

4. עיי' עליו, VII, Encycl. Jud., עמ' 1150; ישראל חלפרין, קרית ספר ז

(תר"ץ-תרצ"א), עמ' 143.

5. לקט שושנים – כתב יד, עיין נאיבואיר, קטלוג ספרות בודלי באוקספורד, I.

באותה מאה הובעה דעה חדשה, שאף לה יש מהלכים בקהל ישראל. ברוך שפינוזה (1642–1677) בחיבורו על הדקדוק אומר: ¹ «עוד נראה איך הכתוב באותו דבור בעצמו משתמש בשם אחד בשני המינים בתערובת, כמו: „אם יבא עשו אל המנחה האחת והכהו“. לכן אסכים לדברי ר' שלמה ירחי האומר: כל דבר שאין בו רוח חיים זכרהו ונקבהו. ראה פירש"י במקום שם».²

³ רייפמן טיפל בשאלת מקור הפתגם בבית תלמוד. ⁴ אחרי שהוא מביא את ארקיוולטי ואת בעל תוספות יום טובות רדב"ז, הוא מחפש מקורות של קדמונים: „ולזה כוון גם רבנו יונה אבן ג'נאח בכתבו בספר הרקמה (שער לח): „ואם יהיה הזכר ממה שאין לו דעת, ייתכן שנקבץ על לשון זכר ולשון נקבה, כמו הר אשר יקבץ על הרים על הרים והרות עכ"ל. ובשער לט שם: „ודומה לשער הזה מה שמביאין אותו העברים בלשון זכר במה שאין לו דעת מן הנקבה, ובלבד מה שאין נקבתו אמיתית, ר"ל מה שאין לו רחם עכ"ל. ובמאמר האחרון: ובלבד מה שאין וכו' ירמו להצמחים שיש בהם זכר ונקבה... ככתוב בערוך (ערך נסן): ברא את הדקלים זכר ונקבה עכ"ל. אולם אין נקבתן אמיתית, שאין למו רחם. ולפי נדע ברור, אשר לא הראב"ע הולידו, אך המדקדקים הקודמים לו».

בדורנו כתב מ' וילנסקי על פתגם זה⁵ ושיער, כי זה הובא בלשון למודים לשלמה בן אבא מרי ירחי.

נמצא כי יש ארבע מסורות בדבר מקור הפתגם: א) רש"י. ב) ראב"ע. ג) רבנו תם. ד) ראשונים סתם; ביקש רייפמן לקבוע, כי קדמונים אלה קדמו לריב"ג, שחי במאה האחת עשרה, והוסיף וילנסקי את שלמה ירחי כמקור לפתגם זה.

אולם אין למצוא פתגם זה כלשונו בדברי ריב"ג, ולא הולידו מחבר קודם לריב"ג ולא ריב"ג עצמו. אף בדברי רש"י, שלמה ירחי וראב"ע לא עלה בירי לגלותו, אף על פי שאחד מהם מקובל בקהל המשכילים כאב לו. לי נדמה, כי מקור הביטוי הזה הוא באיטליה או בפרובנס, הארצות שבהן פעל הראב"ע, ועל ספריו נתחנכו שם דורות רבים, ואחד מתלמידיו יצר את הפתגם, ונתייחס לראב"ע, או בארץ נוצרית אחרת, שבה שלטה הבלשנות הלטינית, שעל יסודה נוצר הפתגם הזה (עיין להלן).

1. תרגם לעברית ש' רובין, קראקא תרס"ה, בשם דקדוק שפת עבר, עמ' 86.
2. ש' רובין סעיר: „הפתגם הזה לא נמצא ברש"י, כי אם בריא אבן עזרא“.
3. הו"ל יצחק ווייס, וינא א (תרס"א), עמ' 188.
4. מהדורת גאלדברג, עמ' 226–227; מהדורת ווילנסקי, עמ' שפ. הנידון הוא בדבר הריבוי, ואינו עניין לכאן.
5. מהדורת גאלדברג, עמ' 230. מהדורת וילנסקי, עמ' שפה. הנידון כאן מחאים לענייננו מאחר שהוא דן בשאלת השמות הבאים בלשון זכר ובלשון נקבה. ויכול היה רייפמן למצוא גם מקום שלישי בדברי ריב"ג, מהדורת גאלדברג, עמ' 148; מהדורת וילנסקי, עמ' רסב. במקום זה הנידון הוא הריבוי של השמות בלשון זכר ובלשון נקבה.
6. REJ, 98 (1934), עמ' 66–71.
7. בן יחודה במילוננו, ערך זכר, מביא את דברי ארקיוולטי ורייפמן, והוא מצטין, כי

ב. נוסח

בנוסח המלים יש שינויים מעטים, ואלה רק בראשו של הביטוי ובסופו. הקצר ביותר הוא אצל די בלמש: „אשר אין בו רוח חיים זכרהו ונקבהו“. ארקיוולטי מוסיף בו „כל אשר...“, וכן הוא נמצא גם בתוספות יום טוב. רדב"ז מנסחו: „כל דבר שאין...“, וכך הביאווהו שפינוזה ובן יהודה. לא ברור הוא הניקוד בסופו של הפתגם, ויש שתי אפשרויות לניקודו: (א) בבניין פֶּעַל (קל) „זָכְרָהוּ וְנִקְבְּהוּ“, ועל ניקוד זה יש ראייה מִמֶּקְנָה אברם, הספר המנוקד כולו, ומספרו של שפינוזה במהדורתו משנת 1677. (ב) בבניין פיעל: „זָכְרָהוּ וְנִקְבְּהוּ“, וכך מורגל הביטוי בפי חכמי דורנו, וכך שמעתי מפי פרופ' י' קלוזנר. בבניין זה מביאו גם בן יהודה במילונו. נוסח הפתגם בניקודו יהיה: כָּל אֲשֶׁר אֵין בּוֹ רוּחַ חַיִּים זָכְרָהוּ וְנִקְבְּהוּ לפי די בלמש, ארקיוולטי תוספות יום טוב ושפינוזה.¹ „כָּל דָּבָר אֲשֶׁר אֵין בּוֹ רוּחַ חַיִּים זָכְרָהוּ וְנִקְבְּהוּ“ לפי רדב"ז,² בן יהודה וחכמי דורנו.

ג. תוכנו

על פי דברי די בלמש הכוונה להורות בפתגם, שרק מלים שנהג בהן המקרא גם לשון נקבה יש להשתמש גם בלשון נקבה. הוא מביא לראיה את „המחנה האחת והכהו והיה המחנה הנשאר לפלטה“. וייתכן שכיוון בניקוד ל-„זָכְרָהוּ“ בבניין קל כלומר זכור, כי אפשר להשתמש במלה כזאת גם בלשון נקבה. וכך גם הורה ארקיוולטי.

תוספות יום טוב בתמיד רוצה לבאר בזה את השימוש של המלה „כף“ בלשון זכר (ו„כף היה בתוכו“), בעוד שבמקרא כף רק לשון נקבה. במשנת נזיר הוא מבאר את שימוש לשון המשנה במלה „דלת“ בלשון זכר (ההדלת הזה“), בעוד שבמקרא משמשת דלת בלשון נקבה, אלא שנמצא הריבוי של המלה הזאת גם בצורת „דָּלָתִים“ (ועיין להלן).

חיים דוד קארינאלי (חי במאה ה־18)³ השיב לנכון על תוספות יום טוב בתמיד, כי „לשון חכמים לחוד“, ומלה, שמשמשת במקרא בלשון אחת, יכולה לשמש במשנה בלשון אחרת, והסכים לדרך תוספות יום טוב בנזיר, שהביא לראיה את הפסוק: „חומה גבוהה דלתים ובריח“ (דברים ג, ה) אולם גם זה אינו עניין לכאן, שהרי הנידון כאן הוא למין ולא לריבוי. יתר על כן, הכוונה בפסוק הוא לזוגי, ובזה אין הבדל בשמות מבחינת המין.

מקור הביטוי אינו ידוע לו. באכר בספרו ראב"ע חסדקס אינו סביר ביסויו זה, ורק א"ז רבינוביץ בתרגום ספר זה לעברית, תל-אביב תרצ"א, עמ' 69 אומר: „ופעם אמר (חראב"ע)...“, ולא ציין מקור לדברי ראב"ע אלה. לראב"ע מיוחסים גם יחוי צאלח בחלק חקדוק (גינבורג, מסורה 3, עמ' 53-105); שניאור זק"ש, שוורי ברכא, קבץ על יד, ה (תרנ"ד), עמ' 26; פרידלנדר-כחן—מעשה אפור, וינה תרכ"ח, עמ' 282; A. CHAJES, Über die hebräische Grammatik; 282; Spinoza's ברסלאו 1869; עמ' 8, הערה 10; ג' פורגס, Dissertatio ex Chronici IV, Spinozani חאג 1926, עמ' 135.

1. רק לפי ניקוד הסיפה של הפתגם.

2. רק לפי המלים ברישה של הפתגם.

3. דבריו עיין בתמיד פ"ה, ס"ד וב„כית דור“ פירוש למשנה באותו מקום.

מדברי ריב"ג, הקרובים לענייננו, ניכר, כי ניתן בזה כלל על כל השמות „מה שאין נקבתו אמתית“, „כל מה שאין לו רחם“, והמלים שהוא מביא, מוכיחות על כך: ארץ; אש; גפן; מחנה; י; עולה; עין; רוח; שמש, אף כי המלים: ארץ ועין משמשות על פי רוב בלשון נקבה, והמלים גפן ועולה באות רק פעם אחת בלשון זכר וכרגיל בלשון נקבה.

גם רש"י מביא ארבע משמונה המלים המנויות בדברי ריב"ג: אש; מחנה; רוח; שמש; אף כי אינו אומר את דבריו בצורת כלל לכל שמות העצם. כנראה, שעל סמך דברי ריב"ג, רש"י ותוספות יום טוב פשט המנהג בין חכמי ימי הביניים להשתמש במלים, שאינן שמות בעלי חיים, בלשון זכר ובלשון נקבה.

מסתבר, כי הרעיון הוא: יש גם בעברית שלושה מינים: זכר, נקבה, וסתמי, כמו שיש בלשון הלטינית. רעיון זה צמח בארץ, שהיתה מושפעת מן הלשון הלטינית ושם נוצר הביטוי: „אין בו רוח חיים“, המקביל לביטוי: *inanimata*. הכללה זו נמצאת בדקדוקי המחברים העברים באיטליה, שמשווים את ענייני הלשון העברית ללשון הלטינית.

שמחה קאלימאני בן המאה השמונה עשרה אומר, כי רוב השמות, שאין בהם רוח חיים הם ל"ז ול"ג. וזה כנראה גם דעת שד"ל.¹

כללו של ריב"ג נוגע למה שאין בו דעת, כי החלוקה לפיו היא לפי הנפשות, והחי והצומח והדומם הם בלי שכל ובלי דעת.² אולם הפתגם הזה מנוסח לא לפי השכל והדעת אלא לפי המינים, ודברים שאין בהם רוח חיים הם בלשונות אירופה על פי רוב מין סתמי.

וחריופות יתרה בפתגם זה ובניסוחו, מאחר שיש בו משנה הוראה:³ כל דבר שאין בו רוח חיים, תוכל לדקרהו (זכר=דקר) ולעשותו נקבים נקבים, כי אינו מרגיש כאב, ובכלל דקדוקי תוכל להשתמש בלשון זכר או בלשון נקבה כאוות נפשו.

כנגד הכלל הלשוני הזה יצא החכם פריפוט דוראן (מאה 14—15) בספרו מעשה אפוד (נתחבר בשנה 1403).⁴ „ומפני שהיו אלה העניינים היוצאים מן ההיקש עלולים מסבה נעלמת או ידועה לא ילקח בהם המשל וראיה לנהוג כיוצא בהם ואין הרשות נתונה לכל אחד להשתמש בכיוצא בזריות ההם כמה שיאמרוהו או שיכתבוהו מהלשון העברי, וזה כי אם היה מותר לנו... לא היה ללשון סדר

1. המלים גפן פחנה הוא מביא בספר השרשים.

2. בראשית לב, ה. רש"י מאריך כאן לרונן בעניין שלא כדרכו, וזוהי כנראה חסיכה, שייחסו לו גם את הפתגם.

3. *Grammatica Ebraica*, ויניציאה 1751, עמ' 12 לסוף: *La maggior parte de Vento* רוח *Fuero* אש *nomi inanimati come*.

4. *Grammatica della Lingue Ebraica*, פרובה 1853, עמ' 337.

5. ועל כן חוסיף: „מה שאין נקבותו אמתית...“ כדי להוציא את החי.

6. תורת השירה הספרדית, ירושלים חת"ש, עמ' 243—251.

7. סחודות פרידלנדר וכהן, וינה תרכ"ה, עמ' 44.

ישוב אליו... וכבר הגיע מסכלות קצתם שאמרו בענין הזכרות והנקבות, שכל דבר שאינו בעל חיים הרשות נתונה לזכרו בזכרות או נקבות, ונכון הוא שנאמר לפי דבריו זהב טהורה וכסף צרופה ואבן ואיפה גדול וקטן, וכל זה משובש הדבור לכל מבין.

בימי הביניים השתמשו במלים, שאין הוראותיהן בעלי חיים בלשון זכר ובלשון נקבה, וסמך לשימוש זה מצאו במלים רבות במקרא המשמשות בשני המינים גם יחד. מדקדקי ימי הביניים מזכירים דרך השימוש הכפולה במלים ידועות במקרא: דונש (ואולי גם רס"ג לפניו), י ריב"ג, י משה הכהן אבן ג'קטילה, ועוד. היו משכילים בימי הביניים, שביקשו להשתמש בכל המלים שאין הוראותיהן בעלי חיים, בדרך הכפולה, וכנגדם יצא פריפוט דוראן. בדבריו יש לראשונה הרמז לפתגם הזה, וכבר היה מהלך בפיות בני אדם, אף כי לא מצאוהו בניסוחו המדויק והמצומצם אלא בדברי די בלמש ב, מקנה אברם.

1. ואולי יש לגרוס; לזכרו בזכרות או לנקבו בנקבות".

2. ספר תשובות על רסיג, ברסלאו 1869, עמ' 50, פספר 150.

3. עיין הערות 10—11.

4. בספרו על לשון זכר ולשון נקבה, עיין קוקובצב במחקריו בלשון ימי הביניים.

פטרסבורג 1912, פרק 2.

מלים ומושגים במקורות לשונו¹

הנושא, שעליו בדעתי לדבר, הוא על מלים ומושגים אחדים במקורות לשונו. ומתוך המלים והמושגים המרובים, שיש ויש לספר עליהם, שיש ויש לחקור בהם, אבחר לי קבוצה קטנה, קבוצה זו שמסביב לאדם, האיש והאשה ובהמתו, איברי גופו, הראש, הפנים, הקרניים, הרגליים וכדומה. ואטעים דבר אחד: נדמה הוא לנו, שמושגים אלו, איש, אשה, ראש, רגל, קרן, הם הדברים המוחשיים ביותר, והדברים הקרובים ביותר לתודעת האדם, ושבודאי אלה מן הראשונים, שקרא להם האדם שמות בלשונו. והרי כולנו יודעים מה שמסופר בתורה על אדם הראשון, הרואה את חווה ואומר: „לזאת יקרא אשה כי מאיש יקחה זאת“. וזה הוא המשפט הבלשני הראשון בספרותנו הקדומה.

אבל, כשאנחנו מסתכלים במלים אלו, רואים אנו, שאין הדברים פשוטים כל כך. הרי גם מלים אלו, איש ואשה, לא רק ששונות הן במבנה, כאן איש, ביו"ד וכאן אשה בשי"ן דגושה, ובארמית במקום איש: אנש, ובמקום אשה — אינתתא, בתי"ו במקום השי"ן הזאת; ואילו בריבוי אנו אומרים: מן איש — אַנְשִׁים — המלה אישים נמצאת רק בשלושה מקומות בשירה שבמקרא — ובמקום אשה בריבוי אנו אומרים — נְשִׁים, ורק במקום אהה, ביחזקאל כג, מד, מדובר על אשת הַזָּמָה. למה צורות שונות אלו בריבוי למלים איש ואשה? ולמה נְשִׁים דווקא בצורה זו, שאנו רגילים לראותה כזכר?

וכן מתעוררות בעיות, בעיות שונות לגבי יתר המלים הנזכרות. ניקח למשל מלה כמו ראש. לא זו בלבד, שהמלה הזאת ראש באה בלשונונו, במקורות הקדומים שלנו, בהוראות שונות, כנראה כמלים אחרות, שגם הן כתובות באותיות ראש. הרי יש לנו ראש כשם צמח הרעל, והרעל בכלל. יש ראש שפירושו ריש, הקראש, העני. גם מלה זו נכתבת לפעמים כמו המלה ראש. ולא רק זאת, שיש כאן מלים שונות; אפשר היה להוסיף, שיש עוד הוראות שאינן גלויות לכול, שיש מלה ראשונה, ולדעתי גם ראש, במשמעות של מתנה. כתוב: „חנם נמכרתם ולא בכסף תִּנְאַלוּ. כי כה אמר ה' אלהים מצרים ירד עמי בְּרֹאשֹׁנָה לגור שם ואשור בְּאֶפֶס עֶשְׂקוּ (ישעיה נב, ג—ד). הרי „רֹאשֹׁנָה“ מקביל כאן אל „חנם, באפס“ ואל „לא בכסף“, ופירושה — במתנה, במתנת חנם. ואני רואה את ההוראה של נתינת חנם גם בכתוב וזכריה ד, ז, „והוציא את האבן הָרֹאשָׁה וְשָׂאוֹתָהּ חֵן חֵן לָהּ“ שפירושו: האבן הזאת, הראשה, הנותנת במתנת חנם, לשאת חן, אשר חן לה. היא אבן החן, שבכוחה לתת חן, כפי שהאמינו קדמונינו, כלשון הכתוב במשלי יז, ח: „אבן חן השחד בעיני בעליו“. הנה כאן שורש „ראש“ חדש, שפירושו: נתן חנם, במתנה.

1. הרצאה זו חושמעה באפסח הכללית של ועד הלשון בס"ו בשבט תש"ח. והיא מובאת

כאן כפי שנרשמה על ידי הקצין ספי הכרצה.

אבל נביט נא על המלה „ראשׁ“ שלנו, הפשוטה, או על המלה „פְּנִים“ הפשוטה! רגילים לחשוב, שראשו של האדם, או ראש החיה והבהמה, זאת היא הוראתה הראשונה של המלה. וכן הפנים, זאת הוראתה הראשונה: פני האדם, משום שרגילים אנו לדון את תופעות הלשון על פי התופעות, שאנו תופסים אותן בחושינו. אבל למעשה אין הדבר כך. למעשה מובע במלה „פְּנִים“ רק, שאלה ה„לְפָנִים“ של אדם או של דבר, ההוראה הראשונה היא דווקא: „לְפָנֵי משהו, לְפָנֵי“. אם אנו אומרים, למשל, בצירופים שונים, „נשא פְּנֵי אדם“, אין משמעות המלה בצירוף הזה באמת, שמישהו נשא, לקח והרים את הפנים של אותו אדם, של אותו איש. אלא הכוונה היא: הוא נשא אותו פְּנִים, הוא קידם אותו לפנים, כמו שאנו אומרים בלשונות אחרות „vorziehen, préferer, to pre-fer“, ואך אחר כך הובן צירוף זה, כאילו כוונתו: לשאת את הפנים של האיש הזה, „נשיאת פניך“ פירושה: נשיאתך לפנים, ולא נשיאת הפנים שלך.

והוא הדין לגבי המלה ראש. גם מלת ראש זאת פירושה: מה שהוא למעלה; מה שהוא ראשון, זהו הראש. וגם כאן, אם אני אומר נשא ראש, עיקר הוראתו של הצירוף הוא: לשאת את פלוני לראש. לראשונה, ולא לשאת את ראשו. ומכאן המשחק שבמלים „ישא פרעה את ראשך“, כלומר ישא אותך למעלה ראש, בניגוד אל „ישא את ראשך מעליך“. הנה הוראה זו של ראש, בראשונה, היא טמונה גם במקומות שונים, שאנו מתקשים בהם בכתובים. כתוב למשל „הוא ישופך ראש ואתה תשופנו עקב“, והתלבטנו בפסוק זה מאז היינו תינוקות דבית רבן ולמדנו תורה מפי המלמד או בחדר. הכוונה היא: ראש ועקב, מְפָנִים וּמְאָחֹר; אם יבוא עליך הנחש מפנים, אתה תבוא נגדו מאחור. שזהו פירושו של הצירוף הזה, אנו לומדים מפסוק אחר, שגם בו התקשינו. הנה כך נאמר באיכה ג, ה: „כָּנָה עֲלֵי נֶפֶשׁ רֹאשׁ וְתִלְאָה, וְחִשְׁבֵנוּ, שׁ־רֹאשׁ“ כאן פירושו רעל, וְתִלְאָה — טורח, עינוי, משורש לאה. אבל כבר הקראי דוד בן ענן גזור את המלה משורש תלה, ולא מן לאה. אולם הוא חושב, שראש זה ראש ממש, ותלאה היא: ידיים התלויות מצדי הגוף. אבל בערבית המלה תִּלָּה, ובריבוי אֶתְלָא, פירושה: עקב; עקבות הדבר נקראות „אתלא“. וזה פירוש הכתוב: „ויקף“ — הוא הקיף אותי; וכיצד הקיף אותי? — ראש ותלאה, מצד ראש ומעקב, מפנים ואחור, מכל הצדדים הקיף אותי. והנה כאן הביטוי הזה „ראש ותלאה“ בהקבלה אל „ראש ועקב“, הוא המלמד גם על אותו פסוק „הוא ישופך ראש ואתה תשופנו עקב“, שפירושו: מכל הצדדים תארבו זה לזה! אבל עד כאן אין הדברים אלא פירושי מלים. כעת אנו באים אל מלה אחרת, אל המלה „קרן“; וכאן לא זו בלבד, שיש לפנינו במלה קֶרֶן שתי מלים שונות, כמו שהסברתי בחוברתי על שירי-השירים; לא רק קרן השור והצבי, אלא גם קרן וריבית, שהיא באכדית קֶרֶן, ופירושה — הערימה הגדולה, לעומת הדברים הקטנים שעל צדה, הציבור לעומת הפרט, הקרן לעומת הפירות. אבל גם מלת קרן הרגילה מעניינת היא מאוד. כי היא אחת המלים, הנמצאות לא רק בעברית וביתר השפות השמיות, אלא גם בשפות ההודו-אירופיות, בדמיון כזה, עד שאין להימנע מלראות את הקשר בין המלים, זאת היא אותה המלה כמו ברומית cornu, ביוונית κέρας בגרמנית Horn.

וכיצד עברה מלה כזאת, אם באמת שימשה מראש כשם לאיבר שבגוף, כיצד עברה מלה כזאת מלשון ללשון? כלום לא היתה מלה לציין את קרן הבהמה בכל שפה ושפה משלה? אבל שוב מלמדת אותנו הערבית, שלא זאת היא הוראתה

הראשונה של המלה „קרן“, בערבית קַרְנַּ, פירושו חֲפֵר, כמו ברומית jungere ביוונית ζεύγνυμι פירושה: חֲפֵר; והרי מן המלים האלה, מן הפעלים האלה בהוראת חֲפֵר, נוצרות ברומית iugum ביוונית ζυγόν החיבור, העול. זאת המלה, שבצורת זוג עברה גם לעברית, שפירושה „העול“, בעיקר החיבור של הקרניים, העול. והעול הזה הוא שעבר אחר־כך להורות על הקרניים.

תאמרו: כיצד קראו שם לעול, ולא קראו שם לקרניים? אפשר שהיה שם אחר לקרניים, גם כל זמן שלא השתמש האדם בבהמה. ייתכן שהיו מלים אחרות להורות על הקרניים האלה. אבל הרועים, ואבותינו היו רועים, אלה למדו להביט על הקרניים מצד השימוש בבהמה. ועל כן גברה המלה הזאת, המלה התרבותית, המלה שפירושה בעיקר עול ולא קרניים, היא גברה ודחקה את המלה הקודמת, שאולי היתה בלשון. ומכאן מובן, שמלה שפירושה בעיקר העול, היא שעברה מעם לעם כמונח טכני, ועברה אפילו לעמים שדיברו לשונות, שאין להן כל קרבה גזעית אל העברית ואל הלשונות השמיות. והרי כך עברה למעשה, בתקופה מאוחרת יותר, המלה היוונית זוג במשמעות עול לעברית, ובאה לשמש בהוראות „פשוטות“ כאלה, עד שגם מקורה כמונח טכני נשכח כליל.

ולא זו בלבד, אלא גם המלה צָנָאָר העברית, אין עיקר פירושה צוואר האדם או הבהמה, אלא גם היא, כמו שהראיתי בקיצור במילון בן־יהודה עמ' 5410, וגם במאמר ב„לשוננו“ יג. עמ' 15, וכו', לשון „צוירה“, ז"א לשון „צבירה“ וקשירה יחד. כך אין בלשון החכמים „צוואר (נ"א: צוור, ואף סואר) של קורות, אלא קורות צבורות וקשורות יחד; וזאת גם כוונת לשון הפסוקים: „שלל צבעים רקמה וכו' לצוארי שלל“ (שופטים ה, ל), ז"א עד שלל רב של בהמות קשורות יחד; ירוץ אליו בצוואר (ז"א, כאילו במרכבת עול סוסים), בעבי גבי מגניו (איוב טו, כו). גם „צוואר“, או בריבוי „צווארים“, היא אפוא לא מלה מקורית בהוראת צוואר האדם, אלא גם היא לשון קשירה וחיבור, שהורתה על עול הבהמה, ואך מכאן על הצוואר, שהעול נתון בו.

ותופעה מעניינת כזו אפשר להכיר גם במלה אחרת, במלה מאלפת מאוד, היא המלה רָגַל, רָגְלִים. תאמרו: מלת רגל, רגליים, בוודאי מלה קדומה היא; זאת בוודאי מלה, שלא ייתכן בלעדיה בכל לשון. ודאי, מלה שציינה את הרגליים, היתה בלשון, אבל לאו דווקא מלה זו: רגליים, אם אנו פונים אל הלשונות השמיות הקדומות, אל האכדית, אל לשון אוגרית מסוריה, שנתגלתה בעיקר בעשרים השנים האחרונות, שם לא נמצא את המלה הזאת, רגליים, בפירוש זה או, אפילו בשימוש אחר, כשם־עצם. באכדית אומרים: שָׁפ, באוגריתית פֶּעַן, ואנו מכירים בזו את המלה פֶּעַם העברית. והרי בכתובות הכנעניות, אפילו באותה לשון כנענית, שהיא עברית ממש, בה אין „רגל“, ורק המלה פֶּעַם באה במשמעות זו: מה יפו פֶּעַמִּיךְ בנעלים, רָגְלִי עָנִי, פֶּעַמִּי יָדָיִם, „פֶּעַם“ בהוראת רגל, זאת היתה אחת המלים הקדומות במשמעות רגל. המלה רָגַל לא היתה קיימת בלשון הקדומה, אף לא בעברית.

אלא מה יש כאן? הנה, יש בעברית המלה רָכַס, ופירוש המלה הזאת הוא: קָשָׁר. ומלה זו מצויה ושכיחה מאוד באכדית, רָכַס, קשור; אבל בתנאים ידועים הופכת הסמך בלשון זו ללמד. במקום רָכַסָּת, שפירושו הקשירה, הקישורים, אומרים שם רָכַלָּת, ורכס מקבל את הצורה הזאת: ר כ ל, או במבטא אחר: רגל, ופירושו: קשור. היא היא המלה שלנו, מכירים אותה מתוך דברי הפסוק „ואנכי

תְּרַגְלִי לַאֲפִרִים, וכן בא באכדית tarkullu במשמעות: קישור. רָגַל פִּירוּשׁוֹ קָשֶׁר. ומכאן מבינים אנו, שהמלים „עָקַד בכבשים, עָקְדִים, מתורגמות בתרגום הארמי: „רגול, רגוליא, משום ש„רגול“ פירושו עָקַד, קָשֶׁר ממש; עָקַד וטלוא הוא „גמור ורגול“. כי כאילו קשורה הרגל של הבהמה בחוט, בחבל הסובב אותה, והשווה את השם חָתוּל או נֶמֶר לבעלי חיים הקשורים וחתולים כאילו בחוטים.

גם בערבית „רַגְלִי“ פירושו: קָשֶׁר, קָשֶׁר במיוחד את רגלי הבהמה, שהרי כך נהגו לקשור את רגלי הבהמה, לקשור את רגלי הצאן, לבל יברחו. ומכאן אנו מבינים, שבעיקר היה פירוש המלה רַגְלִים: הקישורים, הכבלים, שרגלי הבהמה היו קשורות בהם. ואך אחר־כך נקראו כך לא רק הקישורים שברגליים, אלא גם הרגליים עצמן. וזאת במעבר ידוע, שראובן אומר: ראה את הרגליים, ראה הקשירה שברגלי הבהמה! ושמעון הבין: ראה את הרגליים, הרגליים ממש, של הצאן, של הבקר, של הבהמה שלפניך.

מעבר כזה ממש אנו מוצאים גם בשפות ההודו־אירופיות. וכדומה בהודו־אירופית פירושו קָשֶׁר, כבל, compes פירושו קישור. אבל על יד המלה הזאת במשמעות הקישורים באות מלים כגון pedes, nodē — רגליים ביוונית וברומית, וכנגדן בכל הלשונות, גם כאן בוודאי בעיקר ראשונה רגלי הבהמה, ואף של העבדים, שהיו כובלים וקושרים אותם, לבל יברחו. והרי עד היום קוראים לחלק שבין הארכובה העליונה והתחתונה בסוס בגרמנית Fessel, באנגלית fetter, כלשון קשירה וכבילה. — והשווה „בית עָקַד הרועים“ כמקום קשירת רגלי הצאן.

ואנחנו נבין מכאן דבר אחר: מיהו האיש, שהוא רַגְלִי אצל אדם או דבר? הוא הקשור אל חברו, הוא הצמוד אל הדבר. רַגְלִי, פירושו בעצם: קָשֶׁר. ואנו מבינים, שרועי־הצאן, הנודדים, שאלו נקראו רַגְלִים או מְרַגְלִים, ז״א העוקדים, קושרי רגלי הצאן. אלא שהנודדים האלה, כשבאו אל ארץ היישוב, ואף רועי־הצאן מבני ישראל, כשבאו לארץ מצרים, אמרו להם: „מְרַגְלִים אתם“, אתם מאותם הבידואים, הרוצים ליהנות מפרי עמלנו ורוצים לרכוש אותו לכם. כי כך יראו האיכרים מפני הנודדים, ומכאן קיבלה המלה מרגלים את הוראתה החדשה הידועה לנו. אבל גם רועי צאן אלו קראו לעצמם בשם זה, ואמרו: „אנחנו רוגלים, אנחנו מרגלים“. אלא שלא התכוונו לומר בזה אלא: אנחנו רועי־צאן. והואיל וכל הגברים שבשבת היו רועי־צאן, רוגלי הבהמות, על כן קיבלה המלה רַגְלִי — את ההוראה: איש, גבר, אדם סתם, כמו בערבית רַגְלִי, שפרושו גבר, ולאו דווקא אדם או חייל ההולך ברגל.

כך רואים אנחנו ממעבר מעניין זה, שהמלה „רַגְלִים“, וכל הקשור בה — היא מלה חדשה בלשון, מלה שנולדה רק בענף אחד של הלשונות השמיות, בענף זה, שאנשיו היו רועים, רועי צאן.

וחזור אני אל המלים „איש“ ו„אשה“, „אנשים“ ו„נשים“. הנה בעברית אָנוּשׁ, אנשים מכאן, ונשים מכאן, ומעין זה בארמית אָנוּשׁ, בְּרִנְשׁ, ומצד אחר נְשִׁיאָה, הנשים, בערבית נִסָּא, הנשים, אָנְסָאן, ובירבוי אָנָּאס, הגברים. אבל אם שוב נביט אל הלשונות הקדומות: אל האכדית ואל האוגריתית, הרי בלשונות קדומות אלו אין „אנשים“ ואין מלה כדוגמתה. אלא שם יש רק המלה „נשים“ בלבד: נִשִּׁם — באוגריתית, nishē, באכדית. אבל מה פירוש המלה הזאת, „נשים“ בלשונות אלו? פירוש המלה הוא כמו אנוש, בני־אנוש, ללא הבדל המין. נשים — פירושה בלשונות הקדומות: כל בני־אדם, ללא הבדל המין.

אבל טבעי היה הדבר, לדבר על „בר-נש“, על „בני-נשים“ ולהשמיט מטעמים סוניטיים, את ה־א' בצירוף זה. וטבעי היה להבין בצירוף כזה ש„בני נשים“ אלו הם בני נשים דווקא, ילודי-אשה, ולא בני הגברים, שאינם יולדים; וכן קיבלה צורה מקוצרת זו, מתוך הצירוף השכיח הזה, את ההוראה של נשים דווקא. כך היא נתייחסה ונתייחדה לנשים, והצורה השנייה, אנשים, שלא היכה בדרך זו, בעל כורחה שקיבלה את ההוראה של גברים, והואיל וקמו המלים האלה, והתפשטו בלשון, לא היה שוב צורך — בריבוי הטבעי של איש: אישים; ובריבוי הטבעי של אשה: אִשּׁוֹת. והמלה „נשים“ היא שהתקשרה כריבוי עם „אשה“, והמלה „אנשים“ היא שהתקשרה עם „איש“, בעוד שמראש לא היה כל קשר לשוני בין אִנְשִׁים ואִישׁ, ובין נָשִׁים ואִשָּׁה. לכן באה המלה „נשים“ בצורת הזכר — כי מראש לא היה פירושה נשים בלבד, וקיום הצורה בזכר מתבאר מתוך ההיסטוריה של המלה הזאת.

בלשונות הקדומות, באוגריתית ובאכדית, צורת הריבוי של אִשָּׁה היא באמת אך ורק ashshâte, את־ת, ולא „נשים“, שפירושו: אָנוּשׁ, בני אנוש בכלל. ואם אמר אדם הראשון „לזאת יקרא אשה כי מאיש לוקחה-זאת“, וחשב שאִישׁ נִאֶשָּׁה אותה המלה הן בזכר ובנקבה; ואם העירונו על כך, כיצד יכול להיות אִישׁ אותה מלה כמו אִשָּׁה, הרי כאן אנתתא, וכאן אנש, אנשים — טענה זו נגד אדם הראשון בניסוח זה איננו קיימת עוד למעשה, שהרי ראינו, שהמלה „אנשים“ — אין לה כל קרבה אל המלה „איש“, אף על פי כן. לא צדק אדם הראשון במשפט פילולוגי זה. ונוסף על חטאו האחר, שעל ידו הפסדנו את גִּנְה־עֶדֶן, עלינו — הבלשנים — לזקוף על חשבוננו גם שגיאה זו, שטעה בכך: דווקא הלשונות הקדומות האלה מראות לנו, שגם „איש“ בא ב־ש' אמיתית קדומה, לא כמלה אשה, שהיא את־ת, אנתתא בתינו. אין קשר אמיתי בין שתי המלים, ואין דברי אדם הראשון אלא דרשה נאה.

כך מספרות לנו מלים אלו על היסטוריה מסובכת, ואולי אסיים רק בדבר אחד, שקראתיו במדרש הגדול, על הפסוק „אנכי תרגלתי לאפרים“ נאמר שם: „ברגול־ברגול“, ואילו היה לנו רק מקור זה — לא היינו מוצאים פירוש לכך, כיצד למד הדרשן מן המלה „תרגלתי“ לאמור — „ברגול־ברגול“, אבל במדרשים הקדומים באה דרשה זאת בצורה זו: אנכי תרגלתי — תַּרְגְּתִּי, (בלשון תור) וריגלתי והסופר אשר העתיק זאת במדרש הגדול, הבין את הפועל העברי „תַּרְגְּתִּי“, כאילו היה זה בארמית: תַּרְגְּתִּי, שתיים. ולכן אמר: „תַּרְגְּתִּי רגלתי“ שתי פעמים, ברגול־ברגול. כי כך הבין את המלה הזאת.

וכן עלינו, למעשה, לחקור את הלשון, גם כדי להבין אותה וגם כדי להחזירה לשימוש בשבילנו. דרכיה עמוקות. באמת: תרתי וריגלתי, אם לא תרתי וריגלתי, עלי לשוב וזרגל בריגול בריגול ולחקור חקר אחרי חקר, עד אשר נמצא שמץ מן האמת, שהיא טמירה ונעלמה, ויחד עם זה מאלפת; ושיש ללמוד ממנה לא רק לשם הבנת העבר, אלא גם כדי להפרות את עבודתנו לחיים.

להרחבת הלשון ולתיקונה

זאב בן-חיים

מבעיותיה של המילונות למקצועות הטכניים*

לפני זמן מה מסר ועד הלשון להפצה ברבים את המילון למונחי טכניקה, שבהכנתו טרח בעשר השנים האחרונות, כמובן תוך שאר עבודותיו, שפורסמו באותה התקופה. מילון זה הוא החמישה-עשר בסדרת מילוני ועד הלשון העצמאיים, בכנותי אותם עצמאיים מתכוון אני להוציא מכלל זה את רשימות המונחים המרובות, ומספרן עולה על 50, לענפי מחשבה ומלאכה שונים, המתפרסמות בקביעות „בלשוננו“, רבעונו של ועד הלשון, אף כי יש רשימות, שמספר הערכים שבהן מגיע לאלף ויותר.

כדאי בהזדמנות זו להזכיר, שמילוני הראשון של ועד הלשון, שפורסם בשנת תרפ"ט, אף הוא היה מיוחד למקצועות-היסוד של הטכניקה, למעשה שימש הוא אב-טיפוס לספר שיצא בימים האלה, 18 שנים, החוצצות בין המילון הראשון למילון החמישה-עשר, שנות עלייה מתמדת הן בעבודתו של ועד הלשון, שנים של הרחבת ההיקף והעמקת השורשים כאחת. סכום פעולותיו של ועד הלשון בפרק זה עולה פי כמה על כל מה שעשה ועד הלשון ב-40 שנות קיומו עד לאותו זמן.

ולפיכך נדמה לי: אין דרך טובה יותר להכיר את טיב פעולתו של ועד הלשון בתקופה האחרונה, מאשר להתבונן בשני המילונים הללו, הראשון והחמישה עשר, ולהשוות אותם זה אל זה. אף הכנתו הממושכת של המילון האחרון, רבת היגיעות והייסורים, היא סימן מובהק לקשיים, שוועד הלשון בכללו נתון בהם בעבודתו היום-יומית, ולמכשולים שהוא מתלבט להסירם כדי להוציא לציבור הלכה, מבוררת ופסוקה, חלק מן הקשיים האלה הוא אובייקטיבי, טבוע בעצם אופיו של ועד הלשון ודרכי עבודתו, ואולי יותר נכון לומר במהותו של החומר, שממנו נדרש ועד הלשון לעשות את הלבנים לבניין. אולם יש קשיים מרובים, שבידי הציבור ומוסדותיו לעזור לוועד הלשון להתגבר עליהם.

במסגרת סקירתי זו רצוני לציין, על פי דוגמאות הלקוחות משתי המהדורות של המילון למונחי טכניקה, אחדות משאלות היסוד בעשיית מילונים מקצועיים עבריים.

חיבור מילונים בכל אומה ולשון פירושו כינוס מלים וביטויים המשמשים בעם, בדיבור או בספרות, מיונם והגדרתם. מילונים דו-לשוניים או מילונים מרובי-לשוניות מציעים את החומר הלכטיקאלי הקיים במציאות של הלשוניות הנדונות.

---

* הרצאה בשיבת פוסבית של ועד הלשון העברית בס"ו שבשט חש"ו (חלק מן חרין והחשבון של האספה הנדפס בחוברת זו במדור „מסעולות ועד הלשון“) סגנון ההרצאה נשמר גם בנדרס כאן.

עורכים את הביטויים המקבילים, האקויוולנטים, זה לעומת זה. אף על פי כן, האומר שמלאכת איסוף זו היא מלאכה שאין עמה חכמה — אינו אלא טועה. מילונים הראויים לשם זה הם תוצאה של עבודת מחקר, פעולה מדעית, שכן מתפקידם לתאר את הלשון וחוקיה מנקודת השקפה מיוחדת: מבחינת כל פרט ופרט שבה, וכבר הורו חכמים מן הבלשנים החדשים, שאין בין דקדוק למילון אלא דרך התיאור בלבד.¹ הדקדוק נושא כלל הלשון, והפרטים באים להדגימו — המילון נושאי כל פרט ופרט בפני עצמו, וכולם יחד מצטרפים לכלל הלשון. אם-כן חיבור מילון הוא סידור מחושב של החומר הלשוני הקיים, מיצויו לפרטיו, תיאור הוראותיה של כל מלה לפי השתלשלותה ההיסטורית או לפי בחינות אחרות, אם יש למילון תכלית מסוימת.

וכדוגמת חיבור מילון כללי, כך חיבור מילון מקצועי מיוחד: אף כאן קיבוץ המלים המהלכות בפי אנשי המקצוע, מיונם והגדרתם הם עיקר מלאכתו ועיקר תכליתו. האם זה דרכו של חיבור מילון עברי מקצועי בדורנו? לדאבונו, עלינו להודות, שאין הדבר כן.

התרבות הרוחנית והחומרית, שהיא חלק מהויותו של דובר-עברית בן זמננו ושהוא משתתף ביצירתה, היא עשירה מדי יכולת הלשון המורשת להביעה לכל היקפה, ובייחוד לכל דיוקה, אף היום, לאחר מאמצים כבירים, שהושקעו בעשרות השנים האחרונות, לתרגם בעברית ולהקליט לעברית את רבגוניותם של המושגים והמוצגים הסובבים אותנו, אף היום עדיין לשוננו בחסרונה עומדת, עובדה זו ידועה כמעט לכל איש ואיש לפי מקצועו, ולא לחינם נדרש ועד הלשון — הוא מוצף ממש שאלות ודרישות: הבו מלים, תנו לבוש עברי למחשבות ולמעשים, מלאו החסר.

הבא אפוא לחבר מילון מקצועי על פי החומר הלשוני שישנו בעין, זה שמוכן ועומד במקורותינו הספרותיים, יווכח מיד שהפרוץ לפחות שווה לעומד, וייתכן אף ייתכן שבכמה שטחים, כגון כימיה, פיסיקה, בוטניקה הוא מרובה על העומד. לפיכך תנאי קודם לחיבור מילונים מקצועיים בעברית הוא יצירת לשון מקצועית, ובמקרה שאנו עוסקים בו עכשיו, יצירת לשון טכנית.

רבים שידפדפו במילון למונחי טכניקה — או במילונים אחרים של ועד הלשון — ימצאו בהם מלים מובנות לכל אדם, נהירות בייחוד לכל אומן, כגון: בורג, מברג, מסב, מצצטיים, כרסום או גייצת, מצמד, הלחמה, ריתוך ועוד. לכאורה לא היו מחברי המילונים צריכים אלא ללקט את המלים האלה מפני בעלי האומניות השונות או מן הספרות המקצועית ולכנסן לאכסניה אחת. אולם עדיין יש מעטים, ובהם אנשי מקצועות ותיקים בארץ, היודעים כי כל אלה נולדו אך בתקופה האחרונה שבאחרונות, ובעיקר בבית מדרשו של ועד הלשון, ובחוג האנשים, בלשנים, סופרים, אומנים, הקשורים קשר אורגאני אל ועד הלשון. דרך אגב, לקט מלים מקרי זה שהזכרתי, ואשר לא נוכל להתעכב בו במיוחד, מעניין הוא כשלעצמו, שכן מורה הוא על דרכי יניקתה של לשוננו החדשה. יש כאן מלים השאולות מן הערבית, כגון בורג, מן הארמית בשינוי צורה כגון גייצת, ומלים

1. עיין OTTO YESPERSEN, The Philosophy of Grammar, פרק Grammar

and Dictionary עמ' 31 ואילך.

מחדשות מן העברית מתוכה, כמו מצבטיים ואחרות. מלת מצבטיים נתחדשה בוועד הלשון שנים אחדות לפני שנתגלתה כקיימת בלשון שמיט עתיקה, באוגריתית, הקרובה מאוד לעברית.¹

ובכן תפקיד יצירת לשון מקצועית, וביתר דיוק של לשונות מקצועיות עמם ועד הלשון על שכמו, וזה כשישים שנה מקדיש הוא לו את עיקר מרצו ורובי כוחותיו. ואף על פי שכל פעולתו של ועד הלשון בשטח המילונות היא ראשית כל יצירת לשון, יצירת יש מיש, ולשם מילוי חסרון מורגש מאוד, הרי אגב כך, ובמידה שהדבר חשוב לצד הזה, הוא מסדיר גם את הקיים, הן מבחינת הצורה — כלומר הוא קובע משקלים, בניינים, אופני נטייה, כתיב וניקוד — והן מבחינת התוכן, היינו הוא מייחד ומגדיר באופן ברור משמעותה של כל מלה, שהוא דן בה, אף אם היא מן המצויות בלשון. כמה יגיעות יגעה למשל הוועדה למונחי פסיכולוגיה להגדיר ולקבוע את סולם הביטויים המציניים רגשי משאלה, כגון: כיסופים, געגועים, תשוקה, שאיפה, כמיהה, ציפיה. ובדומה לכך מלי הועם והכעס, כדי שיצילו לשמש מונחים מדעיים מדויקים כל צרכם. וכדבר הזה תמצא בכל שטח משטחי החיים, שוועד הלשון פועל בו בכיוון הרחבת הלשון והסדרתה, לצערנו, מחמת מיעוט אמצעיו אין ועד הלשון יכול להיפנות לשאלות הלשון הכלליות החשובות מאוד במידה הראויה וכתכלית לעצמה, אלא בדרך אגב ובאקראי.² וביצירת לשון זו, שאנו נוהגים לכנותה: הנחת מונחים, עלינו להבחין שני גורמים עיקריים. האחד: המושג המבקש את תיקונו בעברית, והאחר: החומר הלשוני העברי שניתן ברשותנו.

המושג אינו ידוע לנו כערטילאי; אדרבה, הוא מתייצב לפנינו לבוש לשון זרה. וכיוון שציבורנו מושך את יניקתו הרוחנית מלשונות הרבה, הרי מתברר שלעתים חסר מצע משותף באופן ראיית העניין, שאנו באים לכונונו בעברית, וממילא מובן, שאין אחידות בהגדרתו. וזהו לעתים שורש של ויכוחים מרובים הן בכתלי ועד הלשון והן מחוצה לו, ויכוחים על מונחים וכשרותם העניינית, מפני שאין המונח אלא סמל ההגדרה, ואם זו שנויה במחלוקת, כיצד תימצא הסכמה בקביעת השם, המונח?

לא אחת שומעים אנו מפי בעלי המקצועות העובדים בוועדותיו של ועד הלשון, שעצם בירורו של העניין הנידון מבחינתו המקצועית תוך עבודתה הלשונית של הוועדה הוא הישג כשלעצמו, שחשיבותו אינה נופלת מהנחת המונח העברי. בלא אבק גוזמה רשאים אנו לומר, שאלמלא לא נוצרו הוועדות המקצועיות אלא לשם בירור הצד המקצועי שבטרמינולוגיה, היתה בהן תרומה חשובה לפיתוח לשוננו. שכן התקרבות דרכי מחשבה והסתכלות של חניכי לשונות שונות ותרבויות שונות זה לזה ומציאת בסיס משותף להבעת העניין

1. נמצאת כבר בלוח הרצעות, שפורסם כפי הנראה בשנת תרפ"ט, וחוא מצורף לזכרונות ועד הלשון מחברת ה', שיצאה באותה שנה. כתבי אוגרית נתגלו כידוע לראשונה בשנת תרפ"ה, וראשית פיענוחם חל במועד מאוחר יותר.

2. ע"י מונחי פסיכולוגיה, רשימה ה', "לשוננו" כרך י"ד עמ' 229, 231.

3. אמנם זה שנים פועלת ועדת הדקדוק, שנשלח על עצמה חלק מן התפקידים הכלליים, אולם גם פעולתה הכללית מופרעת לעתים על ידי הצורך לפסל בשאלות תרופות, שנתעוררו בעבודתן בוועדות המקצועיות או בתכנית העכירת של שירות השידור.

הנידון — הן גופן גורם ראשון במעלה לליכוד ולמזיגה בלשון וערובה לאחידות התפתחותה.

ועתה נתבונן בפרטים. אזכיר כאן שתי דוגמאות:

(1) הבורג מצטיין בכך, שלאורך כל גופו — הנקרא קנה — ועד ראשו, אם בורג בעל ראש הוא, מתפתל כעין קו בולט שלעומתו שקע. קו זה נקרא באנגלית thread, ובגרמנית Gewinde. במילון הראשון הסתפק ועד הלשון בתרגום המלה האנגלית, ובעמודים הראשונים אנו מוצאים שם מונחים כגון: בורג של חוט פשוט, בורג של חוט כפול שלושה, וכדומה, ואולם לימים לא מצאו אנשי המקצוע סיפוק במונח זה, הוא נראה להם מטושטש מדאי, למעשה הוא כולל רק אפשרות אחת, אמנם מצויה ביותר, מתוך אפשרויות הרבה, כי יש ברגים, שחוטם מרובים להם, וחסר אפוא המונח הכולל ל-Gewinde. והואיל וחוט הוא מלה כללית מדאי, הוכרחו להסמיך לה לעתים קרובות את המלה בורג, ומכאן המונחים המסורבלים שהזכרתי. על מדוכה זו ישבה הוועדה למונחי טכניקה, ונולדה מלת תברגי, הנפוצה כבר בפי רבים, ובמקום הצירופים הנזכרים מובא במלון החדש תברגי פשוט, תברגי משולש, תברגי רבוע וכו'. מונח זה אפשר היה ליצור, לאחר שלפני כן, כבר במילון הראשון, נגזרו הפעלים, ברוג והברג מן בורג. ההישג כאן אינו רק בטביעת מלה קצרה ומוגדרת היטב תחת מטושטשת וכללית, אלא בכך שהושגה הבחנה בלשון העברית בין שני דברים הקרובים זה לזה ובכל זאת שונים זה מזה, שבמקרה הנידון אין לשון לועזית מסוימת מדייקת בה.

(2) דוגמה אחרת: הכל יודעים היום מה זה שסתום: Ventil בגרמנית, Valve באנגלית. מלה זו עצמה שכבר היתה במילון הראשון, היא חידוש נועז, וקודם לכן שימשו או הוצעו מלים אחרות, כפי שאפשר לראות במילונים שלפני 20 שנים ויותר, ובעיקר קרובה לשסתום מלת מסתם, הנוהגת עד היום בלשון הרופאים, למשל מסתם הריאה pulmonis (s. valvula) valva. מסתם אינו מביע אלא את פעולת הסתימה, בלבד, והוונטיל תפקידו שווה לסתימה ולפתיחה, או במלה אחרת פְּשְׁתִּימָה, וכבר אנו מרגישים ואף רואים שמלת שסתום נוצרה כצירוף של שני שורשים סתם ופשתם, על פי מה ששנינו במשנה בע"ז (פ"ה ג"ד) כדי שישתום ויסתום. והנה עם הטיפוסים השונים של השסתום נמנה אחד הפועל דרך החלקה, ועל כן הוא נקרא באנגלית slide-valve, ובגרמנית Schieberventil. במילון נתכנה שסתום הֶחְלָקָה. בלשון האומנים הגרמנים, אבל לא כל כך בספרות המקצועית, מקצרים את מלת ה-Schieberventil לידו Schieber. אך בשם זה גופו מכנים מכשיר אחר, המשמש בתעלות לסתום או להפסיק את זרם

1. במילון הגרמני-העברי למי, פֶּרְגֶּל (משנת 1906) כתוב: סָגָר. במילון הרוסי-העברי לשו"ת נברג אנו קוראים: מגופה, פסגה, צמיד, פֶּרְף. כל אחת מן המלים הללו יש לה שימוש מוגדר בלשוננו. במילון לזר-שורשינו כתוב מִסְתָּה, מְרִיחַ. זו האחרונה נוהגת בטכניקה בשמעות "Spiel", כגון מרווח הכוכנה Kolbenspiel; clearance of the piston. יא ברנפלד במילונו העברי-פולני מביא בְּרִיחַ, סָגָר.

2. השווה למשל מסתם שמיפה flushvalve וזרנוות ועד הלשון טהברת וי (שנת

המים, והכיניו הגרמני מקורו לא בכך שהמכשיר מחליק כביכול, אלא מפני שהוא כבירח שאפשר להזיחו. במילון הראשון לא הבחינו בין שני המכשירים השונים זה מזה במכניהם ובתפקידיהם ונתכנו שניהם במלת שסתום-בריה. כמה ויכוחים הצריכו הוועדות בתל-אביב ובחיפה כדי להגיע לבירור זה. שאני מזכירו בקיצור, ולקבוע את המונח החדש מְגוּף, מלשון הגיף, ולהבחין בעברית בעקיבות בין שני השמות והמכשירים. בנידון זה עקיבה למשל הלשון הצרפתית (ולא האנגלית ולא הגרמנית).

לא נאמרו הפרטים הללו אלא כדי להמחיש את הגישות השונות להגדרת העניין התובע את כינויו העברי, ואת אופני ראייתו הנבדלים זה מזה. דיוקים והבחנות מסוג הנזכר ניתנו במלון החדש למאות בלא גזומה, ולא נעמוד לפרט כאן אפילו את מקצתם. הם, יחד עם מה שהושג בשטחים אחרים כמובן, מורים על שלב גבוה יותר בהשתרשות הלשון העברית במחשבתו ובהרגשתו של בן-דורנו.

הגורם השני הוא כאמור החומר הלשוני העברי הקיים. הספרות העברית רחבת-ידיים היא ומרובת תקופות וארצות, ואוצר מליה אף הוא אינו קטן כל עיקר; עד היום לא כונס כולו במילונים. אף על פִּי-כן, כשאנו באים ליטול ממנו מה שנחוץ לנו היום במקצועות השונים, אין אנו מוצאים בו דברים מן המוכן. הדברים אמורים לא רק בתהליכי-עבודה ובמכשירים, שלחנים ניגע למצא להם שמות בלשון העברית הקדומה, מפני שהם גופם נולדו אך בזמן האחרון, אלא אפילו במלאכות המצויות ביותר, כגון סנדלרות, נגרות, אפייה, או חקלאות לענפיה. אמת, שחומר לשוני רב מתחום המקצועות הללו משוקע במקורותינו התלמודיים הענפים, ואף הרבה הרבה נמצא כבר רשום במילונים, והוא הבסיס המוצק לבניית טרמינולוגיה עברית חדשה. אולם איך מובא החומר הזה במילונים? דווקא אותן המלים, שדורות מרובים לא היה דורש להן לצרכי המעשה היום-יומי, אותן המלים נתונות לנו בכמה מסורות, וריבוי מסורות עדות הוא שההוראה המדויקת נשתכחה או שהיא מעומעמת בדינו.

אביא דוגמה, אחת מרבות: נתבונן בפטיש (וכך הדין בקרדום). נבחין בו: א) קת הפטיש; ב) גוף הפטיש; הקת תקועה ג) בקוף הפטיש. הוא החור, שבפטיש; ד) החלק האחורי, שאינו חד, נקרא פדחת; ה) לחלק הקדמי אנו קוראים חרטום הפטיש. אם נבקש בלשונו הקדומה, את השמות לחלקים המדוברים, והרי פטיש היה אז במציאות, ניזכר משנה במס' כלים פ"ג מ"ג: קרדום שניטל עושפו טמא מפני בית ביקועו, ניטל בית ביקועו טמא מפני עושפו, נשבר מקופו טהור". קודם כל עליי לציין, שהקריאה המקובלת מקופו או מְקוּפו, כפי שהיא נמצאת במשניות מנוקדות היא מוטעית—וכבר הוכח הדבר בקשר לעבודת הוועדה למונחי הטכניקה ולחיבור המלון הטכני—הן מבחינת העניין והן מבחינת הלשון והן מצד הגירסא שבהוצאת לוי, שבה כתובה יו"ד אחר מ"ם; קרי אפוא מְקוּפו. קיום מלת מקוף על יד קוף לא הוכח אפוא בלשון, אלא אם נשתרשה בינתיים קביעתו המוטעית של ועד הלשון בעקבותיהם של בעלי המילונים שלנו. בלוחות לנגרות, שפרסם הוועד וצירפם לאחר מכן ללשונו כרך א', מכונה החור שנכנסת בו קת

1. עיין נ' שפרה'ס קוף ולא מקוף, "לשונו" כרך י"ג עמ' 150 והערותיו שם.

הפטיש קוף, והאזור שמסביב לקוף צוין במיוחד ונקרא בשם מקוף (עין לוח א). נומנקלטורה זו היא על „טהרת העברית“, שכן אינה ידועה בלשון אחרת ואף אינה מתקבלת על הדעת מבחינה מקצועית. לאזור הקוף אין שום תפקיד שיהא ראוי לכינוי מיוחד, כשם שאין למשל כינוי לאזור הפדחת. קביעתו של ועד הלשון התכוונה, כפי שאני מבין, לצאת ידי חובת שתי המלים „המיוחדות“, קוף ומקוף, הנזכרות במקורותינו. בלא צורך ענייני ובלא ידיעה, שאמנם שתי המלים הן אחת. שהלכה זו היתה רופפת בידי הוועד מוכח מן העובדה, שבלוח ב' שם, בפרק הגרונים ויתר על השניות – ואולם השמיט מלת קוף דווקא והשאר מקוף לציון החור שבגרזן.

ובכן לאור המשנה הנזכרת היתה הצעה, שכמה מילונים מסייעים לה, לקרוא לחלק המכונה עתה חרטום בשם עושף, כלומר עושף הפטיש. אולם אם נסיח לרגע את הדעת מן המילונים השונים, הסותרים זה את זה, ונרצה לדעת כיצד הובנה מלה זו במרוצת הדורות, אנו מוצאים שתי מסורות קלאסיות: האחת מבוססת ע"י הרב האי גאון ומגדירה עושף כצד המנוגד לחוד, ובפירוש ר' חננאל כעורף הקרדום, ואילו על פי מסורת האחרת, על פי הרמב"ם, הרי הכוונה דווקא להיפך מזה, לצד החוד, שבו עובדים הנגרים. ובכן לאיזה חלק של הפטיש יניח ועד הלשון את מלת עושף, שהיא בלא ספק מלה מקורית ונכונה וקיימת אף בסורית במשמעות גרזן, בוויכוח על שאלה זו נתברר על פי מקומות אחרים, שמלת עושף אין עניינה לפטיש כלל, ושהקרדום המדובר במשנה הזאת הוא קרדום לחפור בו, עושף אינו אלא הקצה המחודד לחפירה, ודבר זה נמצא מבורר יפה ברד"ק לש"א י"ג, שכן עושפא בתרגום מחרשה. מלת עושף לא נפסלה אפוא מן הלשון הטכנית החדשה, אלה הוגדרה כחלק במכשיר אחר מאשר הפטיש, או הקרדום שאינו לחפירה, ונדמה לי, שבירור כזה של משנה העוסקת במכשיר מסוים יכול היה להיעשות רק על ידי המזיגה הקיימת בעבודת ועד הלשון: שיתוף חובר הבלשן והחבר איש המעשה כאחד, ומבירורים כאלה ייבנה בלא ספק גם המילון העברי הכללי.

דוגמה אחרת תלמד אותנו, מהי דרך קביעת מונחים טכניים בוועד הלשון, בשעה שיש יותר ממלה לעניין אחד, וכולן ברורות ומוגדרות. לאושרנו לא כל לשוננו, אפילו הטכנית, רופפת בידנו.

הנה סכין או כל מכשיר אחר העשוי לחתוך – אם הוא עושה את פעולתו כראוי, אנו אומרים שהוא חד. כשיש לנו משום מה צורך להביע את תכונתו של המכשיר הזה בדרך הפשטה, אנו מדברים על חדות הסכין וכדומה, וכשעלינו לציין את מקום החדות אנו קוראים לו חוד, חוד הסכין, חוד החרב וכו'. והנה דווקא מלה אחרונה זו משמשת בלשוננו הרגילה גם במובן אחר, היינו היא מציינת לא רק את קר־החיתוך הארוך, אלא גם את הנקודה הקיצונה, ז"א מה שהאנגלים מכנים point והגרמנים Spitze, והילדים בלשון עברית טהורה „שפיץ“, ומכאן הביטוי להשפיץ את העיפרון. בלשוננו המדוברת אין הרע גדול כל כך באי־הבחנה בין שני המושגים. יש ללשון העברית גם שותפים באי־דיוק זה. האנשים מבינים איש את רעהו לא רק על פי מוצא השפתיים, אלא גם על ידי המסיבות שבהן מוצאים ההגאים מן הפה, אולם בהגדרת מכשיר בכתב או בשעת לימוד בבית־ספר מקצועי או אלה בסדנאות המקפידים בדיבוריהם – תכביד עליהם שניות זו. אדם כותב או מדבר על חודו של

מכשיר, ואינך יודע אם הוא מתכוון להבליט את צורתו הגיאומטרית, את הניגוד לעגול ולקבוע או שהוא מכוון לאופן החיתוך או מקומו. הכל הודו שנחוצה כאן הבחנה, אך היו שהטילו ספק, ועוד יש מטילים ספק, אם ניתן בלשונו להבחין בין שני העניינים.

נשקלו אפשרויות שונות הנתונות בכוח בלשון העברית. יש שחשבו לייחד „חוד“ למושגים המובעים באנגלית sharp ובגרמנית scharf ולקבוע עקץ ל-point, Spitze. מזה יקשה ליצור פועל, על כל פנים הדרך הזאת לא נראתה טבעית כל כך לרוב אנשי הוועדה. היו שחציעו את המלה „שנון“ ל-sharp ולכל מערכת המושגים הכרוכים בה ולקיים לעומת זאת את מלת „חוד“ וכן שאר המלים הגזורות ממנה במובן point. ההצעה הזאת, שמתקבלת על הלב, נתקלת בקושי דווקא בטכניקה, שכן בה משמשים גם גלגלים משוננים, פסים משוננים, כלומר בעלי שניים, ויש הבדל רב בין המושג משונן למושג חד במובן sharp. שנון עלול אפוא להרבות מבוכה במקום לבטל אותה, לדעת רוב החברים, מפני שלא רבים יעמדו בהבחנה בין פיעל לקל, והמלה שָׁנָן schärfen בהכרח תהא בנויה בבניין פיעל, וכך לא נשארה אלא ברירה אחרונה: להשתמש בשורש חרף, שממנו גזורות המלים חריף, חריפות בארמית, וגם במקורות היהודיים שבארמית משמש „חרף“ בהקבלה גמורה ל„חד“ (חרף בארמית פירושו להשחין), בעברית מקובלת בדרך כלל המשמעות המושאלת, חריף לא בחיתוך, אלא בטעם, בשכל, במחלה, אולם בכל אותם הצירופים משמשת גם מלת חד. אומרים, וכך כתוב במקורות, שכל חד, מחלה חדה, מאכל או משקה חדים וכו'. כי כלל גדול הוא בלשון, מקום שיש משמעות מושאלת ומופשטת, שם קדמה להן משמעות יסודית ומוחשית. ואמנם אנו מוצאים למשל ברשיי (לתהלים פט מ"ד) „חריפות“ לגבי חרב במובן הצד החותך, וקרוב להניח ששימוש זה נוצר בהשפעת הלשון הארמית. הוועדה הגיעה אפוא לכלל דעה, אחר ויכוחים קשים, שיש להחזיר לעברית הטכנית את המשמעות היסודית של חרף, והחליטה להביע את המושגים של sharp במלת חריף, כמו סכין חריף, אומל חריף, ביטוי שנמצא בתרגום (יהוש' ב), חריפות המכשיר וכן חורפה, כלומר הצד החותך, על פי חורפא דסכינא שבגמרא (ע"ז לט ע"א). בלשון הטכניקה יש לנו שתי מערכות של מושגים: חד, חדות חוד, חָדָד; חריף, חריפות חורפה, השחן, וכל אחת מוגדרת הגדרה, שאין עמה משמעות אחרת. וגם בלשון הרגילה, הכללית, יהיו אלה שייבחנו בכך נשכרים.

ניסיתי לסקור את דרך עבודתו של ועד הלשון בקביעת הטרמינולוגיה על פי פרטים אחדים ולהראות, שחיבור מילונים מקצועיים וקביעת טרמינולוגיה חדשה פירושם דרישה וחקירה בכל פרט כשלעצמו לפי המושג, שהוא מיועד להביע, ולפי החומר הלשוני, שניתן ברשותנו ליצירתו. ואולי נתברר, שאותה עצה, שוועד הלשון שומע לעתים במאמרים ובמכתבים, לקבוע עקרונות כלליים לחידוש מלים, עקרונות השווים כביכול לכל נפש, שיהא כל אדם יכול לברוא לעצמו כל מלה שהוא זקוק לה על פי משקלים ותבניות קבועים, שעצה זו היא מנוגדת תכלית ניגוד לדרך עבודתו של ועד הלשון. אין לך דבר המבליט יותר את הניגוד הזה מאשר השוואת רשימות מונחי רפואה של ועד הלשון לטרמינולוגיה המתפרסמת מזמן לזמן ב„הרפואה“ היוצאת בניו-יורק, לצערנו נמצאו גם בארץ

חסידיים לגישה זו של פיתוח טרמינולוגיה מיכני על פי עקרונות מסוימים.¹ מכיוון שעל ועד הלשון לשקול ולבדוק כל מלה ומלה לבחינותיה השונות, עבודתו איטית, ואיטית היא מדי הצורך האובייקטיבי בגלל חנאי קיומו הקשים, כי מנגנון הביצוע שלו מצומצם מאוד מאוד. אין ועד הלשון יכול להתחרות, ואין הוא רוצה להתחרות, במחדשי מלים על רגל אחת, ומלאכת חידוש מלים נעשתה בזמננו קלה מאוד, ואולי אף קלה יותר מדי, אם נזכור מה שנעשה לפעמים בשטח הטרמינולוגיה בכתבי עת מקצועיים או בפרסומים אחרים למקצועותיהם.

עיקר שאיפתו ותפקידו של ועד הלשון לגשר בין הצרכים הלשוניים שבדורנו ובין המורשת הלשונית. פתיל ההתפתחות הטבעית של העברית קופד למשך דורות מרובים, ובמקום שעמדה התפתחות מאליה, בא ועד הלשון ומפתח במקוון, הוא מוציא מה שהיה בכוחה של הלשון אל הפועל, חושף מה שהיה גנוז ומעורר מה שהיה רדום בה.

ודאי, מלאכה זו אינה נעשית על נקלה ובלי כשלונות, ועל כן מוכרח ועד הלשון לחזור ולתקן החלטות מהחלטותיו מזמן לזמן, דבר שמעורר לפעמים תרעומת בגלל שינויי המונחים — אך טעות לעולם חוזרת.

שאיפתו של ועד הלשון לכל ועדותיו המקצועיות היא לשמור על „צורתה הפנימית“ של הלשון העברית ולקיים תוך תהליך התחדשותה וחיידושה את ייחודה במשפחת הלשוניות.

1. בשטח הטרמינולוגיה הרפואית ראה „בעיות לשוננו בחכמת הרפואה“ לר"ר ז' מונטנרי, „לשוננו“ כרך י"ד עמ' 88 ואילך.

הצעת טרמינולוגיה כימית בעברית

לפי שיטה אחידה קבועה ומדויקת¹

1. פתיחה

מי שעוקב אחרי התפתחות הטרמינולוגיה המדעית בעברית במשך חצי יובל-השנים האחרון, יגלה חוסר שיטה קבועה ואחידה בשטח זה בכמה מקצועות המדע. פגם זה בולט במיוחד בתחום אותו המדע, שהקביעות והאחידות של המונחים מהווים את הסמל העיקרי שלו — הכימיה. הערבוביה במונחים, שמשתמשים בהם אצלנו בכימיה היא כה רבה, עד שאין אנו יודעים להכיר את התרכובת הכימית לפי המונח העברי, שניתן לה בספרות הכללית והמקצועית.

הסיבות לאי-ההצלחה הן: השימוש בצורת הסמיכות במבנה המונח הכימי, וסבך של מונחים מקריים ובודדים, גם בסמיכות וגם בשם תואר, שכל מי שרצה הכניסם בשימוש על דעת עצמו.

אסור להשתמש בצורת הסמיכות במבנה המונח הכימי מטעמים אלה:

(א) הסמיכות בעברית, באה לצמצם ולא להרחיב, להגביל ולא לגוון.
(ב) שני שמות עצם שבצורת הסמיכות העברית קשורים ביניהם על פי רוב ע"י השינוי, החל לשם כך בסופו של הנסמך, כגון: נחלה, אברהם = נחלת אברהם. עלינו לזכור, כי לשם גיוון מונחים שונים לתרכובות רבות בשרשרת, חשוב שהמלים שבמונח תהיינה פתוחות תמיד, מסוגלות ומוכנות לקבל שינויים שונים באופן טבעי ולפי רוח השפה, ואין אמצעי יפה ומתאים לתפקיד זה כשם התואר. מה גדולה אפוא האכזבה, שלא השתמשנו באמצעי יעיל וגמיש זה לתכלית הטרמינולוגיה הכימית שלנו, בו בזמן שהתואר אצלנו בא תמיד אחרי שם העצם — דבר המתאים מאוד לנוסחה הכימית, שבה סמל היסוד המתכתי עומד תמיד במקום הראשון, ולכן יש אפשרות להתאים את סדר המילים שבמונח לסדר הסמלים שבנוסחה הכימית ולעשות את שניהם, את הנוסחה ואת המונח, תואמים זה לזה, כשם שיש תיאום בין הכסיה הימנית לכף היד הימנית.

מן השפות הלועזיות יש לשפה הלטינית יתרון כזה, וידעו המלומדים לנצלו היטב לצורך דיוק המונח. שאר השפות ידעו להפיק את התועלת הכרוכה בשימוש בשם התואר, אלא שכמעט ככולן שם התואר בא לפני שם העצם, דבר זה מטיל פגם בסידור המלים במונח לפי סדר הסמלים בנוסחה.

וכאן עשו האנגלו-סאכסים מעשה רב: בניגוד לטבע שפתם ולמרות מנהגם השמרני להחזיק במסורת אבותיהם, הרי למען הדייקנות המלאה של הטרמינולוגיה

1. תודה וברכת לידידי וחברי שרגא אירמאי, שתמך בי בעצתו בעבודה הזאת. [הבעיה, שמעורר כאן המחבר הנכבד, תשמש נושא לדיוני הוועדה למונחי כימיה, בהמשך פעולתה. בימים אלו סיימה ועדת-המשנה, המורכבת סבאי כוח ועד הלשון והסניף הירושלמי של הסתדרות הכימאים, את הצעת היסוד לשמות חוסרים אי-אורגאניים. ההצעה נמסרה למומחים רבים לשם עיון וסוקרם, לפני שהוועדה תעסוק בה. (המערכת)]

הכימית ואחידותה, ערכו הם אותה באופן ששם התואר בא אחרי שם העצם. באופן כזה יצרו מערכת מונחים כימיים, שהיא הטובה מכל הבחינות והיעילה שבשיטות הקיימות.

רק בסוג החומצות בלבד נשאר אצלם שם התואר במקום הראשון, לפני שם העצם. אולם בעברית אפשר לשמור על סדר המלים הנכון גם בשמות החומצות, בהתאם לשיטתנו בכללה (יתרון א' לגבי המונח האנגלי).

2. הכללים היסודיים למבנה המונח העברי בכימיה הלא-אורגנית

- (א) המונחים לתרכובות כימיות מורכבים על-פירוב משתי מלים.
- (ב) המלה הראשונה היא לעולם שם-עצם, ומסמנת את הקטיון (היון החיובי) של התרכובת או את ממלא-מקומו.
- (ג) המלה השנייה לפי הסדר היא לעולם שם-תואר, ומסמנת את האניון (היון השלילי של התרכובת או את ממלא מקומו).
- (ד) המונח צריך להתאים בדיוק לכל הסמלים הלטיניים והציונים המספריים שבנוסחה הכימית.

(ה) המונח צריך להיות קצר עד כמה שאפשר.

(ו) המונח הוא חד-משמעי, ו"א מונח אחד ויחיד מיועד רק לנוסחה אחת ויחידה.

(ז) שם-התואר מסמן על ידי שינויים בסופו את השינויים החלים בנוסחת התרכובת.

3. היסודות

השמות העבריים המקובלים של יסודות נשארים בתוקפם. השמות הלועזיים מקבלים סופית עברית: -ן, -ין, -ון, -יין, כגון: אַרְסֵן, מַגְנֵז, קָדוּן, רובידִין (ויש המציעים לקיים את הסופית -ום הנהוגה בלועזית: רובידיום).

להלן נזכיר את הביטוי "שורש שם-היסוד", שפירושו: שארית שם היסוד אחרי השמטת הסופית, כגון: י"ת בשם העברי גפרית (גפר"ית), ין, יון, יין (או -ום). שמות המסתיימים ב-ין, כגון: אַרְסֵן, וכן שמות: פלטינ, אורן, טיטן, לַנְתָן, מַגְנֵז, אַנְטִימֹן; ושורשונים: אַמֹן, צִיָּאן — המלה כולה משמשת כאילו היתה שורש השם.

4. החמצניים (Oxides), המיצניים (Hydroxides)

הערה א': המלה חֲמָצָנִי מציינת את סוג התרכובת, והיא משותפת לכל התרכובות של הסוג הזה.

הערה ב': מִיָּצָן, פירושו תרכובת לא-אורגנית המכילה את השורשון מִיָּצָנִי OH (Hydroxyl), על-ידי צמצום מִי-מן + חמ-צָן; המלה משותפת לכל התרכובות של הסוג הזה.

המונח המתאים לתרכובות אלה מורכב משתי מלים: שם-עצם הוא שם היסוד, או היסוד המתכתי שאחריו בא שם תואר:

חֲמָצָנִי, המסמן את סוג החמצניים.

מִיָּצָנִי, המסמן את סוג המיצניים.

במקרה שיסוד אחד עושה כמה תרכובות שונות בחמצן או בשורשון OH

לפי יחס מספרי שונה, מסמנים את הגוון על ידי המלים: סָדָה, דוֹה, תָּלָת, אַרְבָּעָה, חֲמֵשֶׁה וכו'.

החמצניים (והמפניים) בעלי חמצן (או שורשון OH) אחד – אין צורך לציין על ידי המלה חד, כגון: CaO = סידן מפני.
אם החיבור של היסוד עם החמצן או עם השורשון הוא חד פעמי, גם אז אין צורך בתוספת חד או דו – כגון: $\text{Ca}(\text{CH}_3)_2$ = סידן מפני; NaCH_3 = נתרן מפני.

דוגמאות :

המונח האנגלי	הנוסחה הכימית	המונח העברי
FerrOUS oxide	FeO	לחמצניים: ברזל (חד-)חמצני
FerrIC oxide	Fe_2O_3	ברזל תלת-חמצני
FerrOUS hydroxide	$\text{Fe}(\text{CH}_3)_2$	למפניים: ברזל דו-מפני
FerrIC hydroxide	$\text{Fe}(\text{CH}_3)_3$	ברזל תלת-מפני

תפיסת חמצן על-ידי התרכובת החמצנית במידה מרובה מן הרגיל מתבטאת על-ידי המלה צל- הבאה לפני התואר (per). תופעה זו משותפת לסוגי החמצנים, החומצות והמלחים גם יחד.

5. החומצות ומלחיהן

החומצות מתחלקות לשני סוגים שונים לפי הרכבן:

א) חומצות מחוסרות חמצן, בשם חומצות מימן (Hydro-Acids, Binary Acids);
ב) חומצות המכילות חמצן, בשם חומצות חמצן (Oxy-Acids, Ternary Acids)

א. חומצות מימן (Hydro-Acids) ומלחיהן

המונחים מורכבים משם-עצם ואחריו שם-תואר. שם העצם במונח של החומצה הוא המלה „חומצה“, ובמונח של המלח הוא שם היסוד המתכתי. שם-התואר המשותף לשניהם נגזר משם-היסוד האלמנטרי העיקרי שבנוסחה הכימית והקובע את שם החומצה, על ידי הוספת סופית „ית“ אליו, ובשביל המלח על ידי הוספת סופית „י“ או „ית“. במלה גפרית מוסיפים את הסופיות לשורש שם היסוד (גפר–).

דוגמה:

מונח אנגלי	נוסחה כימית	מונח עברי
HYDROchloric ac.	HCl	חומצה: חמצה פלורית, מימן פלורי
Sodium Chloride	NaCl	למלח: נתרן פלורי

קבוצות המלחים שלהן נקראות בשמות הנגזרים משמות החומצות והמסתיימות בסופית „יים“, כגון הברומיים (Bromides), היודיים (Iodides). באופן סמלי נקרא אותן בשם כולל מלחים.

1. יתרון ב' לגבי המונח האנגלי. אין צורך בהשלט שינוי בשם העצם לציון שינוי בערכיות של המחכת. כסמך כמו בטרמינולוגיה הלטינית: $\text{Ferrum oxidulatum FeO}$, $\text{Ferrum oxidatum Fe}_2\text{O}_3$.
2. באופן כזה אנו פטורים מהתיבה מי(סן) (כלועזית Hydro) הנהוגה בכל המונחים של תרכובות אלה בעברית וכלועזית. וזהו יתרון ג' לגבי המונח האנגלי.

ב. חומצות חמצן (OXY-ACIDS) ומלחיהן

חומצות אלו מתחלקות לארבע דרגות לפי מספר אטומי החמצן שבהרכבן; לפיכך הן מולידות גם ארבע דרגות של מלחים. כל חומצה מכל דרגה מולידה קבוצת מלחים, אשר שמה נקרא עליהם.

שם העצם במונח החומצה הוא המלה „חומצה“, ובמונח המלח הוא שם היסוד המתכתי. שם התואר המשותף לשניהם נגזר משם היסוד האלמנטרי העיקרי שבנוסחה הכימית, על-ידי הוספת סופית המיוחדת לדרגה זו או אחרת.

דרגה א'. חומצות ומלחים המכילים כמות חמצן רגילה ומלאה בונים את שם התואר על-ידי הוספת הסופית -ית בשביל חומצות (באנגלית = IC), -תי בשביל מלחים (באנגלית = ATE).
(1) ישר לשם היסוד האלמנטרי, אם הוא בעל הברה אחת.
(2) או לשורש שם-היסוד, אם הוא בעל שתי הברות או יותר.

מונח עברי	נוסחה כימית	מונח אנגלי
חֲמָצָה גִּפְרִיתִית	H_2SO_4	Sulphuric acid
גִּפְרִיתִי	Na_2SO_4	Sodium sulphate

דרגה ב'. חומצות ומלחים המכילים חמצן

מעל למנה הרגילה הזאת

עושים את שם התואר בדיוק כמו בדרגה א' ומוסיפים את המלה על- (PER = בלועזית) לפניו, כגון

חֲמָצָה עַל-גִּפְרִיתִית	$H_2S_2O_8$	Persulphuric acid
גִּפְרִיתִי עַל-גִּפְרִיתִי	$Na_2S_2O_8$	Sodium persulphate

באופן סמלי נקרא אותם בשם מִלְחֵתִיִּים ועל-מִלְחֵתִיִּים.

דרגה ג'. חומצות ומלחים המכילים חמצן

פחות מן הכמות הרגילה.

בונים את התואר על ידי הוספת הסופית -ית בשביל חומצות (באנגלית = OUS) או -תי בשביל מלחים (באנגלית = ITE).

(1) ישר לשם היסוד האלמנטרי, אם הוא בעל הברה אחת.
(2) או לשורש שם-היסוד, אם הוא בעל שתי הברות או יותר, כגון:

חֲמָצָה גִּפְרִיתִית	H_2SO_3	Sulphurous acid
גִּפְרִיתִי	Na_2SO_3	Sodium Sulphite

דרגה ד'. חומצות ומלחים המכילים כמות חמצן

פחות מאשר בדרגה ג'

שם התואר הוא בדיוק כמו בדרגה ג' ומוסיפים את התיבה תת (HYPO=)

חֲמָצָה תַּת-גִּפְרִיתִית	H_3PO_2	Hypophosphorous ac
גִּפְרִיתִי תַּת-גִּפְרִיתִי	Na_2HPO_2	Sod. hypophosphite

באופן סמלי נקרא אותם בשם: מלחיתיים ותת-מלחיתיים

כל חומצה שבכל דרגה מולידה קבוצת מלחים, ששמה נקרא עליהם, כגון:
 גֶּפְרִיתִיִּים, תַּת־גֶּפְרִיתִיִּים, עַל־גֶּפְרִיתִיִּים, גֶּפְרִיתִיִּים, מְלֹא־נֶרְקָתִיִּים, וכו'.

ג'. ציון הערכיות השונות של המתכת במונח במקרה שהיסוד המתכתי מתחבר עם היסוד האלמנטרי יותר מחיבור אחד — ביחס מספרי שונה לפי ערכיותו השונה — מסמנים את השוני הזה בתוך המונח על ידי הוספת התיבות: עַל־ או תַּת־ לפני שם העצם. התיבה עַל־ מציינת את הערכיות העליונה של היסוד המתכתי, והתיבה תַּת־ את ערכיותו הנמוכה, כגון:

MercurOUS chloride	HgCl	תַּת־בְּסָפִית קְלוֹרִית
MercurIC chloride	HgCl ₂	עַל־בְּסָפִית קְלוֹרִית

ד'. מלחים חומציים (ACID SALTS)

את חומציות־המלח מציינים ע"י תוספת התיבות חד־, דו־, תלת־ וכו' לפני שם היסוד המתכתי. הן באות לסמן את מספר אטומי המתכת שבנוסחה, וממילא גם את מספר אטומי המימן, החפשיים שלה, כגון:

חד־נֶתְרָן פְּחָמֶת NaHCO_3
 חד־נֶתְרָן וְנֶרְקָתִי NaH_2PO_4 , Mono-sodium phosphate, Sodium Dihydrogen phosphate

ה'. מלחים בסיסיים (BASIC SALTS)

את הבסיסיות של המלח מסמנים ע"י הוספת התיבה פְּחָת־ (בלועזית Sub) לפני שם התואר כגון:

Calcium subchloride	$\text{Ca}(\text{HO})\text{Cl}$	סִידָן פְּחָת־כְּלוֹרִי
---------------------	---------------------------------	-------------------------

ו'. מלחים כפולים (או מעורבים) DOUBLE or MIXED SALTS
 אם המלח מכיל שני יסודות מתכתיים שונים, מוסיפים עוד שם עצם במונחו הרגיל, כגון:

אֶשְׁלֶגֶן־נֶתְרָן גֶּפְרִיתִי KNaSO_4 Potassium-Sodium Sulphate
 אם המלח מכיל שני שורשונים חומציים, מוסיפים עוד שם תואר אחד במונחו הרגיל, כגון:

Calcium nitro-chloride	$\text{Ca}(\text{NO}_3)\text{Cl}$	סִידָן־חֲנֻקֶּת־כְּלוֹרִי
------------------------	-----------------------------------	---------------------------

6. שונוות

א. המימניים HYDRIDES

לסוג זה שייכות כל התרכובות של מימן ביסודות אחרים. מהן רבות מסודרות בקבוצות שונות, כגון HCl , HBr , HI , שניתנו להן לעיל מונחים מיוחדים. לכאן שייכת גם הקבוצה הגדולה של הפחמימניים, שמונחים מיוחדים להם (בפרקים על המונחים האורגניים).

1. יתרון ה' לגבי האנגלית: סימני החיבור לחומציות־המלח באנגלית אינם קבועים. הוא הדין באופן השימוש בהן, כפי שראינו זאת בדוגמאות שלעיל. ריבוי הסימנים לפטרה אחת, והמונחים חארוכים מדי, גם הם אינם מניחים את הדעת.

כל אלו יכולים לקבל, מלבד השם הקבוצתי המיוחד שלהם, גם שם מיקני, כגון: פלור מיקני או מיקן פלורי, ברומ מיקני או מיקן ברומי. בסוג זה נמנים גם הסימנים האלה:

Ammonium NH_4	והשורש אַמון	Ammonia NH_3	סגן מיקני
Phosphonium PH_4	פֶּרְחון "	Phosphite PH_3	פרסן מיקני
Arsonium AsH_4	אַרסון "	Arsine AsH_3	ארסן מיקני
Stibonium SbH_4	סְטִיבון "	Stibine SbH_3	אָנְטִימוֹן מִיקְנִי
וכן המימניים שאינם בשום קבוצה אחרת, כגון			
Sodium hydride	NaH	נתרן מיקני	

ב. שונות

בתיבה גפריו משתמשים רק במקרה של חוספת אטום אחד של גפרית. בנוסחת התרכובת בא גפריו לפני שם-התואר, שנהפך ע"י כך לשם-תואר כפול,

Thiosulphuric acid	$\text{H}_2\text{S}_2\text{O}_3$	חמצה גפריו-גפריתית
Dithionic acid	$\text{H}_2(\text{SO}_3)_2 = \text{H}_4\text{S}_2\text{O}_6$	חמצה דו-גפריונית
Sodium dithionate	$\text{Na}_2\text{S}_2\text{O}_6$	נתרן דו-גפריוני
Calcium hydrosulphide	$\text{Ca}(\text{SH})_2$	סידן מיקן-גפרי
Ammonium hydrosulphide	NH_4SH	אמון מיקן-גפרי
Sulphocyanic acid	HCNS	חמצה גפרית-ציאנתי
Potassium sulphocyanate	KCNS	אשקלן גפרית-ציאנתי

הדגמת אחידות השיטה ודייקנותה

מערכת תרכובות של היסוד גפרית מלבד אלו שהובאו בשונות

OXIDES (החמצילים) החמצניים

Sulphur dioxide	SO_2	גפרית דו-חמצנית
Sulphur trioxide	SO_3	גפרית תלת-חמצנית
Sulphur heptoxide	S_2O_7	גפרית שבע-חמצנית

החומצות ומלחיהן — חומצת-מימן ומלחה

Hydro sulphuric acid	H_2S	חומצה גפרית
Sodium sulphide	Na_2S	נתרן גפרי
Sodium acid sulphide	NaHS	חד-נתרן גפרי
Ammonium polysulphide	$(\text{NH}_4)_2\text{S}_x$	אמון רב-גפרי
Ammonium sulphide	$(\text{NH}_4)_2\text{S}$	אמון גפרי
Carbon disulphide	CS_2	פחמן גפרי

חומצות-חמצן ומלחיהן

Hyposulphurous acid	$\text{H}_2\text{S}_2\text{O}_4$	חומצה תת-גפריתית
Sodium hyposulphite	$\text{Na}_2\text{S}_2\text{O}_4$	נתרן תת-גפריתי
Sulphurous acid	H_2SO_3	חומצה גפריתית
Potassium sulphite	K_2SO_3	אשלגן גפריתי
Potassium bisulphite	KHSO_3	חד-אשלגן גפריתי
Sulphuric acid	H_2SO_4	חומצה גפרתית
Sodium sulphate	Na_2SO_4	נתרן גפתי
Sodium bisulphate	NaHSO_4	חד-נתרן גפתי
Persulphuric acid	$\text{H}_2\text{S}_2\text{O}_8$	חומצה על-גפיתית
Sodium persulphate	$\text{Na}_2\text{S}_2\text{O}_8$	נתרן על-גפתי
Thiosulphuric acid	$\text{H}_2\text{S}_2\text{O}_3$	חומצה גפריו-גפיתית
Sodium thiosulphate	NaS_2O_3	נתרן גפריו-גפתי
Pyrosulphuric acid	$\text{H}_2\text{S}_2\text{O}_7$	חומצה תר-גפיתית
Sodium pyrosulphate	$\text{Na}_2\text{S}_2\text{O}_7$	נתרן תר-גפתי
Sulphur monochloride	S_2Cl_2	גפרית חד-כלורית
Sulphur dichloride	SCl_2	גפרית דו-כלורית
Sulphur tetrachloride	SCl_4	גפרית ארבע-כלורית
Thyonyl chloride	SOCl_2	גפריתניל כלורי
Sulphuril chloride	SO_2Cl_2	גפריתוניל כלורי

מונחי היסוד כלור — Chlorine ותרבותיו

OXIDES החמצניים

Chlorine monoxide	Cl_2O	כלור חמצני
Chlorine dioxide	ClO_2	כלור דו-חמצני
Chlorine pentoxide	Cl_2O_5	כלור חמש-חמצני
Chlorine septoxide	Cl_2O_7	כלור שבע-חמצני

החומצות ומלחיהן

BINARY או Hydro-acid and Salts — חומצת-מימן ומלחיהן

Hydrochloric acid	HCl	חומצה כלורית
Sodium chloride	NaCl	נתרן כלורי
Mercurous chloride	HgCl	תת-כספית (חד)-כלורית
Mercuric chloride	HgCl_2	על-כספית (דו)-כלורית

TRINARY או Oxyacids and their Salts — חומצת-מימן ומלחיהן

Hypochlorous acid	HClO	חומצה תת-כלוריתית
Potassium hypochlorite	KClO	אשלגן תת-כלורית
Chlorous acid	HClO_2	חומצה כלוריתית
Sodium chlorite	NaClO_2	נתרן כלורית
Chloric acid	HClO_3	חומצה כלוריתית
Potassium chlorate	KClO_3	אשלגן כלורית
Perchloric acid	HClO_4	חומצה על-כלוריתית
Potassium perchlorate	KClO_4	אשלגן על-כלורית
Phosphorus pentachloride	PCl_5	זרחן חמש-כלורי
Phosphorus trichloride	PCl_3	זרחן תלת-כלורי

מונחים שונים

Methylene chloride	CH_2Cl_2	מתילן כלורי
Methyl chloride	CH_3Cl	מתיל כלורי
Ethyl chloride	$\text{C}_2\text{H}_5\text{Cl}_2$	אתיל כלורי
Propyl chloride	$\text{C}_3\text{H}_7\text{Cl}$	פרופיל כלורי
Butyl chloride	$\text{C}_4\text{H}_9\text{Cl}$	בוטיל כלורי
Carbonyl chloride (Phosgene)	COCl_2	סחמגיל כלורי (פוסגן)
Methane trichloride	CHCl_3	מתן תלת-כלורי

המועצה לתרבות הדיבור, ולהותה ופעולתה

מאייר תש"ו ועד מרחשוון תש"ח (מאי 1946 — נובמבר 1947).

טבעי הדבר והכרחי הוא שהגוף הלאומי העליון לענייני לשון יתן את דעתו על אופן השמעת הלשון, כשם שהוא עוסק בכל שאר הצדדים של טיפוחה. ואף טבעי ומובן הוא ששטח זה סופח במאוחר וכמעט אחרון אל תוך מסגרת פעולתה, שהרי גם אצל עמים אחרים היו האימון בדיבור טוב ופיתוח תרבות הדיבור אחד המדורים, שנכנסו רק במאוחר אל חוג התעניינותו של המחקר, ולא כל שכן אל תכנית הלימודים של בתי הספר והאוניברסיטאות. אצל עמי התרבות המערביים קיבלה ההתעניינות בשטח זה דחיפה עצומה, כשעלו המונים מעוטי תרבות אל דרגה גבוהה יותר של חיים חמריים ומסתמא גם שאפו לסגל לעצמם את הצורה של אדם מן החברה השלטת. אז נולד הצורך לחקור את המבטא המצוי בחברה הטובה ולקבועו בכללים, כדי להקל מעל ההמון העצום שבא לסגלו את דרכי רכישתו. נוסף על החשיבות המעשית פעלה גם העובדה שהמדע התחיל להכיר בערכן של בנות הלשון העממיות בשביל הבנת התפתחות הלשון הספרותית — דבר שהניע את הבלשנים לחקור ולקבוע בצורה מגובשת פחות או יותר את אופני הביטוי באלה ובזו.

בתחית הלשון העברית כשפת דיבור היתה ההתפתחות בעצם הפוכה. העובדה שהיו קיימים מבטאים שונים של אותה לשון (מבטא אשכנזי, ספרדי, תימני, פרסי וכו') — דבר שאין להשוותו לקיום להגים (דיאלקטים) שונים אצל עמים אחרים — הכריחה את אבות התחייה לברר את שאלת המבטא מיד ולתפוס עמדה כלפיו. מטעמים שאין כאן צורך לעמוד עליהם, הוכרע שהמבטא הספרדי, שלמעשה כבר שמש לבוש לשפת דיבור בפיהם של חכמי ארץ ישראל הספרדים, יהיה המבטא הרשמי של העברית החדשה. ואולם כשהוכרע דבר זה, שוב לא טיפלו הרבה בשאלת הגשמתו, ועל כן יצא שכל אותן התכונות, שבהן מתייחד המבטא הספרדי לגבי האשכנזי (אופי מיוחד של הטעמת המלה, הברות ארוכות לפי מהותן, דגש חזק, שווא נע, הגיים שמיים ועוד) הונחו רובן או כולן ונוצר — או נכון יותר לומר: נוצר והולך — להג מעורב, שיש בו מן „הקולות” — שהן במידה רבה „חומרות” — של שני המבטאים כאחד. על עצם התהליך הזה אין לערער — בתנאי שלא יבולע ללשון ולא יוטלו ממנה המידות, שהן רצויות בכל דיבור אנושי, כלומר א) שיהא ברור ונוח לתפיסה, ב) נכון ומתאים לחוקים הפנימיים של אותה לשון, ג) נאה ונעים לאוזן, ד) נוח לחך המדבר, שלא יתאמץ יתר על המידה ולא יזיק לבריאותו. בחינה שטחית של אופן הדיבור המצוי כיום מוכיחה, שהוא אינו עומד במבחן ביחס לכל אחת מארבע התכונות האלה. הגורמים לתופעה מעציבה זו הם שונים, אחד מהם הוא כלי ספק מיעוט הטיפול בדיבור טוב, ובייחוד בגן-הילדים ובבית הספר. לא יהיה נכון לומר, שלא היה טיפול כלל בשטח זה. אדרבה, בבתי המדרש למורים שלנו טרחו טורח

רב ללמד את המורים הצעירים שלא להגביה קול יתר על המידה ושלא להאריך בדיבור יותר מדי — שתי תכונות שהיו מצויות אצל מורים שלא עברו את החינוך של בתי המדרש בארץ. ויש להודות שבתי המדרש גם הצליחו בדבר זה מאוד. אך מצד אחר אף אין להכחיש שהטיפול בשאלת הדיבור בבתי המדרש, ומשום כך בבתי הספר, היה מצומצם ביותר, ובייחוד יש להצטער שמליונים של שעות דקדוק בוזבוזו במשך עשרות ^{בשנים} למאות אלפי ילדים בלי שהשגיהו בדבר שתפקיד הדקדוק העברי המסורתי — שלימדו אותו בבתי הספר — הוא בעצם הוראת קריאה נכונה ודיבור טוב. שיעורי הדקדוק היו בעצם לימוד של ניקוד. פנו אל העין ואל הזיכרון ולא פיתחו את האוזן וכלי הדיבור ולא טיפחו את ההבנה: שיטה כזאת מן ההכרח שהיתה צריכה להיכשל ובאמת הובעו בשנים האחרונות הרהורי תשובה מצד מפקחים ומורים כאחד, וגם בחוגי ציבור המשכילים נשמעו תלונות על מצב הדיבור העברי הרווח בארץ.

מתוך אווירה זו של הכרת רצינות המצב מצד אחד ונכונות לפעול לתיקונו מצד אחר נוצרה המועצה לתרבות הדיבור שלידי ועד הלשון, שמתפקידה לדון על הפעולות שיש לעשותן, כדי לשפר את טיב הדיבור העברי, ולבצען, אם בעצמה, ואם על ידי הגופים שהם מיוצגים בה.

בישיבה הראשונה של המועצה, שהתקיימה ביום י"א באייר תש"ו (12.5.46)

השתתפו: —

מטעם ועד הלשון: ד"ר ש"ד גויטיין (יו"ר) וד"ר ב' קלאר. האוניברסיטה: פרופ' מ"ד קאסוטו וד"ר ח' שירמן. מחלקת החינוך של הוועה"ל: המפקחים מר אביגל, מר דפנא וד"ר פרידמן. שירות השידור: מר מ' זלוטניק וד"ר ברגר. המחלקה לתרבות של הוועה"ל: ד"ר י' אבן שמואל, ה' י' לבני וה' נ' לוי. מרכז לתרבות של הסתדרות העובדים: ה' א' לוינסון. ומזכיר הישיבה: ד"ר ז' בן-חיים, מזכיר מדעי של ועד הלשון.

הערה: מאז חלו השינויים הבאים בהרכב המועצה:

(1) מטעם מחלקת החינוך של הוועה"ל נוסף מר ש' שפאן, מפקח.

(2) " מרכז המורים צורף מר יחזקאל הן.

(3) " מחלקת התרבות של הוועה"ל בא ד"ר בר-דיין במקום ד"ר י' אבן שמואל וצורף מר משה ראט.

(4) " מחלקת התרבות של הסתדרות העובדים צורף מר אליהו אפרת.

לישיבה הראשונה של המועצה הוגש התזכיר הקצר הניתן להלן עם הצעות

למעשים הקרובים להרמת תרבות הדיבור.

תזכיר

(1) שטח הפעולה של המועצה לתרבות הדיבור.

שטח פעולות המועצה לתרבות הדיבור הוא הדיבור במובן הצר של המלה, כלומר כל מה שמייחד את המלה המדוברת והנקראת בקול מן המלה הכתובה והנקראת בדומיה. לא נעסוק בדקדוק, בתיקון אוצר המלים והעשרתו, בחיבור ובסגנון, אף כי יש לקוות שתשומת הלב לדיבור בכלל, שתבוא בעקבות פעולותינו, תשפיע בעקיפין גם על כל אחד מן המדורות ההם, מצד אחר, לא נצטמצם בשאלת המבטא וחיתוך הדיבור בלבד; אלא נקיף את כל השטח של ההבעה שבעל-פה, למשל את הכללים שיש להשגיח בהם בהשמעת הרצאה, בנאום, בקריאה בציבור,

עד כמה שאדם רגיל זקוק להם. הצרכים המיוחדים של שחקן בבימה או קריין מקצועי אינם מענייננו, אף על פי שאין לקבוע כאן תחומים.

(2) הצורך בטיפול בתרבות הדיבור.

מה הדחיפות הגדולה של טיפול בשטח זה? אפשר לטעון: נניח לשפה להתפתח מעצמה! בשל מה יש לנסות לכוון את ההתפתחות הזאת? על כך יש להשיב:

א. כבר ניסינו את הדרך הזאת, והתוצאות חמורות ביותר: — איני מזכיר שהעברית המדוברת כיום היא ענייה בביטוייה ובתבניותיה, אינה מדויקת ולא הגיונית, ומעט בה הטעם המקורי של העברית — כל זה אינו שייך לחוג פעולותינו — אך יש לקבוע (א) השפה מטושטשת ואינה ברורה (עיי' רשימת התופעות הצריכות טיפול מיד); (ב) היא חסרת תרבות וצורמת את האוזן (דיבור בקול רם וגבוה או נמוך מדי ובלי הפסקות, גיבוב הגיים חיכיים קשים לשמוע, תנועות אפלות, חוסר טיפול בליקויי דיבור. עיי' גומפרץ „הד החינוך" תשיג, ד"ה' עמ' 24). (ג) השימוש הפסול בכלי הדיבור גורם לצרידות ותופעות אחרות מזיקות לבריאות. (ד) הדיבור העברי חסר אופי לאומי. עד כמה שיש אופי בדיבור, הרי הוא זר, רוסי, גליצאי, תימני וכיו"ב. אותן התחלות של אופי שיש להכיר בדיבורם של ארץ ישראלים הן במידה מרובה תופעות, שהן או בלתי רצויות או זרות בעצמן. (ה) ההזנחה הכללית בתרבות הדיבור גוררת עמה שגיאות בדקדוק ובצורות המלים בכלל. והיא כורתת את שורשי התפתחות הלשון והורסת את הגשר אל העבר ואל העתיד באשר היא דנה לגניזה הרבה מגופי אוצרות הלשון.

ב. נוסף על הנסיון המעציב מחייב שיקול דעת את הצורך בפעולה

בשדה זה: —

(א) שפתנו היא שפה תרבותית, לא פראית וטבעית, כמו למשל להג הפלחים. שפה הגדלה פרא היא לעתים אינה יפה, אך יש לה מעלות אחרות: עסיסיות ומקוריות. אנחנו לא נוכל לתפוס את החבל בשני ראשיו: לדבר בשפה תרבותית, שמקורה בספר, ולתת לה לגדול פרא. עלינו לטפל בשפתנו כמו עמי תרבות אחרים (אימון בדיבור ותיקון מבטא).

(ב) כולנו זרים אצל שפתנו, במדה מסוימת אף ילדינו שאין יודעים שפה אחרת, כי העברית לא היתה להם שפת-אם במובן המלא של המלה, מפני שאמותיהם דברו בדרך כלל גם שפה זרה. מסתבר שצריך מאמץ כדי לסגל אותה כהוגן.

(ג) ארץ ישראל היא ארץ של עליות מהגרים. כמו אמריקה בשעתה אין היא יכולה לשמור אפילו על הקיים היום אלא על ידי טיפול מיוחד.

(ד) עצם קבלת המבטא „הספרדי" על ידי מחיי הלשון האשכנזים היתה החלטה רצונית, אלא לא בוצעה בהצלחה מספיקה. עלינו להשלים את הביצוע על ידי הכרעות רצוניות ופעולות מעשיות נוספות.

(3) הדרכים להרמת תרבות הדיבור.

(א) בראשונה יש לברר את המטרה, כלומר את האידיאל של דיבור עברי טוב, שיש לשאוף אליו. עבודה זו אינה יכולה להצליח, אלא אם תיעשה בהדרגה, שהרי כיום אין בתוכנו חוג בעל רמה תרבותית גבוה ובעל השפעה

חזקה שדיבורו יוכל לשמש מופת שיש לחקותו כמות שהוא. לפי שעה יש לברר מהם התיקונים והשיפורים, שיש לשאוף אליהם בקרוב. בירור זה צריך שיקול-דעת בלשני, איסתיטי, היגייני ופדגוגי-ציבורי. לפי צרכים אלה יש להרכיב את הוועדה המדעית שתטפל בדבר.

(ב) אין סיכויים להצלחת העבודה לשיפור תרבות הדיבור העברי, אם לא תיעשה בקנה-מידה ארצי ובצורה מתמדת וממושכת. כי על פי רוב אין אדם מדבר כפי שהוא רוצה אלא כפי שהוא שומע. פעולת השיפור והתיקון צריכה אפוא להגיע אל "כל אדם מאחורי האשנב", כל פקיד במוסדות, בעיריות, בהסתדרויות, בממשלה וכיו"ב, אל נהגים ופקידי החנויות, בקיצור אל כל אדם, שיש לו באיזה אופן שהוא מגע עם הציבור.

אלא שההתחלה צריכה להיעשות באותם גופים ומוסדות העוסקים במישרים בהפצת הלשון העברית והתרבות העברית. (עיין ההצעות בשביל הישיבה מיום י"א באייר תש"ו [12 במאי 1946]).

(ג) תנאי מוקדם לפעולה זו היא הכנת הלבבות, גם בציבור המורים, אין לך שטח תרבות, שדעות מוטעות ומשפטים קדומים שולטים בו כמו שאלת המבטא והדיבור בכלל. כאן יהיה אפשר להצליח רק על ידי פעולה מתמדת וזהירה (עלונים והרצאות של הסברה, מאמרים בעתונות, שידורים ברדיו וכיו"ב).

(ד) בלי כל דיחוי יש להתחיל בגיוס של פעילים, שיהיו מוכשרים — אחרי הכנה מתאימה — לארגן קורסים לשיפור הדיבור או לכל הפחות הרצאות של הסברה. מניין נגייס את האנשים המתאימים לכך וכיצד נממן קורסים אלה של הכנה, על כך יהיה צורך לדון.

(ה) בסופו של דבר, יש לשאוף להקמת מכון לתרבות הדיבור העברי על יד האוניברסיטה. עדיין אין לשער מה יהיה טיבו והיקפו של מכון זה (למשל, אם יקיף גם את אומנות הקריינות והבימה מזה, וטיפול רפואי בלוקי הדיבור מזה, או אם יהיה קשור בלימוד של פוניטיקה בכלל — לרבות את האנגלית והערבית). עד להקמת מכון כזה תצטרך המועצה לשאת באחריות לטיפול בתרבות הדיבור העברי בארץ.

י"א באייר תש"ו

הצעדים הקרובים להרמת תרבות הדיבור

(נספח לסעיף 3 של סדר היום בישיבת המועצה לתרבות הדיבור ב"א באייר תש"ו [12.5.1946])

(א) מינוי ועד מדעי מצומצם שיציע רשימת כל התופעות הצריכות

1. טיפול מיד,

2. דיון וחקירה נוספים.

(ב) יצירת חוג פעילים (לשם הסברה לצבור והדרכה בקורסים).

(ג) עריכת קורסים.

(ד) הכנת עלוני הסברה ואימון (יש להביא את ההחלטות העתידות של המועצה בעניין התופעות הצריכות תיקון לידיעת כל העוסקים בהפצת הלשון והתרבות העברית — מרצים, מורים לילדים ומבוגרים, גננות, אנשי שירות השידור וכיו"ב).

(ה) המלצות למנהל מחלקת החינוך של הוועה"ל.

1. המחלקה:

מינוי מדריך לאימון בדיבור, שתפקידו להיות מדריך נודד העורך קורסים למורים, נותן שיעורים לדוגמה, מבקר בשעורים על מנת לגלות בין המורים כשרונות היכולים לשמש מופת של דיבור תקין, עורך מבחנים, אוסף תצפיות וכ"ב.

2. בתי הספר בכלל:

(א) יש לבסס את לימוד הדקדוק על תרגילי דיבור.

(ב) מלבד זה יש לפי שעה לרכז את תיקון הדיבור על הקריאה הקולית.

3. בתי המדרש למורים:

(א) כל תלמיד של שתי הכיתות העליונות (והחל בשנת תש"ח: כל תלמיד בכיתה שלפני האחרונה) ייבדק ביחס למבטאו וכושר דיבורו.

(ב) כל תלמיד באותן הכיתות (והחל בשנת תש"ח: כל תלמיד בכיתה שלפני האחרונה) חייב להשתתף בקורס באימון בדיבור של לא פחות מ-12 שיעורים.

(ג) תלמידים הלוקים בשיבושים מיוחדים (כמו החלפת א"ה) יחויבו בהשתתפות בקורס נוסף של תיקון-המבטא (כ-10 שעות).

(ד) החל בשנת תש"ח יצוינו בתעודת המורה גם הישגיו בכושר הדיבור.

4. בתי-ספר תיכוניים:

ההצעות א"ג' שבסעיף הקודם מוצעות גם לגבי כיתות ז' של בה"ס

התיכוניים החל בשנת תש"ח (בשנת תש"ז רק לבה"ס המעוניינים בכך במיוחד).

5. בתי-ספר עממיים:

פעולה לפי הקווים של הדו"ח של „הוועדה לענייני דקדוק" משנת תש"ה

(הטעון בירור נוסף).

6. גני ילדים:

קביעת מספר תופעות, שיש להתחיל בתיקון בשנת תש"ז.

(ו) המלצות לרקטור האוניברסיטה.

הנהגת הסדרים המוצעים לבתי-המדרש למורים במחלקה הפדגוגית ובמקצוע

הלשון העברית כחובה ובשאר המחלקות כרשות.

(ז) המלצות למנהל שירות השידור.

1. הנהגת סידורים להשגת רמה אחידה בתרבות הדיבור של הקריינים

והמרצים הקבועים.

2. עריכת קורס חדש לתרבות הדיבור לאחר קבלת החלטות ע"י המועצה.

(ח) המלצות ביחס לגופים המטפלים בחינוך למבוגרים.

1. יצירת גרעין של מורים, אשר דיבורם הוא למופת.

2. קורסים למורים ופעילי תרבות.

(ט) הכרזה על התחרויות ופרסים על הצטיינות בדיבור ודקלום

נאים (אם מטעם המועצה, אם מטעם המיוצגים בה).

נביא כאן כמה פרטים מזכרון-הדברים של אותה ישיבה:

„ראשון למתווכחים היה ה' לבני. הוא מזכיר את ד"ר יצחק אפשטיין

ז"ל שלבדו נלחם במשך עשרות שנים למבטא עברי נכון בתוך ציבור המורים.

שרובו מתייחס בולוול לשאלת המבטא העברית. הוא מציע: (א) לרכו פעולת הסברה ושכנוע בקרב אותו חלק העם, שבו בעיקר תלויה הצלחת פעולתנו, היינו המורים. יש לקרוא לכינוסי מורים, ללבן את השאלה ולהשפיע עליהם בדרכים הנאותות. למטרה זו עלינו להעמיד את מיטב כוחותינו. (ב) עלינו להחדיר את הרעיון של תרבות הדיבור אל התיאטרון, שהוא גורם כביר בהקניית הלשון.

„ד"ר אבן-שמואל מצטרף לדעת ה' לבני ומוסיף עוד את הגורם השלישי: הרדיו.

ה' לוינסון: מבקש תחילה להבהיר את כוונת המושג „תרבות הדיבור“. לדעתו אין להצטמצם במבטא בלבד, כאן הוא נוטה להקל ומביא ראיות מרוסית, כי הבלעות שונות בדיבור מטבע כל לשון הן. הוא קובל על כך, שיש בעברית מחסור במלים רבות להבעה מדויקת של מושגים, ובעלי המילונים החולקים זה על זה גורמים בכך תקלה לציבור. מבקר את ועד הלשון, שלא עשה די הצורך לפתרון שאלה זו.

ה' דפנא מתנגד לדעתו של מר לוינסון, המקל בענייני המבטא מחשש, שהציבור לא יוכל לעמוד בגזרה קשה זו. הרבה דברים נעשו בארץ זו ולא השגיחו בחשש זה, והדברים הצליחו. לפי דעתו הזולז במבטא הוא אך אחד מן הגילויים של זלוזל בצורה, שעמנו מצטיין בו. יש הכרח לפעול לפי תכנית מכוונת החל בגנון וכלה בסמינריון, שבו מתחנכים המורים. נחוץ לכונן אורגאן מקשר את המועצה אל בית הספר. הוא מזכיר כמה הצעות בנוגע להחדרה מודרגת של השיפורים, אך ההצעה במלואה תובא לפני הוועדה המדעית לכשתתכנס בפעולה.

ה' אביגל מודה בנכונותו של הרעיון לפעול פעולה ממשית להרמת תרבות הדיבור בבתי הספר. אינו מאמין בהצלחה מהירה. תקנת הדיבור תיעשה ע"י חיקוי, אם ימצאו מרצים ומורים רבים שמבטאם נכון בפיהם, תהיה לכך השפעה מכרעת. הוא מציע לבוא בדברים עם הנהלת הקורסים האוניברסיטאים למורים. „פרופ' קאסוטו מברך את ד"ר גויטיין על היזמה. הוא רואה במבטאנו צרה גדולה, הוא אמנם מפקפק בהצלחה שלמה של הפעולה מפני שני טעמים: (א) אין בציבור הערכה נכונה למבטא „מזרחי“, הוא נחשב לפחות דרגה, (ב) אין משמעת פנימית והכרת מרות, שאם לא כן לא היו מחברים של ספרי לימוד מעיזים לבטל את הדגש החזק אפילו בקטעים מן התנ"ך: הוא מציע להקפיד לפי שעה בהנחת קריאה נכונה. כי תרבות הקריאה בבתי ספרינו ירודה עד מאוד. בכל לשון יש הבדל בין הדיבור הרגיל ובין לשון בספרות, ובבתי הספר דואגים למבטא נכון של לשון הספרות בשעורי הקריאה.

„ד"ר ברגר סבור שהצלחת הפעולה תלויה בכך, אם ימצאו קנאים, שישתדלו להגשים את ההצעות בכל כוחם.

„ד"ר שירמן סובר שיש להצטמצם במועצה זו רק בפעולה לשיפור המבטא, שלא כדעת ה' לוינסון, שהציע להרחיב את המסגרת על תופעות אחרות של הדיבור. לשם כך מוטב להקים מועצה אחרת. הוא מדגיש את הצורך בחינוך דיבורם של מרצים ונואמים.

הוויכוח נסתיים. נחברר שכל החברים מסכימים לנקודות אלו:

(א) יש לפעול בכיוון הרמת תרבות הדיבור העברי;

- (ב) תיעשה הפעולה בהדרגה, ולא בהגזמה;
 (ג) אין להסתפק בחקיקת חוקים, אלא הכרח הוא לפעול על ידי דוגמאות ומופתים;
 (ד) נחוצה תעמולה ענפה לשם רכישת חוגים רחבים לרעיון תרבות הדיבור.
 ס ע י פ 3:
 דנים לפי סדר העניינים הרשום בנספח ב (ע' לעיל עמ' 58).
 (א) מינוי ועדה מדעית מצומצמת:
 לחברי הוועדה נבחרו: ד"ר גויטיין, ד"ר י' גומפרץ, גב' ד"ר א' גרבול, ה' דפנא, ה' י' לבני, פרופ' מיד קאסוטו, ד"ר ב' קלאר, וד"ר ח' שירמן.
 ד"ר פרידמן הסכים לשמש מזכיר המועצה והוועדה המדעית.
 לאחר הישיבה נצטרפה גם הסתדרות המורים העברית אל המועצה, והרי הדו"ח של הוועדה המדעית של המועצה לתרבות הדיבור:

דו"ח על עבודת הוועדה המדעית של המועצה לתרבות הדיבור העברי

דרך העבודה:

הוועדה יושבה ארבע פעמים ודנה על כל התופעות בדיבור העברי, שלפי ידיעתם ודעתם של חבריה יש לטפל בהן בזמן מן הזמנים. הוועדה לא הסתפקה במניין התופעות, אלא השתדלה — במקרים מסופקים — גם לברר את טיבן מבחינת ההיגוי ותולדות הלשון. ואולם היא לא השתדלה למצות את הצד הזה של עבודתה, בהניחה את השלמתו לחקירה המדעית ולעבודה המעשית של מורי הדיבור. מיון התופעות הניתן להלן נעשה ע"י ד"ר גויטיין וד"ר קלאר ברוח הדיון בוועדה המלאה.

מסקנות:

ואלו הן מסקנות הוועדה:

- א. ליקויים המצויים רק בפי מיעוט ביישוב, ולו מיעוט ניכר. בביעורם יש לטפל מיד. (שיבושים בולטים ומצויים ביותר צוינו בכוכב).
 (א) עיצורים (קונסוננטים)
 1. * החלפת א' וע' בה' ולהיפך.
 (אהרון=הארון. עסוק=הסוק. מהר=מאר. ישראל=ישרהל. מתעלם=מתהלם).
 2. * החלפת א' וע' ב'.
 (בואי=בווי. לאה=לייה. יודע=יודייה).
 3. * הבלעת א' וע' בין שתי תנועות ואחרי שווא נח.
 (מאמר=ממר. לעבוד=לבוד. מראה=מרה. שערים=שרים. צעקות=צקות העריכה=הריכה).
 4. * החלפת עיצורים צליליים (הנהגות כליווי קול) באותיות אמומות (הנהגות בלא קול) ולהיפך.
 ב: לבכות = לפכות. טוב = טוף.
 ג: גשרים = קשרים. דג = דק.
 ד: מדפיס = מטפיס. כיצד = כיצת.

- ו: דווקא = דפקא.
 ז: אוכרה = אסכרה, זקנה = סקנה.
 ט: מטבח = מדבח, מטביע = מדביע.
 ס: הסברה = הזברה, סדינים = ודינים.
 ק: הקדמה = הגדמה, מקדיש = מגדיש.
 ש: נשבע = נו'בע, חשבון = חז'בון.
 ת: בבת אחת = בבד אחת, מתגבר = מדגבר.

ה ע ר ה:

הוועדה עמדה היטב על התופעה המצויה שצליליותו או אטימותו של הגה אחד משפיעות על ההגה הסמוך, וכמו כן על הנטייה הטבעית לבטא הגיים צוללים בסוף המלה (או בסופה של יחידת-הדיבור) בלי ליווי של קול. אך הנטייה המופרזת של דוברי עברית כיום לערבב את ההגאים הצליליים בשאינם צליליים ולהיפך מעידה על רמה נמוכה של תרבות דיבור, מקשה מאוד על ההבנה וגורמת לטעויות אין קץ בכתוב. על כן חובה לשים דבר זה על לב, ולהפריד בין הדבקים ולדייק גם בסוף המלה או יחידת-הדיבור.

5. ביטוי חיכי (פאלאטאליזציה). נשמע כאילו נוספה יו'ד אחרי הנאי נ, ד', ז', ט', כ', ל', נ', ס', צ', מ', כבואן לפני חירה או צירה או סנול, וכבוא הגאים אלה בסוף הכרה, כדרך השפות הסלאביות. (בתי = בתי).
6. החלפת ה' בכ' רפויה וח' ודחיקה. (יהיה = יחיה, לכם = להם).
7. החלפת י' חרוקה בא'. (יכתוב = איכתוב, ישראל = אישראל).
- 8*. הגייה קשה באחורי החך של כ' רפויה (וח') כמו בידיש או בערבית.
9. הגיית כ' רפויה (וח') כדרך הגרמנית במילת „ליכט“.
10. הגייה פסולה של ל' ונ'. (ל' ונ' סלאביות ול' אנגלית).
11. ל', נ', ר', כנושאי הכרה.
- יוצאי ארצות שונות חוטפים את התנועות שלפני ל', נ', ר' (כלומר מבטאים למשל מלת „דגל“ העברית כמו „זגל“ הגרמנית (בדיבור גרמני מרושל) או כמו ל' נ' ר' המניעות עיצורים שלפניהן בשפות סלאביות ידועות – צ'כית, בולגרית).
- 12*. הגייה פסולה של ר'.

(א) השיבוש המצוי והמוזיק ביותר הוא הגיית הר' בענבל (לשון הבשר הקטנה שבקצה החך). ההגה הנוצר באופן זה דומה לח', גורם לאי-הבנה, מכער את השפה ומוזיק לבריאות הדובר.

(ב) רבים מיוצאי גרמניה מבטאים ר' בסוף המלה בהנחת הלשון וכמעט כמו תנועה לפתח (ציור = ציור, סידור = סידור).

(ג) יש שאפילו ילידי הארץ מתחילים להתגנדר בביטוי ר' אנגלית, שיבוש שיש לבערו, קודם שיכה שורשים.
(ד) יש שמגזימים במספר הרעדות הלשון. הביטוי הרצוי הוא: שתי הרעדות בקצה הלשון הקדמי.

13. ביטוי ש' כמו ברוסית.

(ב) תנועות

1. * ערבוכיה ביחס לביטוי ש' צירה וסגול.

רוב הצבור מבטא למעשה שני מינים של ההגה e, אחד קפץ (סגור) וארוך, ואחד רווח (פתוח) וקצר. אך אצל רבים אין הבחנה זו חופפת את ההבחנה הנדרשת על ידי השפה באמצעות הסימנים צירה וסגול. הוועדה עמדה על כך שיש הרבה גוונים של תנועה זו, אך מזכירה, שיש להבדיל בקביעות בין צירה, שהיא תנועה ארוכה וקפוצה, לסגול, שהיא קצרה ורווחה. ע"ע פרק ב, סעיף 5.

2. ביטויים זרים ש' תנועות, בייחוד: —

(א) ביטוי סלאבי של חירק, שורק וחולם.

(ב) הגיית חולם (או קמץ קטן) כפתח, כנהוג במחוזות אחדים ברוסיה.

(ג) ביטוי קפץ מוגזם של חולם, ומצד אחר קיצור נפרז של תנועות, כפי שהוא מצוי אצל יוצאי פלכים מסוימים של גרמניה.

ב. ליקויים מצויים אצל רוב דוברי עברית שתיוקונם לא ייתקל בקשיים יתרים.

1. הטעמה מופרזת והבלעת הברות בלתי מוטעמות.

ההבלטה היתרה של ההברה המוטעמת והבלעת יתר ההברות מתאימה לידיש או לגרמנית, שבהן חל הטעם על גוף ועיקר של המלה, אך משחיתה את הדיבור בעברית, שבה חל הטעם, כמו בצרפתית, לעתים קרובות ביותר על חלק צדדי (סיומת הנקבה או הריבוי, כינויים מחוברים, סיומת של תבניות כמו "ון או יות).

יש להיגמל מדרך זו של דיבור הגורמת להבלעת הברות שלמות ומקשה מאוד על ההבנה. לשם כך יש להטעים גם את הנגינה הטפלה במלים ארוכות, דוגמת זו המסומנת בתניך ע"י מתג, וכן יתוקן השיבוש הזה ע"י תשומת לב לדגש החזק ולשווא הנע ולתנועות הארוכות שלפני ההברות המוטעמות.

2. שיירי ההטעמה המלעילית.

הטעמה מלעילית שלא לפי חוקי הלשון נשארה במקרים הבאים:

(א) מלות חיבה, כמו אבא, בובה, סוכר, גלידה.

(ב) שמות עצם פרטיים (עמוס, יגאל, יפו, רבקה).

(ג) שמות לועזיים הנהגים בטעות כמו בשפות אירופיות שונות (למשל: עירק, בגדד).

(ד) שמות יחס (ירושלמי, יפני).

(ה) טעויות דקדוקיות: —

1. גוף שני רבים בעבר: שמעתם, הבנתם.

2. כינוי גוף שלישי רבים: נשיהם ובניהם.
3. נקבה של בינוני פועל קל ע"ו: קמה, שבה.
4. משקלים הדומים לסגוליים: כובע.
5. מלים המסתיימות בע': ארבע, אצבע, אמצע.
- (ו) מלים מיוחדות, שהטעמתן כמו בידיש (אגב, דוקא, להבא).
- (ז) אית'שומת לב בשינויים הנגרמים ע"י ו'ו' ההיפוך בקריאה בתנ"ך.
3. עצלות השפתיים (והלסת התחתונה).
השפה העברית מצריכה תנועת השפתים (והלסת התחתונה) יותר מן השפות הצפוניות ויש להעמיד על כך ולהרגיל לכך את לומדי השפה.
4. ה' עיצורית ופתח ננוכה.
(א) רוב הקהל אינם מבטאים ה' עיצורית בסופה של הברה (הבאה בשווא באמצע המלה או במפיק בסופה) ואומרים „איה” במקום „אהיה” ו„אמא” במקום „אמה”, כלומר „אם שלה”.
(ב) ועוד יש לדקדק ולהקדים פתח גנוכה לח' (וגם לע', לכשיבטאוה): גבוה = גבואה, ולא לאחריה: גבוה = גבוהא, כנהוג אצל הרוב.
5. ערכוביה ביחס לאורכן של התנועות חירק גדול, חולם ושורק.
(א) למעשה מבטאים במקרים רבים את התנועות הארוכות, אך אין קביעות בדבר. כנגד „זוז”, הנהגית לרוב ארוכה, שומעים „סוס”, „רות”, „שוק” בקבוצ קצרה ביותר וכיו"ב.
ההבחנה בין תנועות ארוכות וקצרות היא חשובה, הן לשם טיפוח מבטא ברור (ע"ל ב', ו') והן לשם שמירה על אופי השפה וחוקיה הטבעיים.
(ב) התנועות הארוכות הן קפוצות יותר והקצרות רווחות.
(ג) לצרכי המבטא אין להבדיל בין תנועות ארוכות מיסודן (קום) או תנועות שנתכווצו מדיפתונגים (יום) או תנועות משוכות הטעם (צל) — כולן נחשבות לגבי ההגיה כארוכות.
(ד) שורוק שבראש מלה (האב ובנו) נהגה כמו קיבוץ והשווא שלאחריו הוא שווא נח.
(ה) עיין לעיל א (ב) 1 בנוגע לצירה וסגול ולמטה ג (3) בנוגע לקמץ גדול ופתח.
- (ו) בנוגע לחטפים הודגש שכבואם באמצע המלה הם ממילא מתקצרים ויש להעמיד את לומדי העברית על כך (למשל במלת „תחנה” יש למעשה שלושה גוונים שונים של אותה תנועה). בבואם בתחילת המלה (אליצור, הבנה, אנשים) יש להקפיד על חטיפתם ודבר זה יצליח, אם הדובר יאריך את התנועות הארוכות הסמוכות כראוי (לא 'ánashīm אלא 'ānāshīm).
6. שווא נע ודגש חזק.
הנהגת הגייתם הכרחית, ברי לוועדה שלא יבטאום בכל המקרים, אך לפי שעה אין לזוז מכללי הדקדוק המקובלים.
בנוגע לצד הפדגוגי שבשאלה, כלומר החיאתן ההדרגתית של תופעות יסוד אלה בשפה העברית, הוברר רק שיש לצאת מאותם מקרים שבהם הקהל מבטא למעשה שווא נע (עיין הרשימה בספר „הוראת העברית בא"י”, לשיד גויטיין, עמ' 97) ודגש חזק למשל במלת „אנחנו נחנו”.

הצעתו של מר גויטיין, שתותקן רשימה של מלים וצורות (מקודם עשרות, ואח"כ מאות) שבהן יש להתחיל את התיקון הזה, נמסרה לשיקול-דעת המורים שיבצעו את הוראת הדיבור. (לפי שעה לא נחקבלה).

ג. הגייים שאינם מצויים בדיבורם של רוב הציבור ויש להנהיגם.

(א) בנוגע לח' וע' הכירה הוועדה פה אחד בצורך הנהגתן והודגש, שח' כבר כבשה לה את קריאתם של קרייני הרדיו.

(ב) בנוגע לט' וק' היה רוב הוועדה באותה דעה.

(ג) גם כאן הונח הצד הפדגוגי — בחירת מלים מסוימות שבהן יש להתחיל הנהגת ע' וח' — למורים המבצעים את תיקון הדיבור, ע"ל ב. 6.

(ד) ביחס להבחנת קמץ גדול ופתח הודגש, שזמרים מתלוננים על חד-גוניות שנוצרה (בעברית) ע"י ריבוי תנועות קמץ גדול — פתח הנהגות בשווה. לצרכי זמרה וללימוד דקדוק הוחלט להבחין בין קמץ גדול הארוך והכהה, הנהגה באחורי הפה, ובין פתח הקצר והצלול, הנהגה בקדמת הפה, אין לשער, לפי שעה, כמה מהבחנה זו יחדור אל הדיבור הרגיל.

(ה) חידושו של המבטא הבילאביאלי (בשתי השפות) של ויז הונח לפי שעה בצ"ע.

ד. מידות של דיבור טוב בכלל.

הוועדה לא דנה בתכונות של דיבור תרבותי, שאינן מיוחדות לשפה העברית ושגם הן צריכות טיפול רב בעבודה של הרמת תרבות הדיבור בארצנו.

שאר פעולות המועצה.

באביב ובקיץ 1946 נתנו גב' ד"ר א' גרבל וד"ר ש"ד גויטיין כמה קורסים לשיפור הדיבור העברי (מטעם המוסד ללשון ולתרבות בת"א, ביה"מ למורים בית הכרם, סמינריון של התנועה הקיבוצית, בחוג קרייני הרדיו, במסגרת הקורסים להשתלמות באוניברסיטה העברית, באגודה להשתלמות במדע בחיפה ובקורסים להשתלמות של ביי"מ למורות, בית יעקב).

בישיבתה השנייה בכ"ו בתשרי תש"ז (21.10.46) החליטה המועצה על ארגון קורסים למדריכים בתרבות הדיבור בירושלים ובת"א מתוך הנחה כי רק ע"י יצירת חבר מדריכים יהיה אפשר להחזיר תיקונים בדיבור אל בה"ס ואל הקהל הרחב. החלטה אחרת חשובה היתה עצה לשירות השידור למנות מספק קבוע על טיב העברית, ואמנם לתפקיד זה נכנס, אף כי רק באופן חלקי, מר יצחק לבני. הקורסים למדריכים יצאו לפועל בזכות הקצבה נכרת מצד מחלקת החינוך של הוועה"ל. הם נתקיימו בירושלים בחדשי שבט-סיוון תש"ז בהפסקות מרובות מחמת העוצר והפרעות אחרות, שהיו תלויות במצב בעיר. מחמת ריבוי משתתפים (מספרם היה 57) היה צורך לחלק את הקורס לשתי קבוצות, שמתוכן נתגבש מספר ניכר של חברים, שלאחר הדרכה נוספת יהיו מוכשרים לשמש מדריכים בתרבות הדיבור. בת"א נתקיים הקורס באופן מרוכז מכ' בתמוז ועד ח' באב תש"ז, כל יום שתיים, במספר קבוע של כשלושים משתתפים. לקבוצה נבחרת של 12 ניתן קורס אינטנסיבי נוסף בחודש אוגוסט.

בו בזמן ניתנו כמה קורסים והרצאות למורים וגננות בירושלים, ת"א

וחיפה, נמשך המפעל במסגרת של המוסד ללשון ותרבות בת"א, ואף הרצאות הסברה בקיבוצים בודדים ובכינוסי המורשים של ועד הלשון בחיפה (פסח תשי"ז) ובת"א (חנוכה תשי"ז).

נתקיימו עוד שלוש ישיבות של המועצה (ב' 12.5.47; 19.9.47; וב' 23.11.47) מסיבת עתונאים, שפרופ' טורטשינר, נשיא ועד הלשון, נתן בה הסברות על המצב שהביא לידי יסוד המועצה ועל תפקידיה השונים). כתוצאות מעשיות של פעולות המועצה יש לציין:

(א) הונהג המקצוע של תרבות הדיבור באוניברסיטה העברית (המדריכה: גב' ד"ר גרב'ל, ויש לקוות, שבקרוב תחל גם גב' בן-גבריאלי בעבודה בקורסים אלה).
(ב) הונהג המקצוע בבתי המדרש למורים בהתאם להחלטה של מחלקת החינוך של הוועד הלאומי. לפי שעה מלמדת הגב' ד"ר א' גרב'ל בבית המדרש בבית הכרם, בבי"מ למורות מזרחי, בביה"מ ע"ש יצחק אפשטיין בירושלים ובקורסים למורים שע"י ביה"ס הריאלי בחיפה. בנוגע לבה"מ בת"א ובגבעת השלושה יש עדיין מו"מ בנוגע למינוי המדריכים המתאימים.
(ג) נרשמו מאות גננות ומורים, שהביעו רצונם להשתלם במקצוע. לפי שעה ניתנים קורסים בירושלים לנגנות ובחיפה ע"י סניף המורים שם, שניהם ע"י הגב' ד"ר א' גרב'ל.

(ד) הונהג קורס על המבטא העברי ברדיו ירושלים.

(ה) הוצאה חוברת הסברה „על המבטא העברי" מאת ש"ד גויטיין המבוססת על עבודת הוועדה המדעית של המועצה.
העניינים הבאים צריכים טיפול בקרוב:

(א) חקר התכונות של דיבור תרבותי, שאינן מיוחדות לשפה העברית, ושגם הן צריכות טיפול אצלנו.

(ב) בירור עיוני נוסף, בייחוד

1. עם מפקחי מחלקת החינוך של הוועה"ל,

2. עם מוסדות אחרים המרכיבים פעולות חינוך, כגון הוועדה הבין-קיבוצית לענייני חינוך, הסמינריונים למדריכים לעליית הנוער וכו'.

(ג) השלמת לימודיהם של מדריכים מתחילים וגיוס מדריכים חדשים, ובכלל ליכוד כל האנשים העוסקים במקצוע זה.

(ד) הכנסת המקצוע במספר רב ביותר של מסדות חינוך ותרבות.

(ה) יצירת מגע עם התיאטרונים, להקת ממינים שונים, מורי זמרה וקומפוזיטורים.

(ו) ארגון תאי האזנה וקבוצות עבודה על יד מחלקות התרבות בערים, בכפרים ובקיבוצים בקשר לפעולה הנעשית ברדיו.

(ז) יצירה נוספת של חוברות הסברה, ובמשך הזמן גם ספר לימוד מתאים, התקנת תקליטים ועיבוד השימוש בהם.

(ח) עריכת התחרויות ומתן פרסים על קריאה ודקלום למופת.

יש לחשוש, שמחמת המצב בארץ תתעכב ההגשמה של חלק או של רוב הפעולות הללו. אך דבר אחד מותר לומר בבטחה כבר היום: בחוגים רחבים, ולא רק של אנשי חינוך והוראה, נתעוררה ההכרה, שהטיפול בדיבור הוא שטח של פעולה תרבותית כמו מקצועות אחרים של לימוד הלשון העברית.

בִּיקוּרֵת וּבִיבְלִיּוֹגְרַפִּיָּה

ספרים שנתקבלו במערכת

אבי־יונה מיכאל, בימי רומא וביוגנטיון, היסטוריה מדינית של יהודי ארץ ישראל לזמן מרד בר-כוכבא ועד ראשית הכיבוש הערבי, עם תשעה ציורים ושמונה לוחות, הוצאת מוסד ביאליק, ירושלים תש"ז.

אבן וירגה שלמה, ספר שבט יהודה, הגיה וביאר עזריאל שוחם, ערך והקדים מבוא יצחק בער, ספריה היסטוריוגרפית בעריכתם של יצחק בער ובן-ציון דינבוג, הוצאת מוסד ביאליק, ירושלים תש"ז.

אבן-שושן אברהם (בהשתתפות חבר אנשי מדע), מילון חדש מנוקד ומצויר, כרך ראשון (א—ז), הוצאת קרית ספר, ירושלים תש"ח.

אגרות סופרים עבריים, סודרו על ידי מרדכי זאב ריוזין, הוצאת ישראל מן, ברוקלין ניו-יורק.

אדמס ג'מס טראסלו, האפוס של אמריקה, עם מבוא והערות, תרגם משה בורשטין, בצירוף מפות ונספחות, הוצאת מוסד ביאליק, ירושלים תש"ח.

אדר היקר, דברי ספרות ומחקר מוקדשים לשמואל אבא-הורודצקי, מאת סופרים ואנשי מדע, הוצאת "דביר", תל-אביב תש"ז.

אלפאסי דוד בן אברהם, אלמערק כאבי סלום דאוד בן אברהם אלפאסי, כתאב גאמק אלאלפאסי או אלאגרון תאליף... אלמג'ד אלחאני מת, הוציאו לאור שלמה לי סקס (Skoss) בסדרה: Yale Oriental Series, Researches Vol. XXI New Haven 1945. בורשטין ישראל, סמינורסיה חדשה לעברית, לפי שיטת הסמינורסיה הבין-לשונית של אותו מחבר, לתלמידים ולמחלמים, יג שיעורים בי"ג שעות, הוצאת קרית ספר בע"מ, ירושלים תש"ז.

בן-יהודה אליעזר, מלון הלשון העברית הישנה והחדשה, כרך שנים עשר (קדומיאל-קרקש), בעריכת פרופ' נ.ת. מורטשינר, ירושלים תלפיות, בן יהודה — הוצאה לאור לזכר אליעזר בן-יהודה, בע"מ, ירושלים, כ"ט להצהרת בלפור.

גור (גרובסקי) יהודה, מלון עברי, מהדורה שנייה, הוצאת "דביר", תל-אביב תש"ז. גליק גלסון, חירן, בלוית שמונים וחמש תמונות ומפה, ספריה לידעת ארץ ישראל של החברה העברית לחקירת ארץ ישראל ועתיקותיה בעריכת ש' ייבין, מוסד ביאליק של הסוכנות היהודית לארץ ישראל, ירושלים תש"ז.

—, עבר חירן המזרחי, בלוית כ"ח תמונות, מ"ו לוחות ומפה, ספריה לידעת ארץ ישראל של החברה לחקירת ארץ ישראל ועתיקותיה בעריכת ש' ייבין, מוסד ביאליק של הסוכנות היהודית לארץ ישראל, ירושלים תש"ז.

הורודצקי ש"א, עולי ציון — לקורות תעליות לארץ ישראל, תל-אביב תש"ז, יצא לאור על ידי המחלקת לעניני הנוער של ההסתדרות הציונית בהוצאת "גזית".

טרטשינר נ.ה., משלי שלמה, הוצאת יבנה תל-אביב, תש"ז.

טרטקובר אריה, נדודי היהודים בעולם, מהדורה שנייה מורחבת ומעובדת כולה מחדש.

הוצאת הספריה הציונית הקטנה סדרה ב', הוצאת המכון להשכלת ציונית בהנהלת פרופ' ש' גולדלמן (1947).

יבנה, במאון האקדמאי הדתי, כרך ב' חוב' ד-ה, ב"ה ירושלים, תשרי תש"ח.

כהן, ד"ר מ', קברי המלכים, נפש מלכי בית דוד, עם הקדמה מאת פרופ' א"ל סוקניק. הוצאת "דביר", תל-אביב תש"ז.

לחובר פ', ביאליק, חייו ויצירותיו, כרך שלישי, מוסד ביאליק על ידי "דביר" תש"ח. **מדרש הגדול**, על חמשה חומשי תורה, ספר בראשית, יוצא לאור על פי כתבי יד עם חילופי נוסחאות והערות מאת מרדכי ברגליות. הוצאת מוסד הרב קוק שעל יד המזרחי העולמי, ירושלים תש"ז.

מלילה, קובץ מחקרים, ערוך בידי אדוארד רוברסון וסאיר ולנשטין, דפוס האוניברסיטה של מנצ'סטר שנת תש"ז.

סגל מ"צ, סדרת תורה נביאים וכתובים, מהדורה ספרותית (הוצאת "דביר", תל-אביב) תהלים, תש"ח; משלי—איוב, תש"ח.

—, מבוא המקרא, ספר שלישי, כתובים, הוצאת קרית ספר בע"מ, ירושלים תש"ז. **סוקניק א"ל**, בית הכנסת של דורא אברוסם וציוריו, הוצאת מוסד ביאליק, ירושלים תש"ז. **ספר הזכרון** לבית המדרש לרבנים בווינה, דברי זכרונות ודברי מדע, יוצא לאור במלאות מאה שנים להולדתו של ראש בית המדרש ר' אריה שווארץ ז"ל על ידי תלמידיו המוסר, הוצאת ראובן מס, ירושלים תש"ז.

פרנקל מאיר, פיולים בגן השעשועים של הלשון, פילואים ללכסיקוגרפיה העברית, מהדורה גרמנית, המ"ל ד"ר פטר פרוינד, ירושלים תש"ז.

—, מחקרי לשון, הוצאת ד"ר פטר פרוינד, מס' 33, ירושלים תש"ח. **צונץ יום-טוב ליפמן**, הדרשות בישראל והשתלשלותן ההיסטורית, נערך והושלם על ידי חנוך אלבעק. הוצאת מוסד ביאליק, ירושלים תש"ז.

שד"ל, ילקוט ערוך ומבואר בידי בנימין קלאר, ספרי מופת לבתי ספר, יוצאים לאור בהשתתפות בית הספר הריאלי העברי בחיפה ובעריכתו. מס' 17, הוצאת שוקן, ירושלים-תל-אביב תש"ח.

שמואל הנגיד, דיואן וכלול בו ספר תהלים, הכין לדפוס והוסיף אחרית דבר א"מ הברטן. הוצאת מחברות לספרות בסיוע מוסד הרב קוק, ת"א תש"ז.

Albright William Foxwell, From the Stone Age to Christianity, Monotheism and the Historical Progress. Baltimore, The Johns Hopkins Press 1946.

Gerleman Gillis, Studies in the Septuagint, I. Book of Job, Lunds Universitets Arsskrift N. F. Avd. 1. Bd. 43. N. 2. (1946).

Ginsberg H. L., The Legend of King Keret, a Canaanite Epic of the Bronze Age, BASOR, Supplementay Studies Nos. 2—3, 1946.

Irlwin William A., The Problem of Ezekiel, an inductive study, The University of Chicago Press, Chicago Illinois.

Nystrom Samuel, Beduinentum und Jahwismus, eine soziologisch-religionsgeschichtliche Untersuchung zum Alten Testament, Lund 1946.

Sahlén Harald, Der Messias und das Gottesvolk, Studien zur protolukaischen Theologie, Uppsala, 1945. (Acta Seminarii Neotestamentici Upsaliensis, Edenda Curavit A. Fridrichsen, XII).

ה ע ר ו ת ו ה צ ע ו ת

דב ירדן (יו"ק)

הערות לשוניות

1. צִנּוֹר – כְּלִי זֶמֶר אוֹ מְרַבֵּז?

דונש בן לבראט בשירו „ואומר אל תישן“ (מהדורת נחמיה אלוני, עמודים טד – סה) כותב:

וְאוֹמֵר: „אַל תִּישָׁן / שְׁתֵּה זֵין יָשָׁן

וּלְכָפֶר עִם שׁוֹשָׁן / וּמֵר עִם אֲהֵלִים

בְּפֶרֶדֶס רְמוֹנִים / וְתָמָר וּגְפָנִים

וְנִטְעֵי בְצִמְנִים / וּמִיָּגִי הָאֲשָׁלִים

וְרִגְשׁ צִנּוֹרִים / וְהַמִּית בְּנֹרִים

צִלֵּי פֶה הַשָּׁרִים / בְּמַגִּים וּבְקָלִים

וְשֵׁם כָּל צֶץ מוֹנֵף / יִפֹּה פָּרִי עֲנָף

וּצִפּוֹר כָּל כָּנָף / יִכְנֹן בֵּין עֲלִים.

מהו „ורגש צנורים“? ביאליק ורבניצקי (שירי רשב"ג א. עמ' 159) מפרשים: „המית קלוחי תמים הנתזים מן הצנורים ומזרק־המים העשויים בגן לנוי“. נ. אלוני (עמ' קכו) מפרש: „כלי זמר כמו שאמר מנחם במחברתו. ואין לפרשו על פי ריב"ג מרובה“. על פירוש זה חוזר אלוני במאמרו „מלשונו של דונש בן לבראט“ (לשוננו טו, ספר טורטשינר, עמ' 171–172).

נגד פירושו של אלוני יש להביא את הנימוקים שלהלן:

א) בכותרת הערבית לשירו של דונש, המובאת גם אצל אלוני, כתוב: „עלי צות אל מראזיב וחסיס אל אותאר ורנין אל אטיאר“, שבתרגומו של שירמן, המובא גם אצל אלוני (עמ' קכו) הוא: „על קול תעלות מים וצליל המיתרים וצפצוף הצפרים“; הרי שבעל הכתובת הבין „ורגש צנורים“ במשמעות „קול תעלות מים“.

ב) עניין תעלות המים הוא ציור רגיל בשירי משוררי ספרד. כן כותב משה בן עזרא (הענק ב. מהד' ה. ברודי, עמ' של):

רוֹצֶה מִיָּדְעִי לְבֵית אֲרָמוֹן / עֲמִי וגַם נֶעַל בְּשָׁרוֹתָיו

לְשָׁתוֹת בְּהִתְעַרֵּב הָמוֹן מִי / כִּיּוֹר וְקוֹץ הָעוֹף בְּשָׁרוֹתָיו

ושם ג א (עמ' שלט):

אֵיךְ אֶהְיֶה דָּאָג וְאֶשְׁמַע קוֹץ / מִמֶּנּוּ וְקוֹץ עֲגוֹר וְתֵר אֶשׁוֹר

וּבִצֵּל הַדָּס אֶשָּׁב וְנִצְנִי / גֵּן לִי כִּנְיוֹעַ וְכֵר אֶשׁוֹר

ור"י הלוי (יפי קול, הרכבי א, עמ' 51) כותב:

נְעִימוֹת יָדָה שְׂדֵה וְשָׂדוֹת

וּכְבוֹדוֹת וְצִנּוֹרוֹת וְעוֹפוֹת

ורשד"ל שם מפרש: „חסדיך נעימים, ונמשלו לנשים יפות ולכנורות ולפלגי מים ולזמר הצפרים, הענינים האלה הם ראשי ההנאות אצל משוררי ישמעאל (והן ההנאות אשר הבטיח מחמד לעושי רצונו), וקרוב לזה שורר רמב"ע:

פֶּה תֹאֵר וְכֹס יֵין וְגִנָּה   וְזֶמֶר עֹף וְקוֹל מִימֵי תַעֲלָה
צָרִי חוֹשֶׁק וְגִיל דּוֹאֵג וְשִׁיר נָד וְעֶשֶׂר רֶשׁ וְלַחֲוִלָּה תַעֲלָה.

כלומר ההנאות הנזכרות הן רפואה לחושק וגיל לדואג ושיר לנע ונד מארצו ועושר לאיש ורפואה לחולה".

ור"י חריזי (תחכמוני ג, קאמינקא, עמ' 35—36) כותב: והאזנים תצלנה, לרגשת קול הכנור, ושפעת מי הצנור.

ג) גם בדברי דונש עצמו נמצא ציור של תעלות המים. כן כותב דונש בשירו „דעה לבי" (אלוני, עמ' סז—סח):

וּמֵאֶכָּל מִשְׁמָנִים / וּמִיַּי מַעְדָּנִים
בְּצֵל נִטְעֵי גִנִּים / מִסְבִּים בְּנֶהְרִים
לְמֶרְאָה נְחֻמִּים / כְּפָרִים וּמְגִדִּים
כְּרֵמוֹן וְשֻׁקְדִּים / וְזֵיתִים וְתֻמְרִים
וְלֹא בְּתֵי מְדוֹת / וְשָׂדֶה עִם שְׂדוֹת
מִקְשָׁרוֹת קְדוֹת / וְקִנָּה עִם מִרִּים
וְגִשְׁוֹת נִנְעָלוֹת / וּמִקּוֹת וּתַעֲלוֹת
עֲלִיהֶן אֵילוֹת / בְּאֵילוֹת הַיַּעֲרִים
בְּכֶל עֲוֹנוֹת עוֹרְגוֹת / וְאֵין לָהֶן פּוֹגוֹת
לְבָרוֹת הַעֲרוֹגוֹת / בְּמִים מְקָרִים.

ד) בהוראת מרוב השתמשו במלה „צינור" אף הפייטנים. כן כותב ר"א קליר (אקשטה כסל וקרב, תפלת גשם):

קוֹל צְנוּרוֹת כִּי יִנְחִילוּ מֵהֶם מִים
קוֹלוֹת יִתְּנוּ תְהוֹמוֹת שְׁעוֹת לְצַמְאון מִים.

ויצחק בן שמואל חבר (יתנו צדקות יה, עושה שלום לשבת חנוכה, מחזור איטאליאני א, עמ' סט), כותב:

וּמָרָה וְקוֹל תוֹדָה וְנָבֵל וְכַנּוֹרוֹת
שְׁמַנֵּת יָמֵי חֲנֻכָּה הִטִּיבוּ גְרוֹת
תִּקְּףָה קוֹל שְׁמִיחָה כְּמוֹ קוֹל צְנוּרוֹת
לְמִשְׁתָּה מִמִּתְקִים וּבִרְבוּרִים אֲבוּסִים.

גם כאן, כנראה, צינורות פירושם תעלות מים, כי הרי על קול כלי זמר כבר דובר למעלה.

אמנם אין להסיח את הדעת מן העובדה, שדונש, לפחות בכתביו שהגיעו לידינו, עובר בשתיקה על פירושו של מנחם לצינור שבמקרא, שתיקה שיש בה

אולי משום הודאה, שכן דרכו של דונש להביע את התנגדותו למנחם בכל מקום שהוא חולק עליו.

2. וַחֲדָה — מלה תלמודית?

המילונים התלמודיים (לוי, קוהוט, יסטרוב) וכן מילוני הלשון העברית (בן-יהודה, גרובסקי-גור) הביאו את הערך וַחֲדָה, וַחֲדָה כמלה, שמקורה בתלמוד במשמעות ייעוד, כשם פעולה של הפועל יעד. כאסמכתא לדבריהם הביאו את הנאמר בירושלמי יומא פ"ו מג ד: "ועדה שכתב בה במועדו לית שמע מינה כלום וכו' קיים בפר משיח ועדה". הבאה זו מובאת במילונו של גור (עמוד 125) בצורה המקוטעת: אף "ועדה שכתב בה".

כל המילונאים האלה — והראשון שבהם לוי (1876) — קבעו את הערך הנ"ל מתוך טעות בהבנה ובהבאה של קטעים מדברי חז"ל, שלאמיתו של דבר אין בהם כל זכר לשם עצם וַחֲדָה.

הפסקה המתאימה בירושלמי יומא ו, ה במילואה היא כלהלן:

„רבי זריקן א"ר זעורא שאל: פרים הנשרפים ושעירין הנשרפין שניטמאו מהו שישרפו כמצותן, מה צריכה ליה — בשניטמאו לפני זריקה, אבל אם ניטמו אחר זריקה קורא אני עליו „במועדו“ אף בשבת, „במועדו“ אף בטומאה. אמר ר' יוסי: ועדה שכתב בו „במועדו“ לית שמע מינה כלום. א"ר מנא: לא מיתמנע ר' יוסי ר' קיים הכא ואמר ליה קיים בפר משיח ועדה.“

ברור מהמשך הדברים — וכן הבינו בלי כל פקפוק אף מפרשי הירושלמי (קרבן העדה, פני משה, רידב"ז) — כי הכוונה היא וַחֲדָה, כלומר ופר חטאת של העדה (ואם כל עדת ישראל ישגו וגו') שכתוב בו (ולפי גירסא אחרת במפרשים: שלא כתוב בו) „במועדו“, בהשוואה לפר ושעיר של יום הכיפורים שדינם כלול בתבת „במועדיכם“.

וכן גם בסמוך שם: קיים בפר משיח ועדה, הכוונה הברורה היא: קיים בפר חטאת של העלם דבר של הכהן המשיח (אם הכהן המשיח יחטא וגו') ושל העדה. מונח זה — פר משיח ועדה, פר משיח ופר עדה — מצוי במקורות חז"ל: „פר משיח ופר העדה עומדים, פר המשיח קודם לפר העדה בכל מעשיו (משנה הוריות ג ו, וכעין זה ספרא ויקרא פרשה ד, הוצאת ויס, יט. ושם פרשה ד פרק ו, יט:), „ת"ר, פר כהן משיח ופר העדה עומדים, פר כהן משיח קודם לפר העדה בכל מעשיו, הואיל ומשיח מכפר ועדה מתכפרת — דין הוא שיקדים המכפר למתכפר“ (בבלי הוריות יג, וכעין זה תוספתא הוריות ב, ד). ברור, שאין כאן וַחֲדָה אלא וַחֲדָה (בו"ו החיבור), והואיל ושתי ההבאות הנ"ל מן הירושלמי הן האסמכתא היחידה למציאותה של וַחֲדָה במקורות חז"ל, ברור גם כן, שאין למלה זו כל יסוד במקורות הקדומים ואינה אלא חידוש לשוני של ימי הבינים (על פי הארמית ועדא = וַחֲדָה), שנתגלגל בהוראה מחודשת ללשון הדיבור של ימינו.

נוספות למאמרי נאם

(ספר טורטשינר, ע' 147)

אחרי כתבי את ההערה על ההעתקה היונית *novu* (ע' 148, הערה 1), עברתי על רשימות ההעתקות של אלכסנדר שפרבר, Transliterations, שנתון HUCA, XIII–XII, ומצאתי שם דרך העתק זה בתיבות רבות. לפני א': באושים = *busim* (ע' 180); באר = *ber*, *βηρ*; בארות = *βηρωθ*, *beroth* (ע' 210); זאב = *ζαβ* (ע' 49); כאב = *cheb* (ע' 230); מאד = *μαδ* (ע' 234); ועיין על הדרוש והנה טוב מאד = והנה טוב מות, שם ע' 146–147; שאול = *σωλ* (ע' 261); שאר = *sar* (שם), לפני ה': מהולל = *molal* (ע' 219); להושיענו = *λωσιηνι* (ע' 229), לפני ע': בעולה = *bula* (ע' 213); זעיר = *zer* (ע' 221); מעופף = *mopheph* (ע' 249); מעט = *ματ* (ע' 238); לעולם = *λωλαμ* (ע' 195). העתקות בהכפלת התנועות ממש אינן נמצאות אלא במלים מועטות: באר = *βηρ*; בארי = *beeri* (ע' 210); לחום = *λοομ* (ע' 233); בעלים = *βααλειμ* (ע' 213). לפי העתקות אלו אין מרחק רב בין הניקוד הטברני נאם, בין הקריאה נאם של המדקקים הראשונים: דקדוקי הטעמים, חיוג והאחרים, ובין *novu* של אוריגנס, ואף השתלשלות צורת נאם לצורת נום התלמודית מובנת לנו, וההעתק היווני של המלה אינו אלא כצורת המורה שלנו, ואין בו קריאה אחרת.

על תופעת האיליזיה של הא' עיין דקדוק גזניוס—קאוטצש, מהדורה כ"ז, § 23 פיסקה 2, 3; דקדוק גזניוס—ברגשטרסר §§ 15, 16; דקדוק היסטורי באואר—ליאנדר § 25, ובייחוד פסקה h; מאמר הסיום של ח' ילון למהדורת הליכות שבא ע' צ"ט—צ"ט; א' מלמט, לחקר הלשון העברית וכו', ספר טורטשינר, ע' 155–156. וכבר העירו במקצת בעלי המסורה הראשונים על תופעה זו: מ"ח מלין נסבין א' באמצעות תיבותא ולא קריין (מערכת המסורה, אות א').

בעמוד 147, הערה 1 למאמרי, שורה אחרונה, נשתרבה טעות וצ"ל מהימן במקום מקימן, ומעניין לציין, כי גם השבעים מתרגמים, נאם דוד בן ישי ונאם הגבר הוקם על" (ש"ב כ"ג א) *Πιστὸς Δαυὶδ* ז"א נאמן, וכו'.

ניסן ברגגרין

הערות בעניין חריזה ומבטא

בספר טורטשינר בעמ' 52–61, במאמר „מבטא העברית אצל יהודי איטליה“ השתמש מר א"ש הרטום, בעל המחבר, בחרווי פייטנים קדמונים לראיה למבטא הגיים.

ראיה למבטא מחרוזים היא ראייה ואינה ראייה; יסוד החרוז הוא בוודאי המבטא, אבל יש לפייטנים כללי חריזה, אשר לא תמיד הם חופפים על כללי

נוספות למאמרי נאם

(ספר טורטשינר, ע' 147)

אחרי כתבי את ההערה על ההעתקה היונית *novu* (ע' 148, הערה 1), עברתי על רשימות ההעתקות של אלכסנדר שפרבר, Transliterations, שנתון HUCA, XIII—XII, ומצאתי שם דרך העתק זה בתיבות רבות. לפני א': באושים = *busim* (ע' 180); באר = *ber*, *βηρ*; בארות = *βηρωθ*, *beroth* (ע' 210); זאב = *ζηβ* (ע' 49); כאב = *cheb* (ע' 230); מאד = *μωδ* (ע' 234); ועיין על הדרוש והנה טוב מאד = והנה טוב מות, שם ע' 146—147; שאול = *σωλ* (ע' 261); שאר = *sar* (שם), לפני ה': מהולל = *molal* (ע' 219); להושיענו = *λωσιηνι* (ע' 229), לפני ע': בעולה = *bula* (ע' 213); זעיר = *zer* (ע' 221); מעופף = *mopheph* (ע' 249); מעט = *ματ* (ע' 238); לעולם = *λωλαμ* (ע' 195). העתקות בהכפלת התנועות ממש אינן נמצאות אלא במלים מועטות: באר = *βηρ*; בארי = *beeri* (ע' 210); לחום = *λοομ* (ע' 233); בעלים = *βααλειμ* (ע' 213). לפי העתקות אלו אין מרחק רב בין הניקוד הטברני נאם, בין הקריאה נאם של המדקקים הראשונים: דקדוקי הטעמים, חיוג והאחרים, ובין *novu* של אוריגנס, ואף השתלשלות צורת נאם לצורת נום התלמודית מובנת לנו, וההעתק היווני של המלה אינו אלא כצורת המורה שלנו, ואין בו קריאה אחרת.

על תופעת האיליזיה של הא' עיין דקדוק גזניוס—קאוטצש, מהדורה כ"ז, § 23 פיסקה 2, 3; דקדוק גזניוס—ברגשטרסר §§ 15, 16; דקדוק היסטורי באואר—ליאנדר § 25, ובייחוד פסקה h; מאמר הסיום של ח' ילון למהדורת הליכות שבא ע' צ"ט—צ"ט; א' מלמט, לחקר הלשון העברית וכו', ספר טורטשינר, ע' 155—156. וכבר העירו במקצת בעלי המסורה הראשונים על תופעה זו: מ"ח מלין נסבין א' באמצעות תיבותא ולא קריין (מערכת המסורה, אות א'). בעמוד 147, הערה 1 למאמרי, שורה אחרונה, נשתרבה טעות וצ"ל מהימן במקום מקימן, ומעניין לציין, כי גם השבעים מתרגמים, נאם דוד בן ישי ונאם הגבר הוקם על" (ש"ב כ"ג א) *Πιστὸς Δαυὶδ* ז"א נאמן, וכו'.

ניסן ברגגרין

הערות בעניין חריזה ומבטא

בספר טורטשינר בעמ' 52—61, במאמר „מבטא העברית אצל יהודי איטליה“ השתמש מר א"ש הרטום, בעל המחבר, בחרווי פייטנים קדמונים לראיה למבטא הגיים.

ראיה למבטא מחרוזים היא ראייה ואינה ראייה; יסוד החרוז הוא בוודאי המבטא, אבל יש לפייטנים כללי חריזה, אשר לא תמיד הם חופפים על כללי

המבטא; אִזְנוֹ שֶׁל הַמְשׁוֹרֵר מִכְרַעַת כֵּאֵן אוֹ חֶשְׁבוֹן הַמְשׁוֹרֵר עִם שִׁירוֹ פּוֹסֵק כֵּאֵן, שְׁפַעֲמִים יוֹתֵר עַל שְׁלֵמוֹת הַחֲרוֹז בְּשִׁבִּיל רִיוּחַ אַחֵר שֶׁל רִיתְמִיקָה בְּשִׁיר אוֹ בְּשִׁבִּיל עֲנִיִּין הַשִּׁיר. הֵנָּה הַצִּירִי וְהַסְגּוֹל הָאֲשֻׁכְנַזִּים הֵן שְׁתֵּי תַּנוּעוֹת נִבְדָּלוֹת וְאִדִּים הִכְהֵן חֲרוֹן יָחִיד; אֲנֶלְהָ — סָלָה; חֲדָלָה — סָלָה (מִכּוֹן לְבִי אֱלֹהִים). וְהֵנָּה הַקֶּמֶץ וְהַפֶּתַח הָאֲשֻׁכְנַזִּים וְדֹאֵי שֶׁהֵן שְׁתֵּי תַּנוּעוֹת נִפְרָדוֹת, וּמִכָּל מָקוֹם לֹא נִמְנָע בִּיאֲלִיק לַחֲרוֹז: נִצָּתִם—גִּנְבַּתֶּם (מִשִּׁירֵי קִיץ ב' לֹא שֶׁמֶשׁ הָאֲבִיב). כִּיּוֹצֵא בֹזֶה חֲרוֹז קֶמֶץ בְּסִגּוֹל, כְּגוֹן הַגִּמְלָה — הָאֶלֶּה (מִשִּׁירֵי הַקִּיץ א' יִדִּידִי וְחִבְרֵי הַנְּעִים), בְּרִנָּה — מַעֲנָה (בְּשִׁדְּהָ). — כָּל הַחֲרוֹזִים הָאֵלֶּה אֵין יִסּוּדִם בְּפוֹנִיטִיקָה הֶעֱבְרִית, וְבִרְיִ שְׁאִין לְמִדִּים מֵהֶם לַעֲנִיִּין בִּיטּוֹי וְלֹא כְּלוּם, אֲלֹא אוֹזֵן הַמְשׁוֹרֵר הַבְּחִינָה בְּהַגְמֵלָה וְאֶלֶּה צִלְצוֹל חֹזֵק וְבִהִיר שֶׁל הַלִּמָּד וְהַצִּירִי שֶׁלִּפְנֵיהֶם שֶׁהֵלֵם אֶת חִפְצוֹ וְיִתֵּר עַל הַהִבְדֵּל שֶׁבֵּין הַקֶּמֶץ וְהַסְגּוֹל. וְכֵן כָּל כִּיּוֹצֵא בֹזֶה.

הַמַּחְבֵּר הַנִּכְבָּד שֶׁל הַמֶּאֱמֵר הַנִּלְסֹם אֶת דְּבָרָיו, שְׁאִין בְּנֵי אִיטָלְיָה מִקְפִּידִים לְהִבְדִּיל בֵּין הָיָא רִפָּה וּבֵין הָיָא מִפִּיק, חֲרִיזוֹת אֲמִתִּי בֵּין שְׁפִטְיָה: הַמִּקְרָה — הַנְּעִרָה — שְׁעִרָה. (עַמ' 54 בְּפָנִים וּבַהֲעֵרָה 5). תְּמִיחֵנִי אִם תִּמְצָא תְּקוּפַת שִׁיר אַחַת, שְׁבֵה הַקְפִּידוֹ מְשׁוֹרְרִים שֶׁלֹּא לַחֲרוֹז הָיָא רִפָּה עִם הָיָא מִפִּיק, הִרִי יִנִּי הָאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל חֲרוֹז: זִכְרָה עִם אוֹרָה (פִּיּוּטִי יִנִּי, מֵהַדוֹר זֹלָאִי, עַמ' קכ"ה). וְהִרִי רִס"ג, הַבְּבִלִי, חֲרוֹז יוֹנָה עִם קִנָּה (סִידוֹר רִס"ג, תֵּאֲחֵר מִיּוֹם זִכְרוֹן, עַמ' רצ"ג). וְרִי שְׁמַעוֹן בֶּר יִצְחָק הָאֲשֻׁכְנַזִּי חֲרוֹז: הַרְבִּיתָה עִם אֲהַבְתָּה (פִּיּוּטִי רִי שְׁמַעוֹן בֶּר יִצְחָק, מֵהַדוֹר הַבְּרִמָּן, אֲנִכִּי שְׁמַעַת עַמ' מ"ו). וְרִי בְּחִי בִּיר יוֹסֵף הַסְּפָרְדִּי חֲרוֹז לָה עִם גְּאוּלָּה: בְּאֶפְלָה עִם בְּהֶלָה וְעַם וְעוֹלָה (אֲדוֹן הַכֹּל, בְּרִן־יִחִיד, מֵהַדוֹר הַבְּרִמָּן, עַמ' נ"א). וְרִי מֹשֶׁה בֶּן עֲזָרָה הַסְּפָרְדִּי חֲרוֹז: תִּכְלָה עִם כָּלָה (מִפְּחָד מִפְּנֵי עֲוִנִי, שֶׁם עַמ' נ"ג). וְרִי יְהוּדָה הַלּוֹי אָף הוּא חֲרוֹז: יִקְרָה עִם אֲמָרָה עִם יִצְרָה (רֵאשִׁי עַם, דִּיוּאֵן בְּרֵאדִי א', עַמ' 157).

נִרְאֶה, שְׁאִין לְהַסִּיק מִכָּאֵן, שֶׁלֹּא נִהְגַּ בִּישְׂרָאֵל הַבְּדֵל בְּהִגִּיָּה בֵּין הָיָא רִפָּה לְהָיָא מִפִּיק, אֲלֹא שֶׁהַמְשׁוֹרְרִים לֹא נִהְגּוּ קְפִידָה עַל כֵּךְ בַּחֲרִיזָה. בְּאוֹתָהּ הָעֵרָה אִמְרָה הַמַּחְבֵּר שֶׁפִּיטְנִי אִיטָלְיָה מִימֵי הַבִּינִים חֲרוֹזִים הָיָא מִפִּיק בְּאֶלֶּף, כְּגוֹן: הֶבֶא, בֵּה. וְהִבִּיא דּוּגְמָה מִעֲמֻנּוֹאֵל בֶּן שְׁלֵמָה מִן הָאֲדוּמִים מְרוּמָא (מֵאָה י"ג) בְּתוֹכָהּ אֲנוּשׁ אֲנוּשׁ, בְּרִם דּוּגְמָאוֹת כִּיּוֹצֵאוֹת בְּאֵלּוֹ אֲפִשֵּׁר לְהִבִּיא מִר' גִּרְשֵׁם מֵאוֹר הַגּוּלָה, שְׁחָרָז: כָּה עִם כָּה — עִם נִחְבָּא (גְּדוֹל עֲוִנִי, סִלִּיחוֹת וּפְזוּמוֹנִים לְרִגְמִיָּה מֵהַדוֹר הַבְּרִמָּן, עַמ' כ"ה), וּמִר' שְׁלֵמָה בֶּן מִשְׁלֵם דֹּאפִּירָה הַסְּפָרְדִּי שִׁיּוּסֵד שִׁיר אֲרוֹךְ בֶּן 112 בְּתִים, וְחֲרוֹזָיו הֵם קָה־קָה־נָּא (כֹּאִישׁ נְדָהִם, דִּיוּאֵן שְׁלֵמָה בֶּן מִשְׁלֵם דֹּאפִּירָה, מֵהַדוֹר בְּרִנְשִׁטִּין עַמ' 104).

וְעוֹד הִבִּיא הַמַּחְבֵּר רֵאִיָּה עַל קְדֻמוֹת הַשּׁוּיוֹן בְּהִגִּיָּה שֶׁל וְיָ וּבִי"ת (בַּהֲעֵרָה 1 שְׁבָאוֹתוֹ עֲמוּד 54. מִר' קִלוֹנִימוֹס בֶּר שְׁבִתִּי שְׁחָרָז בְּסִלִּיחָתוֹ (אֲזַעֲקֵי אֱלִיךְ), מִבְּחֵר הַשִּׁירָה הֶעֱבְרִית בְּאִיטָלְיָה, שִׁרְמָן, עַמ' ס"ג): מַחְרִיבִי—שְׁקִנִּי—יִרִיבִי, אָף רֵאִיָּה זֹו אִינָּה בֵּת הַכְּרַע, שְׁרִס"ג אָף הוּא חֲרוֹז כֵּךְ: שְׁגָב עִם גִּיּוֹ (בְּה' יִצְדָּק), סִידוֹר רִס"ג, עַמ' רס"א), וְרִי גִרְשֵׁם מֵאוֹר הַגּוּלָה חֲרוֹז: כָּה עִם נִחְבָּא עִם הָנָה

(„גדול עוני“), ור' שמעון בר יצחק חורזו חרָבָה עם מקָנה עם מרבָּה (מים רבים שמת נתיבה, פיוטי רשב"י, הברמן עמ' לד), ועוד דוגמאות שם בעמ' קמ"ו, ור' יהודה הלוי חורזו בשירו „יונות הושתו שכס“ (בראדי ד', עמ' 7) נאָה עם ארָבָה.

על הגיית הסגול והצירי שהוא e איטלקית, הביא המחבר ראייה (בעמ' 58 הערה 6) „שלא נמנעו הפייטנים מלחרוז לעתים קרובות צירי בסגול“. הכוונה כנראה לפייטנים איטלקים, שאם לסתם פייטנים שוב אין כאן ראייה, ודוגמא הביא מר' ליאוני בן אברהם מרומא שחרז בסליחתו „אנהיג במר יחידתי“: אָמַת עם צָמַת עם לָמַת. — ומה ראייה היא למבטא, הן חריזה זו של סגול בצירי נהגו בה לא הפייטנים בני איטליה בלבד. הרי יניי שחרז: קִיָּם עם קָדָם („אדמה לליבן“, פיוני יניי, זולתי, עמ' קל"ב), ורס"ג חרוז: קָדַש עם תַּקְדָּשׁ (תרי"ג מצוות, סידור, עמ' קע"א), ור' משה בן עזרא חרוז: כָּתַר עם וְהוֹתַר („ידידים סבבו“, דיואן בראדי עמ' רנ"ד), ור' שמעון בר יצחק חרוז: עָפָר עם כִּפָּר („אהוביך אהבוך, פיוטי רשב"י, הברמן עמ' כ"ח), לקָרַב עם עָרַב (שם, עמ' ל'), ואין לדוגמאות שיעור.

אין רצוני לומר, שחריזות פייטנים אינה עשויה ללמד על ענייני מבטא, אבל כלי זה עדיין אינו מסוים, הדבר טעון דרישה וחקירה וקביעת גבולין בין כללי הפונטיקה של הפייטנים לארצותיהם ולדורותיהם ובין כללי החריזה, ששלטו אז בפיוט.

אהרן מירסקי

תשובה לערות

בלי ספק דעתו של מר אהרן מירסקי, שאין להשתמש רק בחרוזים כדי לקבוע את המבטא, היא בכלל נכונה, ואין כאן המקום לעמוד על כל הפרטים שבהערותיו, רק רוצה אני לציין:

(א) אף פעם לא השתמשתי בחרוזים כדי להביא מהם ראייה יחידה או יסודית על המבטא: את החרוזים הבאתי לפעמים רק כדי לבסס עליהם השערה, שלפיה איזה מבטא הנהוג בתקופה מאוחרת היה נהוג גם בתקופה יותר קדומה. במקרים שהחרוז הוא בניגוד למבטא הידוע הבעתי את דעתי בזהירות והסתייגות מיוחדת (עמוד 58, הערה 1).

(ב) אני בעצמי הבאתי דוגמאות של מקרים, שבהם לפי דעתי אין להסיק מהחרוזים על המבטא (ע' 54, הערה 1; ע' 60, הערה 7).

א"ש הרטום

(„גדול עוני“), ור' שמעון בר יצחק חורזו חרָבָה עם מקָנה עם מרבָּה (מים רבים שמת נתיבה, פיוטי רשב"י, הברמן עמ' לד), ועוד דוגמאות שם בעמ' קמ"ו, ור' יהודה הלוי חורזו בשירו „יונות הושתו שכס“ (בראדי ד', עמ' 7) נאָנה עם ארָבָה.

על הגיית הסגול והצירי שהוא e איטלקית, הביא המחבר ראייה (בעמ' 58 הערה 6) „שלא נמנעו הפייטנים מלחרוז לעתים קרובות צירי בסגול“. הכוונה כנראה לפייטנים איטלקים, שאם לסתם פייטנים שוב אין כאן ראייה, ודוגמא הביא מר' ליאוני בן אברהם מרומא שחרז בסליחתו „אנהיג במר יחידתי“: אָמֶת עם צָמֶת עם לָמֶת. — ומה ראייה היא למבטא, הן חריזה זו של סגול בצירי נהגו בה לא הפייטנים בני איטליה בלבד. הרי יניי שחרז: קִיָּדֶם עם קָדֶם („אדמה לליבן“, פיוני יניי, זולתי, עמ' קל"ב). ורס"ג חרוז: קָדֶש עם תִּקְדֶּשׁ (תרי"ג מצוות, סידור, עמ' קע"א), ור' משה בן עזרא חרוז: כָּתֶר עם וְהוֹתֶר („ידידים סבבו“, דיואן בראדי עמ' רנ"ד), ור' שמעון בר יצחק חרוז: עָפֶר עם כָּפֶר („אהוביך אהבוך, פיוטי רשב"י, הברמן עמ' כ"ח), לקָרֶב עם עָרֶב (שם, עמ' ל'), ואין לדוגמאות שיעור.

אין רצוני לומר, שחריזות פייטנים אינה עשויה ללמד על ענייני מבטא, אבל כלי זה עדיין אינו מסוים, הדבר טעון דרישה וחקירה וקביעת גבולין בין כללי הפונטיקה של הפייטנים לארצותיהם ולדורותיהם ובין כללי החריזה, ששלטו אז בפיוט.

אהרן מירסקי

תשובה לערות

בלי ספק דעתו של מר אהרן מירסקי, שאין להשתמש רק בחרוזים כדי לקבוע את המבטא, היא בכלל נכונה, ואין כאן המקום לעמוד על כל הפרטים שבהערותיו, רק רוצה אני לציין:

(א) אף פעם לא השתמשתי בחרוזים כדי להביא מהם ראייה יחידה או יסודית על המבטא: את החרוזים הבאתי לפעמים רק כדי לבסס עליהם השערה, שלפיה איזה מבטא הנהוג בתקופה מאוחרת היה נהוג גם בתקופה יותר קדומה. במקרים שהחרוז הוא בניגוד למבטא הידוע הבעתי את דעתי בזהירות והסתייגות מיוחדת (עמוד 58, הערה 1).

(ב) אני בעצמי הבאתי דוגמאות של מקרים, שבהם לפי דעתי אין להסיק מהחרוזים על המבטא (ע' 54, הערה 1; ע' 60, הערה 7).

א"ש הרטום

לקביעת השם העברי של CITY OF JERUSALEM

שמה של החטיבה הבין-לאומית ירושלים נעשה כבר נושא לוויכוח בעתונות העברית. משום כך הנני רואה צורך לפרסם את הצעתי בנידון זה, אשר הגשתי לוועדת משנה מטעם המוסדות המטפלים בבעיות ירושלים ועתידיה.

1. נראה לי, שהשם, שהוצע ע"י ועדת האומות המאוחדות והעצרת של א"מ, איננו מוצלח ואיננו הולם את המושג. לפי תוכנו, המוגדר בהחלטות הוועדה המיוחדת, ראוי היה לקבוע לו שם יותר ברור, כגון: State of Jerusalem להבדיל מהמושג עיריית ירושלים או עיר ירושלים.

2. מציעי השם נגררו כנראה אחרי השם הצלבני La Cité de Jérusalem, אולם שם זה חל למעשי על ירושלים העיר אשר בתחומי החומה, שחודשה ע"י הצלבניים, ואינו מתייחס למדינה. אולם אם השם City of Jerusalem לוקח לפי דוגמאות אחרות, כגון City of London או The City of the Vatican, הרי שם הכוונה לחלק מלונדון רבתי ולחלק מרומא, ובשום אופן לא לשטח המקיף את לונדון או את רומא.

אולם אין בכוונתי לדון כאן על השם הלועזי של אזור ירושלים, אלא על שמו העברי.

3. חלוקת הארץ, שהוצעה ע"י הוועדה המיוחדת ואושרה ע"י העצרת היא משולשת; מלבד שתי המדינות נקבע אזור בין-לאומי נוסף. לאזור זה יש אופי של יחידה מדינית ומרכלית (=אדמיניסטרטיבית) ואף מעמד בין-לאומי מיוחד. אזור זה איננו נכלל במדינה היהודית ובמדינה הערבית וגם אינו עומד תחת קונדומיניון של שתי המדינות. במובן זה הוא נהנה מעצמאות ידועה. יחד עם זאת הוא נתון לפיקוח בין-לאומי מטעם האומות המאוחדות ומתנהל ע"י מוסד נבחר ע"י תושביו, יש אפוא לאזור ירושלים אופי של חטיבה ממלכתית שלישית, נוסף על שתי המדינות העצמאיות בארץ — היהודית והערבית. הבניין הקונסטיטוציוני הסופי של החטיבה הזאת לא נקבע עדיין, קוויה העקריים צוינו, והדבר נמסר לוועדת הביצוע, אולם תחומיה נקבעו מראש: העיר ומסביב לה כעין חגורה או אזור. שטח זה מכיל מלבד ירושלים עוד שתי עיריות: בית לחם ונג'ה (בית ג'לא) ועוד מועצה מקומית אחת: בית-סחור ועוד 15 נקודות כפריות, ובהן שתי נקודות יהודיות: מוצא ורמת רחל.

מספר תושבי השטח הזה מגיע בקירוב ל-204,000 נפש, בזה כ-100,000 יהודים, 59,000 מושלמים ו-45,000 נוצרים (נכללים גם הארמנים, והיוונים ושאר האירופאים). ביחס לכל יישובה של א"י המערבית מהווה אוכלוסיה זו 11%. מה שנוגע לשטחו של אזור זה — קרוב ל-400 מ"מ, הוא 1.5% מכל שטחה של ארץ ישראל.

4. המתרגם הרשמי לעברית היה כבול לתואר הלועזי הרשמי, ומשום כך כנראה לא מצא תואר עברי מתאים יותר מאשר "כרך": כרך של ירושלים, אולם

לדעתי אין אנו משועבדים לטרמינולוגיה הלועזית הבלתי מוצלחת, ועלינו לתקן לפחות בעברית את השם. השם „כרך“ משמש בעברית בשני מובנים: פירוש הראשון הוא עיר גדולה, הכרוכה או המוקפת חומה, ומכאן המובן השני: כל עיר גדולה, כגון „כרך גדול של רומי“, אולם אין השם „כרך“ חל בשום אופן על שטח גדול מסביב לעיר, שטח המכיל במקרה שלנו עשרות יישובים גדולים בלתי רצופים, המהווים עיריות עצמאיות, ואינם מצטרפים ליחידה עירונית אחת. אכן, יש הבדל מה בין כרך ובין עיר, אולם ההבדל רק כמותי: עיר גדולה היא כרך. ועוד העיר לי המתרגם להגנת המונח „כרך“, שבמסכת „מגילה“ נאמר: והכרך וכל הסמוך לו וכל הנראה עמו נדון ככרך (מגילה ג' ב). אולם בנידון דנן אין להגיד כך: למשל שבת לחם או גלה או מוצא סמוכים לירושלים ונראים עמה, ולכן לא ייתכן לקרא את האזור החדש שלירושלים בשם „כרך“.

5. גם השם „קריה“, שמציעים לחטיבה בין לאומית זו אינו מתאים לדעתי. השם קריה חל על עיר גדולה סחם. כגון: „הר ציון ירכתי צפון קרית למלך רב“. מאידך גיסא משתמשים כימינו בשם „קריה“, כמו בערבית, לעיירה קטנה, וגם אפילו לשכונה כגון: קרית מוצקין, קרית ביאליק, קרית שמואל, וכו'. ואין אפוא יסוד להשתמש בשם זה לשם מחוז רחב.

6. מחוז, פירושו של „מחוז“ הוא בראש ובראשונה „נמל“, ובתקופה יותר מאוחרת שטח מַרְפָּלִי (אדמיניסטרטיבי), המהווה חלק מהשטח הכולל של המדינה. במקרה שלנו השטח הנידון אינו חלק של איזו מדינה שהיא, אלא — כל שטחה של החטיבה המדינית כולה, ולכן לא נכון יהיה להשתמש בשם „מחוז“. משום זה אין גם להשתמש בשמות פלך, נפה, חבל וכו', כל כמה שלשמות אלה יש תוכן מַרְפָּלִי מסוים.

7. יש עוד הצעה: „תחום“, דהיינו „תחום ירושלים“. אולם לתואר הזה יש מובן דתי קבוע: תחום — 2000 אמה לכל צדדיה, החל בבתים הבנויים האחרונים של העיר. אם נקרא לכל האזור בשם „תחום“, יש לחשוש לכפילות המושגים ולערבובם.

לאחר הניתוח הזה אני מגיע לידי מסקנה, שאין לנו שם מתאים, המניח את הדעת, למושג חדש של חטיבה מדינית זו, שיש לה גם אופי בין לאומי חשוב. אין אנו יודעים, אם בצורתה הקבועה תהיה זו מדינה או אזור חפשי מסוג מיוחד, משום כך אני מציע להשתמש באותו המושג, שמשתמשים לגבי כל שאר הארצות הניתנות תחת פיקוח בינלאומי זמני או קבוע, דהיינו אזור, בלועזית Zone. כך קוראים בזמננו לארצות כאלה: אזור אנגלי, אמריקני או רוסי. הצעתי היא אפוא, לתת לחטיבה הבין לאומית את השם: אזור ירושלים, ואמנם גם המפה מראה את עיר ירושלים מוקפת חגורה או אזור מסביבילה. עם כל זאת אני מניח שהשם הזה הוא רק שם זמני, עד שתיקבע סמכותה ומעמדה של חטיבה זו או סמכותו ומעמדו של האזור הזה. אני מסכם אפוא וחוזר על הצעתי הנ"ל, שנקבע הלכה למעשה את השם: אזור ירושלים.

מפעולות ועד הלשון

זכרון דברים

של האספה הכללית של ועד הלשון העברית בתל-אביב
בימים י"ד – ט"ו בשבט תש"ז

סדר היום:

ישיבה ראשונה

(א) פתיחה

(ב) פרופ' נ"ה טורטשינר: מושגים ומלים במקורות לשוננו.

(ג) ד"ר ז' בן-חיים: מילון טכני עברי.

(ד) ד"ר ש' איזנשטדט: סקירה על פעולות הוועד.

ישיבה שנייה

(א) דו"ח על העבודה.

(ב) ויכוחים.

ישיבה שלישית:

(א) החלטות.

(ב) בחירת מוסדות הוועד.

(ג) שונות.

ישיבה ראשונה

נתקיימה ב"ט בשבט תש"ז בפומבי, באולם בית התרבות, בשעות 8-10.30 בערב.

מטעם ועד הלשון השתתפו: החברים הא' מ' אורחי, ד"ר ש' אינהורן, פרופ' ש' אסף, הא' א' ברש, ד"ר צ' וויסלבסקי, פרופ' נ"ה טורטשינר, הא' ש' ייבין, ד"ר יעקב כהן, פרופ' מ"צ סגל, הא' י' פיכמן, ד"ר י' פרץ, ד"ר ב' קלאר, ד"ר י"א רבין, הא' נ' שיפריס; ד"ר ש' איזנשטדט. מנהל הלשכה המרכזית, ד"ר ע' איזן מוזכר מדעי בתל-אביב, ד"ר ז' בן-חיים, מוזכר מדעי בירושלים.

מר ברש פתח את האספה בדברי אזכרה לחבר-הוועד ד"ר י' אהרוני ז"ל ולראים ליפשיץ ז"ל, שהיה שנים רבות חבר בוועד הלשון; שניהם נפטרו בתקופה שבין אספה לאספה. אחר כך עמד הפותח על גידול התפקידים והסתעפות פעולותיו של ועד הלשון, המחייבים אותו לבקש דרכים חדשות לביסוס מעמדו. הוא סיים בשבח האכסניה.

אחר הפתיחה הרצו פרופ' טורטשינר וד"ר בן-חיים (הרצאותיהם מתפרסמות בחוברת זו כמאמרים לחוד¹).

ד"ר איזנשטדט הרצה על המצב החמרי של ועד הלשון לאור תפקידיו המרובים, קבל על אדישות הציבור והמוסדות לגבי צורכי ועד הלשון המשמש למעשה בתפקידי האקדמיה של הלשון העברית.

ישיבה שנייה

ביום ט"ו בשבט בשעות 9-1.20 לפנה"צ במועדון צנטנר.

השתתפו: הא' א' אברונין, פרופ' ש' אסף, הא' א' ברש, ד"ר צ' וויסלבסקי, פרופ' נ"ה טורטשינר, הא' ש' ייבין, ד"ר יעקב כהן, פרופ' מ"צ סגל, ד"ר י' פרץ, ד"ר ב' קלאר, ד"ר א' קמינקא, ד"ר י"א רבין, הא' נ' שיפריס, ד"ר ש' איזשטטט, ד"ר ע' איזן וד"ר ז' בן-חיים.

פרופ' טורטשינר פותח במילואים לדו"ח שהוגש בכתב. בנוגע ל"לשוננו" הוא מציין, שהעריכה של הכרך הנדפס והולך (ט"ו) אינה בידו, ואין הוא יכול למסור פרטים עליו. הוסכם להוציא מפתח ענייני רחב לכל כרכי "לשוננו", ולדעתו ראוי לכלול בו את זכרונות וכן חוברות "לשוננו-לעם", כלו' כל הפרסומים הרשמיים של ועד הלשון. במיוחד הוא מתעכב על הצעת הוועדה לבדיקת תכנית הפעולה להפוך את ועד הלשון לאקדמיה ללשון העברית. האספה חייבת לדון בכך ולקבל החלטה עקרונית, אבל עצם התכנית טעונה ליבון נוסף. הוא מעיר, שהיעדרם של חברים רבים מתושבי ירושלים נגרם ע"י פגעי הזמן. בימים אלו חלו שם — ועוד נמשכות — החרמות בתים ע"י הצבא.

ה' ברש מציע לכלול גם את שתי חוברות "שפתנו" במפתח שייעשה. הוא עומד בהרחבה על הצורך להוציא ירחון או דו-שבועון עממי ללשון, שכבר הוחלט עליו פעמים אחדות. נתברר לו, שהדרך היחידה להגשמת הפעולה היא מינוי עורך קבוע בשכר, מעין חצי-משרה, וכשהמפעל יהיה במסלולו הנכון, יהיה חי הנושא את עצמו. לפיכך מציע הוא להקציב את שכר-העובד — בערך 30 לא"י לחודש — מתוך תקציבו של הוועד לתקופה של ששה חדשים ולהתחיל בהגשמת הדבר.

ה' ייבין סובר, שיש להפריד בין תפקיד היצירה הלשונית של הוועד ובין הפצת המונחים שלו — לתפקיד השני נחוץ מנגנון מיוחד. מטעם זה הוא מתנגד למפעל המורשים ומציע להפסיקו, כי בתנאים אלו אין הוועד יכול לספל בהן בקצב הדרוש. באופן זה נוצרת אכזבה בציבור. הוא ספקני ביחס ליכולת הוועד לקיים בימה עממית ללשון ברמה הדרושה, ומדגיש את אי-פעילותם של חברים רבים. לבסוף נוגע הוא גם בכמה סעיפים שבדו"ח הכספי.

ד"ר יעקב כהן רואה הכרח בבדיקת מונחים, שנקבעו לפני שנים רבות, ובביקורת פרסומים שונים כגון מונחי השירה, שמות לציון קרבה משפחתית, מילון למתימטיקה ועוד. צריך הדבר להיעשות, כשם שנעשה במילון לטכניקה החדש. בנוגע לירחון העממי הוא תומך בדעת הא' ברש, שכל זמן שלא ימצא אדם שיתייחד לתפקיד זה, לא תוגשם התכנית. צריך גם לדאוג לשכר סופרים ולא רק לשכר העורך.

פרופ' סגל מתנגד לדעתו של מר ייבין, שאינו מעריך במידה מספיקה את הצורך בהפצת מונחי הוועד. חובה ראשונה של הוועד לדאוג, שפרי רוחו יופץ ברבים. הוועד אינו שם לב במידה מספיקה לשיבושי הלשון בעם. אין הנואם מאמין באפשרות לקיים בימה עממית הראויה לוועד הלשון בתנאים הנתונים מחוסר חומר הגון ומחוסר משתתפים. הוא קובל על המזכירות שנוהגת לכתוב בכתוב המלא, אע"פ שעדיין אין החלטת הוועד על כך, ומה שפורסם ב"לשוננו" הוא הצעה בלבד. הוועד מגשים את ההצעה הזאת בציבור ללא החלטה מפורשת של האספה.

ד"ר וויסלבסקי סובר, שראוי להקצות ב"לשוננו" מקום מיוחד ללשון התרגומים, כי אנו שרויים בתקופת התרגום, והצינור העיקרי של הלשון ללב, לאזון ולעין זהו התרגום. הוא מציע אפוא שב"לשוננו" יקדישו מקום לביקורת מדעית-לשונית של התרגומים.

פרופ' אסף קובע, שרוב חברי הוועד אינם משתתפים בכינוס השנתי הזה, וזהו סימן רע. הוא מצטרף להצעה, שעלתה בישיבת הוועד המרכזי, כי שאלת אי-פעילותם של החברים ומהלך העבודה בכלל תיבדק על ידי ועדה מיוחדת. לאחר מכן הוא עובר לעניין "לשוננו". אין הרבעון משיב את רצונו כרבעון עממי המכוון למורה ולמשכיל עברי. אין הוא אורגן חי, מתפרסמים בו לעתים מאמרים ארוכים מדי, וחסרים מאמרים הדנים בבעיות-היסוד של הלשון. הוא מציע לפנות בשאלון אל החותמים כדי להיווכח באיזו מידה נקרא הרבעון באמת, ומה הן תביעותיו של הקורא. הפצת 1800—2000 טפסים עדיין אינה ערובה למידת ההתעניינות במתפרסם בו. הוא מציין שפרסומים דומים ל"לשוננו" בעברית וביידיש עוררו יותר תגובה ועניין בקהל מ"לשוננו". הוא מסופק, אם כדאי להתחיל תיכף בירחון עממי "לשוננו-לעם", אף כי הצורך קיים. מוטב לפי שעה לעשותו רבעון ולצרפו לכל חוברת של "לשוננו".

ד"ר פרץ רואה כמורה הכרח ביצירת בימה לשונית עממית, שתפקח גם על בני הנעורים. לפי דעתו, האיש שיש בו הסגולות לערוך בימה לשונית עממית כזו ולקיימה ברמה הדרושה הוא הא' ברש, שיש לו גם ניסיון רב בהוראה, האספה חייבת ללחוץ על מר ברש, שיקבל על עצמו תפקיד זה. הבימה העממית תהיה גם האורגן להפצת עבודתו של הוועד ברבים.

ד"ר בן-חיים משיב תשובות לשאלות שעלו בוויכוח. לדעתו חייב ועד הלשון לדאוג להפצת קביעותיו, אלא שלשם כך הוא זקוק לכוחות עבודה נוספים. החברים הסבורים, שעבודתו של ועד הלשון מנותקת מצרכי הציבור, טועים טעות גדולה; עבודתנו נעשית על פי דרישות הקהל ולשם סיפוק צרכי לשוננו בשטחי המעשה והמחשבה השונים. אמנם אין אנו פונים ישר אל העם, אלא אנו באים בדברים עם מוסדות לתרבות ולחינוך ולכלכלה (כגון מחלקת החינוך, הדסה, מכון לחקר הכלכלה, אגודות התעשיינים ועוד) ומשתתפים עמהם פעולה. הם הציניורות, שדרכם זורמת השפעת ועד הלשון ומגיעה אל חוגי המעוניינים—מורים, כלכלנים, תעשיינים, פועלים רופאים ועוד. ודאי אפשר ואפשר לעשות הרבה יותר. הגענו לנקודה כזאת, שאם לא תורחב ותבוסס פעולתנו תיכף ומיד, ירד ערכו של הוועד לגמרי. דרוש ארגון חדש של הוועד, וקודם כל נחוצים 4—5 מזכירים נוספים, שיוכלו להקדיש את עצמם לעבודה הזאת. שאלת בדיקת מונחים ישנים, שעמד עליה ד"ר כהן, היא חשובה מאד. כל ועדה המכונה מילון או רשימת מונחים חוזרת ובודקת את המונחים הישנים, במידה שהם שייכים לחוג פעולתם. בעניין הכתיב אין התקדמות ממשית לקראת הכרעה סופית, כפי שצוין בדו"ח. המזכירות נהגה לכתוב בכתיב מלא בטכסט בלתי מנוקד כבר שנים אחדות לפני פרסום ההצעה בתש"ב, ואפשר לראות זאת במילון למונחי המטבח, שיצא לאור בתרצ"ה. הדבר נעשה אז תוך התייעצות עם נשיאות הוועד בימים ההם, פרופ' ילין ז"ל ופרופ' טורטשינר. כרי שהמוכירות תגשים את החלטת הוועד, תהיה אשר תהיה.

ה' שפריס אינו רואה כל סיבה לשביעות רצון בעבודת ועד הלשון המורגשת בכל אספה. צורכי לשוננו כל כך מרובים, שעלינו תמיד לתבוע מעצמנו

יותר ממה שעשינו. אין בוועד הלשון הנהלה, שתדאג להרחבתו ולביסוסו של המוסד. כך אי אפשר להמשיך עוד. מדוע לא הוקם הוועד המנהל, שהוחלט עליו לפני מחצית השנה. כל הנעשה הוא בידי קומץ אנשים מסורים, אבל אין הנהלת מרוכזת. וזה דבר עיקרי שצריך תיקון.

ד"ר איזון מציע להפריד בין התפקיד המדעי של ועד הלשון ובין הפצת המונחים על-ידי העברתו של התפקיד השני למוסד מרכזי לענייני לשון, שבו יהיה מיוצג גם ועד הלשון. הוא מציע אפוא לשאוף להקמת מוסד מרכזי להפצת הלשון ולשיפורה, כדי למנוע כפילות בעבודת המוסדות השונים להקניית הלשון.

ד"ר איזנשטדט משיב לשאלות הארגוניות, שנתעוררו בויכוח. הוא מתאר את ליבוטי הוועד מבחינה תקציבית, את הקיפוח מצד המוסדות הלאומיים בהקצבתם המועטת, שאינה נמצאת בשום התאמה לצרכי הוועד המרובים. הוא מסביר, שהוועד המנהל לא דאג מעולם להשגת האמצעים, מצבם החמרי של העובדים עד עכשיו אינו מבוסס. אין להם למשל קופת תגמולים. הוא מבאר למר ייבין כמה סעיפים בדו"ח הכספי, בייחוד של ארגון ותעמולה. הוא מדבר בזכות מפעל המורשים, שלא נוצר רק כדי „לחלוב את המשקים“, אלא כדי לעמוד במגע חי עם נושאי הדיבור העברי. הוא תומך בדעת ד"ר בן-חיים, שנחוצים עוד 3 מזכירים כדי למלא את העבודה המרובה המוטלת על הוועד, ומזכיר מיוחד לעניין המורשים. הוא תומך ביצירת ירחון עממי „לשונונו לעם“ ומציין, שלא תהיה בינו ובין „לשונונו“ שום התחרות. אולם לדעתו גישת מר ברש מסוכנת, כי אין לוועד הלשון אפשרות להקציב כל סכום שהוא מתקציבו השוטף. הוא מספר על הניסיונות להרכיב ועד מנהל, שיקום בתל-אביב בהתאם להחלטת הוועד המרכזי, ואם יהיה לנו ועד מנהל המבין לצורכי לשונונו ולצורכי מוסדנו, אז נמצא את הדרך לספק את כל הצרכים שנגעו בהם המתווכחים.

פרופ' טורטשינר מסכם ואומר: קיומו של ועד מנהל, אע"פ שלא היה דואג להכנסות ולביסוס המוסד, היה בו בכ"ז צד טוב, שכן הוא הכניס סדר, שאנו שומרים עליו היום. מזכירי הוועד נתונים בתנאי-עבודה קשים ללא דירה מתאמת וללא ספריה, עורך „לשונונו“ ונשיאו של הוועד הוא איש העסוק בתפקידים מחקריים והוראתיים באוניברסיטה ומחוצה לה ואינו יכול להקדיש לוועד הלשון את כל זמנו.

מובן שבמסיבות כאלה אין לדרוש מן הוועד יותר מדאי. המבקרים את לשונונו אינם רואים את הקשיים שלפני העורך, מועט הוא החומר המתקבל במערכת, שהוא ראוי לפרסום באמת ללא הכשרה מוקדמת. אע"פ כן מתפרסמים בלשונונו דברים חשובים. נכון שאין ב„לשונונו“ — וכל זמן שהוא אחראי לו לא יהיה מקום בו — להתנפלות אישית, וזהו סוף-סוף הדבר המגרה ומושך את הקהל, ובוה „הצליחו“ בימות אחרות. הוא מסופק באפשרות להוציא ירחון עממי בעל רמה ראויה לוועד הלשון מחמת מיעוט אנשים היודעים לכתוב על ענייני לשון, מניסיון „לשונונו“ למדנו זאת. ברי שבירחון עממי אין מקום לפולמוס בין בלשנים, אלא צריך להביא בו הלכה פסוקה ומבוררת. הוא רואה צעד חשוב בהפיכת ועד הלשון לאקדמיה, השם אקדמיה מכובד יותר, ובאמת ועד הלשון על פי מעשיו ראוי לשם זה; נדמה שעל ידי זה נרכוש לנו גם כוחות וגם אמצעים חומריים. כל השאלות, שנגעו בהן כאן, כולן יסודן באותה שאלת הכספים העלובה, הוא רואה בשם

האקדמיה ובביסוס השם על פי יחסים קבועים ומכובדים אל יתר המוסדות אמצעי חשוב גם לצד הכספים, שכן לא יוכלו לסרב לאקדמיה מה שמסרבים לוועד הלשון.

ישיבה שלישית

לאחר הפסקה קצרה היה ויכוח, אם רשאית האספה במספר המשתתפים הזה להחליט החלטה מחייבת. הוויכוח על עניין ייסוד האקדמיה נמשך, ובסופו הוסכם: החברים הנאספים כאן מביעים את דעתם, שמוסדות הוועד (הנשיאות, הוועד המרכזי) ימשיכו בפעולה בכלל, והוועדה לבדיקת תכנית הפעולה תעבד הצעות להפיכת ועד הלשון לאקדמיה. ההצעות יובאו לפני האספה, שתיקרא במיוחד לדון בשאלה ולהחליט בה.

האספה ננעלה בשירת התקווה.

כללי הכתיב חסר הניקוד

בסיוון תש"ב פרסמה המועדה לקביעת כללי הכתיב של ועד הלשון העברית¹ את הצעתה להסדרת הכתיב שאינו מנוקד כמצע לוויכוח פומבי.² ההצעה הזאת כללה שני חלקים: א) כתיב בלתי מנוקד של מלים עבריות. ב) תעתיק מלועזית. שהיה מכוון להעתקת שמות פרטיים והבאות לועזיות מתוך כתב זר אל כתב עברי.

החלק הראשון, שכמה שאלות עקרוניות בדקדוק העברי שלובות בו, עורר הדים מרובים בתוך כותלי ועד הלשון ומחוצה לו. בשני כינוסים מדעיים, שערך ועד הלשון בפומבי בחול המועד של סוכות תשי"ד ובליג בעומר של אותה שנה, נידונה בעית תיקון הכתיב העברי בכללותה, והצעת הוועדה הנ"ל בפרט, לכל צדדיה. הדעות, שהושמעו בבעיה זו, הלא הן כתובות בזכרונות-הדברים, שנתפרסמו ב"לשוננו" כרך י"ב עמ' 198—251, ושם כרך י"ג עמ' 71—94.³

ועד הלשון העברית, בכינוסו בל"ג בעומר תשי"ד, סמך את ידו על הכיוון הכללי של ההצעה הנ"ל: להנהיג מלא בכתיב שאינו מנוקד; אולם הוא החליט על מינוי וועדה לניסוח כללי הכתיב, שמתפקידה לבחון את פרטי ההצעה ולמצוא, במידת האפשר, דרך של פשרה בין הדעות המנוגדות, לפי רוח הוויכוח בשני הכינוסים הנזכרים.

הוועד המרכזי של ועד הלשון, בישיבתו ביום כ"ה בתמוז תשי"ד, סיפח לוועדה לקביעת כללי הכתיב ארבעה חברים מן התובעים שינויים בהצעת כללי הכתיב הנ"ל וכוונן באופן זה את הוועדה לניסוח כללי הכתיב על פי החלטת הכינוס. חברי ועדה זו הם: פרופ' י"נ אפשטיין, פרופ' ד"צ בנעט, הא' אשר ברש, פרופ' נ"ה טורטשינר, ד"ר יעקב כהן, פרופ' י' קלוזנר, ד"ר י"א רבין, הא' דוד שמעוני (שמענובין). מזכירה הוא ד"ר ז' בן-חיים. ברוב ישיבות הוועדה השתתף גם ד"ר ע' איון, מזכיר מדעי של ועד הלשון בתל-אביב.⁴

את הצעת הכללים עיבדה הוועדה בחמש ישיבות, שנתקיימו ברווחי זמן גדולים, למן ד' בשבט תש"ה ועד כ"ד בתשרי תש"ח. בכ"ד בתשרי נתכנס הוועד המרכזי כדי לדון בכללים המוצעים. ולאחר דיון מפורט אישר את פרסומם ברבים. ראוי גם להזכיר, שחברים ירושלמיים של ועד הלשון ומזכירו השתתפו בישיבות שמחוץ לתחום ועד הלשון, שבהן נידונו בעיות הכתיב העברי. הישיבות הללו אף הן היו בתקופות שונות: בוועדה מטעם המערכת של האנציקלופדיה המקראית (ח' בשבט תש"ג וכ"ב בו), במכון למדעי

1. חברה היו: פרופ' י"נ אפשטיין, ד"ר ח' בראדי ז"ל, פרופ' ד"צ בנעט, פרופ' נ"ה טורטשינר, פרופ' ד' ילין ז"ל, פרופ' י' קלוזנר, ומזכירה ד"ר ז' בן-חיים.

באותה תקופה בערך פעלה בת"א ועדה טכילה, שלא סיימה את תפקידה, וחברה היו: הא' א' אברונין, הא' י"ד ברכוביץ, הא' אשר ברש, ד"ר יעקב כהן, הא' דוד שמעוני (שמענובין), ומזכירה הא' ש' ייבין.

2. ר' "לשוננו" כרך י"א עמ' 232—242.

3. על דרך עבודתן של ועדות הכתיב בוועד הלשון ובעיותיהן ועל שאלת הכתיב העברי בכלל עיין עוד ז' בן-חיים, "לפתרון שאלת הכתיב ע"י ועד הלשון", "לשוננו" י"ג עמ' 136—142.

4. פרופ' י"נ אפשטיין לא השתתף בעבודת הוועדה המורחבת; ד"ר יעקב כהן התפטר מתפקידו לאחר ישיבתה הראשונה.

המזרח של האוניברסיטה (בשאלת התעתיק מן הערבית, באדר תש"ד¹), בוועדה לביקורת הכתיב של שמות המקומות בארץ ישראל וזיהויים ההיסטוריים, שהתאספה ארבע פעמים בחודשי שבט-תמוז תש"ד, בוועדה מטעם מערכת האנציקלופדיה העברית מיסודה של "מסדה" (כ"ו בשבט תש"ו וי"ד בכסלו תש"ח). בישיבות אלו נתלבנו פרטים נוספים, שהיו לתועלת הוועדה לניסוח כללי הכתיב, ואף הוכשרה הקרקע להחדרת הכיוון הכללי של הצעת ועד הלשון אל חוגים מדעיים וספרותיים שונים.

הוועדה כבר החלה לדון בחלק השני, הוא התעתיק, והיא מקווה שתסיים את ניסוחו, לכשיוטבו תנאי הביטחון ויאפשרו לחבריה, הדרים במקומות שונים, להיוועד יחד. הואיל והחלק הראשון הוא חטיבה בפני עצמה, לא ראה ועד הלשון סיבה להשהות עוד את פרסומו ברבים.

וכאן המקום לחזור ולהדגיש, שבכללי הכתיב הנקבעים כאן שואף ועד הלשון לאו דווקא ליצירת עובדות חדשות ולפתרון שלם של הבעת התנועות בכתיב שאין עמו ניקוד, פתרון הדורש ריפורמה מרחיקה לכת בשיטת הניקוד כדי להתאימו למבטא המקובל; אלא מטרתו היא לקבוע נוהג אחיד של כתיב מלא במקום הנהגים השונים הרווחים היום בציבור. הוא שואף להקל – במידה שניתן הדבר בלא שימוש בניקוד – את ההבחנה בין צורות לשון שונות על ידי הנחת כללים פשוטים ומעטים, שאין בהם יוצאים מן הכלל במידה מרובה. הכללים הללו הם כאמור פרי פשרה בין דעות ומנהגי כתיב שונים, פשרה שהושגה לעתים על חשבון האחידות. באופן מיוחד אנו מציינים את השניות בסעיפים 2, 3, 6, שאפשר יהיה לבטלה במשך הזמן. אם תותאם מכונת הכתיבה לצורכי הכתיב הזה, ואם יהיה בדפוסים מספר מספיק של חולמים ושורקים בסידור י"ד, שרוב הספרים המדעיים מסודרים בו, מחמת חוסר באותיות הנ"ל, הוכרחנו לצמצם את השימוש בהן למערכת הכללים ולדוגמה בלבד, ואילו הקדמה זו (ואין צריך לומר כל החוברת) סודרה לפי הכללים האלטרנטיביים שבסעיפים 2, 3, 6.

עד הלשון מקווה, שאם יקפידו המורים, הסופרים וקהל המשכילים לקיים את כללי הכתיב האלה, יתגבש כעבור שנים ניסיון רב, שיאפשר לחזור לבחון אותם ולשפרם. ועוד זאת: מן הנמנעות הוא להקיף בכללים ספורים את כל צורכי הכתיב של הלשון, על רבבות מליה וצורותיה. לפי בחינותיה המיוחדות של כל מלה, משקל וצורה. משום כך יהיו שאלות שונות – ואנו מקווים: בגבולות מצומצמים ביותר – נתונות לשיקול דעתו של הכותב, המשווה לנגד עיניו מטרתם של כללי הכתיב האלה: התקדמות לקראת וקאליזציה גמורה מצד אחד, והבחנה בין צורות לשון הדומות בכתיב מצד אחר. רק מילון הכתיב השלם בכוחו להדריך את הכותב בכל פרט ופרט, ותבוא אף שעת חיבורו של זה.

לבסוף נזכיר, שנוסף על כללי הכתיב האלה, המיועדים להבעת תנועות, החליט ועד הלשון באספתו בט"ו בשבט תש"ב להמליץ על הנהגת כתיב העיצורים ש, ב, פ, ה להבדיל מן ש, וכן ב, כ, פ, ה הרפות. זביח

1. לאחר ישיבה זו הגיש כותב המורים ליו"ר המכון למדעי הסוחר תזכיר בן שינוי סעיפים על התעתיק מערבית לעברית בכתיב מנוקד ושאינו מנוקד, הכולל עניינים נוספים, שלא הוכאו בחשבון בהצעת הוועדה מתש"ב. חומר זה ישמש את הוועדה בדיוניה בחלק השני.
2. חבריה היו: ד"ר ז' בן-חיים, הא"ר, ברסלבסקי, ד"ר ז' וילנאי, הא"ר, ייבין, אינג' ז' ליפשיץ, פרופ' א"ל מאיר וד"ר ב' סיוולר.

הערה מקדימה

הכללים שלהלן מכוונים לכתיב מלים עבריות. כתיבן של מלים זרות או שאולות בלשוננו ייסבע לחוד.

הואיל והציבור הרחב אינו בקי במלאכת הניקוד לפרטיה, השתמשנו לשם פשטות הניסוח במושגים הכלליים: תנועות א, אָ, אֵי, או, או לפי סימניהן בכתב הלטיני: a, e, i, o, u, וכפי המבטא הנהוג בלשון הזאת (וכן בלשונות אחרות). לפיכך מציינת. u, למשל, תמיד את ההגייה או, ולעולם אינה ץ (כמו במלת but האנגלית). סימון זה של תנועות לשוננו באותיות הלטיניות אינו תובע לעצמו דיוק פוניטי־מדעי, אבל נוח הוא, מפני שניתן לכלול בו סימני ניקוד שונים, הנהגים בפנינו, או בפי חלק ניכר של ציבורנו, באופן שוה (פתח וקמץ; צירי וסגול; קיבוץ ושורק; חולם, קמץ־קטן וקמץ־חטוף). ובמידה שהם מובעים באמות קריאה בכתיב המלא, סימונם אף הוא שוה. כל היודע לקרוא עברית, יודע אף את האותיות הלועזיות, המשמשות בכללים הבאים.

הכללים:

§ 1 כל תנועה, שדינה להיכתב מלא בניקוד, נכתבת מלא אף שלא בניקוד, כגון: שורה, תקומה, שמור (= שְׁמור), אור, שירה, שמירה; בית (= בֵּית), איבה, ריק, איבר, היכל.

הערה: אותיות, הבאות בכתיב המנוקד, גם כשאין אמות קריאה, נשארות אף שלא בניקוד, כגון: ראש, צאן, שְׂמאל, לא, מְצוא, כה, סה, איפה; פלאי (= פְּלִאי), ראשית, צאת; תקרינה, עליך (= עֲלִיךָ); סוסי, שוא (= שְׁוֹא), גיא (= גֵּיא או גִּיא).

§ 2 תנועת u (שורק וקיבוץ): מסמנים כל תנועת u באות וי' שרוקה, כגון: חולצה, שולחן, אומלל אוקף, כוסמת, פקודה, שובר (= שֶׁבר) וכדומה.

כלל אלטרנטיבי: אם אין וי' שרוקה בדפוס, משתמשים בוי' פשוטה.

§ 3 תנועת o (חולם, קמץ־קטן וחטף־קמץ):

(א) מסמנים בוי' חלומה את תנועת o, כשבניקוד סימנה החולם, כגון: קודש, כֹּלֵי, עֹז, מוֹח; ישמור, שמור (ציווי), לשמור, סוב, יסוב, למצוא, מלאות.

הערה א': יוצאים מן הכלל: (1) המקור המוחלט של נחי ליה, כגון: קנה (= קָנָה).

(2) העתיד בקל של נחי לִיא, כגון: חאמר, יאבד

וכדומה (אולם בגוף ראשון: אומר, אובר, שכן

האליף שבו אינה אם קריאה).

(3) המלים: לא, צאן, ראש, שְׂמאל, כה, פה, איפה.

הערה ב': מותר לכתוב קושי, יִפִּי גם בתוך משפט, אע"פ שזו צורת ההפסק.

1. לפיכך לא הובאו בדוגמאות שבכללים הבאים אלא מלים הכתובות חסר בכתיב המנוקד.

2. לפי החלטת ועד הלשון: אִיבֶר, להבחין בינו ובין אֶבֶר = כנף.

3. אבל בסמיכות (= פֶּל): כל.

- (ב) וזה דינה של תנועת o, כשבניקוד סימנה קמץ-קטן או חטף-קמץ:
1. אם הקמץ קיים בכל צורותיה של המלה, אין מסמנים אותו בוי"ו, כגון: אמנם, חכמה, קרבן, תכנית.
  2. אם עיקרו של הקמץ, בצורה היסודית של אותה המלה, הוא חולם חסר, מסמנים אותו, כמו בצורה היסודית, בוי"ו חלומה, כגון: חומרי (שם עצם ושם תואר), יכולתי (היכולת שלי), קודשי (שם עצם ושם תואר), שיבולתך, ישמורך, ישמור נא, יכולתם (= הייתם יכולים).
- כלל אלטרנטיבי: אם אין וי"ו חלומה בדפוס, משתמשים בוי"ו פשוטה, (עיין גם § 2).

§ 4 תנועת i (חירק):

- בדרך כלל מסמנים כל תנועת i בוי"ד, אם אין אחריה אות בשוא נח. כגון: דיבור, קידוש, גיבור, כינור, ביקורת, פיקח, איש, חיטה, עיקר, חינם, פיקדון, עיתון, מילון, ריבוני, זימן, שיבר, ניטל, תישמר, זימנו, ניהלו, נטייה, ראייה, הגייה.¹
- לעומת זאת: שמחה, מפעל, תשמור, שמרו (= שְׁמְרו).

הערה א': בניגוד לכלל הזה אין כותבים יו"ד:

- (1) בצורת הנטייה של השמות מגזרת הכפולים, שאין בצורתם היסודית i, כגון: לבי, צדו, עזים, עחים, פחים (מן לב, צד וכו'). אולם בנטיית מלת שן, למשל שיניים, שיניהם וכו', יש לכתוב יו"ד כדי להבדיל בינה ובין שם-המספר שניים (= שְׁנַיִם).
- (2) בעבר של הפעיל בפעלים חסרי פ"נ ופ"י והנוטים לפיהם, כגון: הציל, הציע, הנית.
- (3) לפני יו או יו, כגון: דיון, קיום, חיוב, בריות, טריות, גזרות.
- (4) אחר סיים השימוש, כגון: מביח, מקין, מכן.
- (5) במלים: אם, עם, סן, הנה, מלה (= מִלָּה).
- (6) במלים כגון ענבי (= עֲנָבִי), עקבות (= עֲקֵבוֹת), שהרגש בהן הוא להתפארת הקריאה.

- הערה ב': בניגוד לכלל הזה כותבים יו"ד, במלים כמו פיקחים, עיורים, ויכחון (= וִכְרוֹן), שמעיקרא לא היה בהן השוא נח (עיין למשל עקשים, אלמים), שלא להפריד בין צורת היחיד בנפרד ובין צורת הנטייה.

§ 5 תנועת e (צירה, סגול וחטף-סגול):

- (א) בדרך כלל אין מסמנים את התנועה e ביו"ד.²
- (ב) כשבניקוד מתאים לתנועה זו צירה, מסמנים אותה ביו"ד במקרים אלה:
1. אם הצירה בא במקום החירק המובע ביו"ד (עי' § 4), היינו לפני אהע"ר, כגון: בירך, תיעשה, תיראה, גירושים, סירוב; חירש (= חֵרֶשׁ), חירשים; עירבון, דיראון (לעומת: מרצונו, מעטר).

1. אבל ראייה, הגייה, ראייה, והשווה § 78.

2. הכוונה בכך להימנע מצירוף יו"ו, מטעמי יופי, מובן שלפי § 18 נכתב הי"ד ככגון: חיק, ריק, עליך וכו', ועי' ש.

2. בהברה ראשונה של שמות-עצם בלשון נקבה בני שתי הברות, אם הצירה מתקיים בה בכל הנטייה, כגון: זיעה, לידה, קיבה, ריאה, תיבה — לעומת: חמה, מאה, עדה.

הערה א': אין הרברים אטורים בשמות-עצם ובשמות תואר בלשון נקבה, הנגזרים משמות בלשון זכר, כגון: כנה, סתה, ערה (= אישה מעירה), ערה, שדה, וכדומה, מפני שלא רצוי להפריד בכתיב בין צורת הוכר (כן, סת עד, ער, שד וכדומה) לצורת הנקבה.

הערה ב': יוצאת מן הכלל מלת שינה (= תנומה). הנכתבת שלא בניקוד ביו"ד, אף על פי שאין הצירה מתקיים, כדי להבדיל בינה ובין שנה (= תקופת זמן).

3. במלת השאלה אילו (= אי-אלו).

ג) כשבניקוד סימנה של תנועה זו סגול (פני הנוהג המקובל), מסמנים אותה ביו"ד רק במשקל היתר, היקש.

§ 6 העיצור w (וי"ו):

א) מסמנים את העיצור w בוי"ו אחת, כגון: ותיק, ועד, וידוי, ועידה; הותיק, בוידוי, לוועידה; עזיו, קו, צו, גו, זיו.

ב) הצירוף aw שבסוף מלה מובע במלה בת הברה אחת בוי"ו בלבד, ובשאר המקרים ביו"ד ובוי"ו, כגון: וו, צו, קו, תו, לעומת: יחדיו, סתיו (סתונית¹), עכשיו.

הערה: את שמות האותיות וי"ו ותי"ו (א': וי ותיו) כותבים ביו"ד ווי"ו כדי להבחין ביניהם ובין המלים וו במובן קרם, חו במובן סימן, הבחנה זו יש לקיים, גם אם משתמשים בגרשים בכתיבת שמות האותיות הנ"ל.

כלל אלטרנטיבי: במקום שאין אפשרות להשתמש בדפוס בוי"ו שרוקה ל- u (3§) ובוי"ו חלומה ל- o (4§), שם יש להשתמש בשתי וי"ו לציון העיצור w להבדיל בינו ובין התנועות הנזכרות. וי"ו כפולה נוהגת במקרה זה בסיגים אלו:

1. בראש המלה ובסופה מסמנים את העיצור w בוי"ו אחת, כגון: ותיק, ועד, וידוי, ועידה; יחדיו, סתיו, עכשיו.

2. בתוך המלה מסמנים אותו בשתי וי"ו, כגון: הוועד, הותיק, בוידוי; לוועדה, עוול, עוולה, תווך, גוועה, זוית (כדי למנוע קריאת הועד, עול וכדומה).

3. לעולם אין כותבים יותר משתי וי"ו בזו אחר זו, חוץ ממלים, שבהן באות וי"ו החיבור או וי"ו אס-קריאה תכופות לשתי וי"ו שורשיות, כגון: וועד (בוי"ו החיבור), כוון (= קוון), מחוור (= מקוור), מקוות (= מקוות); לעומת זאת: ווו (= וו), ווו (= ווו). במקרים כאלה נוהגים להפריד בין וי"ו החיבור לגוף המלה על ידי מקף, היינו: ווויהם כסף.

1. יש מבטאים סתוניות, אף כי הצורה הנכונה היא סתוניית, ועיין -צפתי ארץ ישראל, מילוני ועד הלשון, י"ד.

§ 7 העיצור y (י־ד):

(א) בראש המלה מסמנים את העיצור y ביוֹד אחת, כגון: יֵלֶד, יִנְשׁוּף, יִגוֹן, יִפֶּה, יִשִּׁיבָה.

הערה: המושג „בראש המלה“ כולל במקרה זה גם את היוֹד הבאה אחר ויִי החיבור, היא הידיעה, בכלים ושיין הויקה, כגון: הילד, ויגון, ביגון, כיום, לינשוף, מיום, שיאמר.

(ב) בתוך המלה ובסופה מסמנים אותי בשתי יודים, כשאינן על ידן אם קריאה, כגון: בניין, מניין, עניין; התיישבות, התיירא, מייסד; צייר (= צִיר), צייר (= צִיר); עליי, בני, סוסי; רגליים, ידיים, דבריין (= דְּבִירִי), עליי (= עֲלִי); לעומת זאת: קיום, איום, איום; חיה (= סִיָּה), דיה (= דִּיָּה), ראה (= רִאָּה¹); מסוים, שינוי, מצוי, נוי; ודאי, חשמלאי, בנאי.

הערה א': בניגוד לכלל הזה כותבים יוֹד אחת:

(1) ביחיד נפרד של השמות הסגוליים משורשי ע״י, כגון: בית, וית, גים, ליל; גם במקרה שתצורף להם הסופית ׀ה, כמו: הביתה, לילה.²

(2) במלים: אולי, מתי, מים, שמים.

הערה ב': מלת הִי יכולה להיכתב גם דיי או דאי, כמו הצירופים כדאי, מראי.

(ג) לעולם אין כותבים יותר משתי יודים בוז אחר זו, כגון: ייסד (= יִיסֵד) ולא ייסד; יישיר ולא יישיר.

§ 8 אין כוחם של כללי הכתיב, המובאים כאן, יפה לגבי כתיב שמות פרטיים, שייכתבו לעתים קרובות חסר, במקום שהכללים מחייבים מלא, כגון: משה, נח, שלמה, אהרן, יעקב, כהן, ירושלים.

2. בניגוד לראייה = רִאָּה, והשווה 48.

1. לא כן הריבוי גייסות, תיישים וכיו״ב ושם־התואר שמיימי.

הדגמת כללי הכתיב *

כתיב מנוקד

אבל העבדות הזאת המוסרית אינה כי אם החצי מן המחיר אשר שקמו אחינו המערכיים בעד זכויותיהם. עוד עבדות אחרת, שקלית, הקשה אולי מן הראשונה, מסתתרת תחת חרותם המדינית, וגם עקבותיה נמצא בפספר, שאנו דנים עליו.

כי אחר שהספימו אחינו אלה, בשביל השגת הזכויות, לבטל בהכל פיהם מציאות עם ישראל ולהעמיד את היהדות רק על הדת בלבד, הנה על ידי זה עצמו הרי קבלו עליהם ועל ורעם לשמר מכל משמר את האחדות הדתית בין כל ישראל, אבל "הזכויות" דרשו לעשות תקונים מעשיים שונים גם בעניני הדת, ואת הקרבן הזה לא הפל יכלו להביא, ובכן נתפחדו "בעלי דת יהודית" לכתות שונות, ואחדות הדת המעשית נהרסה. לא נשאר עוד אפוא כי אם קשר הדת העיונית, איזו דעות מפשטות המשתפלות לכל ישראל. הקשר הזה, מקבד חלשתו מצד עצמו, ככל ענין רוחני שאינו מתגשם במעשה, הנה בדורות האחרונים נחלש עוד יותר והולך ורופף מיום ליום. התפתחות החקמה הרעיונית מוסדות האמונה בכלל, וגם אמונת ישראל לא נמלטה, באפן שגם בעל "העמר" מודה באנחה, כי "הכפירה המדעית הנושאת עליה שם דרוין" הולכת ומתגברת, ורק "מפני הגבול" הוא עודנו מוסיף להקחם בה, ומה יעשו אפוא אלה מאחינו, אשר אין להם שיוור רק התורה הזאת העיונית, והיא עצמה רופפת בלבם? הניעזבו לגמרי את היהדות ויהיו לאזרחים פשוטים? מעטם אמנם עשו כן, אבל מדוע לא יעשו כן כלם יחד? מדוע מרגישים רבם, כי לא יוכלו לצשות כן? איפה הוא החבל אשר יוכלו להראות עליו, כי הוא זה המקשרם אל היהדות ולא יתן להם לצאת לחפשי? הרגש הלאומי הטבעי, שבא להם בירשה מאבותיהם ואינו תלוי באמונות ובמעשים דתיים? הס מלהזכיר! את הרגש הזה מכרו עוד לפני מאה שנה וקבלו תמורתו זכויות. הן אמנם לא ברצונם הדבר תלוי לעקרו מלבם, ולמרות כל השתדלותם להכחידו ולמרות כל האמתלאות שהם בודים בשביל להעלימו מעיני אחרים ומעיני עצמם — הוא עודנו חי ופועל במעמקי נפשם על אפם ועל חמתם. אבל התשובה הזאת, המספקת לנו, אינה מספקת להם: הם פתשו בפרהסיא בלאומיותם העברית ואינם רשאים לחזר בהם, אינם רשאים להודות, שמכרו דבר שאינו ברשותם. ואם כן, במה יוכלו להצדיק "קשיות" ערפם, בנשואם עליהם שם ישראל, שאינו מנחילם כבוד ויקר, בשביל איזו דעות עיוניות, שאינם מחזיקים בהן עוד, או אף אם יחזיקו בהן באמת בלבם, יכלים להחזיק בהן גם בלעדי השם המיוחד הזה, ככל הדיאקסיסים שבאוה"ע?

* מתוך "עבדות בחור חירות" לאחר העם. כובן סאליו שבקטע קטן לא ניתן להדגים את כל פרטי הכללים.

הדגמת כללי הכתיב *

כתיב חסר ניקוד

אבל העבדות הזאת המוסרית אינה כי אם החצי מן המחיר אשר שילמו אחינו המערביים בעד זכויותיהם. עוד עבדות אחרת, שכלית, הקשה אולי מן הראשונה, מסתתרת תחת חירותם המדינית, וגם עקבותיה נמצא בספר, שאנו דנים עליו.

כי אחר שהסכימו אחינו אלה, בשביל השגת הזכויות, לבטל בהבל פיהם מציאות עם ישראל ולהעמיד את היהדות רק על הדת בלבד, הנה על ידי זה עצמו הרי קיבלו עליהם ועל זרעם לשמור מכל משמר את האחדות הדתית בין כל ישראל. אבל "הזכויות" דרשו לעשות תיקונים מעשיים שונים גם בענייני הדת, ואת הקרבן הזה לא הכול יכלו להביא, ובכן נתפרדו, בעלי דת יהודית¹ לכתות שונות, ואחדות הדת המעשית נהרסה. לא נשאר עוד אפוא, כי אם קשר הדת העיונית, איזו דעות מופשטות המשותפות לכל ישראל. הקשר הזה, מלבד חילשתו מצד עצמו, ככל עניין רוחני, שאינו מתגשם במעשה, הנה בדורות האחרונים נחלש עוד יותר והולך ורופף מיום ליום. התפתחות החכמה הרעיונית מוסדות האמונה בכלל, וגם אמונת ישראל לא נמלטה, באופן שגם בעל "העומר" מודה באנחה, כי "הכפירה המדעית הנושאת עליה שם דרוין" הולכת ומתגברת, ורק "מפני הכבוד" הוא עודנו מוסיף להילחם בה. ומה יעשו אפוא אלה מאחינו. אשר אין להם שיויר רק התורה הזאת העיונית, והיא עצמה רופפת בלבם? היעזבו לגמרי את היהדות ויהיו לאזרחים פשוטים? מועטם אמנם עשו כן, אבל מדוע לא יעשו כן כולם יחד? מדוע מרגישים רובם, כי לא יוכלו לעשות כן? איפה הוא החבל, אשר יוכלו להראות עליו, כי הוא זה המקשרם אל היהדות ולא ייתן להם לצאת לחפשי? הרגש הלאומי הטבעי, שבא להם בירושה מאבותיהם ואינו תלוי באמונות ובמעשים דתיים? הס מלהזכיר! את הרגש הזה מכרו עוד לפני מאה שנה וקיבלו תמורתו זכויות. הן אמנם לא ברצונם הדבר תלוי לעקרו מלבם, ולמרות כל השתדלותם להכחידו ולמרות כל האמתלאות שהם בודים בשביל להעלימו מעיני אחרים ומעיני עצמם, — הוא עודנו חי ופועל במעמקי נפשם על אפס ועל חמתם. אבל התשובה הזאת, המספקת לנו, אינה מספקת להם: הם כיחשו בפרהסיא בלאומיותם העברית ואינם רשאים לחזור בהם, אינם רשאים להודות, שמכרו דבר שאינו ברשותם. ואם כן, במה יוכלו להצדיק "קשיות" עורפם, בנשואם עליהם שם ישראל, שאינו מנחילם כבוד ויקר, בשביל איזו דעות עיוניות, שאינם מחזיקים בהן עוד, או אף אם יחזיקו בהן באמת בלבם, יכולים להתחזק בהן גם בלעדי השם המיוחד הזה ככל הדיאיסטים שבאוה"ע?

* מתוך "עבדות בתוך חירות" לאחר חעס. מוכן מאליו שבקשע קטן לא ניתן להדגים את כל פרטי הכללים.

מונחי פסיכולוגיה

(רשימה ו') *

בפרקים המתפרסמים להלן עסקה הוועדה למונחי פסיכולוגיה: משבט תש"ו ועד טבת תש"ח. בזה הגיעה פעולתה בקביעת מונחי הפסיכולוגיה הכללית כמעט לקצה. לפי התכנית, שהותוותה בישיבתה במרחשוון תש"א, תעסוק הוועדה מעתה בעיקר במונחי הפסיכואנליזה והפסיכופתולוגיה. כן מתכוונת היא להכין תוספת למונחים בפסיכולוגיה של הילד.

גם הפרקים האלה נמסרו לחברי ועד הלשון ולמומחים שמחוץ לכותלי ועד הלשון והוועדה לעיון מוקדם לפני הקריאה האחרונה. נענו האדונים: ד"ר ע' איון, ד"ר ש' אינהורן (ועד הלשון), אינג' ש' אירמאי, אשר ברש (ועד הלשון), י' גור (ועד הלשון), ש' ייבין (ועד הלשון), ד"ר י' כץ, ד"ר י' לוי, ד"ר א"ח מרצבך וד"ר נ' רוטנשטריך. את המונחים הצרפתיים לפרק י' המציא לוועד ד"ר י' לוי, ובחלק ניכר גם אינג' אירמאי וד"ר ע' איון. הוועדה מודה לאדונים הנזכרים על עזרתם החשובה, גם במקרה שלא ראתה אפשרות לקבל את דעתם או את הצעותיהם.

ט. אופי, פסיכולוגיה דיפרנציאלית, תורשה וסביבה:

individuation	התְּיַדְּוּת	individuum	יְחִיד
individuation		individu	
Individualisieren		Individuum	
type	טפוס	individual	שְׁל יְחִיד, יְחִידִי
type		individuel	
Typus		individuell	
typic	טפוסִי	individuality	יְחִיד
typique		individualité	
ypisch		Individualität	

* עיון, לשוננו" כרך י"א עמ' 243—247; שם כרך י"ב עמ' 96—108; שם כרך י"ג 169—177, שם שם עמ' 252—258; כרך י"ד עמ' 220—233.

1. חברי הוועדה במילואה הם: ד"ר ח' אורמאן, פרופ' א"י בונבנטורה (יור), ד"ר מ' ברכיהו, ד"ר ב' ברנר, ד"ר ל' היילפרין, ד"ר צ' וויסלבסקי (ועד הלשון), ד"ר ב' קלאר (ועד הלשון), וד"ר פ' שלזינגר, מזכירה הוא ד"ר ז' בן-חיים. בעיבוד הפרקים המתפרסמים השתתפו בקביעות ד"ר אורמאן, פרופ' בונבנטורה, ד"ר וויסלבסקי וד"ר קלאר; ד"ר ברנר וד"ר שלזינגר השתתפו רק בחלקים מסוימים של העבודה, כי הפרעות הביטחון גרמו לשנויים שונים במועדי הישיבות.

2. עיון ב, לשוננו" כרך י"א עמ' 243.

couches of personality	שכבות האישיות	typology	תורת-הטיפוסים, טפולוגיה
couches de la personnalité		typologie	
Schichten der Persönlichkeit		Typologie	
temperament	מָוֶג	character	אָפִי
tempérament		caractère	
Temperament		Charakter	
temperamental	מָוֶג, שֶׁל מָוֶג	characteristic	סִמְנֵי-הָאָפִי (ש"ע);
du tempérament		caractéristique	אָפִינִי (ש"ח)
Temperament-		Charakteristik, charakteristisches	
totality	שְׁלֵמוֹת	Kennzeichen <i>oder</i> Merkmal;	
totalité		charakteristisch (<i>adj.</i>)	
Ganzheit, Totalität		characterology	תּוֹרַת-הָאָפִי
mental unity	אַחֲדוּת הָרוּחַ	caractérologie	
unité mentale		Charakterologie	
Geisteseinheit, Einheit des Geistes		characterisation	הַתְהוּוּת-הָאָפִי, אָפִי
מוֹנֵי וְאוֹפִיִּים		formation du caractère	
לפי גלינוס		Charakterbildung	
choleric	בַּעַל מְרָה יָרָקָה	trait	קוֹ(ר)-הָאָפִי
cholérique		trait	
choleric ; Choleriker		(Charakter)zug	
sanguine	בַּעַל לֶחָה אֲדָמָה	individual differences	הַבְּדִלִים יְחִידִים
sanguin		différences individuelles	
sanguinisch ; Sanguiniker		individuelle Differenzen	
melancholic	בַּעַל מְרָה שְׁחוּרָה	deviation	סְטִיָּה
mélancolique		déviatiön	
melancholisch ; Melancholiker		Abweichung	
phlegmatic	בַּעַל לֶחָה לְבָנָה	person	אִישׁ
flegmatique		personne	
phlegmatisch ; Phlegmatiker		Person	
לפי Pascal		personal	אִישִׁי
esprit géométrique	רוּחַ הַגֵּדְסִי, —הַגֵּדְסִית	personnel	
esprit de finesse	רוּחַ דַּק, —דִּקָּה	persönlich, personal	
לפי Ribot		personality	אִישִׁוּת
sensitive	רָגִישׁ	personnalité	
sensitif		Persönlichkeit	
sensitiv		structure of personality	מִבְנֵה הָאִישִׁוּת
		structure de la personnalité	
		Struktur der Persönlichkeit	

Jaensch	ל'ס	active	פעיל
integrate type	טפוס קלול	actif	
type intégré		activ	
integrierter Typus		apathetic	אדיש
disintegrate type	טפוס קרוד	apathique	
type desintégré		apatish	
desintegrierter Typus			קמזג
Kretschmer	ל'ס	tempéré	
cyclothymic type	טפוס קיקלותרמי	temperiert, ausgeglichen	
type cyclothymique		amorphous	נטול-צורה
zyklothymischer Typus; Zyklhymiker		amorphe	
schizothymic type	טפוס סכיזותרמי	gestaltlos	
type schizothymique			ל'ס Binet
schizothymischer Typus; Schizothymiker			בעל עיון
pyknic type	טפוס פיקני	réflexif	
type pycnique		reflexiv	
pyknischer Typus; Pykniker		inspired	בעל השפעה
athletic type	טפוס אתליטי	inspiré	
type athlétique		inspiriert	
athletischer Typus; Athletiker		objective (observer)	אובייקטיבי (צופה)
	טפוס אסתטי	objectif (observateur)	
type asthénique	(לפטוסומי)	objektiv (Beobachter)	
asthenischer Typus; Astheniker		subjective	סובייקטיבי (רגושי)
(Leptosom)		subjectif (émotif)	
dysplastic type	טפוס דספלאסטי	subjektiv (emotionell)	
type dysplasique		practical (technical)	מעשי (טכני)
dysplastischer Typus; Dysplastiker		pratique (technique)	
		praktisch (technisch)	
Spranger	ל'ס	verbal	מלולי
theoretical type	טפוס עיוני	verbal	
type théorétique		verbal	
theoretischer Typus			ל'ס Jung
economic type	טפוס כלכלי	introvert	טפוס מפנה-פנים
type économique		introverti	
ökonomischer Typus		introvertierter Typus	
aesthetic type	טפוס אסתטי	extravert	טפוס מפנה-חוץ
type esthétique		extraverti	
ästhetischer Typus		extravertierter Typus	

psychography	פסיכוגרפיה	social type	ספוט סברותי
psychographie		type social	
Psychographie		sozialer Typus	
psychograph, psychogram, פסיכוגרמה,		religious type	ספוט דתי
psychic profil, מתאר-הנפש,		type religieux	
profil psychique, פרופיל-הנפש,		religiöser Typus	
psychogramme		political type	ספוט מדיני
Psychogramm, Psychograph,		type politique	
psychologisches Profil		politischer Typus	
psychodiagnostics אבחנות פסיכולוגיות		cheerfulness	עליונות
diagnostique psychologique		gaieté	
Psychodiagnostik		Heiterkeit	
	פנקס-האישיות	self-reliance	בטחון בעצמו,
fiche de la personnalité		confiance en soi	בטחון עצמי
Persönlichkeitsbogen		Selbstvertrauen	
	אבחנות-המצב	perseverance	התמדה
diagnostique du fait		persévérance	
Tatbestanddiagnostik		Beharrlichkeit	
normal	תקין, תקנו, נורמלי	leadership	מנהיגות
normal		conduite, guide	
normal		Führerschaft	
normality	תקינות, נורמליות	ascendancy, dominance	השתלטות
normalité		ascendant, domination	
Normalität		Übergewicht, Herrschaft	
abnormal	סטה, לא-תקין,	submission	נכנעות
anormal	לא-נורמלי	soumission	
abnormal		Unterwerfung	
abnormality	קטות, לא-תקינות,	self-control	כבישת-עצמו
anormalité	לא-נורמליות	maîtrise de soi-même	
Abnormalität		Selbstbeherrschung	
physiognomy	תכמת-הפרצוף	conscientiousness	מצפוניות
physiognomie		être consciencieux	
Physiognomik		Gewissenhaftigkeit	
phrenology	פרנולוגיה	originality	מקוריות
phrénologie		originalité	
Phrenologie		Originalität	
graphology	גרפולוגיה	grouchiness	רשנות
graphologie		grognerie	
Graphologie		Verdriesslichkeit	

involution	הצטמקות ¹	to inherit	ירושה
involution		hériter	
Involution		erben	
convergence	התלקדות ²		הורש
convergence		transmettre	
Konvergenz		vererben	
dominant	שלטני	heredity	הורשה (פעולה)
dominant		hérédité	הורשה (תוצאה)
dominant		Vererbung	
recessive	נכבני	heritage, inheritance	ירושה
recessif		héritage	
rezessiv		Erbschaft	
manifest	גלוי	heredity	תורשתיות
manifeste		hérédité	
manifest		Erblichkeit	
latent	חבוי	hereditary	תורשתי
latent		héréditaire	
latent		erblich	
environment	סביבה	hereditary character	תכונה מורשת
milieu		caractère héréditaire	
Umwelt, Milieu		angeborene -, vererbte Eigenschaft	
environmental	של הסביבה, סביבתי	acquired karakter	תכונה נקנית
ambient		caractère acquis	
Umwelts-		erworbene Eigenschaft	
research relating to environment	חקירת	disposition	כשר
recherche relative au milieu	הסביבה	disposition	
Milieuforschung, Umweltsforschung		Anlage, Veranlagung	
social	חברותי, סוציאלי	development	התפתחות
social		développement	
sozial, gesellig		Entwicklung	
unsocial, asocial	לא-חברותי,	interaction	פעלת-גומלין
asocial	לא-סוציאלי	interaction, action réciproque	
unsozial, asozial, ungesellig		Wechselwirkung	
antisocial	נגד-חברותי,	formation	התהוות
antisocial	אנטי-סוציאלי	formation	
antisozial		Entstehung	

1. מונח זה נקבע גם בוועדה למונחי הרפואה, ולפי זה יש לחקן הצטמקות הרחם

involutio uteri (לשוננו, כך י"א עמ' 77) במקום התכנסות הרחם; שבות-הרחם.

2. המושג convergence כאן שונה מן הגיאומטרי, שתורגם „התכנסות“ במילון למונחי מתמטיקה עמ' 21, ובמונחי עסיכולוגיה רשימה ב', לשוננו כך יב עמ' 105.

rating	נתינת-שעור	sociality	חברותיות
estimation	מפן-שעור	socialité	
Schätzung		Geselligkeit	
examination	בחינה	fostering	אָמְנָה (ולא אָמִינָה ולא
examen		adoplion	אָמוֹן, שמשמעותו מעין
Examen, Prüfung		Pflege	(הרגל)
to examine	בחון	to foster	אָמוֹן
examiner		adopter	
examinieren, prüfen		pflegen	
test	מבדק	foster child	(יָלֵד) אָמוֹן
test		pupille	
Test		Pflegekind	
mark	ציון		
note			
Note			
to mark	נתון ציון		
noter, donner des notes			
Noten geben			
marking	נתינת-ציון, מפן-ציון	evaluation, appraisal	הערכה
notation		appréciation	
Noten-Geben		Bewertung, Beurteilung	
score	ציון כולל	to evaluate, to appraise	העריך
total des notes		apprécier	
Gesamtnote		bewerten, beurteilen	
to score	קבוצ ציון כולל	measurement	מדידה
totaliser des notes		mesure	
Gesamtnote finden		Messung	
scoring	קביעת ציון כולל	to measure	מדוד
totalisation des notes		mesurer	
Finden der Gesamtnote		messen	
score	נקדה	measure	מדה
point		mesure	
Punkt		Mass	
to score	נתון נקדה	rate	שעור
marquer des points		taux	
in Punkten auswerten		Schätzung	
scoring	נתינת-נקדות, מפן-נקדות	to rate	נתון שעור
marque en points		estimer	
Auswertung in Punkten		schätzen	

י. פסיכולוגיה חינוכית

1. מנחים כלליים

sampling	בְּרִיחַה שֶׁל מִדָּגָם.	score	סְכוּם-הַנְּקָדוֹת
échantillonnage	דְּגִימָה	total des points	
Musterauswahl		Punktsumme	
random sampling	דְּגִימָה מְקָרִית	to score	סָבֵם נְקָדוֹת
échantillonnage au hasard		totaliser des points	
zufällige Musterauswahl,		Punktsumme finden	
Auswahl auf Geratewohl		scoring	סְכוּם הַנְּקָדוֹת
case-study-method	דְּרֹךְ הַקִּירַת-הַפֶּרֶט	totalisation des points	
étude de cas individuels	(או הִיחִיד) ¹	Finden der Punktsumme	
Einzelfalluntersuchungsmethode		raw score, crude score	סְכוּם נְקָדוֹת
casuistic	הֶלְכָה מְמַעֶשֶׂה	total brut	(או צִיּוּנִים) גָּלָמִי
casuistique		rohe Schätzung	
Kasuistik		speed score, rate score	סְכוּם נְקָדוֹת
interview	דְּבָב	notes (marques) de la rapidité	(או צִיּוּנִי) הַמְהִירוּת
interview, entrevue		Geschwindigkeitswert	הַמְהִירוּת
Interview, Unterredung		record	רְשומָה
to interview	דְּבָב	enregistrement	
interviewer		Eintragung, Registrierung	
interviewen		standard, norm	מֶאָן
interviewing	דְּבִיב	norme	
avoir une interview		Norm, Masstab	
Interviewen		classification	מִיוֹן
interviewer	דְּבָב	classification	
interviewer		Klassifikation, Einteilung in Klassen	
Interviewer		to classify	מִן
interviewee	דְּבָב	classifier	
interviewé		klassifizieren, in Klassen einteilen	
Interviewter		gradation	דְּרוּג
clinic	תַּחֲנוּה (בַּפְּסִיכּוֹלוֹגִיָּה).	graduation	
clinique	מְרַפָּאָה (בְּרֵפוּאָה)	Abstufung	
Klinik		sample	מִדָּגָם
clinical	קְלִינִי	échantillon	
clinique		Stichprobe, Mustergruppe	
klinisch		to sample	בְּרֹר מִדָּגָם, דָּגוּם
psychological service	שֵׁרוֹת פְּסִיכּוֹלוֹגִי	échantillonner	
service psychologique		Muster wählen	
psychologischer Dienst			

1. אין מינה זה סותר את שנקבע במקצוע הסטטיסטיקה („לשוננו" כרך י"ד 286):
דרך חקירת המקרה.

(social) adaptability adaptabilité (sociale) (soziale) Anpassungsfähigkeit	כשר ההסתגלות (הסתגלותית)	counselling ; guidance conseil ; orientation Beratung	יעוץ, הנדסה
adjusted child infant bien-adapté angepasstes Kind	ילד שנסתגל	vocational counselling ; vocation guidance orientation professionnelle Berufsberatung	יעוץ בבחירת מקצוע ; הנדסה בבחירת מקצוע
readjustment réadaptation Wiederanpassung	הסתגלות חוזרת	individual guidance orientation individuelle individuelle Beratung	הנחיה-מיוחדת
maladjustment inadaptation schlechte Anpassung	הסתגלות לקויה	group guidance orientation collective Gruppenberatung	הנחיה-קבוצתית
unstable instable unbeständig	לא-יציב	counsellor ; guide conseiller ; orienteur Berater	יועץ ; מדריך (כגון) פסיכולוג, מקצועי
handicapped handicapé, inhibé gehemmt	מקבץ	job occupation Beschäftigung	עסוק
2. משקל		vocation profession Beruf	מקצוע
intelligence intelligence Intelligenz	משקל, 2. אנטליגנציה	diagnostic diagnostique diagnostisch	של אבחנה, אבחנותי
intelligent intelligent intelligent	בעל-משקל	diagnosis diagnostic Diagnose	אבחנה
gnostic intelligence intelligence gnostique gnostische -, theoretische Intelligenz	משקל עיוני (אנטלי-) גנזיה עיונית	prognosis pronostic Prognose	סקיה (פעולה) ; סקות (תוצאה) ¹
technic(al)-, mechanical intelligence intelligence technique, pratique, mécanique technische -, praktische Intelligenz	משקל מכני, משקל טכני	prognostic pronostique prognostisch	של סכות, סכותי
analytic(al) intelligence intelligence analytique analytische Intelligenz	משקל ניתוחי		

1. אבל סכוי = chance.

2. במקום מפתח-משקל, לשוננו י"א עמ' 244, צ"ל מפתח-המשקל.

g. (=general) factor	גורם כללי	synthetic(al) intelligence	משקל מזגני
facteur général		intelligence synthétique	
allgemeiner Faktor		synthetische Intelligenz	
s. (=specific) factor	גורם סגלי	intellect	שכל
facteur spécifique		intellect	
spezifischer-, besonderer Faktor		Intellekt	
w. (=will) factor	גורם הרצון	intellectual	שכלי
facteur de volonté		intellectuel	
Willensfaktor		intellektuell	
c. (=cleverness) factor	גורם השנינות	gift, aptitud for talent	כשרון
facteur d'habilité		(Sonder)begabung	
Gewandheitsfaktor			
p. (=perseveration) factor	גורם השתהיה	disability, lack of ability	העדר-כשר
facteur de persévérance		inhabilité, incapacité	
Perseverationsfaktor		Unfähigkeit, Mangel an Fähigkeit	
level of intelligence	רמת-המשכל	disabled	חסר-כשר
niveau de l'intelligence, niveau mental		inhabile	
Intelligenzgrad, -höhe, -niveau		unfähig	
constancy of intelligence	קביעות-המשכל	uncapable	חסר (או נטול) כשרון
constance de l'intelligence		incapable	—כשר, —יכלת (למי העניין)
Konstanz der Intelligenz		unfähig	
variability of intelligence	השתנות-המשכל	factor theories	תורות-הגורמים
variabilité de l'intelligence		théories des facteurs	
Veränderlichkeit der Intelligenz		Faktorenthorien	
distribution of intelligence	תצקת-המשכל	central factor theory	תורת הגורם המרכזי
distribution de l'intelligence		théorie du facteur central	
Verteilung der Intelligenz		Zentralfaktortheorie	
3. גידים, מנות			
mental-intelligence age (MA)	גיל-המשכל (ג"מ)	two factor theory	תורת שני הגורמים
âge mental		théorie des deux facteurs	
Intelligenzalter		Zwei-Faktoren-Theorie	
chronological age (CA)	גיל-החיים (ג"ח)	group factor	גורם מקבץ
âge chronologique		facteur collectif	
Lebensalter		Gruppenfaktor	
physiological age	גיל פיסולוגי (ג"פ)	multimodal theory	תורת רבוי-האפניות
âge physiologique		théorie du facteur multimodal	
physiologisches Alter		Theorie des vielartigen Faktors	

above average	למעלה מבינוני	social age	גיל חברתי (גח"ב)
au-dessus du normal	(מ"מ 110—119)	âge social	
überdurchschnittlich		soziales Alter	
average, normal	בינוני, נורמלי	achievement age (AA)	גיל-ההשג (גח"ש)
normal	(מ"מ 90—109)	âge du rendement	
durchschnittlich		Wissensalter	
below average	למטה מבינוני	educational age (EA)	גיל-החנוך (גח"נ)
au-dessous de normal	(מ"מ 80—89)	âge éducationnel	
unterdurchschnittlich		Erziehungsalter	
border line	נחשול (מ"מ 70—79)	intelligence quotient (IQ)	מנת-המשקל (מ"מ)
zone marginale d'insuffisance		quotient d'intelligence	
an der Grenze des Schwachsinn		Intelligenzquotient	
	נחשלות	achievement quotient, (מח"ש)	מנת-ההשג (מח"ש)
Übergang zum Schwachsinn		accomplishment quotient (AQ)	
moron	קהוי (מ"מ 50—69)	quotient du rendement	
stupide, débile		Wissensquotient	
stumpfsinnig		educational quotient (EQ)	מנת-החנוך
moronness	קהות	quotient d'éducation	(מח"נ)
stupidité, débilité		Erziehungsquotient	
Stumpfsinn			
imbecile; idiot	מטמטם, אמבאצילי		
imbécile; idiot	אדיוט (מ"מ 50 ולמטה)	4. דרגות-המשקל	
imbezil, blödsinnig; Idiot		לפי Terman *	
feeble minded	שוטה (שם כולל לבעלי	genius, near genius	גאון, כמעט גאון
faible d'esprit	מ"מ מן 80 ולמטה)	génie	(מ"מ למעלה מן 130)
schwachsinnig		Genie	
feeble-mindedness	שטיות	genius	גאוניות
faiblesse mentale, débilité mentale		généralité	
Schwachsinn		Genialität	
debil	דל-שכל	very superior	עשירי גדול
débile		très supérieur	(מ"מ 130—139)
debil		hochüberlegen	
defective	לקוי	superior	עשירי (מ"מ 120—129)
déficient		supérieur	
defektiv		überlegen	
deficiency, defectiveness	לקוי	superiority	עלאות
déficience		supériorité	
Defektivität		Überlegenheit	

doint scale	סלם-נקודות	gifted	מחונן
barème de points		doué	
Punktskala		begabt	
rank order	סדר-דרגות		
ordre suivant le rang			5. מבקנים: מנחים פלליים
Rangordnung			
directions	הוראות	testology	תורת-המבקנים
instructions		testologie	
Anleitung		Testologie	
key	מפתח (ר. מפתחות)	tester, examiner	בוחן, בודק
clé (clef)		examinateur, testeur	
Schlüssel		Prüfungsleiter	
		testee	נבדק, נבדק
	6. סגלות-המבחן	sujet de test	
		Prüfling	
standardization	תקנין	to retest	חזור ובחון.
étalonnage		retester	חזור ובדוק
Eichung		wiedertesten	
to standardize	תקנן	retest	בחינת חוזרת.
étalonner			בדיקה חוזרת
eichen, normieren		Wiedertesten	
standardized test	מבחן מתקנן	subtest	פלג-מבחן
test étalonné		test partiel	
geeichter Test		Testteil	
validity	תקף	test scaling	דרוג-מבקנים ¹
validité		graduation, échelonnement des tests	
Gültigkeit, Symptomwert		Teststaffelung	
valid	תקף, בן-תקף.	scale	סלם
valide	לחו יפה	échelle	
gültig, symptomatisch		Skala, Staffel	
reliability	מהימנות	metric scale	סלם מטרי
sûreté		échelle métrique	
Zuverlässigkeit		metrische Skala	
reliable	מהימן	age scale	סלם-גילים
sûr		barème d'âges	
zuverlässig		Altersskala	

battery of tests	סדרת-מבחנים	self or internal consistency	התאמה פנימית
batterie de tests	מערכת-מבחנים ¹	cohérence intérieure	
Testserie, Testreihe		innere Übereinstimmung	
booklet of tests	חוברת-מבחנים	objectivity	אובייקטיביות
cahier de tests		objectivité	
Testheft		Objektivität	
simple recall,	תשובה חפזית	usability	קלות-השמוש
free response		commodité d'usage	שמושיות
réponse libre		Leichtigkeit der Anwendung	
freie Antwort		test construction	בניית-המבחן
multiple choice	בחירה מרבות	construction du test	
choix de la meilleure réponse		Konstruktion oder Ausarbeitung	
Wahl unter mehreren Antworten,		des Tests	
mehrfache Wahl		revision (of the Binet scale)	הקנהה (של סלם-בינה)
alternate choice	בחירה משתנים	revision (de l'échelle de Binet)	
test alternatif		Revision (der Binet-Skala)	
Alternativwahl		revised scale	סלם מנה
completion	השלמה	échelle révisée	
phrases à compléter		revidierte Skala	
Ergänzung		7. סוגי המבחנים לפי אפנים	
matching	צמוד	psychological test,	מבחן פסיכולוגי
accouplement		mental test	
Zuordnung		test mental	
„true—false“ test	מבחן „נכון-וכוזב“	psychologischer Test	
test „vrai—faux“		achievement (= pedago-	מבחן-ההשגים
„richtig—falsch“-Test		gical=attainment=knowledge) test	
„yes—no“ test	מבחן „הן וְלֹא“	test de rendement, test scolaire	
test „oui—non“		pädagogischer Test	
„ja—nein“-Test		individual test	מבחן ליחיד
diagnostic test	מבחן אבחנותי	test individuel	
test diagnostique		Individualtest	
diagnostischer Test		group test	מבחן לקבוצה
prognostic test	מבחן סכומי	test collectif	
test pronostique		Gruppentest, Kollektivtest	
prognostischer Test		single test	מבחן בודד
readiness test	מבחן-הנכונות	test séparé, isolé	(— אחר, — נפרד)
test de promptitude		Einzeltest	
Bereitschafttest			

puzzle test	מבחן-חידה	formal test	מבחן פורמלי
test-devinette		test formel	
Rätseltest		formeller Test	
directions test	מבחן-הוראות	informal (=teacher made) test	מבחן לא-פורמלי
test d'instructions		test non-formel	
Aufgabenverständnistest		unformeller Test	
three word test	מבחן שלש מילים	powered scaled test	מבחן מדרג
test de trois mots		test gradué	לפי הקשיים
Dreiworttest		nach Schwierigkeitsgrad	
fable test	מבחן-משל ¹	gestaffelter Test	
test de fable		irregular test	מבחן לא-סדיר
Fabeltest		test irrégulier	
fairy tale test	מבחן-קדיאָה ¹	unregelmässiger Test	
test de conte de fées		cycle test	מבחן מחזורי
Märchentest		test cyclique	
use of words test	מבחן-שמוש-מילים	Kreistest	
test de l'emploi de mots		spiral test	מבחן סלילי
Wortbenutzungstest		test spiral	
vocabulary test	מבחן-אוצר-המילים	Spiraltest	
test de vocabulaire		army test (a, b)	מבחן-העבא (a, b)
Wortschatztest		test de l'armée (des États Unis)	
sentence building test	מבחן-צירוף-מילים	Heerestest	
test de phrases	(למשפט)	self administering test	מבחן עצמי
brouillées, test de phrases en désordre		test par soi même	
Satzbildungstest, Satzordnungstest		Test für selbständige Anwendung,	
word-building test	מבחן-צירוף-אותיות	Eigentest	
test de construction des mots	(למלה)	omnibus test	מבחן-לקט
Wortbildungstest		test omnibus	
proverb test	מבחן-פתגמים	Omnibustest	
test de proverbes			
Sprichworttest			
essential test	מבחן-תפיסת-העקר	critical thinking test	מבחן-בקרת
test de choix de l'essentiel		test de pensée critique	
Finden-des-Wesentlichen-Test		Kritiktest	
common ground test	מבחן-תפיסת-הצד	opposite test	מבחן-הפוכים
test du choix du commun	השנה	test d'opposition	
Finden-des-Gemeinsamen-Test		Gegenteiltest	

1. המונחים משלי, קדיאָה ניתנים כאן כהצעה בלבד, עד שחידון בהם הוועדה למונחי ספרות. הם הוכרו כאן לשם שלמות הרשימה.

tapping test	מבחן-נקישָה	moral test	מבחן-מוסר-השכל
tapping test		test de morale	
Klopfest		Moraltest	
manual dexterity test	מבחן-זריזות-יָדִים	art judgment test	מבחן שפִּיטָה
test de dextérité manuelle		test de jugement esthétique	אָמְנוּתִית
Handfertigkeitstest		ästhetische-Beurteilungstest	
motor ability test	מבחן-כֶּשֶׁר-הַתְנוּעָה	memory span test	מבחן-מֶשֶׁךְ-הַזְכִּירָה
test d'habilité motrice		test de la durée de la mémoire	
Bewegungsgeschicklichkeitstest		Gedächtnisspanntest	
mirror drawing test	מבחן-בְּבוּזָה	symbol-digit test	מבחן-סִמְלִים
test de dessin en miroir		test de symbols-chiffres	סִפְרוֹת
Spiegeltest		Symbol-Ziffern-Test	
cross out test	מבחן-הַטְּיוֹט, מבחן-	substitution test	מבחן-הַחֲלִיף
test de barrage	הַעֲבָרָה-קוֹ	test de substitution	
Durchstreichtest		Substitutionstest	
ball and field test	מבחן-כדור-וּשְׂדֵה	form board test	מבחן-לוח-צורות
test de balle perdue dans des champs		test de formes à encastrer	
Ball-und-Feld-Test		Formenbretttest	
ink-blot test	מבחן-כֶּתֶם-מִיָּדִיו	cube test	מבחן-אֲבָנָה
test des taches d'encre		test de cubes	
Tintenflecktest		Würfeltest	
	9. לְמִידָה	construction test	מבחן-בְּנִיָּה
progress (of learning)	הַתְקַדְּמוּת (הַלֵּמְדָה)	test de construction	
progrès (en acquisition)		Konstruktionstest	
Fortschritt (des Lernens)		maze test	מבחן-מְבוּךְ
improvement	הַשְׁבָּחָה, הַטְּבָה	test du labyrinthe	
amélioration		Labyrinthtest	
Verbesserung		picture test	מבחן-תְּמוֹנוֹת
gain	שָׂבָח	test d'images	
gain		Bildertest	
Gewinn		picture arrangement	מבחן-סְדוּר-תְּמוֹנוֹת
proficiency	הַרְיָצוֹת	test	
progrès, profit		test de gravures découpées	
Fertigkeit		Bilderzusammensetzungstest	
success	הַצְלָחָה	picture inter-	מבחן-בְּאוּר-תְּמוֹנוֹת
succès		pretation test	
Erfolg		test d'interprétation d'images	
		Bilderklärungstest	

special elements	יסודות מיוחדים	failure	כשלון
éléments spéciaux (spécifiques)		échec	
besondere Elemente		Misserfolg (Misslingen)	
		error	טעות
		erreur	
		Fehler	
	10. התנהגות		
levels (of behaviour)	רמות (ההתנהגות)	mistake	משגה, שגיאה
degrés (de comportements)		faute	
Grade (des Verhaltens)		Irrtum	
fixity (of behaviour)	קביעות (של תפוסת ההתנהגות)	periods of work	עונות-עבודה
patterns)		périodes de travail	
fixité, constance		Arbeitsperioden	
Beständigkeit		positive acceleration	תאוצה חיובית
plasticity	עסיבות	accélération positive	
plasticité		positive Beschleunigung	
Bildsamkeit, Plastizität		negative acceleration	תאוצה שלילית
exploration	גשוש	accélération negative	
exploration		negative Beschleunigung	
Auskundschaftung		effort	מאמץ (ר' מאמצים)
		effort	
compulsion	כפייה	Anstrengung	
contrainte		zeal	שקידה, יתרה
Zwang		zèle, dévouement	
compensation behaviour	התנהגות-קוון	Eifer	
comportement de compensation		concentration	התרכזות, רכוז
Kompensationsverhalten		concentration	
conflict	סכסוך	Konzentration	
conflit		exhaustion	אפיסת-הכחות
Konflikt		épuisement	
inadequacy	לא-הלימות	Erschöpfung	
inadéquation		over-work	עבודת-גדש
Unangemessenheit		surmenage	
		übermäßige Arbeit	
mastery	נצות על...	identical elements	יסודות זהים
maîtrise		éléments identiques	
Herrschaft		identische Elemente	
to master	נצח על...	common elements	יסודות משותפים
maîtriser		éléments communs	
(be)herrschen		gemeinsame Elemente	

supervised	מְשֻׁגָּח, נְתוּן לְהַשְׁגָּחָה	(personal) bias	הַטְיָה אוֹ נִטְיָה (אִישִׁית) ¹
inspecté		penchant (personnel)	
beaufsichtigt		(persönliche) Neigung, Befangenheit	
disciplinary value	חֻשְׁבֵּיבוֹת צוֹרְנִית	docility	לְמִידוֹת
valeur formale		docilité	
Formalwert		Gelehrigkeit, Fügsamkeit	
utility value	חֻשְׁבֵּיבוֹת תּוֹעֵלָתִית	docile	לְמִיד
valeur utilitaire		docile	
Nützlichkeitswert		gelehrig	
cultural value	חֻשְׁבֵּיבוֹת תְּרָבוּתִית	ingenuity	מְחִבּוֹלָנוֹת
valeur culturelle		ingéniosité	
Kulturwert		Findigkeit	
many-sidedness of interests	רַבּוּי הַצְּדָדִים	discipline	מְשֻׁמָּעַת
variété d'intérêts	שֶׁל הַתְּעוּגָנוֹת	discipline	
Vielseitigkeit des Interesses		Zucht, Disziplin	
maturation	בְּשִׁילָה, גְּמִילָה	to discipline	הַטְל מְשֻׁמָּעַת עָלָיו...
maturation		discipliner	מְשֻׁמָּע אֹת...
Reifung, Reifen		disziplinieren	
maturity	בְּשִׁלוּת, גְּמִלוּת	disciplinary	שֶׁל מְשֻׁמָּעַת,
maturité		disciplinaire	מְשֻׁמָּעִי
(Schul-)Reife		disziplinär	
to mature	בְּשׁוּל, גְּמוּל	disciplinated	מְשֻׁמָּע
mûrir		discipliné	
reifen		diszipliniert	
mature	בְּשִׁל, גְּמִל	control	שְׁלִיטָה
mûr		contrôle	
reif		Herrschaft, Macht	
immaturity	בְּקָר	to control	שְׁלוֹט ב...
immaturité		contrôler	
Unreife		Gewalt haben (über), beherrschen	
reward	שָׂכָר	supervision	הַשְׁגָּחָה
récompense		inspection	
Lohn		Aufsicht	
punishment	עָנָשׁ	to supervise	הַשְׁגָּח
punition		inspector	
Strafe		beaufsichtigen	

1. הוועדה למונחי סטטיסטיקה קבעה (לשוננו" כרך י"ד עמ' 237) תְּטָיָה = bias, מִטָּה
 biassed (למשל נתונים מוטעים). במלת המיה מותר לחשמש לא רק במונח האקטיבי, כלומר
 להטות את העניין לצד פלוני, אלא גם במונח פאסיבי, כחוצאה מן המיה, היינו נטייה, רי
 למשל את הכיוון המובא במילוננו של בן-יהודה (ערך זה כרך ב' 1068): "והרגיש יואב זאת
 ההמיה מלבב דוד אל אבשלום".

מונחי בניין

(א. בנייה באבן ובלבנים — ב. חיבור עצים)

הוועדה למונחי בניין בתל-אביב, שקבעה את המונחים הניתנים בשתי הרשימות הבאות, מורכבת מן האדונים אשר ברש"ט וט"ז מילר, חברי ועד הלשון, ד"ר ב"צ קרוגליאקוב ויהושע שטינבוק. בעת הדיון במונחי חיבור העצים צורפו לוועדה הא' גבריאל כהן וצבי פרידמן כמומחים. כמזכיר הוועדה שימש עד כסלו תש"ו ה' יחזקאל קוטשר ואחריו — ד"ר עלי איזן.

רשימת מונחי הבניין באבן ובלבנים הוצעה בראשונה בחזור, שנשלח בתמוז תש"ה, ותוקנה אחר-כך מתוך עיון בהערותיהם של האדונים ישראל בורשטיין, ד"ר זאב בן-חיים, סעדיה גולדברג, יהודה גור, א' טברסקי, שמואל ייבין, נתן שיפריס ומ' שפיץ. תרומה חשובה ביותר לשכלול הרשימה נתנה הוועדה המיוחדת מטעם הוועדה המרכזית למונחי טכניקה בחיפה, שחבריה היו הגב' ר' פרידלנד והאדונים ש' אירמאי, י' ארליך, פרופ' י' ברור, ס' גולדברג, א' השמשוני, ישראל קרנר ופרופ' א' רטנר.

החזור, שכלל את ההצעה הראשונה של מונחי חיבור העצים, נשלח באב תש"ו, ועליו נתקבלו הערות מן האדונים מ' אביגל, ד"ר זאב בן-חיים, יוסף זלצברגר, יוסף טישלר, שמואל ייבין, אל' שחורי ונתן שיפריס. יעמדו על הברכה כל האנשים האלה, שהוועדה הפיקה תועלת רבה מהשגותיהם והצעותיהם.

הציורים, המלווים את מונחי חיבור העצים, הם מעשה-ידי של המהנדס אליקים אייזנשטאדט.

א. בְּנִיָּה בְּאֶבֶן וּבְלִבְנִים, בְּנִיָּת אֶבֶן וּלְבָנִים

mason, bricklayer	בְּנָאִי	פרטי הבניה (המבנה)	constructive details
maçon			détails constructifs
Maurer			Konstruktionseinzelheiten
course	גִּדְבָּן	בְּנִי-אֶבֶן, בְּנִי-	masonry, brickwork
assise		לְבָנִים	maçonnerie
(Mauer-)Schicht			Mauerwerk
vertical joint	מִשְׁק אֶבֶן, מִשְׁק זָקוּף	אֶבֶן בְּנִיָּה	building stone
joint montant			pierre à bâtir
Stossfuge			Baustein

(old) English bond appareil anglais simple Blockverband	מקשר אנגלי, —רגיל	bed joint joint horizontal Lagerfuge	משק אסקי, משק שכיב
English cross bond appareil anglais croisé Kreuzverband	מקשר צלבי	stretcher panneresse Läufer	פתין
double Flemish bond appareil polonais gothischer (polnischer) Verband	מקשר גותי	header boutisse Binder, Strecker	ראש
Dutch bond appareil hollandais holländischer Verband	מקשר הולנדי	ordinary course assise ordinaire liegende Schicht	נדבך שכובות, נדבך רגיל
chimney bond appareil de cheminée Schornsteinverband	מקשר קימוני	course of stretchers assise de panneresses Läuferschicht	נדבך פתינים
herringbone (raking) bond appareil en épi Stromverband, Festungsverband	מקשר מרדקן	course of headers assise de boutisses Binderschicht	נדבך ראשים
decorative bond appareil décoratif Ziervverband	מקשר קשיתי	head tête de boutisse Binderkopf	פני הראש
rectangular pier pilier rectangulaire rechteckiger Pfeiler	אומנה מרובנית	upright (brick-on-end) course assise par tête, assise de bout Kopfschicht	נדבך וקופות
square pier pilier carré quadratischer Pfeiler	אומנה רבועית, —רבוועית	brick-on-edge course assise de champ Rollschicht	נדבך צדודות
reinforced pier pilier à redans gruppiert Pfeiler	אומנה מרפנת	course of diagonal (raking) bricks assise en épi Stromschicht	נדבך מרדקנות
octogonal pier pilier octogonal achteckiger Pfeiler	אומנה מתמנת	one brick wall mur (de l'épaisseur) d'une brique ein-Ziegel-starke Mauer	קיר של קבנה (אחת)
circular pier pilier circulaire kreisrunder Pfeiler	אומנה עגולה	bond appareil, liaison Verband	מקשר
buttress of pier, pilaster strip ressaut de pilier, dossier Pfeilervorlage	אומנה דבוקה	stone bond appareil de pierre Steinverband	מקשר אבן
end pier pilier extrême Endpfeiler	אומנה קיצונית	pier bond appareil de pilier Pfeilerverband	מקשר אומנה

faced rubble masonry ouvrage en tête Kopfmauerwerk	בְּנֵי אֶבֶן-פָּנִים	intermediate pier pilier intermédiaire Zwischenpfeiler	אֵימָנֶת-בֵּינִים
ashlar masonry ouvrage en pierres de taille Werkstein-, Quadermauerwerk	בְּנֵי-קָזִית	square quoin (of wall) (שֶׁל קִיר) angle rectangulaire (de mur) rechtwinklige (Mauer-)Ecke	פְּנֵה יִשְׂרָה (שֶׁל קִיר)
stone dowel goujon en pierre steinerne Dübel	סַר-אֶבֶן	squint quoin angle aigu spitzwinklige Ecke	פְּנֵה חֲדָה
forked tie ancre à fourchette Gabelanker	דִּיקְרֹן, עֵלֶן מִלְגֹּי	obtuse quoin angle obtus stumpfwinklige Ecke	פְּנֵה קָהָה
to fill up (to clip) the joints with chips garnir (caler) les joints avec éclats de pierre die Fugen mit Steinsplittern verzwicken	מָלֵא מִשְׁקִים בְּרִכָּה the joints with chips	blunted square quoin קְמוּטָה angle rectangulaire coupé gebrochene rechtwinklige Ecke	פְּנֵה יִשְׂרָה קְמוּטָה
to fill in the joints with cement-mortar sceller les joints en mortier de ciment die Fugen mit Zementmörtel vergiessen	מָלֵא מִשְׁקִים בְּמֶלֶט-צֶמֶנֶט with cement-mortar	skew penetration of walls pénétration oblique de murs schiefwinklige Durchdringung von Mauern	הֶצְטָבֹת קִירוֹת בִּאֲזָכָסוֹן
ashlar facing parement en pierre de taille Werksteinverblendung	חֲפּוּי (צִפּוּי) קָזִית	sloping wall mur rampant, en talus geböschte Mauer	קִיר שׁוֹפֵעַ
masonry from artificial stone maçonnerie en pierres artificielles Mauerwerk aus Kunststein	בְּנֵי אֶבֶן מְאֻכּוֹתִית	edge of wall arête (crête) de mur Mauerkante	מְקַצוֹעַ-קִיר
brickwork, clinker masonry maçonnerie en briques Ziegel-, Backstein-, Klinkermauerwerk	בְּנֵי לִבְנִים	wall joint joint de mur Mauergeuge	מִשְׁקַק־קִיר
common (raw) brickwork maçonnerie en briques brutes rohes (unverputztes) Backsteinmauerwerk, Ziegelrohbau	בְּנֵי-לִבְנִים לֹא-מִטָּח	mortar masonry (walling) maçonnerie avec mortier Mörtelmauerwerk	בְּנֵי בְּמֶלֶט
brick brique Ziegel, Backstein	קִירָה	dry masonry maçonnerie à sec Trockenmauerwerk	בְּנֵי יָבֵשׁ
mortar mortier Mörtel	מֶלֶט	natural stone masonry maçonnerie en pierres naturelles Mauerwerk aus Natursteinen	בְּנֵי אֶבֶן טִבְעִית
kind of mortar espèce de mortier Mörtelart	מִין הַמֶּלֶט	rubble masonry maçonnerie de moellons Bruchsteinmauerwerk	בְּנֵי-גִוּי
		cyclopic wall ouvrage cyclopéen Zyklopenmauerwerk	בְּנֵי קִיקְלוֹפִי

Rabitz's construction construction système Rabitz Rabitzbau	בְּנֵי רַבִּיץ	lime mortar mortier de chaux Kalkmörtel	מֶלֶט-סִיד
cast walling ouvrage coulé Gussmauerwerk	בְּנֵי יָצוּק	cement mortar mortier de ciment Zementmörtel	מֶלֶט-צִמֶּנֶט
rammed walling maçonnerie en pisé Stampmauerwerk	בְּנֵי בָטוּשׁ	the mortar sets le mortier fait prise der Mörtel bindet ab	הַמֶּלֶט מִתְקַשֵּׁר
planishing dressage Abgleichung	יִשּׁוּר	the mortar hardens le mortier endurecit der Mörtel erhärtet	הַמֶּלֶט מִתְקַשֶּׁה
to level niveler abwägen	הַפְּלֵס	mortar bed lit de mortier Mörtelbett	מַצַּע-מֶלֶט
external wall mur extérieur Aussenmauer	קִיר חִיצוֹן	mortar nest nid pour le mortier Mörtelnest	מִשְׁפָּךְ-מֶלֶט
front wall mur de façade Frontmauer	קִיר חֲזִית	to joint, to point jointoyer verfugen, ausfugen, fugen	מִשְׁק (שֶׁה"ס : מִשּׁוּק)
bay window baie, saillie Erker	גִּבְלִית	flush joint joint plein volle Fuge	מִשְׁק מְלֵא
balcony balcon Balkon	גִּזְזוֹטָרָה	hollow (open) joint joint creux (ouvert) hohle (offene) Fuge	מִשְׁק חֶסֶר
bearing-out masonry maçonnerie en saillie vorgekragnes Mauerwerk	בְּנֵי מִזְוִי	projecting joint joint désaffleurant vorstehende Fuge	מִשְׁק גָּדוֹשׁ
console, corbel console Kragstein	זִיז, אֶבֶן זִיז	faced masonry maçonnerie revêtue Verblendmauerwerk	בְּנֵי בַחֲפוּי (בְּצֻפּוּי)
interior wall, inside wall mur intérieur Innenmauer	קִיר פְּנִימִי	backing maçonnerie de remplissage Hintermauerung	עֶרֶךְ הַבְּנִי
front (elevation), façade façade sur la rue Vorderseite, Front, Fassade	חֲזִית, ר' חֲזִיתוֹת	facing revêtement Verblendung	חֲפוּי (צֻפּוּי) הַבְּנִי
back elevation façade sur la cour Hinterseite, Hoffront	אֲחֻרֵי הַפֶּתַח	concrete walling maçonnerie en beton Betonmauerwerk	בְּנֵי (שֶׁל) בֵּטוֹן

heat insulation isolation calorifuge Wärmeisolation	בדוד-חם	fire wall, common gable wall mur réfractaire Brandmauer	קיר תורם
floor, story étage Stock(werk), Geschoss	קומה, דיוטה	insulating wall mur d'isolement Isolierungsmauer	קיר מבדד
height between floors hauteur d'étage Geschosshöhe	גובה הקומה	partition wall mur de séparation Scheidewand	מחיצה
single-floored à un étage einstöckig	בן קומה אחת	gable pignon Giebel	גמלון
two-floored, two-storied à deux étages zweistöckig	בן קומתיים, בן שתי קומות	foundation wall mur de fondation Grund-, Fundamentmauer	קיר היסוד
terrace house maison en rangée Reihenhaus	בית טורי	foundation level fond, socle de fondation Unterbau-, Fundamentsohle	סלית היסוד
detached house maison détachée Einzelhaus	בית בודד	footing of the foundation banquette Grundbank, Bankett	הדום היסוד
semi-detached house maison jumelle Doppelhaus	בית זוגי	basement wall, cellar wall mur de cave Kellermauer	קיר המרתף
cottage villa Villa	חווילה	plinth wall mur de pied, mur de socle Sockelmauer, Plinthenmauer	קיר המסד, קיר האטם
apartment house maison de rapport Mietshaus	בית דירות	perforated wall mur évidé, mur à jour durchbrochene Mauer	קיר מסרג
basement sous-sol Kellergeschoss	קומת-המרתף	hollow wall mur creux Hohlmauer	קיר חלול
ground floor rez-de-chaussée Erdgeschoss, Parterre	קומת-הקרקע, קומה ראשונה	air space couche d'air Luftschicht	חלל אויר
first floor (U.S.: second floor) premier étage erster Stock	קומה שנייה	wall tie closer, through-stone pierre d'ancrage Ankerstein, Durchbinder	(אבן, לבנה) קושרת
attic floor, loft grenier, étage mansardé Dachgeschoss	עליית-הגג, עזיה	sound insulation isolation acoustique Schallisolation	בדוד-קול

single window fenêtre simple einfaches Fenster	חצון יחיד	base moulding. cornice of the pedestal moulure d'embase Sockelgesims	כרכב האטם, כרכב המסד
twofold window fenêtre double zweiteiliges Fenster	חצון זוגי	string course, cornice corniche d'étage Gurtgesims	כרכב חוגר (ר' כרכבים)
threefold window fenêtre triple dreiteiliges Fenster	חצון משולש	principal moulding, principal cornice moulure, corniche principale Hauptgesims	כרכב ראשי
window rabbet feuillure de fenêtre Fensteranschlag	סקר החצון	frieze frise Fries	אפריז
parapet of window parapet de fenêtre Fensterbrüstung	מצק החצון	architrave architrave Architrav	ארכיטרב
height of parapet hauteur du parapet Höhe der Brüstung	גובה המצק	projection of cornice saillie de la corniche Ausladung des Gesims	בליטת הכרכב
window lintel linteau de fenêtre Fenstersturz	משקוף החצון	dentils dentelure Zahnschnitt	שנית
window flanning embrasure de fenêtre Fensterleibung	מזיזת החצון	stone column colonne en pierre Steinsäule	עמוד אבן
window recess niche de fenêtre Fensterische	גמחת החצון	monolith monolithe Monolith	מונוליטית
portal portail Portal	איתון	drum of column fût de colonne Säulentrommel	הקנת עמוד
re-building reconstruction Umbau	שנוי הבנין, חידוש הבנין	fluting cannelure Riefelung	חרוז
stay, prop étais, étauçon Steife	תומכה	throat, upper congé congé d'en haut Ablauf	גרגון
dilapidation caducité, délabrement Baufälligkeit	רעיעות, קטות	escape, lower congé congé d'en bas Anlauf	גרגון הפוך
taking down, demolition démolition Abbruch	סתירה, הריסה	helix, volute volute Volute	חלזונית

bend of chimney courbe de la cheminée Ziehen des Schornsteins	הַסִּית הַמַּעֲשָׂה	chimney cheminée Schornstein, Kamin	מַצְשָׁה, אֲרֶבֶת-עֶשֶׂן
manhole ouverture d'accès Einsteigöffnung	פֶּת-כְּנִיקָה	chimney cope tête de cheminée Schornsteinkopf	רֹאשׁ הַמַּעֲשָׂה
exit opening (on roof) (פֶּת-יִצְיָאָה (2ג) ouverture d'accès (au toit) (Dach-)Aussteigöffnung		cowl, chimney-pot mitre, capote de cheminée Schornsteinaufsatz	כּוֹבַע הַמַּעֲשָׂה

ב. חבורי עצים

board joint joint de planches Fuge	מִשָּׁק (צויר 5)	jointing in length assemblage en longueur Verbindung nach der Länge	חֲבוּר לְאָרְךָ
straight, plain joint joint droit stumpfe, gerade Stossfuge (Fuge)	מִנָּח (מִשָּׁק) פָּשוּט, יָשָׁר (צויר 4)	jointing in width assemblage en largeur Verbindung nach der Breite	חֲבוּר לְרֵחֶב
oblique joint joint oblique schräge Stossfuge (Fuge)	מִנָּח (מִשָּׁק) מִשְׁפָּע (צויר 6)	jointing in thickness assemblage en épaisseur Verbindung nach der Dicke	חֲבוּר לְעָבִי
saddle joint dos de cochon Schweinsrücken	מִנָּח (מִשָּׁק) רִכְבִּיב (צויר 7)	jointing along the grain assemblage le long des fibres Verbindung mit der Faser	חֲבוּר סִיב-עַל-סִיב (צויר 1)
rebate, rabbet (joint) (joint à feuillure) Falz(verbindung)	מִנָּח (מִשָּׁק) דְּרוּג, דְּרָג (צויר 8)	jointing across the grain assemblage en travers des fibres Verbindung quer zur Faser	חֲבוּר שְׁתֵּי-יִצְרָב (צויר 2)
twin rebate (joint) (joint à feuillure double) Doppelfalz(verbindung)	מִנָּח (מִשָּׁק) דְּרוּג כָּפוּל, דְּרָג כָּפוּל (צויר 8)	corner angle Ecke	חֲבוּר פִּנָּה
tenon tenon Zapfen	סִין (צויר 10-א)	mitre-joint joint à onglet Gehrung	חֲבוּר זְוִי (צויר 3)
mortise mortaise Schlitz	גְּרִז (צויר 10-ב)	T-joint joint à T T-Verbindung	חֲבוּר קָמֶץ, חֲבוּר-T
shoulder cut arasement Absatz, Achsel	פְּחוּת (צויר 10-ג)	cross-joint joint croisé Überkreuzung	חֲבוּר צֵלֵב
skew shoulder cut arasement biais schräger Absatz, schräge Achsel	פְּחוּת מִשְׁפָּע	Joints Joints Verbindungen	מַחְבְּרִים
double tenon tenon double Doppelzapfen	סִין כָּפוּל (צויר 11)	butt joint joint d'about Stossfuge	מִנָּח (צויר 4)

toothed joint (25) מַחְבֵּר מְסַרֵּק (ציור 25)	oblique tenon (12) סִין מִלְּבָרָס (ציור 12)
assemblage à dents	tenon oblique
Verzahnung	schräger Zapfen
tabled joint (26) מַחְבֵּר מְשָׁנָן (ציור 26)	tusk tenon (13) סִין מְקַשֵּׁעַ (ציור 13)
assemblage à crémaillère	tenon à renfort
Verschränkung	Brustzapfen
intertie, cross-bar (27) שְׁדֵּר (ציור 27)	wedged tenon (14) סִין קְרוּזוֹ (ציור 14)
entretoise	tenon à coin
Einschubleiste, Gratleiste, Riegel	verkeilter Zapfen
flush intertie, (28) שְׁדֵּר שְׁוּוּי (ציור 28)	through-tenon (15) סִין עוֹבֵר (ציור 15)
flush cross-bar	tenon passant
entretoise affleurée	durchgehender Zapfen
ebene Einschubleiste	
keyed joint (29) מַחְבֵּר מִיתָד (ציור 29)	shouldered tenon (16) סִין כְּתָפִים (ציור 16)
joint à contre-clavette	tenon à épaulement, tenon arasé
Keilverbindung	Achselzapfen
end-clamp (30) לְבֹז־גִּדְעַ (ציור 30)	dowel (17) קָף (ציור 17)
litage de traverse	goujon
Hirnleiste	Dübel, Dorn
clamp (31) לְבֹז־שָׁפָה (ציור 31)	tongue, feather (18-א) זֵין (ציור 18-א)
litage de bord	languette
Kantleiste	(angestossene) Feder, Spund
inserted pannel (32) מְלוּאָה מְחוּבָּה (ציור 32)	groove (18-ב) קְרִיץ (ציור 18-ב)
panneau enfoncé	rainure
eingeschobene Füllung	Nut
pannel put in rabbet (33) מְלוּאָה טְפוּלָה בְּדֶרֶג (ציור 33)	loose tongue, slip (19) שָׁגָם (ציור 19)
panneau mis en feuillure	languette rapportée
in Falz gelegte Füllung	(eingelegte) Feder
common, flat pannel (33-32) מְלוּאָה פְּשוּטָה (ציור 33-32)	to groove (plough) & tongue
panneau ordinaire	rainurer & languetter, bouveter
glatte Füllung	(ver)spunden, nuten & federn
bevelled pannel (34) מְלוּאָה מְגִרֶצֶת בְּשָׁפוּעַ (ציור 34)	halving (20) חֲפִיָּה (ציור 20)
panneau chanfreiné	entaille
abgefasste Füllung	Überblattung
rabbeted pannel (35) מְלוּאָה מְגִרֶצֶת בְּדֶרֶג (ציור 35)	dovetail (21) זַנְבִּיּוֹן (ציור 21)
panneau à feuillure	queue d'aronde
abgeplattete Füllung	Schwalbenschwanz
אַכּוּת הַבְּנִיָּה	
Foundamental structures	
Constructions fondamentales	
Grundkonstruktionen	
board (36) דָּף (ציור 36)	(open; half-open; גִּלְיוֹת; גִּלְיוֹת; קְמִיּוֹת) dovetails (22-24) זַנְבִּיּוֹת (ציור 22-24)
planche	queues d'aronde (ouvertes; demi-ouvertes; recouvertes)
Platte	(offene; halboffene; gedeckte) Zinken

common veneer	דִּפְדֵּק	frame	מִסְגֶּרֶת (ציור 37)
grosse placage, feuille de bois		cadre	
Blindfournier		Rahmen	
face veneer	פּוֹנִיר	case, rail	אַרְגָּזָה (ציור 38)
feuille de placage		châssis	
Fournier		Zarge	
plywood	דִּקְתָּה, רִי דִּקְתָּאוֹת	solid board	דָּף גִּישָׁנִי (ציור 36)
contre-plaqué	(ציור 40)	planche massive	
Sperrholz, Dick		massive Platte	
framed board	דָּף שְׁלִיד	laminated board, laminboard	דָּף לְבוֹד
planche à cadre		planche plaqué	(ציור 39)
Rahmenplatte		Tischlerplatte	
to veneer	לְבֹד, לְבֹד	lumber-core	מְלִית הַדָּף
plaquer		bâti de placage	
sperren		Blindholz, Futterholz	

הלכה ומעשה בלשון

מדור מוקדש לזכרו של בנימין קלאר ז"ל

בנימין קלאר ז"ל

מראשיתו של הדקדוק העברי *

מדע הלשון הוא מן המדעים המאוחרים בערך. רוב האומות הסתפקו תחילה בדיעה אמפירית של הלשון, בשימושה למעשה, שכל בן האומה מצוי אצלו, בלא שהלשון נעשתה להן אובייקט לחקירה מדעית. ורק על ידי השפעה והתעוררות, שבאה אליהן מבחוץ, נתפתחו אצלן לימודי הדקדוק. רק שתי אומות יש, עד כמה שאנו יודעים, שהגיעו בכוח עצמן וללא כל השפעה מן החוץ לידי פיתוח שיטה דקדוקית בדיעת לשונן ונעשו על ידי כך מורי הדקדוק לכל האומות האחרות. הלא הם היוונים וההודיים הקדמונים. ומעניין הדבר, שגם אצל אלה לא נוצר הדקדוק מעיקרו של דבר לשמו, כמטרה בפני עצמה, אלא היה משועבד למטרות אחרות.

היוונים הגיעו לידי חקירות דקדוקיות מתוך שאלות שבפילוסופיה. הסופיסטים, שכל חכמתם עמדה על דיאליקטיקה לשונית וויכוח מילולי, קבעו כלל גדול, ששמותם של הדברים משמשים בבואה נאמנה לטבעם של הדברים עצמם, ושמתוך שמו של איזה דבר אתה עומד על מהותו האמיתית. כדי להוכיח צדקתה של טענה זו התחילו לעסוק בחקר הצורות השונות של המלים וביחסן אלה לאלה והשתדלו לעמוד על אמיתותן של המלים על פי האטימולוגיה שלהן. כנגד דעה זו התקומם הפילוסוף דימוקריטוס (בערך 470–360 לפה"ס), שטען שהלשון איננה מן הטבע אלא מן המקרה, ואין בה במלה אלא מה שהמדברים מכניסים לתוכה, שאם לא כן לא היינו מוצאים, שיש לכמה וכמה מלים משמעויות שונות ושיש כמה וכמה דברים, שאין אנו יודעים להם שם כלל. בין שתי הדעות ניסה לפשר אפלטון בדיאלוג שלו הנקרא „קרטילוס“. אמנם נכון הדבר, אומר אפלטון, שהשמות משקפים את טבעם של הדברים, אבל אין כאן שלמות. כשם שאמנות הציור אינה מוסרת את הדברים בשלמות, ויש אמנים טובים ואמנים גרועים, כך יש גם מלים נכונות ומלים לא נכונות. האדם המדבר מכניס במשך

---

* המאמר המתפרסם כאן בכותרת, שקבעה המערכת, לקוח מתוך הכתובים שהניח המחבר ז"ל. הדברים האלה חושמעו בהרצאת הפתיחה שלו לשיעוריו בתולדות הדקדוק העברי באוניברסיטה העברית בקיץ תש"ד.

מאמרים אחרים מעט, שהושלמו או כמעט הושלמו, עתידים להתפרסם בימות אחרות. ביוגרפיה של המחבר פרסם א"מ הברמן בירחון סיני, שנה י"א, חוב' ו—ז (ירושלים אדר א' וב' תש"ח) בעמ' שו—שח. ביוגרפיה בצירוף ביבליוגרפיה פרסם מ' זולאי ברבעון קרית ספר שנה כז, עמ' 248—248 (הביוגרפיה נדפסה לפני כן ב„הארץ“ מיום כ"ו באייר תש"ח). דברי הערכה כתבו: פרופ' נ"ה טור-סיני ב„הארץ“ מיום כ"ד בניסן תש"ח ובעתון The Palestine Post מיום 25.4.1948; מ' אוגנרפלד ומ' גוסשטיין ב„הצפה“ מיום ד' באייר תש"ח; „תלמיד“ ב„הד תחינוך“, תש"ס חוב' ו—ז עמ' 62—64. [כל המאמרים הנ"ל נקבצו בקובץ האקדמי הותי „יבנה“, תש"ט עמ' 242—251]

המ ע ר כ ת

הזמן שינויים במשמעותה של המלה. באופן שגם הטבע וגם הסכמתם והרגלם של בני האדם הם שותפים בלשון. אגב החקירות האלה הגיעו חכמי יוון לידי הבחנה ראשונה בין קונסונאנטים לווקאלים, בין מין זכר למין נקבה בשמות, ובין הדרכים השונים שבפועל. גם אריסטוטלס השתחף בוויכוח הזה, והיה מצדד בזכותו של דימוקריטוס. אילו הייתה הלשון מן הטבע, אומר אריסטו, היו כל העמים שפה אחת ודברים אחדים. הוא הראשון המדבר בפירוש על חלקי הדיבור והוא מוסיף על השם והפועל, שהיו יודעים לפניו, גם את מלת הקשר, שכמה מן המדקדקים העברים בימי הביניים קראו לה מלת הדבק. דחיפה נוספת להבנת מבנה הלשון, בייחוד מבחינה סינטאקטית, שימשו ספריו של אריסטו בתורת ההגיון. לידי התקדמות גדולה הגיע הדקדוק היווני על ידי חכמי הסטואה, שהכירו לראשונה את מהותן של שאר חלקי הדיבור כגון תואר, כינוי ותואר הפועל. ניתחו את השמות לפי הקאסוסים ואת הפעלים לפי דרכיהם, זמניהם וסוגיהם, ויצרו טרמינולוגיה דקדוקית שלמה. לידי שכלולו הגמור הגיע הדקדוק היווני באסכולה המפורסמת שנוסדה באלכסנדריה של מצרים סמוך למותו של אלכסנדר מוקדון ונתקיימה שם כתשע מאות שנים עד לאחר כיבושה של מצרים בידי הערבים. באסכולה זו נתחדש במקצת הוויכוח הפילוסופי הישן על הלשון. אלה אמרו שיש אנאלוגיה גמורה בין המלה ובין מובנה, יש אנאלוגיה או הסכמה בין סימן הריבוי למושג הריבוי, ועל כן אין להצדיק יוצאים מן הכלל בשימושם של הדקדוק, בעוד שהאנומאליסטים, שהסתמכו על חוסר עקיבות בריבוי, לא רצו להכיר בכללי הדקדוק אלא אם כן יש להם ביסוס בהרגלי הלשון עצמה. התעסקותם של חכמי אלכסנדריה בספרות היוונית העתיקה, בייחוד בספרי הומירוס, ובהשוואת לשונם המדוברת אל הלשון היוונית העתיקה, כפי שהיא מצויה בספרות זו, הוסיפה להעמיק את הבנתם בחוקי הלשון, ומתוך האסכולה שלהם יצא ספר הלימוד הראשון בדקדוק, חיבורו של דיאוניסיוס איש תראקיה (בערך 100 לפה"ס) המכונה בשם "טכני". ספר זה נותרגם אחר כך לרומית ושימש מופת ודוגמה לכל ספרי הדקדוק של ימי הביניים, הן בנוגע לטרמינולוגיה והן בנוגע להרצאה ולסידור החומר, והיה מי שאמר, שבכל הספרות החילוניות של עמי המערב אין לך ספר, שהשפעתו היתה מרובה כל כך כספרו של דיאוניסיוס. גם הדקדוק הסורי והדקדוק הערבי מבוססים בסופו של דבר על הדקדוק היווני, ולפי זה גם הדקדוק שלנו מכוח כוחו הוא בא.

שונה מזה היתה השתלשלות הדברים במדע הלשון ההודי, מוצאו של זה כמוצאם של שאר המדעים בהודו קשור בדת ובספרי הווידה המשמשים לה כעין ביבליה. קריאת ההימנונים הווידיים בהטעמה ובנגינה תופסת מקום חשוב בפולחן ההודי, וכהני הדת, הבראהמאנים, היו שקודים על הגיית המלים המקודשות כהלכתן ועל מסירת ההגייה הזאת בטהרתה לדורות הבאים. אבל השתנותה של סאנסקריט, הלשון ההודית העתיקה, במשך הדורות והתפלטותה לדיאלקטים שונים הרחיקה את הלשון המדוברת בפי ההודים יותר ויותר מן הלשון המקורית של הווידות. הבראהמאנים התחילו אפוא להמציא תחבולות כדי לשמור על הטכסטים הקדושים ועל הגייתם. הם מנו את מספר החרוזים, התיבות והאותיות שבווידות, קבעו כללים להגיית האותיות השונות על יסוד חקירות פיסילוגיות מעמיקות במוצאם של ההגיים, ניתחו את צורות המלים וחילקו אותן לפי שורשיהן והאותיות המוספות עליהם, קבעו את שימושיהן של האותיות המוספות ויצרו שיטה משוכללת של דקדוק, שכפי עדותם של המומחים אין כמותה לדיוק ולשלמות. לכל תוצאותיו

המדעיות של הדקדוק ההודי הייתה השפעה מרובה על כל הפילולוגיה האירופית המודרנית.

ראינו כאן את פעולתם של שני מוטיבים, השונים זה מזה באופיים, שהביאו ליצירת מדע הלשון אצל היוונים וההודים: ערכה של הלשון בפתרון בעיות פילוסופיות מכאן, וחשיבותה של הלשון בתור שפתם של ספרי הדת מכאן, ואין אני צריך להגיד בפירוש, איזה משני המוטיבים האלה היה הגורם לצמיחת הדקדוק אצלנו. הכול יודעים שראשיתו של הדקדוק העברי נעוצה בפעולתם של בעלי המסורת או, כפי שנקראו קודם לכן, הסופרים. על תחילת פעולתם של הסופרים מספרת לנו הגמרא: „לפיכך נקראו ראשונים סופרים, שהיו סופרים כל האותיות שבתורה, שהיו אומרים: וא' דגחון (ויקרא יא מב) חציין של אותיות של ספר תורה, דרש דרש (שם י טז) חציין של תיבות, והתגלח (שם יג לג) של פסוקים וכו'“ (קידושין ל' א').

חשיבות יתרה נודעת לרשימה אחרת בעניין ספירת האותיות, שהובאה בספרים שונים, שכן מצאנו בה שמותיהם של כמה מבעלי המסורת וזה לשון הרשימה:

זו המסורת שמסר דוסא בן אלעזר בן אפסי שקיבל מרב יהודה הבבלי, שקיבל משמעון אביו, והוא קיבל מרב אדא, ורב אדא קיבל מרבי המנונא שהוציאה בנהרדעא, הוא קיבל מנניי שגלה מארץ ישראל לבבל, שהגלה אותו רופוס, כדי שלא תהא תורה בארץ ישראל. והם סיכמו פסוקי תורה נביאים וכתובים, עשרים וארבעה ספרים, וסיכמו ולא טעו, שתי רבוא ושלשת אלפים ומאתיים ושלשה פסוקים, לא פחות ולא יותר.

הראשון בשלשלת הקבלה הוא נקאי, שנזכר גם בתלמוד ירוש' מעשר שני. מובאות שם שתי אגדות עליו. לפי האחת היה שמש בבית הכנסת שבמגדלא על יד טבריא, וכל ערב שבת, לאחר שתיקן את המנורות, היה עולה לירושלים בקפיצת הדרך וחוזר ומדליק את המנורות, ולפי האגדה השנייה היה סופר, ובכל ערב שבת היה עולה לירושלים ועובר על פרשת השבוע וחוזר ושובת בביתו. המסורת שלפנינו מתאימה לגירסא השנייה, ואנו למדים מכאן שבימי טורנוסרופוס, בימי הדריפות של אדריינוס קיסר, הוגלה לבבל ולימד שם מסורת המקרא. את תלמידו, רב המנונא, מזהים החוקרים עם רב המנונא סופר, הידוע גם הוא מן התלמוד, שהיה רבו של רבי יהודה הנשיא במקרא ותיקן פעם, לפי המסופר בגמרא, טעות שטעה רבי בהבאת פסוק מן המקרא. הוא הזכיר את הפסוק שביחזקאל ז טז: כיוני הגאיות כלם הומות, אבל לא דייק ואמר הומיות במקום הומות (וכנראה הושפע מן הפסוק שבמשלי א כא בראש הומיות תקרא).

אין ספק, שספירות אלה על מניין הפסוקים, וכיוצא בהן היו מכוונות לשמירתם של כתבי הקודש מכל שינוי. אבל כיוון שהכתב העברי הוא בעיקרו כתב של קונסונאנטים, בעוד שהתנועות על פי רוב אינן מסומנות, הרי היה בשמירה על נוסח הכתב רק משום שמירה חלקית. אבל גם לקריאתו של הכתב לפי תנועותיו שמו הסופרים את לבם, כפי שאנו למדים ממימרה אחרת בגמרא: „מקרא סופרים ועיטור סופרים וקריין ולא כתיבן וכתיבן ולא קריין הלכה למשה מסיני“ (נדרים ל"ז ב'). והגמרא עצמה מפרשת שם, מקרא סופרים מהו: „אָרְץ אָרְץ, שָׁמַיִם שָׁמַיִם, מְצָרִים מְצָרִים“ (לפי גירסת רב האיי גאון), כלומר שינוי התנועות במלים כלשהן בהמשך

העניין ובהפסק וכל דרך קריאתו של כתב הקונסונאנטים של ספרי הקודש, מסורים ומקובלים בפי הסופרים איש מפי איש.

במסורת המקרא אנו מבחינים שתי תקופות: תקופה ראשונה, שבה המסורת היא תורה שבעל פה והיא נמשכת עד זמן מסוים לאחר חתימת תלמוד בבלי, שעדיין אין ביכולתנו להגבילו בדיוק; ותקופה שנייה, שבה הועלתה המסורת על ספר. שינוי זה כרוך כנראה בהמצאה טכנית אחת, שהיום היא נראית לנו פשוטה ביותר ומובנת מאליה, אבל בימים ההם אולי הייתה לה חשיבות של מהפכה. ספרים עבריים, ולא רק ספרים עבריים, אלא גם של עמים אחרים בימי קדם, הייתה להם צורה של מגילות (מגלת ספר ירמ' ל"ו ב', וכן יחזקאל ב' ט, מגלה רק אצל שנים אלה וזכריה) יריעות-יריעות של קלף תפורות יחד ונגללות כעין ספר תורה שלנו היום. על כך מעיד גם שמו של ספר בלאטינית volumen שצורתו באנגלית volume, מן הפועל volvere, גלול. בערך במאה הרביעית המציאו הרומאים את הקודקס, codex, ספר שהוא כרוך וקשור קונטרסים-קונטרסים של קלף בין שתי טבלאות של עץ, וזהו באמת פירושה העיקרי של המלה קודקס, טבלא של עץ. לדברי המומחה לדבר, פרופ' בלאו, בספרו על עניין הספרים העבריים בימי קדם, Althebräisches Buchwesen לא היו codices בישראל לפני חתימת תלמוד. זכרם של codices אנו מוצאים הפעם הראשונה בספר הלכות גדולות, שנתחבר לפי הנראה באמצע המאה השמינית. שם נאמר לעניין קריאת מגילת אסתר בסורים: „ואי כתיבא במיצחף לא נפיק“, אם היתה מגילת אסתר כתובה במצחף והוא קרא אותה מתוכו לא יצא ידי חובת קריאת מגילה. „מצחף“ הוא המונח הערבי לקודקס, مصحف. נראים הדברים, שהנהגת המצחף לכתיבת כתבי הקודש חוללה אותה מהפכה של העלאת המסורת על הכתב. ספרים אלה, שהם פסולים לקריאה בציבור ואין קדושתם של תשישי קדושה חופפת עליהם, היו נוחים לשימושם של בעלי המסורת, ובשוליהם מצאו מקום נרחב כדי לרשום את כל אותם הסימנים שלמדו עד עכשיו על פה בנוגע לאופן כתיבתה של כל תיבה ותיבה כמעט בכתבי המקרא. רשימות אלה הן משני סוגים: רשימות קצרות ביותר לאורכם של טורי הכתב, הנוגעות בדרך כלל למלה ונקראות בשם מסורת קטנה, ורשימות ארוכות יותר בשולי הדפים למעלה ולמטה מן הכתב, המסכמות תכונות משותפות של כמה מקומות במקרא ונקראות בשם מסורת גדולה. תוכנה של המסורת הגדולה הועתק אחר כך לחיבורים מיוחדים, המסודרים מערכות מערכות ונקראים בשם מסורת מערכית או מסורת סופית. השם האחרון על שום שהיו נוהגים לכתוב את המסורת המערכית בסופם של המצחפים. אבל יש והספרים נכתבו והועתקו כחיבורים בפני עצמם, ואחד מהם נמצא בידינו, הלא הוא הספר הנקרא בשם „אכלה ואכלה“: מכל הרשימות האלה אנו מקבלים מושג על העבודה המנימוטכנית המרובה, שהשקיעו בעלי המסורה כדי להבטיח קיומו של נוסח מוגה ללא כל טעות בספר המקרא.

אין זה מתפקידי להרחיב את הדיבור על המסורת עצמה. שסוף סוף אין בה אלא משום הכנה לדקדוק ולא דקדוק ממש, ואני נחפו להגיע אל המדקדקים הראשונים, על כן אסתפק בדוגמאות מועטות. הזכרתי זה עתה את הספר „אכלה ואכלה“. הספר נקרא כן על שם הרשימה הראשונה שבו, הכוללת סדרה שלמה של מלים מן המקרא מסודרות בסדר א"ב, שכל אחת מהן מצויה רק שתי פעמים בכל המקרא כולו. פעם אחת בלי וא"ו החיבור ופעם אחת בוא"ו החיבור. המסורת

מביעה את הדבר בצורה זאת: „אלפא ביתא מן חד וחד, חד א' וחד וא', ולית דכותהון". הזוג הראשון של מלים כאלה הוא אָכְלָה (ותקם חנה אחר אָכְלָה, שמ"א א ט), וְאָכְלָה (ויאמר יעקב אל אביו וגו' קום נא שבה ואכלה מציד, ברא' כז יט), הזוג השני הוא אומְרָה (לאל סלעי למה שכחתני, תהל' מב י) וְאומְרָה (ויאמר יוסף אל אחיו וגו', אעלה אגידה לפרעה ואמרה אליו וגו', ברא' מו לא). רשימה אחרת: „אלפא ביתא מן חד וחד, חד ד' וחד ר', ולית דכותהון", כלומר אלפא ביתא של זוגות מלים בתנ"ך, אחת מהן כתובה בדל"ת ואחת ברי"ש, וכל אחת מהן מופיעה רק פעם אחת במקרא. הזוג הראשון: אדיקם (ואשחקם כעפר ארץ כטיט חוצות אדקם, שמ"ב כב מג), אריקם (ואשחקם כעפר על פני רוח כטיט חוצות אריקם, תהל' יח מג), שתי המלים הן משירת דוד לפי שתי הנוסחאות שבשמואל ב' ובתהלים, וכיוון שדווקא בהן עלולים היו לטעות, היה מן הצורך לקבוע את נוסחם במסורת. מעניינות יותר הן הרשימות, שיש בהן סימנים מנימוטכניים, כגון רשימה זו: „לָאֲדָם ה' קמצינ וסימניהון לָבָא דידע עקא אמר בפומא", פירוש הדברים: חמש פעמים במקרא אתה מוצא מלת לאדם שהלמד שבה הגויה בקמץ, והם: כמים הפנים לפנים כן לב האדם לאדם (משלי כז יט), ידעתי ה' כי לא לאדם דרכו (ירמ' י כג), והצרתי לאדם (צפנ' א יז), ויאמר לאדם הן יראת ה' היא חכמה (איוב כח כח), מי שם פה לאדם (שמות ד יא), ואם אתה רוצה לזכור את הרשימה הזאת על סה, זכור את הפתגם: לָבָא דידע עקא אמר בפומא, לב היודע צרה אומר בפה, בדומה לפתגם הגרמני: מי שלבו מלא, פיו עובר על גדותיו. כל מלה שבפתגם היא כנגד פסוק שבו באה מלת לאדם בקמץ, לָבָא – לב האדם וכו'. ועוד מוסיפה הרשימה: וכל קהלת דכותיה, ובמקום אחד כי לָאֲדָם שטוב לפניו (ב כו), כלומר כל פעם שנמצא בספר קהלת לאדם, חוץ ממקום אחד שבו המלה בשווא. עוד רשימה כזאת: „ויצר ג' וסימניה יעקב אשתבע לאמנון", כלומר ממלת ויצר נמצאת שלוש פעמים בכל המקרא ויירא יעקב מאד ויצר לו (בר' לב ח), וכאשר נשבע ה' להם ויצר להם מאד (שופ' ב טו), ויצר לאמנון להתחלות (שמ"ב יג ב), והסימן הוא: יעקב נשבע לאמנון, ולבסוף עוד רשימה אחת שהסימן שלה מעניין ביותר בחריפות המצאתו: „מָכָה ה' בסגול וסימניהון עבראה בחוטרא. לא תמחי עממין מחי", מָכָה בסגול נמצא חמש פעמים במקרא, ואילו בכל שאר המקומות אתה צריך לקרוא מָכָה, והסימן הוא עברי במקל לא תכה, עממים הכה. הסימן הוא כנגד הפסוקים: מכה איש עברי מֵאָתוּ (שמות ב יא), הנה אנכי מכה במטה (שם ז יז), ויאמר לא תכה האשר שבית בחרבך ובקשתך אתה מכה (מל"ב ו כב, דברי אלישע אל יורם בן אחאב), מכה עמים בעברה (ישע' יד ו), וידעתם כי אני ה' מכה (יחז' ז ט).

זכר הסגול ברשימה האחרונה, שהוא מורה על הניקוד הסברני, המאוחר בכל שיטות הניקוד, מוכיח שרשימה זו נתחברה כבר בתקופה מאוחרת, אבל אין ספק שהיו רשימות של מסורת בעל פה עוד בתקופת התלמוד, אלא שקשה או אי אפשר לנו היום להבחין בחומר המסורת שלפנינו, מה מוקדם ומה מאוחר. יש בדברי חז"ל כמה וכמה דרשות המיוסדות בלי ספק על רשימות מסורתיות. אביא שתי דוגמאות. בב"ר (פרשת י"ב ושמ"ר פרשה ל') אנו קוראים דרשה זו: „א"ר שמואל בר נחמן, כל תולדות שנאמרו בתורה חסרין בר מן תרין, אלה תולדות השמים והארץ בהבראם, אלה תולדות פרץ, וטעם גדול יש להם, אלה תולדות השמים והארץ מלא, מפני שברא הקב"ה את עולמו ולא היה מלאך המות

בעולם, ובשביל כך הוא מלא. וכיון שחטאו אדם וחווה, חיסר הקב"ה כל תולדות שבמקרא. וכיון שעמד פרץ, נעשה תולדות שלו מלא, שהמשיח עומד הימנו ובימיו הקב"ה מבליע המות, לפיכך תולדות השמים והארץ ותולדות פרץ מלא". דוגמה שנייה, ב"ר פרשה ל"ד: "הרשעים הם ברשות לבם, כלומר הם מוכרחים ללכת אחרי לבם שהוא מושל בהם ואין הם מושלים בו, אמר נבל בלבו (תהל' יד א; נג ב), ויאמר עשו בלבו (ברא' כז מא), ויאמר ירבעם בלבו (מל"א יב כו), ויאמר המן בלבו (אסתר ו י). אבל הצדיקים לבם ברשותם, כלומר הם מושלים על לבם ולא לבם בהם; וחנה היא מדברת על לבה (שמ"א א יג), ויאמר דוד אל לבו (שם כז א), וישם דניאל אל לבו (דני' ח, א), ויאמר ה' אל לבו (ברא' ח כא)". המסורת המונחת ביסוד הדרשה רשומה עדיין לפנינו במסורת הגדולה לבראשית יז יז ובשאר מקומות.

המסורת היא אפוא שיטה מנימוטיכנית גדולה, שהומצאה כדי לשמור על נוסח המקרא שלא ישתבש, בייחוד בתיבות או בצירופים החוזרים ונשנים פעמיים ויותר במקרא בשינויים. והרי דווקא במקרים כאלה עלולים ליפול שיבושים. ובזה דומה מסורת המקרא לאותם הסימנים המנימוטכניים, שהשתמשו בה חז"ל גם למסירתה של תורה שבעל פה מדור לדור. כעין שמצאנו במסכת עירובין נג א: בני יהודה דדייקי לישנא ומתנחי להו סימני, נתקיימה תורתן בידן, בני גליל דלא דייקי לישנא ולא מתנחי להו סימני, לא נתקיימה תורתן בידם. שהניחו והמציאו להם סימנים, על כן זכרו יפה ותורחם נתקיימה בידם. וכדאי להזכיר בקשר לזה את גילוי המפתיע של שד"ל שבעצם המלה "מסורת" פירושה סימן מנימוטכני...

מלים ומושגים במקורות לשוננו

(המשך)¹

(א) מִשְׁנֶה תּוֹרָה

בשני מקומות בא בתורה ובספר יהושע הצירוף „משנה תורה“, שנתן אחר כך, ראשונה בתרגום השבעים, לספר דברים כולו את שמו.

בדברים יז, יד וכו', בפרשת שופטים, נאמר: „כי תבא אל הארץ אשר ה' אלהיך נתן לך וירשתה וישבתה בה ואמרת אשימה עלי מלך ככל הגוים אשר סביבתי, שום תשים עליך מלך וכו' והיה כשבתו על כסא ממלכתו וְקָתַב לִי אֶת מִשְׁנֵה הַתּוֹרָה הזאת על ספר מלפני הכהנים הלויים, והיתה עמו וקרא בו כל ימי חייו למען ילמד ליראה את ה' אלהיו לשמר את כל דברי התורה הזאת ואת החקים האלה לעשתם וכו'.

וביהושע ח, ל וכו' סופר: „אז יבנה יהושע מזבח לה' אלהי ישראל בהר עיבל, כאשר צוה משה עבד ה' את בני ישראל ככתוב בספר תורת משה מזבח אבנים שלמות אשר לא הניף עליהן ברזל ויעלו עליו עלות לה' ויזבחו שלמים, ויִקְתָּב שָׁם עַל הָאֲבָנִים אֶת מִשְׁנֵה תִּלְכַּת מִשָּׁה אשר כתב לפני בני ישראל, וכל ישראל וזקניו ושטריים ושפטיו עמדים מזה ומזה לארון וכו', ואחרי כן קרא את כל דברי התורה הברכה והקללה ככל הכתוב בספר התורה וכו'.

והואיל וברוב המקומות במקרא באה המלה „משנה“ בהוראת שני בדרגה בקירוב, קרוב הוא להבין את המלה גם כאן כנגזרת משם המספר שְׁנַיִם, שְׁנִי, ובדרך זו הלכו קדמונים ואחרונים. רובם, החל בתרגומים הארמיים לתורה ועד אחרוני החדשים, מבארים „משנה תורה“ כלשון העתקה, פתשגן, טופס שני שהועתק מן הראשון, הקדום. ואמנם בא בערבית מִתְנַיִי שִׁנְיָ בהוראה כזאת, ואולם פירוש זה בוודאי אינו מתאים ללשון הכתובים, וזאת אחת הסיבות למה דרשו גם חכמי התלמוד את הביטוי בדרכים דרכים שונות, כתורה העתידה להשתנות או כשתי תורות, ועי' מה שכתבתי על דרשות אלו במחקרי על „כתב התורה“, לאחרונה בספרי „הלשון והספר“, עמ' 122 וכו'. את הקשיים שבהבנת הצירוף משנה-תורה כלשון העתקה ופתשגן מנסח, למשל, א. אהרליך בספרו הידוע בצורה כזאת: „אין זאת עברית לאמור משנה כהבעה להעתקה (עי' בהמשך); ואילו היתה לשם הוראה כזאת, אי אפשר להוסיף לצירוף בניסוח זה (בדברים יז) את המלה את (כלו) את משנה התורה, כדבר ידוע, הואיל ואין אנו יודעים על איזו העתקה מדובר, אמנם דובר כאן על עניין העתקת החוק, אבל במשמעות זו של „העתיק דבר“ אומרים בעברית פשוט: כתב אותו, או כתב את דבריו ותוכנו;

והשווה ירמיה לו, כח. מלה במשמעות „העתקה“ על יד „מלפני הכהנים“ היתה כאן מיותרת בהחלט. אין „משנה התורה“ כאן אלא שם לספרנו כולו, כמו שהבינו זאת גם הקדמונים. ע"כ אהרליך, ואמנם בהנמקת העובדה הזאת, שכאילו קראו כאן הקדמונים את ספר דברים *δευτερονόμιον*, תורה שנייה, אין גם אהרליך מצליח. נימוקיו אלו, שנקרא הספר כך, הואיל ורובו ככולו שונה וחוזר הוא על מה שכבר נאמר, או שמחבר הספר כאילו מסיר כאן את המסווה מעל פניו ומודה שאין כאן אלא „מתן תורה שני“, בוודאי אינם משכנעים, וגם אילו היינו מודים, שמחבר ספר דברים מגלה כאן, שאין דבריו אלא חזרה על הנאמר מכבר, בספר יהושע בוודאי אין כל כוונה לאמור, כי כתב יהושע על האבנים מה שנאמר שנית בלבד; הרי בסתירה גמורה לכך מוסיפה פרשה זו ביהושע ה, לה: „לא היה דבר מכל אשר צוה משה אשר לא קרא יהושע“ וכו'. אין „משנה תורה“ למעשה אלא כל התורה, כדברי הברייתות הקדומות: „את משנה התורה, את כל התורה“. והנה הוברר לי בפירושי לאיוב יד, כ, על דברי איוב המתארים את מות האדם בניגוד לגמר שכירתו של שכיר,

תתקפהו לנצח ויהלך   משנה פניו ותשפחהו.

כי היתה בלשון המקרא גם מלת „משנה“ אחרת, בהוראת חזרה שכירות. תקופת שכירות זו היתה נחשבת בדרך כלל בישראל, בבבל ובכל הסביבה, כפי מספר השנים. והואיל והאדון הקפיד על השכיר, נעשתה השכירות סמל לתקופת שנה מדויקת: „בעוד שנה כשני שכיר (ישעיה כא, טז); שלוש שנים כשני שכיר (שם טז, יז); והיה כסף ממכרו במספר שנים כימי שכיר יהיה עמו (ויקרא כה, ג); כשכיר שנה בשנה היה עמו „(שם שם, ג). תקופת שנים כזאת של השכיר והחזרה עליה נקראו בערבית סנא או מסאנאה (سنة, سنة), ובעברית שבמקרא: משנה. כי זה פירוש הכתוב בדברים טו, יח. שהתלבטו בו המפרשים: „לא יקשה בעיניך בשלחך אתו הפשי מעמך כי משנה שכר שכיר עבדך שש שנים“, כלומר: אל תחשוב שהפסדת; כי מראש לא היה כאן אלא משנה, חזרה של שנים, לשש שנים, ולא עבדות עולם, דוגמת הנאמר על אותו העבד בנוגע לשנת היובל: פשכיר שנה פשנה יהיה עמו לא ירדנו בפרך לעיניך. ואם לא יגאל באלה ויצא בשנת היבל“ (ויקרא כה, ג-נד). ובהמשך הדברים הראיתי שם, כי גם כוונת החרוז בס' איוב היא: לא כנהוג כלפי השכיר, שאפשר לחדש את חזרה השנים שלו, אתה, האל, נוהג כלפי האדם במותו; אותו תתקפהו לנצח ויהלך, משנה פניו, כלומר: חזרה השנים שלו אך פנה ועבר, ותשפחהו (כלשון ח, ד: אם בניך חטאו לו וישפחם ביד פשעם), ואין אתה מחזיר אותו עוד אליך. כי כך נמצאות בלשון ספר איוב צורות פועל מסתיימות בו"ו (פָּנוּ, פָּנוּ) במקום ה"א (פָּנָה) כבלשונות שמיות אחרות (עי' בפירושי, בפרט עמ' 491).

כך יצאה לנו כאן מלה עברית אחרת בכתוב משנה, בהוראת חזרה, מלה המשמשת במיוחד גם בלשון ספר דברים (טו, יח). ובוודאי לא רחוק הוא להניח, שמלה כזאת, שעיקר שימושה היה לגבי חזרה השכיר, המחושב לפי שנים, עברה לשמש אחר כך גם לגבי חזרה וברית בכלל, עד שנקרא כך גם חזרה הברית שבין האלוהים לעמו, לעם עבדיו, הכתוב בתורה. ומכאן האפשרות הנוספת להבין את הצירוף הקדום „משנה תורה“, במשמעות: חזרה התורה, ברית התורה. והרי דווקא מושג זה של הברית, הכרותה בין האלוהים לעמו, הוא החוזר ונשנה בספר דברים ובספר יהושע במיוחד. וכל הפרשה שבספר יהושע היא כריתת

ברית כזו שבין העם הנכנס לארץ ובין אלוהיו, וספר הברית, ברית התורה, הוא בלי ספק השם המתאים ביותר לספר דברים.

ואמנם להוראה כזאת של חוזה וברית למלה מְשָׁנָה אפשר להגיע בהתפתחות הלשון גם בדרך אחרת. כי אין כריתת ברית וחוזה אלא בקביעת „תנאים” המותנים בין שני צדדים. ואין המלה תְּנָא בעיקר אלא ארמית (בסורית, וכן בתעודות יהודיות לרוב תְּנִין), והתניו שבמלה באה במקום ת' (נ) ערבית ושיין עברית, כבמלה שְׁנִים, מְשָׁנָה, והוראה זו של השורש ניכרת אף בערבית, למשל בבניין אֶסְתַּנְא (استنأ) שפירושו: התנה תנאי. אבל אפשר, שאין שימוש זה מקורי בערבית, אלא שאל מארמית באחת מבנותיה; ועל כל פנים קשה להניח, שהיו בעברית אפילו שתי מלים באותה צורה „משנה” ובהוראה זו של חוזה, כי בדוגמאות האחרות ברור קשר החוזה הזה אל שני השכיר, ומכאן לכל הנראה מקור המלה.

(ב) לַמֶּעַן כְּפֹת הָרָה אֶת הַצִּמָּה

המלה מְסָפֹא במשמעות מאכל לבהמות, בכתובים שבמקרא במיוחד של גמלים וחמורים, שלא היה פועל ידוע על ידה בכתבי הקודש, נתבררה יותר על ידי האוגריתית. בלשון זו נמצא הפועל ספא בהוראה המתאימה אכל, בכלל, בצירופים כגון: יספא ספא, אכול יאכל, אַנְךָ אֶסְפֵּא, אנוכי אכל, ואף בצורת האיווי: אספא, אכלה (השווה גינזברג, כתבי אוגרית עמ' 66; גורדון, דקדוק אוגריתי, עמ' 51; 57, ועוד). וחוקרי הלשון הזאת הכירו כמובן בזה, שלפנינו אותו פועל, הידוע בצורה סָפֵא או סָפִי במשמעות האכיל (את הבהמה, את התינוק או האדם בכלל) בלשון התלמוד הארמית, כגון בסיפור הידוע על אותו „ארמי”, שעלה ואכל מן הפסחים בירושלים והתפאר בכך לפני רבי יהודה בן בתירא: „אמר ליה רבי יהודה בן בתירא מי קא ספו לך מאליה, אמר ליה לא, כי סלקת להתם אימא להו ספו לי מאליה. כי סליק אמר להו מאליה ספו לי” וכו' (פסחים ג ע"ב). אבל דווקא שימוש ארמי זה, המורה על שורש ספי, ספה, במקום ספא (באליף מבוטאת) המקורי, מחייב אותנו לבדוק, שמא טמון פועל זה גם במקרא בצורות נגזרות מן סָפֵה, אשר עד עכשיו ניסו לבאר אותן מתוך הוראות אחרות, או שלא נמצא להן פירוש מתאים כלל.

והנה ברור, שמהוראה כזאת, אכל או האכיל, מתבארים יותר מאשר על פי הפירושים המקובלים הכתובים האלה:

בבניין קל: בראשית יח, כג וכו': „ויגש אברהם ויאמר האף תִּקְפֶּה (ז"א תבלע) צדיק עם רשע; אולי יש חמשים צדיקים בתוך העיר האף תספה ולא תשא למקום” וכו'; ישעיה ז, כ: „ביום ההוא יגלח אדני בתער השכירה בעברי נהר במלך אשור את הראש ושער הרגלים וגם אם הזקן תִּקְפֶּה”; תהלים מ, טו: „יבשו ויחפרו יחד מבקשי נפשי תִּסְפֹּתָה” וכו'.

בבניין נפעל: בראשית יט, טו וכו': „קום קח את אשתך ואת שתי בנתיך הנמצאת פן תִּקְפֶּה (ז"א תבולע) בעון העיר וכו' ויאמר המלט על נפשך אל תביט אחריו ואל תעמד בכל הכרך ההרה המלט פן תִּקְפֶּה”; במדבר טז, כו: „סורו נא

1. כידוע נמצאים בכתב הלשון הזאת שלושה מיני אלה, לפי הבדל התנועה: א, אָ, אַ.

מעל אהלי האנשים הרשעים האלה ואל תגעו בכל אשר להם פן תִּסְפוּ בכל חטאתם; שמואל א יב, כה: „ואם הרע תרעו גם אתם גם מלככם תִּסְפוּ”; שם כו, י: „ויאמר דוד חי ה' כי אם ה' יגפנו או יומו יבא ומת או במלחמה ירד וְנִסְפָּה”; שם כז, א: „ויאמר דוד אל לבו עתה אֶסְפָּה יום אחד ביד שאול אין לי טוב כי המלט אמלט אל ארץ פלשתים” וכו'; ישעיה יג, טו (וכאן התמונה של החרב האוכלת ברורה ביותר): „כל הנמצא ידקר וכל הַנִּסְפָּה יפול בחרב”; משלי יג, כג: „ויש נִסְפָּה (כלו' והון נבלע ונאכל) בלא משפט”; דהי"א כא, יב: „אם שלוש שנים רעב ואם שלשה חדשים נִסְפָּה מפני צריך וחרב אויבך למשגת” וכו'.

אבל במיוחד דרוש לנו פועל חדש זה לביאור התמונה שבפתגם, המשמשת במלים הסתומות של דברים כט, יח: (פן יש בכם שֶׁרֶשׁ פָּרָה רָאשׁ וְלִצְנָה) והיה בשמעו את דברי האלה הזאת והתברך בלבבו לאמר שלום יהיה לי כי בְּשִׁרְרוֹת לִפְיִי אֶלֶף לָמָצָן סִפּוֹת הָרָהּ אֶת הַצִּמְאָה. ברור, שכאן פתגם לפנינו, לקוח מחיי הרועה בצאן. כל פירוש, שניסוהו המפרשים לגבי פתגם זה, לא הצליח, והואיל ואין זה מדרכי הצאן „לספות”, לא להוסיף ולא להשמיד, זו את זו. אבל טבעי הוא, שתבוא הכבשה הרווה, שכבר שתתה לרוויה, ותרצה לבלוע עוד את חלקה של הצמאה, שעדיין לא הושקתה כלל, ובזה תמונה מתאימה לרשע זה, לשורש פורה ראש ולענה, שלא די לו בעושרו הרב, עד שנוצרו תנאים כאלה, שיש בהם „למען ספות (כדי שתבלע) הָרָהּ (השבעה), את של הצמאה, שיבלע העשיר את חלקו של העני.

יתר שימושי הפועל ספה במקרא מסופקים הם למעשה, ואין לדון אותם אלא כצורות, בחלקן צורות יוצאות מן הכלל, שנגזרו מן אסף, יסף או סוף, עד שיש לראות דווקא הוראה חדשה זו: אכל, בלע, כמשמעותו העיקרית והיחידה של הפועל ספה בלשון הקדומה.

ג. שמיר ושית

הצירוף שְׁמִיר וְשִׁית, ובמקומו גם שִׁית וְשְׁמִיר, בא במקרא בכתובים אלו, שכולם בדברי נבואת ישעיהו:

ה, ו: ואשיתו (את הכרם) בְּתָהּ לא יזמר ולא יעדר ועלה שמיר ושית ועל העבים אצוה מהמטיר עליו מטר.

ז, כג וכו': והיה ביום ההוא יהיה כל מקום אשר יהיה שם אלף גפן באלף כסף לשמיר ולשית יהיה, בחצים ובקשת יבא שמה כי שמיר ושית תהיה כל הארץ, וכל ההרים אשר במעדר יעדרון לא תבוא שמה יראת שמיר ושית והיה למשלח שור ולמרמס שה.

ט, יז: כי בערה כאש רשעה שמיר ושית תאכל ותצת בסבכי היער ויתאבכו גאוח עשן.

י, יז וכו': והיה אור ישראל לאש וקדושו ללהבה ובערה ואכלה שיתו ושמירו ביום אחד, וכבוד יערו וכרמלו מנפש ועד בשר יכלה וכו'.

כז, ב וכו': ביום ההוא כרם חמר ענו לה, אני ה' נצרה לרגעים אשקנה פן יפקד עליה לילה ויום אצרנה, חמה אין לי מי יתנני שמיר ושית במלחמה אפשרה בה אציתנה יחד, או יחזק במעזי יעשה שלום לי שלום יעשה לי, הבאים ישרש יעקב יציץ ופרח ישראל ומלאו פני תבל תנובה.

ובפרק לב, יב וכו', בא, כנראה באותו שימוש, שְׁמִיר בלבד: על שדים ספדים על שדי חמד על גפן פוריה. על אדמת עמי קוץ שמיר תעלה וכו'.

בוודאי בהשפעת מקום אחרון זה מבארים כל המפרשים הידועים לי (עד כמה שאינם מכוונים לדרוש, כתרגום הארמי, רש"י וכו') את המלים שמיר ושית כלשון קוצים וברקנים, או, בעקבות השבועים (ה, ו: *εἰς χέρσον ἄκανθαι*; ז, כג: *εἰς χέρσος καὶ ἄκανθα, εἰς χέρσον καὶ εἰς ἄκανθα*) צִיָּה וקוץ. ואולם למעשה אין לפירוש זה כל יסוד בלשון; אין „שית“ במשמעות קרובה לכך לא בעברית ולא בכל השפות השמיות הקדומות והחדשות, ואין „שמיר“ — מלבד הוראת השורש „שמר“ כלשון שמירה או שְׁמָרִים — אלא אבן, ולא קוץ או צייה ומדבר. ואין אף הוראות כאלה מתאימות בכל הכתובים. כי מה, למשל, עניין חצים וקשת (ז, כג וכו') ומלחמה ושלום (כו, ב וכו') לקוצים או למדבר צייה? ומה פירוש המשפט „לא תבוא שמה יראת שמיר ושית“ וכו'? מה עניין היראה לגבי קוץ ודרדר?

אבל, בטרם ננסה לברר את הוראת הצירוף, עלינו לתקן ולקבוע מחדש את כל גישתנו לעניין. חשבנו, כי היו שתי המלים האלה, שמיר ושית, שגורות כך, בהוראת קוצים וברקנים וכדומה, בלשון המקרא בכלל; ואולם אין הדבר כך, אלא לפנינו ביטוי תמונתי, שישעיהו הנביא בלבד משתמש בו, ככינוי שאינו מציין אף אצלו אלא כרם גפנים, „כרם“ אחד ויחיד, שהוא מתאר אותו ראשונה בישעיה ה, ואליו, ואל הנאמר עליו בלבד, הוא רומז בצירוף זה אף בכל שאר המקומות!

בפרק ה, א וכו', „אשירה נא לידידי שירת דודי לכרמו כרם היה לידידי בקרן בן שמן“ וכו' מביא הנביא, כמו שהראיתי בפרטים בחוברתי על שיר השירים, נוסחה אחרת, קדומה יותר, של הסיפור והשיר המובאים בשיר-השירים שלפנינו ה, יא וכו' בנוסח זה: „כרם היה לשלמה (הוא ידידי=יְדִידָה בדברי ישעיהו) בבעל המון; נתן את הכרם לגוטרם איש יָבֵא בפריו אלף כסף, ואיש זה, הואיל ולא הצליח בכרמו, הוא מתאונן: „כרמי שלי לפני, (אבל) האלף (עלי לשלם) לך שלמה, ומאתים לגוטרם את פריי, ומה אפוא נשאר לי מכל עמלי? ומעשה זה באריסו של שלמה המלך הוא שהנביא דורש אותו, לאמור: „כי כרם ה' צבאות בית ישראל“ וכו', ולכרם זה הוא מתכוון גם באמרו: „ואשיתהו בתה לא יזמר ולא יעדר ועלה שמיר ושית“ וכו'. ושהכוונה לאותו כרם הנזכר בשיר-השירים — אף בנוסחה שהיתה לפני הנביא — הרי עובדה זו יוצאת בפירוש גם מן הנאמר בפרק ז, כג: „והיה כל מקום אשר יהיה שם אלף גפן באלף כסף ולשמי ולשית יהיה“; כי למה דווקא „אלף גפן באלף כסף“? כלום היו אז בארץ ישראל באמת מקומות הרבה, שבהם אלף גפן באלף כסף? ברור שאין הכוונה אלא לכל אותו מקום, לכל אותו כרם של שלמה, שנאמר עליו בשיר השירים: „איש יבא בפריו אֶלֶף כֶּסֶף! אין גם כאן אלא הבאה, ציטטה מתוך נוסחה קדומה של שיר-השירים, נוסחה מלאה יותר מזו שלפנינו, גם בפרט זה, שנאמר שם, שנתן האיש האריס אלף כסף אלו כתמורת הפרי של „אלף גפן“. ועל כן יש לראות גם את הצירוף „שמיר ושית“ בדברי ישעיהו לא כביטוי המתפרש בגישה מילונאית מתוך הוראה מדומה של מלים כאלה בלשון כפי מקומן במשפט, כאילו פירושן קוצים וברקנים או אבנים וסלעים או צייה ומדבר;

1. על הוראת המלים „בקרן בן שמן“ בישעיה ו, „בבעל המון“ בשיר השירים עי' בחוברתי הנ"ל.

אלא גם מלים אלו ציטטה הן בעיקר, הבאה מתוך אותה נוסחה קדומה של שיר-השירים; רמז הן לאותו "שמירושית" או "שית ושמיר", שנזכר במעשה שלמה בכרמו. ואין לעמוד על כוונת הדברים אלא בלימוד מתוך נוסחת "שיר-השירים" שלפנינו בהשוואה לדברי ישעיהו על הכרם:

והנה בחוברתי "שיר-השירים" (עי' שם) כבר הוברר, כי כל תוכן דברי הנביא "כרם היה לידידי בקרן בן שמן" הוא ממש כתוכן דברי שיר השירים. כרם היה לשלמה בבעל המון; וכאן הוברר, נוסף על כך, כי גם מה שנאמר שם: "איש יבא בפריי אלף כסף", היה כלול בנוסחת הנביא אף בפרט נוסף זה. שניתנו אלף כסף אלו תמורת פריין של "אלף גפן". ורק לפרט אחד בדברי המגילה לא מצאנו עד כה מה שכנגדו במהדורת ישעיהו. הוא המשפט האמצעי: "נתן את הכרם לנטרים", שעליהם לנטור ולשמור על הכרם. והואיל וכל העניין מלמד, שלא היה לאיש רווח מן הכרם, ברור הדבר, שלא נטרו ושמרו נטרים אלו את הכרם כראוי, כדרך הנאמר אף בשיר השירים גופא (ו. א.) "שְׁמַנִּי נטרה את הכרמים כרמי שלי לא נטרתי". דבר כזה על נטירת הכרם ושמירתו עלינו אפוא לחפש בשרידי המהדורה הקדומה של הסיפור והשיר שבידי הנביא!

והלא דבר ידוע הוא, כי בא במקרא צירוף השרשים "שית-שמר" כלשון קביעת נטירה ושמירה, בתהלים קמא, ג: "שִׁיתָה ה' שְׁמֶרָה¹ לְפִי נִצְרָה עַל דֶּל שְׁפָתַי", ודבר מעין זה יש לבקש לדעתי אף בסוף המזמור ט הקשה² (פס' כא): "שִׁיתָה ה' מוֹרָה לָהֶם יַדְעוּ גוֹיִם אָנוּשׁ הִמָּה סִלָּה". ודווקא כלפי הכרם ונטירתו דיברו בוודאי בלשון זו של "שיתת שְׁמֶרָה", כי גם במשנה נשמר לנו ביטוי זה על "שומרה שבכרם"! ובלשון זו דובר על כרם שלמה או על כרם ה' צבאות בנוסחה קדומה ומלאה זו של שיר השירים שלפני הנביא או בדרשת הנבואה על כרם זה, שלא הגיעה שלמה לידנו.

וכיצד דובר, בקשר עם כרם זה, במקורות הקדומים על "שמיר ושית"? אין הדברים לפנינו, ורק בקירוב אפשר לשער את העניין מתוך שימוש הביטוי במליצת הדרשה בדברי הנביא המקוטעים והסתומים. אפשרות אחת היא, כי דובר בלשון זו על כרם שלמה עצמו בנוסחת שיר השירים הקדומה, בדרך זו למשל, שסופר שם על הדוד, אריסו של "ידידי", לא רק "ויעזקהו ויסקלהו ויטעהו שרק ויבן מגדל בתוכו וגם יקב חצב בו", אלא גם: "וישת שומרה לו" כדי לשמור עליו כראוי.

ואפשרות אחרת היא, כי סופר, כי נתן הדוד את הכרם לנטרים, אך אלה לא נטרוהו כראוי, ובוה עיקר הסיבה למה לא הייתה ברכה בכרם, ועל כן אמר הנביא בתוך דרשת נבואתו, שאיננה שלמה לפנינו: "כי כרם ה' צבאות בית ישראל" וכו', אבל ראשי העם, נטרי הכרם לא נטרוהו, כי "עמי נִגְשְׁיוּ מעולל ונשים משלו בו עמי מאשרין מתעים ודרך ארחתיך בלעז" (ג. יב), הם "קציני סדם" (א. י), ועל כן ישית ה' צבאות שומרה לכרמו. אפשר היה לפי זה להבין "שית ושמיר" בעיקר כשני שמות צמודים, בהוראה מילולית כזו: השומרה שבכרם וכל השית, כל הכלים ששתו עמה לשם שמירה ונטירה, כשימוש המלה

1. בתרגום הארמי בלשון נטירה: שווי ה' מטרא לפומי.

2. כידוע פותח מזמור זה בסדר א"ב בכל חרות שני (אודה ה', בשוב אויבי, גערת גויים).

שִׁית ובסמיכות שִׁית במשמעות כלי, בגד, ומעטה, שאדם שֶׁת בייחוד על פניו, כבכתובים, יַעֲטֵף שִׁית חֹמֶס לְמוֹ (ההלים עג, ו); ואולי גם שִׁית זֹנָה (משלי ז, יא), ואולם דווקא מקום אחרון זה שבמשלי, שדנתי בו לאחרונה בספרי „משלי שלמה“, מורה גם על אפשרויות אחרות, שהפועל שִׁית (או שִׁים שכנגדו) קשור בהן בפועל שמר. שם הוער על הקבלת דברים אלו על הנואף והנואפת במשלי ז, י וכו', כנשף בערב יום באישון לילה ואפלה, והנה אשה לקראתו שִׁית זונה ונצרת לבִּי אל איוב כד, טו על הנואף: מִצֵּין נֶאֱפָה שְׁמֶרָה נִשֵּׁף לֵאמֹר לֹא תִשְׁוֹרְנִי עֵין וְסֹתֵר פָּנִים יִשִּׁים. ובקשר לשימושים אלו אפשר לראות בַּשְּׁמִיר ושִׁית, למשל, גם דבר שמור, שִׁשְׁתִּים עליו עֵין, אבל גם דבר שמור מן העֵין, אשר שתו עליו שִׁית וסתר כדי שֶׁלֹא תִשְׁוֹרְנִי עֵין. וקשר כזה של „שִׁית“ (או במקומו שִׁים) עם „שמר“ אפשרי הוא בלשון עוד בהרבה דרכים, כגון למשל במסופר על שֹׁאֵל לִפְנֵי שְׁמוּאֵל (שמואל א, ט, כג וכו'): ויאמר שְׁמוּאֵל לִטְבַּח תְּנֵה אֶת הַמִּנְחָה וכו' אשר אמרתי אֵלֶיךָ שִׁים אוֹתָהּ עִמָּךְ, וירם הטבח את השֹׁק והעֲלִיָּה וישם לִפְנֵי שְׁמוּאֵל ויאמר הִנֵּה הַנֶּשֶׂאֶר שִׁים לִפְנֵיךָ אֲכַל כִּי לְמוֹעֵד שְׁמֹר לְךָ וכו' — ולפי זה אפשר היה לקרוא אף למנה זו השמורה והמושמה הצדה למען תושם לִפְנֵי האורח: שְׁמִיר ושִׁית, כלומר: שמור ומושם, שמור ומושת.

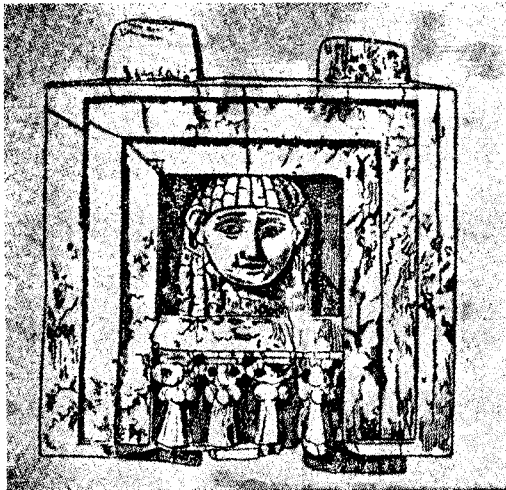
באחד השימושים האלה, שכולם היו בלשון בצירוף צורות מן שמר ושִׁית או שִׁית ושמר, או אף בשימוש נוסף כזה, דובר בספרות המקרא הקדומה גם על הכרם אשר לשלמה או על כרם ה' צבאות בדרשת הנביא. ואף מן חמשת המקומות בדברי ישעיהו שמדובר בהם על „שְׁמִיר ושִׁית“ זה, אין להכריע הכרעה מוחלטת בעניין, ואולם כקרובה ביותר יש לבחור לפי דעתי באפשרות זו, שלפנינו כאן רעיון אגדי על כרם מכושף, שמור ושִׁית בסתר פנים, נסִיר וסְמִיר, כדוגמת האגדה על ארמון היפהפיה הנרדמת, שכושף והורדם למאה שנים, עד שבטלה בו כל עבודה, ועד שעלו עליו קוצים וברקנים כחומה לו מסביב, ואיש לא מצא את הדרך אליו, עד שבא נסיך גיבור שגאל את הארמון ואת היפהפיה שבו, כגמול למעשי הנוטרים בכרם, המלכים והשרים, שופטים וכהנים ונביאים, שלא נטרו את הכרם עד שעלה כולו קמשונים, יהפוך האל את כרמו, על נוטרי, לַשְּׁמִיר ושִׁית, נצור ונטור מכל עֵין. זאת כנראה אף הוראת הביטוי „אשיתהו בתה“, אולי דווקא במשמעות ואשית לו, עליו, סתר פנים לבל יראוהו, למען לא תשורנו עֵין, ומכאן התיאור האגדי־דמיוני שבגזומה: לא יזמר ולא יעדֵר ועלה — מכושף כארמון קוצים זה באגדה — שְׁמִיר ושִׁית, ועל העצים אצוה מהמטיר עליו מטר, ככרם „שְׁמִיר ושִׁית“, שהוא נצור ומושם הצדה כמנת עם ישראל, לעתיד לבוא.

ואמנם אין „שְׁמִיר ושִׁית“ בהבנה זו לשון קוצים וקמשונים, אלא כרם מכושף שמור מן העֵין, שסתר אלוהים שִׁית ומושם עליו, מקום איום ונורא, מלא „יראת שְׁמִיר ושִׁית“, שרק גיבור אגדי בנשקו בחצים ובקשת יַעֲז לְבוֹא שְׁמָה, אבל כרם מכושף זה מכוסה הוא קוצים, „קוץ שְׁמִיר“, קוץ של שְׁמִיר ושִׁית, ובעל הכרם כשיבוא להתיר את גזרת הכישוף שנוחש בו הכרם, הוא יכלה את קוצי היער מן השְׁמִיר והשִׁית הזה באש, למען שוב ישרש כרם יַעֲקֹב ויציץ ופרח ישראל, ובתמונה אגדית כזאת גם פתרון לקשיים שבפרטי הכתובים.

אשוב ושכבה

א

כבר במחצית השנייה של העשור הרביעי למאה שעברה מצא סיר הנרי לֵיֶאָרְדַּךְ בשעת חפירותיו בתל נִמְרוֹד, היא כלח העתיקה שבאשור, תשבצי שן שונים. בכמה מהם היתה חטובה דמות ראש אשה, במראה פנים, ששערותיה עשויות תסרוקת מסולסלת וקבוצותיה יורדות על כחפיה משני עברי פניה. האשה נשקפת מחציו העליון של חלון מרובע, הבנוי שלוש מגרעות או נסגות זו בתוך זו. חציו התחתון של החלון סגור מעקה העשוי שלושה או ארבעה עמודים קטנים התומכים בכותרותיהם פס של אבקים חלק (ר' ציור א').¹

ציור א': תשבץ שן מכלח, שבו מתואר ראש, אשה נשקפת בעד החלון.

שמונים שנה ומעלה לאחר זמנה של תגלית זו חפרה משלחת צרפתית מטעם בית־הנכות לוור שבפאריס בהנהלתו של פ' תיור־וֹרֶ-בֶּנְגִ'ין בתל אחד בצפון־מזרחה של סוריה, שנודע בשם ארסלאן־טאש (תורכית: אבן הארי), מקומה של תֶּת (ס'־דֶּאֶתֶה) העתיקה, ומצאה אף היא, בחרבות ארמונם של

1. ר' SIR AUSTEN HENRY LAYARD, The Monuments of Nineveh, First Series, London, 1853, pl. 38, Nos. 8—11.

ציור ב': תשבץ שן מחדת, הדומה בכל פרטיו לזה מכלח. בתשבצים אחרים שנתגלו בחדת, מתוארים חלונות הסגורים טור של ג' עמודים בלבד.

מלכי אשור, תשבצי שן דומים לאלה שנמצאו בנמרוד (ר' ציור ב'). גם בכמה מאלה היתה חטובה דמות אשה, הנשקפת בעד חלון, הבנוי בתבנית החלונות של תשבצי נמרוד.¹ משלחת זו היתה בת-זמנן יותר, ונודמנו לה ידיעות מפורטות על מקורם של התשבצים הנידונים. בתשבצים שונים היו חרותות גם אותיות וכתובות קצרות, נוסף על פיתוחי החיטובים השונים שבהם. מאלה למדו החוקרים לדעת, כי התשבצים היו שייכים לכתחילה לחזאל מלך ארם; ובלא ספק הובאו לחדת, אם כשלל מלחמה לאחר שכבש שלמנאסר השלישי את דמשק (732 לפני ספה"נ) והשבית את ארם מעם, או כמס, ששלח אחד ממלכי ארם (למן חזאל ואילך) לאחד ממלכי אשור.²

בשנות השלושים של המאה הנוכחית חפרה משלחת מורכבת,³ בהנהלתו של קרופוט, בשומרון; אף משלחת זו מצאה באביב שנת 1932 בחרבות ארמונם של מלכי ישראל תשבצי שן שונים, מהם שלמים ומהם שבורים, מהם חרוכי אש ומהם גם מצופים על-זהוב דק. בין התשבצים האלה נמצאו שניים (אחד שלם

1. F. THUREAU-DANGIN ET ALII, Arslan Tash, Paris, 1931, pp. 92 ר' XXXVI.
החפירות נערכו sq. 112; (La femme à la fenêtre); pls. XXXIV; XXXV.
באביב ובסתיו שנת 1928.

2. ר' הנ"ל, שם, עמ' 92 ואילך.

3. כך — דרך-משל — נזכרים מיטות והדומים של שן ברשימת המס שקיבל אצד-נָרְי השלישי (810–788 לפני ספה"נ) ממלך ארם דמשק.

4. המשלחת הורכבה מארבעה מוסדות מדעיים: אוניברסיטת הארווארד בארה"ב, האוניברסיטה העברית, בית-הספר הבריטי לארכיאולוגיה בירושלים (BSAJ) והחברה (הבריטית) לחקר ארץ-ישראל (PEF).

ציור ג': תשבץ שן שנמצא בשומרון;
החלון סגור כאן טור של ג' עמורים.

ציור ד': פרט מתבליט של אשור-
בנפל: הכרע הימנית של מיטת
המלך וחלק מארוכות המיטה.

ואחד רק שבר). שבהם היתה מחוטבת דמות אותו ראש אשה. הנשקפת — בעד חציו העליון של חלל חלון — החוצה (ר' ציור ג').¹ תפוצה זו של תשבצי שן כאלה מעוררת כמה בעיות. בראש ובראשונה מה תפקידם ולמה נועדו? שנית, מהו זמנם של התשבצים האלה הנפוצים למן שומרון שבדרום-מערב דרך דמשק ועד ערבות מיסופוטאמיה (חדת וכלח) בצפון-מזרח? ועוד, מהו חוג האומנות שאליו משתייכים שרידים אלה? ולבסוף, מה פירושה של הדמות הזאת של האשה הנשקפת בעד החלון, מוטיב השכיח למדי בין כל התשבצים האלה?

עצם המונח המשמש כאן לתיאור חפצי השן האלה — תשבצים — הוא כבר מלמד על עצמו מה היא דעתם של החכמים שטיפלו במציאות האלה ובחקרן. צורתם ומידתם של השרידים, וכן העובדה, שכמה מהם היו מצופים עלה-זהב

1. J. W. & G. M. CROWFOOT, *Early Ivories of Samaria*, London, 1938, ר' pl. XIII, 2. & fig. 4 (p. 29) — בימים אלה הגיע לידי המחבר גיליון 8/4 מכרך ה' (מאי-יוני 1938) של הירחון לדברי ביקורת Bibliotheca Orientalis. בגיליון זה נדפסה ביקורת של גאלינג FELIX v. LUSCHAN, *Die Kleinfunde von Sendschirli*, Herausgabe של und Ergänzung besorgt von WALTER ANDRAE; Berlin, 1938. מן הביקורת נראה, כי גם בונג'רילי נמצאו תשבצי שן (מרהיטים), שהמבקר מייחסם למאה ה' לפני ספח"ב. הואיל והספר עצמו עדיין לא הגיע לארץ, אי-אפשר לדעת, אם דמות האשה הנשקפת בעד החלון מצויה גם בין התשבצים האלה.

מוכיחה. כי נועדו לשיבוק בתוך כלים גדולים או קטנים; וחיווק משכנע של הסברה הזאת משמש תבליט אשורי אחד מארמונו של אַשּׁוּר־בַּנְפַּל בנינוה. בתבליט זה מתואר מלך אשור סרוח על ערשו במשטה היין בסוכה עשויה שריגי גפן בגן ארמונו, והמלכה יושבת על כיסא למרגלותיו. ביניהם—שולחן, שעליו חפצים שונים, ושולחן שני דומה לו ניצב מאחורי מיטתו של המלך, משרתים מנופפים במניפות מעל ראש המלך והמלכה (כדי להניס את הזבובים ולהפיג את החום?). ואחרים מביאים להם מכל טוב. חבורת נוגנים עומדת בין העצים לשעשע את המלך ורעייתו. אך הפרט המעניין מבחינת נושא המאמר הזה הן דמויות הרהיטים שבתבליט. רגלי המיטה, הכיסא והשולחנות מחוטבים ומשובצים תשבצים. בתשבצים העליונים שברגלי המיטה אנו מוצאים את המוטיב הידוע לנו מתשבצי השן, שתוארו לעיל, דמות האשה הנשקפת מן החלון (ר' ציור ד'). אמנם, תשבץ זה שונה במקצת פרטים מן תשבצי השן של שומרון, חדת וכלת. החלון כאן כפול, האשה הנשקפת בעד כל אחד מחללי החלון הכפול נראית למן אמצע ירכיה ומעלה, וכוונת התבליט מודגשת בתמיכת השד ביד; אולם המוטיב הכללי אחד הוא.

ומוטיב זה יש לו היסטוריה ארוכה במורח הקדמון. לראשונה הוא מתגלה בקישוט של כלי-חרס מן התקופה המיקינית המאוחרת שנתגלה בקוריום שבאי קיפרוס (ר' ציור ה'). לאחר-מכן מצוי המוטיב בכך ברונזה שנמצא בקבר

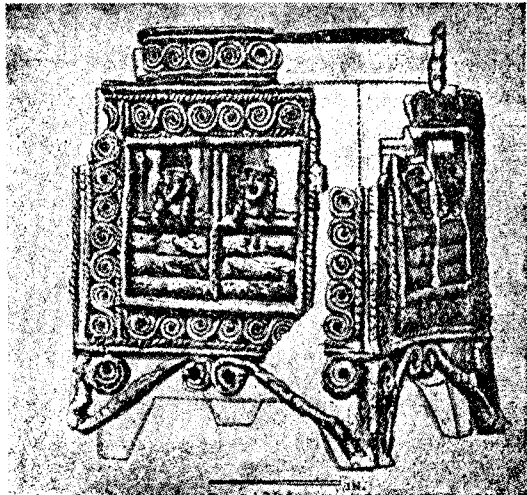

ציור ה': אגרסל קיפרי בן התקופה המיקינית המאוחרת (המאות ה"ג—ה"ב לפני ספה"נ בקירוב). על הכתף מימין לידית משוח מראה בית בן שתי קומות, שבכל אחת מהן שני חלונות, ומכל חלון נשקפת דמות אשה (מברכיה? ומעלה) במראה-מצד. הנשים שמשמאל פונות ימינה, ואלה שממין פונות שמאלה. משמאל לידית — בית בן קומה אחת, כנראה כפול חלונות, ובכל אחד מהם דמות אשה כנ"ל. הימנית—פונה שמאלה (מן השמאלית) לא נשתייר כדי קביעת פרטי הפנייה).

באַנְקוּמִי (קיפרוס) מסוף האלף השני לפני ספה"נ. כן זה היה עשוי ארבע דפנות של ברונזה. העטורות פסי עיטורים של סליל כפול ובמרכזם שני חלונות; זה ליד זה, שחלקו התחתון של כל אחד ואחד מהם סגור שלושה שלבים אופקיים ומעליהם כרכוב (או אבקוס?) דק וחלק ובחללו העליון, נסמך על הכרכוב, ראש

1. רי.—דרך-משל — לוח 40 (מול ע' 176) בספרו של C. J. GADD, The Stones of

אשה עטור תסרוקת מסולסלת וקווצותיה יורדות על כתפיה משני עברי פניה (ר' ציור ו'). לאחר מזה באה מערכת התשבצים השונים מארץ־ישראל, סוריה

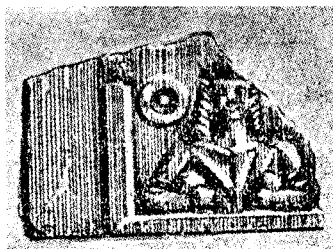

ציור ו': כן ברונוה מקבר שנתגלה באַנקוֹמי (קפירוס) מטוף התקופה המיקינית המאוחרת (המאה הי"ב לפני ספה"נ בקירוב). בכל אחת מן הדפנות, שנשתמרו, חלון כפול, שחלקו התחתון של חללו סגור בשלושה שלוש שלבים, ומחלקו העליון נשקף ראש אשה עטור תסרוקת מסולסלת וקווצותיה יורדות על כתפיה משני עברי פניה.

ומיסופוטאמיה. תשבצי השן, שאותם גילה לייארד בכלח בארמון הצפוני־המערבי, מימי אַשור־נַצְרַפַל הב' (883–859 לפני ספה"נ בקירוב) הם. תשבצי השן מחדת (ארסלאן־טאש) הובאו (לפי כתובתיהם) מארמונו של חזאל מלך ארם דמשק [800–843 (?) לפני ספה"נ בקירוב]. לדעת החופרים שייכים תשבצי השן של שומרון לימי של אחאב מלך ישראל (874–853 לפני ספה"נ בקירוב). שבנה את בית־השן בשומרון. נמצא כי כל קבוצות תשבצי השן האלה שייכות למאה ה־י לפני ספה"נ. מיסתו של אשורבנפל (668–632 לפני ספה"נ) אינה יכולה להיות מאוחרת מחצייה השני של המאה הז' לפני ספה"נ; אך אם היא באה לו בירושה יכולה היא להיות קודמת לתאריך זה זמן מסוים; מכל־מקום נוסח התשבצים שונה במידה ידועה מאלה של המאה ה־י לפני ספה"נ. דוגמה מאוחרת ביותר היא שבר תבליט אבן, שאותו ראה דִי ווגיוֹא במסעותיו בחוורן (ר' ציור ז').¹

1. הארמון תוקן והורחב בימי סרגון הב' (721–705 לפני ספה"נ).

2. מל"א כ"ב, ל"ט. — היום מסכימים כלל החכמים, כי בית השן נקרא כך על שם תשבצי השן, שהיו משובצים ברהיטים אשר פארו את תבית; ור', CROWFOOT, op. cit., pp. 1 foll.
3. קרופוט, הון בפרוטרוט בסגנונם של תשבצי השן השונים האלה (ר', CROWFOOT, QS 1938, pp. 19 foll.). מעלה בניתוחו את הסברה, כי הם שייכים לשתי אסכולות של אומנים, אך גם הוא סבור, כי שתיהן הן בנות אותו הזמן בקירוב, וההבדלים הם הבדלי שיטות והשפעות, אך לא הבדלים תאריכיים. — מבחינה זו יש להדגיש כי גם המציאות מונג'ירלי (ר' לעיל, ע' 130, הע' 1) שייכות ככל הנראה למאה חסי לפני ספה"נ (ר' [Bi Or V (1948), 3–4, p. 120 I
4. ר' M. DE VOGÜÉ, Syrie centrale III, Texte, p. 36, 5. [לפי R. HERBIG, OLZ XXX (1927), Sp. 920]

ציור ד': תבליט אבן בחוורן מן התקופה הרומאית
בו נשקפת מן החלון פרוטומי של אשה התומכת
את שתי שדיה בשתי ידיה. תסרוקתה ושתי
קווצותיה, היורדת על כתפיה, מזכירות את נוסח
תסרוקתה של האשה שבציורים א'–ד'; ר' ; ט'.

מערכת השרידים המתוארים לעיל, שבהם מתגלה המוטיב הזה של האשה הנשקפת בעד החלון, נמשכת על-פני תקופת זמן הארוכה הרבה מאלף שנה, למן המאה ה"ב לפני ספ"ג (האגרטל הקיפרו-מיקני) ועד המאות הראשונות לספ"ג (התבליט מחוורן). אולם דבר אחד מאחד את כולם, השטח הגיאוגרפי-התרבותי, שבו נמצאו, ומסורת הדגם הסגנוני, המתבטאת בהם, מבחינת התפוצה, הרי כל השטח הזה ומרבית הזמן הנדון הם שטחה וזמנה של שליטת התרבות הקיפרו-פיניקית המיוחדת במינה, תרבות-כלאים (Mischkultur) זו, שעם כל סימני ההשפעות המצריות והאשוריות הניכרים בה, נודע לה חותם מיוחד משלה מתוך השיטה והאופן, שבהם התייבה את ההשפעות האלה, הטמיעה אותן זו בזו והטביעה בהן מה-שהוא מיוחד משלה. ואילו מבחינת הדגם קשה להעלות על הדעת כי הדגם הוא אומנותי-קישוטי טהור. עצם תיאורו ושטח תפוצתו מעלים על הדעת, כי אין -האשה הנשקפת בעד החלון- מוטיב סתם, שבו בחרו האומנים מתוך תפיסה אסתטית גרידה של חזיון בן-חלוף, שהיה ידוע להם מהסתכלותם בפרטי החיים היומיומיים בסביבתם. נראים הדברים כי נושא הדגם אינו סתם אשה, הניבטת מביתה מתוך סקרנות או בטלה, אלא הנשקפת כאן היא עשורת, אלת הפוריות והאהבה, שלה חלק גדול כלי-כך בחיי המזרח הקדום.

וכבר הציע הרבניג לראות בשרידים שתוארו לעיל את המונומנטים הקדומים, המשמשים עדות לקיומו של פולחן, שמציאותו מתוארת בתעודות ספרותיות מן החוג ההלניסטי המאוחר והרומאי כפולחן מיוחד של *Ἀφροδίτη* *παράκλυτος* (Venus prospiciens – בלשונו של אונ'דיוס)¹, כלומר עשתורות הנשקפת (= מתכופפת, בעד החלון) החוצה. אחריו מילא בשעתו צ'ימ'ן והצביע על מציאות רמיזות שונות על אותו עניין גם בספרות האכדית.² לדעתו מקור הפולחן הוא אפוא בבבל; משם בא מערכה אל הפיניקים, ומהם עבר בתקופה מאוחרת אל חוגי התרבות היוונית וההלניסטית. כך כבר נזכרת בתעודות ספרותיות קדומות *קִיִּי שִׁ אֶבֶת*, כלומר האלה כלל של החלון, המתוארת בהמשך הדברים כאֶלָה שהיא מְשָׁרְתָם שִׁ אֶבֶת, כלומר, מתכופפת דרך החלון החוצה. לדעת

1. REINHART HERBIG, Aphrodite Paraklyptusa (Die Frau im Fenster), ר' OLZ XXX (1927), Sp. 917 ff. ושם מראי-מקומות מסורסים לספרות המספלת בשרידים אלה.

ובמיוחד F. POULSEN, JDAI XXVI (1911), S. 216 ff.

2. H. ZIMMERN, Die babylonische Göttin im Fenster, OLZ XXXI ר' 2.

והספרות הנזכרת שם. (1928), Sp. 1 ff.

צימרן מקורו של השם פֶּלֶל במִלָּה פֶּלֶיץ — כליל, זר, העוטר את ראשיהן של אֶשְׁתֵּר ושל קדשותיה.

בידוע שפולחן עשתורת היה קשור במעשי קדשים וקדשות במקדשי האלה, ודגם זה של האשה הנשקפת בעד החלון הוא בלא ספק המחשה של מעשי האלה וקדשותיה, הצופות לבוא מאהביהן ומתאמצות למשוך את לבם. ומומנט אירוטי זה שבסמל הפולחני־האומנותי של תשבצי־השן, אשר תוארו לעיל, הוא שעשה אותם בוודאי נאים וכשרים במיוחד לקישוט מיטות, כמסתבר מתמונת מיטתו של אשורבנפל (ר' ציור ד').¹ ודומה כי מומנט זה של משיכת לב הגבר קשור גם בכמה כתובים שבמקרא, שבהם בא הביטוי: נשקפה בעד החלון או האשנב.²

ב

ביטוי מקראי זה הוא המודיע חשיבות רבה לנושא האומנות־הפולחני, שנידון לעיל, גם לגבי המחקר הבלשני העברי.

בשני כתובים שבמקרא בא הביטוי הזה בצירוף התיבה אשנב:

א. בעד החלון נשקפה ותיבב אם סיסרא בעד האשנב;³

ב. כי בחלון בתי בעד אשנבי נשקפתי.⁴

הקבלת המלים חלון ואשנב בשני המקראות הנ"ל מלמדת כי גם אשנב מין חלון הוא, אלא שמשמעותה המדויקת של המלה אשנב כבר נעלמה אפילו מן הקדמונים.

בתרגום השבעים לא תורגמה תיבת אשנב כלל באחד הכתובים הנ"ל,⁵ ואילו בכתוב האחר היא תורגמה במלת *τοξικόν*, שפירושה: חר־יִירִיה, מקום שדרכו יורים בקשת.⁶

גם בוולגאטה הושמטה התיבה באחד המקראות, אך דווקא לא זה שבתה"ש;⁷

1. השווה: מטות שן (עמ' ו', ד'); וייתכן כי: דמשק ערש (שם ג', י"ב) אינו אלא כינוי לאותן מיטות השן, שכן אפשר שכבר היתה דמשק בימים ההם מרכז לתעשיית רהיטים משובצים (השווה תשבצי השן מחדת, שהובאו מדמשק; ר' לעיל, עמ' 129; 132), ומן הראוי לציין כי מנהג משיכת מאהבים מבעד לחלון עדיין היה רווח בגלגול זול ומנוון באסתנובל בעשור השני למאה הזאת. ברחובות מסוימים ברובע גאלאטה היו נשים ערומות ניצבות בחלונות, כדי למשוך את לב הלקוחות אל בתי הבושת שם.

2. מליב ט', ל'; מש' ז', ו'; ואולי גם שמו"ב ו', ט"ו.

3. שופ' ה', כ"ח. 4. מש' ז', ו'.

5. [השווה גם את המסופר בספר המקבים ב ג, יט: והסגורות (*κατάκλειστοι*) מן הבתולות מהן שרצו יחד לשערים ומהן לחומות ומהן שנשקפו בעד (תריסי) החלונות" (*διὰ τῶν θυρίδων*)] כי כך טבעי הוא לאשה הסגורה בבית להיות נשקפת משער וחומה ובעד החלון. ומעין זה בבראשית מט, כב: "בנות צעדה עלי שור" — כדי לראות את הקרב. נ. ה. ט.]

6. *ἀπὸ γὰρ θυρίδος ἐκ τοῦ οἴκου αὐτῆς εἰς τὰς πλατείας παρακύπτουσα*. מן החלון, מתוך ביתה היא, החוצה [אל הרחובות], היא גוחנת (מש' ו', ז'). — המלים שבסוגריים מרובעים נוספו בנוסח תה"ש. — המחבר מכיר טובה רבה לידידו הפרופ' מ. שו"ב על עזרתו הרבה בבדיקת נוסחאות תה"ש והוולגאטה ופירושו.

7. בשני הכתובים אין שינויי נוסח בין כה"י השונים של תה"ש.

8. *per fenestram respiciens ululabat mater eius* — אמו יללה בהשקפה

דרך החלון (שופ' ה', כ"ח).

ואילו בשני תורגמה בתיבת cancelli, שפירושה: שבכה, סורג, ובה מתורגמת גם המלה שבכה.¹

ת"י לשופטים גורס בפסוק הנדון: מן חֲרָפָא אֶסְתִּיכִיאת וּמְדִיקָא אִמְיָה דְּקִסְרָא מְבִינִי אַעְיָתָא; ואילו המתרגם המאוחר במשלי: מְטוּל דְּמֶן פְּנִיָא וְצָרְתָא דְּבִיתִי אֶצְקֵת וּמֶן חֲרָפִין דְּדִירָא. ומכאן כי לא הבדילו המתרגמים בין חלון ובין אשנב, שכן התיבה חרף, הבאה כתרגום המלה חלון בשופטים, משמשת לתרגום המלה אשנב במשלי, ומתרגום לשון הכתוב בשופטים ברור, כי מתרגם זה ראה באשנב חלון סגור מעשה סורג הבנוי פצימי עצים (אעיתא?).

הפשטתא מתרגמת בשני הכתובים: כסטרון (שופטים) — כסוסטרון (משלי).² דומה, כי גם המפרשים הקדמונים ביקשו לפרש את המלה בעיקר על סמך הקבלתה אל המלה חלון. וכך אומר רש"י בפשטות בפירושו לספר שופטים: אשנב. חלון; ובפירושו למשלי אינו מזכיר כלל מלה זו, מתוך שהוא מסתמך כנראה על הפירוש שכבר פירשה בספר שופטים. הרד"ק בפירושו לספר שופטים אומר: האשנב. כמו החלון וכך בעד אשנבי נשקפתי (כלומר, הוא מרמז על הזכרתה השנייה של המלה במקרא — במשלי). רלב"ג אינו מדבר על מלה זו בפירושו לספרי שופטים ומשלי. הפירוש למשלי המיוחס לראב"ע אינו מבאר את המלה אשנב עצמה, אבל על הפועל נשקפתי הוא אומר בין השאר: וטעם הנשקף להראות עצמו והמשקיף לראות אחרים; ופירוש זה מוציא מגדר האפשרות את כל התרגומים, שכאלו מרמזים על סורג או שבכה, שכן דרכם אי אפשר היה לה לעומדת בחלון לה"השקף" החוצה, כלומר להיראות לעיני העומדים בחוץ.

גם המפרשים החדשים נלאו למצוא הסבר מדויק למלה הזאת; ותורמתם היחידה היא פריכת ההצעה לבאר את המלה העברית מתוך הפועל הערבי سَبَّ = (היום) היה קריר.³ שכן קשה לקרב את שני השרשים מבחינה אטימולוגית, ונוסף על-כך קשה לראות גם את הקשר הענייני שבין שניהם. אולם נראה לו למחבר, כי אם יובאו בחשבון התיאורים הארכיאולוגיים, שנדונו לעיל (בפרק א' של המאמר הזה), יהיו הם מפתח לקביעת מובנו המדויק של המונח אשנב, וגם לבידור שורשו בלשון העברית. אמנם, הכתוב בשופטים אין בו ככל הנראה משום רמיוזת אירוטיות; אולם הכתוב שבמשלי בא בפרק המדבר באשה הזרה, הנכרייה אמריה החליקה, המצליחה למשוך אחריה פתאים חסרי לב. בייחוד מסתברת זיקת הדברים לפי נוסח תה"ש,⁴ שבו מוסב הפסוק הזה (לפי כינויי גוף שלישי שבו) אל הנכרייה, ולא כפי שניתנו הדברים להתבאר בנוסח המסורה כאילו הם דברי המטיף, הפונה בפרק הזה אל הנערים — ללמדם מוסר. אם נקרב אפוא את המלה אשנב אל התיאורים התמוניים הנ"ל, נמצא כי האשנב הוא החלון המיוחד, שחלקו התחתון סגור מעין מעקה של עמודים נושאי

1. במל"ב א', ב'; ור' להלן, פרק ג' במאמר זה.

2. בדבר פירושה של מלה זו ר' להלן. — המחבר מכיר טובה רבה לידידיו ד"ר

י. פולוצקי וד"ר פ. כהנא על עזרתם בבירור המונח הסורי ומקורו היווני.

3. International Commentary, Jud. V, 28. ר' 3.

4. ר' לעיל, ע' 183, הע' 6.

אבקוס וחלקו העליון פתוח להשקיף ולהישקף בעדו החוצה. וייתכן כי השימוש שמשתמשת הפשיטתה במונח כסוס טרונ, יש בו משום הד למסורת דומה בדבר פירושה של המלה אשנב; שכן לדעת ברוקלמאן (במלונו הסורי) מקור התיבה הסורית הוא ביוונית — *ὑστάριον*, אשר היא צורת-הקטנה מן *ὁ ὑστάριος*, ופירושו פורטיקוס. סטיו עמודים מקורה; והמעקה הסוגר את החלון בתשבצי השן של המאות ה'ט' ואילך לפני ספה"נ אינו למעשה אלא מראה-החזית של מין סטיו כזה.¹ משנחזור אל צורתו העתיקה של החלון, כפי שהיא נראית בכך הברונזה מן הקבר שבאנקומי (ר' ציור ו'), נמצא כי חלקו התחתון של החלון סגור לא מעקה עמודים אלא שלושה שלבים. האין לחשוב כי המונח אשנב אינו אלא צורה אחרת של *אשלב, בחילופי ל-ג, וזו האחרונה גזורה היא מן השורש ש'ל'ב'י — על משקל אַקְטַל, אַקְטַל; והחלון המיוחד הזה נקרא כך על שם השלבים שבהם נסגר חלקו התחתון בצורתו המקורית. מבחינה זו יש לזכור, כי שירת דבורה, שבה מצויה תיבת אשנב לראשונה היא בת המאה ה"ב, כלומר בקירוב בת זמנו של הקבר, שבו נתגלה הכן הממחיש את תמונת האשנב העתיקה.² המונח דבק בסוג זה של חלונות גם לאחר שנשתנתה צורתם המקורית, ומעקה העמודים (חזית של סטיו עמודים?) ירש את מקומה של האטימה העשויה שלבים שלבים, זה על גבי זה.

ג

מן הראוי היה עוד להתחקות על דרך בניינו של האשנב, שתואר לעיל, ומלאכתו של המעקה הסוגר את חלקו התחתון.

עיון מדויק בתמונות תשבצי-השן הנדונים לעיל בפרק א' (ובייחוד ציורים א' וב') מראה, כי המעקה נתון בחלון ללא כל אמצעי-חיבור (מסמרים או יתדות) או מחברים [אופני חיבור של חלקי-עץ (או חומר אחר ?) במסגרות] הנראים לעין, ועמודי המעקה ניצבים ללא כל בסיס על מסגרתו התחתונה של מלבן החלון. כמו-כן קשה לברר מן הציורים אם מלאכת המעקה הייתה פתוחה, כלומר הרווחים בין העמודים ריקים היו, ומביניהם נשקף חלל החדר, או שהייתה אטומה, והעמודים חוטבו בתבליט על פני לוח, שאטם את כל חללו התחתון של החלון. אמנם, ברוב המקרים מראים אמני התבליט במצרים ובאשור — דרך-משל — את הדברים הנשקפים ברקע מאחורי פתיחות בחפצים, המתוארים בקדמת התבליט, אן באמנות

1. ועדיין הדבר טעון ברירר אם אין תיבת cancelli של הוולגאטה (ר' לעיל, ע' 185) עשויה להתבאר גם היא על דרך זו, ולא — סורג או שבכה סתם.

2. [„שלב“ שבמקרא הוא לדעת רבים צורת שפעל קדומה שאולה בעברית מן האכדית. אך אפשר בכל זאת שאין אשנב אלא מבטא אחר של אותה מלה שאולה. נ. ה. ט.].

3. ר' J. BARTH, Nominalbildung, § 151 d; ולעניין הסגול (אַקְטַל) ר' דברי C. BROCKELMANN, Grundriss I, 374.

4. [ע"י מה שכתבתי על דעה זו במאמרי על בעית הספרות שבמקרא ב„כנסת“, י, 171. נ. ה. ט.].

5. אין להסיח את הדעת מן העובדה, כי בתיאור המכונות לכיורים, שעשה שלמה בבית-המקדש, מדובר על מסגרות ושלבים ועל דמויות של חיות: על המסגרות אשר בין השלבים (מל"א ו', כ"ט). ככל הנראה קרובות היו מכונות אלו בתפקידן ובצורתן לכן חזרון מאנקומי; ובכמה כנים דומים משובצות בדפנות דמויות של בני-אדם או חיות במקום דגמי האשה הנשקפת בעד החלון.

העממית מכסה לפרקים החפץ הנמצא בקדמת התיאור התמוני על מה שנמצא מאחורי גם במקרה שקצוהו של החפץ שמאחור צריך היה להיראות בפתיחות שבחפץ הקדמי.¹ נראה לו למחבר כי כאן יכולים השרידים הממשיים להיות לעזר בניסיון לברר את החומר התמונתי. בראשית שנת 1931 ערכה החברה העברית לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה חפירות במערכת קברים שנתגלתה ברמת-רחל. בין שברי האבנים, שנמצאו בחצר מערכת הקברים, היה לוח אחד, שאותו מתארים החופרים במלים אלו:

... נגלה לוח אבן (מַלְלָה) : שחיו לה 0.79 מ' אורכה, 0.55 מ' גובהה, ו-0.26 מ' רוחבה מצד אחד ו-0.17 מ' מצד שני (לוח ג'). האבן הזאת היתה מצדה האחד, ברחבה, מסותתת בוויית ישראל ומצדה השני קטומה ; משני צדדיה שבאורך היתה מקושטת בקישוטים שווים : תימורה על קנה גבוה שנמרה משני צדדיה בגולה קלועה יפה. המוטיב הזה חוזר משני צדי האבן פעמיים, והגולות משיקות, זו לזו, על האבוקוס (abacus) או פניו למעלה נראים עקבות צפחה (facette) (שטח מתואר) בעלת שלוש שורות, הנפסקת על ידי שקעוריות בצורת לב. האבן הזאת היא קטע של כותרת גדולה, שנחסר ממנה לכל הפחות כ-0.84 מ' באורך (0.84 מ' הוא המרחק היותר גדול בין הנקודות הקיצוניות של שתי הגולות). שריד הגולה ניכר יפה ואין כל ספק שמוטיב הקישוטים נשנה לכל הפחות עוד פעם אחת (שולש תימורות עם גולות).²

החופרים סברו לכתחילה, כי הלוח הזה הוא כותרת, אשר :

פארה מבוא של איזה בנין גדול, שאת שרידיו יש לחפש בקירוב המקום ; בזמן האחרון הקדיש ד"ר מ. כהן רשימה מיוחדת ללוח-אבן זה (ר' ציור ח'). ובה ביקש להסביר את מקורו הסגנוני של תבליט העמודים המחוטים בלוח, ולהוכיח כי הלוח אינו אלא חלקה העליון של איזו מחיצה דקה שסגרה על מרחב מסוים, אם בפנים בניין או מחוצה לו (בין עמודים?).³

אין המאמר הזה מטפל בניתוח הבעיות הסגנוניות והארכיטקטוניות שבהן דן כהן במאמרו הנ"ל, ועליכן אי-אפשר לבקר כאן בפרוטרוט את כל מסקנותיו ; אבל כמה מהן נוגעות במישרים בנושא המאמר, ועליהן יש לעמוד.

ברי, כי הלוח שלם רק מצדו האחד המסותת בקו מאונך, וצד זה הוא קצוהו המקורי. כן ברור, שאין הלוח חסר דבר מלמעלה ומלמטה ; אבל צדו השני, האיריגולארי, שבור הוא ללא ספק, ולכתחילה היתה מחוטבת בלוח לכל-הפחות דמות של עוד עמוד אחד או שניים, כלומר אורכו לכתחילה היה $79+34=113$ ס"מ

1. דוגמה נאה יכול לשמש פסיפס עקידת יצחק בבית-הכנסת שבבית אלפא. שם מתואר אחד הנערים, כשהוא ניצב מאחורי חמור, ואף-על-פי שרגליו של הנער היו צריכות להיראות בשטח הריק שבין רגלי החמור, אין נראה שם ולא כלום, ורק חצי גופו העליון של הנער (מעל לחמור) מתואר בפסיפס (ר' דרך-משל — אלעזר ל' סוקניק, בית-הכנסת העתיק בבית-אלפא, ירושלים, תרצ"ב, לוח י"ט).

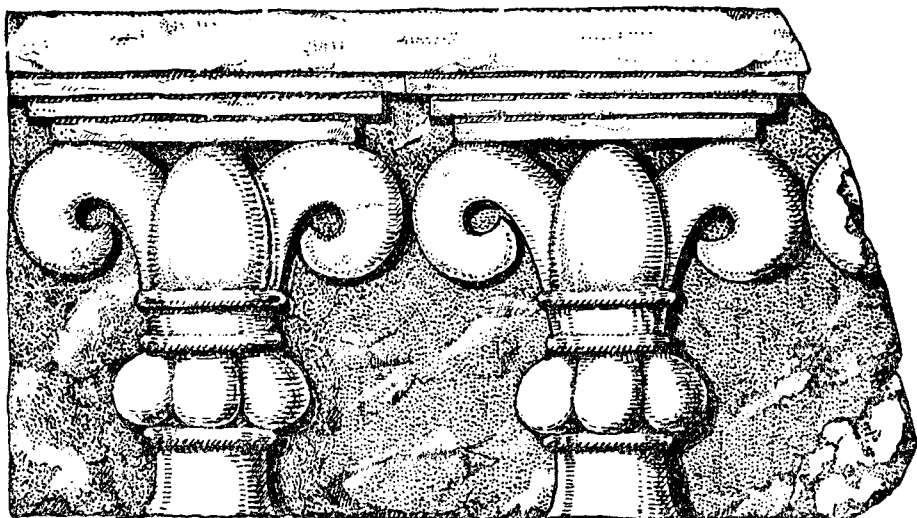
2. ר' מ' שטקליס, מערת קברים יהודים ברמת רחל, קובץ החברה העברית לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה מוקדש לזכר ד"ר א"מ מויא (ג), ירושלים, תרצ"ה, ע' 27—28 ולוח ג' ; וכן ב' מייזלר, כנ"ל, ע' 12 (תאריך החפירות).

3. ר' שטקליס, כנ"ל, ע' 29.

4. ר' מ' כהן, על כותרות-האבן מרמת רחל, ידיעות החברה העברית לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה י"ג (תש"ז), ע' 88 ואילך.

5. ר' שטקליס, כנ"ל, ע' 29.

ציור ח': לוח-אבן, שנתגלה בחפירות ברמת-רחל; העמודים המחוטבים בפני הלוח משני צדדיו ויהים עם עמודי המעקות המתוארים בתשבצי השן (ציורים א'—ג'; ט').
[ברשותה האדיבה של החברה העברית לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה]

או $79+158=237$ ס"מ. כמו כן ברור, כי הלוח הושם במקום, שבו נראו לעין שתי חזיתותיו המחוטבות. ועוד זאת, דקותו היחסית (עוביו המכסימאלי הוא 26 ס"מ) מוציאה מכלל אפשרות כי היה משמש סומך לכל מעמסה שהיא, ועל-כן לא יכול היה להיות נועד לכותרת, אלא רק למחיצה קישוטית בלבד. ככל הנראה למחבר אלה הן מסקנותיו הנכונות של כהן.¹

לעומת זאת אין נראית למחבר מסקנתו הנוותרת של כהן,² כי הלוח הוא דווקא חלקה העליון של איזו מחיצה קישוטית. גוצותם של העמודים אינה משמשת עדיין ראיה להיעדר חלקים גדולים יותר של הגזע, שכן גוצים ומחוסרי מתכונת הם גם עמודי המעקות בתשבצי השן. גם שם הם ניצבים ללא בסיס על מסגרת החלון, ואילו התרחבות הגזעים סמוך לקצהו התחתון של הלוח אינה מעלה על הדעת, כי היה להם המשך בלוח אחר. שניתן מתחת ללוח הזה (כדעתו של כהן).³ שכן לא מצינו גזעי עמודים מתרחבים בצורה כזאת.

אם ניתן עתה את דעתנו על קצותיו החלקים של הלוח משלושה עברים (מלמעלה, מלמטה ומצדו האחד) ועל היעדר סימני חיבור במעקה-העמודים המתואר בתשבצי השן, שנדונו לעיל, תעלה מאליה המסקנה, כי אין לוח האבן מרמת רחל אלא מילוא-מעקה כזה לחלון גדול מאחד הבתים, שפיארו את ח'קפת צאִת (בקרבת מקום) בימי מלכות יהודה; ולאחר חורבן המקום הוצאה האבן מן

1. מסקנות א', ג'—ד'; ר' כהן, כנ"ל, ע' 85—86.

2. מסקנה ב'; ר' כנ"ל, ע' 85.

3. ר' כנ"ל, ע' 85—86.

החורבה ושימשה שימוש־משנה, עד שנתגלגלה ובאה לחצר מערכת הקברים, שבה נתגלתה בימינו.¹

גודלו של הלוח אינו יכול לשמש מכשול על־דרך הצעת הביאור הניתן בזה. אורכו של הלוח כבר נזכר לעיל, וגובהו הוא 53 ס"מ; כלומר, החלון שבו שימש הלוח מעקה אוטם, צריך היה להיות גבוה 1' 10" — מ' בקירוב, ורחב 1.13 מ' או 1.58 מ' בקירוב. מציאות חלון כפול כזה בבניין פאר מתקבלת יפה על הדעת, ואין המידות נראות חסרות מתכונת.

היעדר כל מתקנים שימשו לחיבור הלוח אל שום מסגרת² מראה, כי נעשה שילוב לוח המילוא הזה לתוך מסגרתו רק מתוך תיאום אפוף בלבד, ללא כל אמצעי עזר לחיזוקו במקומו. מכאן שלאחר זמן, עם התרווחות (weathering) חומר המסגרת או הלוח עצמו, היה המילוא עלול להיעקר וליפול ממקומו עקב לחץ או דחיפה מסוימים.

ייתכן כי השערה זו פותחת פתח להבנת כתוב אחד במקרא, שהיה קשה במידת־מה. על אחוזה מלך ישראל מסופר, כי מת לאחר מחלה שבאה עליו עקב נפלו בעד השבכה בעלייתו³ אשר בשמרון.⁴ הפירוש המקובל הוא כי חלון העלייה בארמונו של אחוזה היה סגור סורג של שבכה, והמלך נפל אם דרך הרווחים שבין חלקי הסורג או בהישבר פצים או פצימים אחדים של הסורג; וכך הבינו כל המפרשים את תיבת בעד בפסוק זה: בִּין, דרך או כיוֹב.

אולם לא נמצאו באומנות הזמן חלונות מכוסים שבכות = רשתות כאלה; ואפילו היו סורגים כאלה נמצאו, קשה לחשוב, כי היו פצימיהם מרוחקים זה מזה עד כדי כך, שבן־אדם יוכל לנפול דרך הרווחים שביניהם, או שהיו פריכים עד־כדי־כך, שיישברו בעקבות לחץ קל במקרה. תחת זאת, אם נניח כי כוונת התיבה ש ב כ ה היא למעקה האטום הסוגר את חלקו התחתון של האשנב, יקל להבין, כי עם התרווחותם של המסגרת וחומר המילוא, והתרופפות המגע האפוף שבין שניהם, יהיה המעקה — השבכה — עלול להיעקר ממקומו ולנפול, וכל הנשען עליו גם באקראי תמוסנה רגליו ויפול גם הוא החוצה; ואילו מלת בעד בפסוק זה יהיה פירושה לא — דֶּרֶךְ, אֶלָּא — אַחֵר.⁵

ולא דבר ריק הוא, כי הוולגאטה והפשיטתא מתרגמות את המלה ש ב כ ה בפסוק זה באותה מלה עצמה, המשמשת בהן לתרגום המונח אשנב, דהיינו cancelli ו־כסוסטרון, כסידרן. רק תה"ש משתמש כאן בתיבת *δακτυλόν* (= מעשה רשת), ובידוע שהוולגאטה ניתרגמה ברוח הפרשנות, שנחל הירונימוס מרבותיה היהודיים. גם הפשיטתא שייכת לחוג הגיאוגראפיה־התרבותי של ארץ־ישראל וסוריה, בשעה שתרגום השבעים מקורו בעיקר בחוגי התרבות היהודית־ההלניסטית

1. על שימושה המשני של האבן ר' ש ט ק ל י ס, כנ"ל, ע' 29.

2. הרי גם לדעת כהן אין הלוח אלא אבר מאברי מחיצה שהיתה נתונה במסגרת מסוימת של מבנה כבד יותר.

3. מל"ב א', ב'.

4. כמו — דרך־משל — בכתובים: 'ויסגר דלתות העליה בעדו (שופ' ג', כ"ג); או: ובאת וסגרת הדלת בעדך ובעד־בניך (מל"ב ד', ד'); וכמוהם רבים.

המצרית. ייתכן כי בימים ההם עדיין היתה רווחת בין יהודי ארץ-ישראל מסורת חייה בע"פ על מובנם של אשנב ושכבה, שהדיה נשמעים בתרגומים הנ"ל. מהו מקורו האטימולוגי של המונח שכבה קשה לברר לפי שעה. יוכל היות, כי מקורו בזמנים קדומים, שעה שעדיין היו החלונות סגורים שבכות מעשה-רשת¹; והמונח נשתמר, וחל על מיני מילואים אחרים, גם כאשר פסקה ההצדקה האטימולוגית למלה עצמה, ממש כמו שאירע במונח אשנב, אשר נתפרש לעיל כחלון סגור בחציו התחתון, שעבר על כל חלון ממין זה, גם כאשר פסקה האטימה מלהיות עשויה שלבים שלבים. וייתכן כי יש יסוד ושורש אחרים למונח זה, ואלה עודם טעונים בירור ממצה בהודמנות אחרת, ובייחוד מבחינת קשריהם לשבכות האחרות הנזכרות במקרא בזיקה אל תיאורי העמודים במקדש שלמה.² מעתה הווה אומר כי אשנב, הוא חלון שחציו התחתון אטום, ושכבה היא האטימה הסוגרת את חציו זה של האשנב.

נספח

לאחר שהשלמתי את המאמר מצאתי, כי תשבצי שן מן הדגם הנדון בזה נחשפו גם בחפירות דור שר'ין (ח'ורסאבאד) בשתי העונות 1932/33 ו-1933/34 (ר' ציור ט').³

ציור ט': תשבץ שן שנמצא בח'ורסאבאד; הוא דומה ביותר לזה של כלח.

1. השווה — דרך-משל — מילוא-השבכה, מעשה-רשת, שמצא פרנקפורט באשננה (תל אַקמר); ר' H. FRANKFORT, OIC No. 17, Chicago, 1934, p. 14, fig. 9.
2. מל"א ו', י"ו ואילך.
3. אף-על-פי שהחופרים סבורים כי התשבצים היו חלקי תיבות או נרתיקים [ר' H. FRANKFORT, OIC No. 17, p. 88 & fig 78; OIC No. 19, p. 99 & fig. 97. הוא ציור ט' כאן]. אין כל ראייה מכרעת לכך; ונראה שגם הם היו תשבצי-שן במיטות (8). התשבצים נמצאו במערכת המרחבים שבבניין מקדש נבו במקום, והם שייכים לימיו של סנחריב מלך אשור (703—681 לפני ספח"ג).

פירורים לאפר שרופים

א. מרת בני

ביב נב א: דביתהו דרבה בר בר חנה כי קא שכבה אמרה הני כיפי דמרתא ובני ברתא (א) אתא לקמיה דרב א"ל אי מהימנא לך עשה כפירושה וכו' ואיכא דאמרי הכי א"ל אי אמידא לך עשה וכו'. רשב"ם מפרש: דמרתא, שם אחיו של ר' חייא וכו'. ובני ברתא, של מרתא ושל בני בתו.

אבל בכ"ז ה': דמרת' בני (והוגה: ובני) ברת, וב"ש"ט"ה (שבשמ"ק שם) בשם נוסח הרי"ף: דמרתא בני ברת, א"פ: דמרתא דבני ברת, ה"ג ד"ו: דמרתא דבני (ה"ג ד"ב: לבני) ברת, ה"ג כ"י פריז 1402: דמאריז בני ברת. ולהלן בדברי רב, בכ"ז ה', ה"ג ורי"ף שב"ש"ט"ה (ברי"ף שבדפוסים משובש) ורמ"ה: אי מהימנא לך דביתך — אי אמידא לך ברתך. אם כן אין ספק, שאין כאן אלא שם אחד, שם בתו של רבה בר בר חנה והיא — מרת בני (— זבני, — דבני, מאריזבני).

ובכל כ"י ודפו' פיו' ודו': ברת, ז"א בתי, וכיו"ב למשל כתובות קט ב: דיקלא לברת, ורגיל במנדעית.

והפירוש הנכון נמצא ב"ש"ט"ה שבשמ"ק, אלא שנשתבש קצת ולא הובן כהוגן; שאחרי שהביא נוסח הרי"ף (דמרתא בני ברת — אי מהימנא לך דביתך — אי אמידא לך ברתך), הוא מפרש: ופיו' וכו' ואמרה אשתו של רבה בר בר חנה שהיא [של] מרתה ששמה מרתא בני, ודוחה את הנוסח שלנו ופיו' הרשב"ם. ונוסח זה ופירושו יוצא מפורש מירוש' ב"ק פ"ט, ז ע"א: איתת דרבי בא בר חנה מי דמכא אמרה אהן קידושא (קדשא"י) דברתי והוא אמר לית הוא אלא ידידי אתא עובדא קומי רב וכו'.

לפי זה לא היה ספק בעגילים (קדשא, כיפי") אלו אלא אם הם שלו או של בתו.

היסוד "מרת" היה רגיל בשמות פרסיים (פהלויים) בשמות מורכבים: מרת, mart בפהל', mard בפרסית חדשה (יוסטי, Namenbuch, 195—196), ושם דומה לשלנו היה שם בתו של יודגרד השלישי, Mardāwend (יוסטי 194a).

ב. פְּרֹאָ (פרוה), "פרעה"

למשנת יומא פ"ג מ"ו: הביאוהו לבית הפרוה וכו', אמרו ביומא לה א: מאי פרוה אמר רב יוסף פרוה אמגושא; חולין סב ב: פרוא אסיר וסימנך פרוא (כ"י: פרוא, פרוה) אמגושא.

(1) עיטור ח"א, ד"ו מח סע"ב: קדשה; קדשא, "עגיל", ירוש' שבת פ"ה ו ע"ב.

צורת השם פרוא, פרוה, רגילה במנדעית כשמו של פרעה המלך. סידרא I, 381, 18, 20: פארוה מאלכא; שם 382, 2: פארוא, ושם שו' 4, 5, 7—9 בכ"י: פארוה.

בבבל אמרו וכתבו אפוא „פרוה“ במקום „פרעה“.
והנה כבר אמרו במו"ק יח א בשם רב: פרעה שהיה בימי משה אמגושי היה שנאמר הנה יוצא המימה וגו' (תרי"א שמות ז טו).
ומכיון ש„לשכת הפרוה“ — על גגה היה בית הטבילה לכהן גדול ביוה"כ (מדות פ"ה מ"ג), והיא „בית הפרוה“ שביומא, — מכאן אמר רב יוסף שבית פרוה הוא בית פרעה האמגושי (הנה יוצא המימה!) ועל שמו נקרא.¹
אלא שכפשוטה של משנת מדות השם „לשכת הפרוה“, בא בוודאי על שם „עורות קדשים“, שהיו מולחים שם (מדות שם), פָּרוֹה, „עור“.²

ג. ביקתא

1. ביקתא. בביתי ולא בביקתי (כתובות נד א וקג ב, אוה"ג 146—147) „בית קטן“, ודרשוה באטימולוגיה עממית (שבת עז ב): ביתא בא ואיתיב, ביקתא בי עקתא, „בית צר“. מכאן במובן מושאל: בני ביקתא (מנחות כד ב), בת ביקתא (יבמות פד א), „בני בית“, „בני משפחה“, „בני שכינות“.
כל מדרשי המילונים מן הצד הפילולוגי (היווני והפרסי) רחוקים (ואף דברי קהוט נדחו ע"י ב' גיגר).

במובנה הראשי נמצאת המלה גם במנדעית כמו בתלמוד. ס"ר I 387, 2—3 מלמטה: יאתירא מיסכינא האווא ומיסכינא יאתירא האווא, באתיא ביקיאתא האוין וביקיאתא באתיא האוין. נלדקה, בדקדוק מנדעי, 17, שגה והגיה „ביריאתא“, ואף לידוברסקי טעה בתרגום של גינזא, 415 ותירגם Ebenen (—בקעתא).

2. בריאתא, במובן „רחוב“, „חוץ“, רגילה הרבה במנדעית.
בתלמוד בבב"ב מ ע"ב בלבד: דלא אמר להו (ע"י ד"ס) תיתבו בשוקא ובריתא, ר"ח (תה"ג אסף, מק"נ, 220): בשוקי ובריתא.
במנדעית: ביריא, ר' ביריאתא. קולאסטא 56, 18: בביריא עליצא לא תאסגון („ברחוב צר אל תלכו“). ורגיל הרבה אצל „שוקיא“. ס"ר I, 224, 21: כול מינדעס דמאיתיוחן מן שוקיא ובריתא; מורגן, Textes Mandaites 262a: מיכנש כנישיא שוקיא ובריתא (—199 שו' אחרונה); שם 199, 5—6: שוקיא כנישיא וכו' ובית ביריאתא וכו' (—262b 14—15); שם 263a 13—14: ובלמיליה יאתביא שוקיא ובלמיליה נאטריא ביריאתא; 264a 16: ומן שוקיא ומן ביריאתא; שם 260b שו' אחרונה: ושוקיא ובריתא ומאהווא ורוסתאקיא. לידוברסקי, Florilegium 358, שו' 102—103: קריא דשוקיא ושיקופתא רבתיא דבניא בריאתא, שתירגמו לידוב' שם בטעות unter den Lebewesen.³

1. לענין תה"ג ביומא, ע"י אוה"ג שם ורש"י.

2. [ע"י גם הערתי, מלון בן יהודה, ערך פרוה עמ' 5143, נ. ה. ט.].

3. לענין „ביריאתא“, Mand. Liturgien עמ' 68, 7—8 כתבתי במקום אחר.

בסורית: בריתא בר בהלול, 430: בריתא ה' שבילא איך הי דבכלהין בריתא נאמרון (פשיטתא, עמוס ה' ט"ו, ועי' ZDMG 25, 673).
אכדית (bi-ri-e-ti) birēti ר' מן bētu (דליטצש, H W B 185^b), "Gassen".

ד. אתרח (אתרה)

פועל זה רגיל בבבלי, ופירושו „התאחר“, „המתין“, ברור; אבל בשורשו של פועל זה נשתבשו בעלי הלשון.

בבבלי: איתרח לי תלתין יומין (מו"ק כח א), תמ"תן לי וכו'; ליתרחו ליה עד דאיבלע ביה דמא (שבת קלד סע"א); אי איתרחיתו ליה עד לאורתא (שם קלו א); תרחיה גביה עד דבנייה לבית המקדש (גיטין סח ב); אתרח פורתא הדר אתא (קידוש' לא ב; בדפו': ארתח, והוגה; כ"י מ: אייתר הא, וצ"ל: אייתרהא); אמר לה מתרחנא מרתח (וליתא „מרתח" בדפ' פיזרו, כ"י מ' וע"י ואה"ת) אמרה ליה נפישין טובא (ע"ז יח סע"א); הך דנקבה אייתרה ארבעין יומין (נדה ל ע"ב; ד"ו: ארתח); דא"כ מייתרא (כ"י מ: מיתרח, ר"ג: מיתרא) סיהרא תלתא יומי, השתא נמי קא מייתרא (כ"י מ: מיתרח קמיתרח) תרי יומי (ערכין ט ע"א); אמרי מאן נתרח (כ"י ה' ור' ושמי"ק: תרח) ניתרח שמואל (בי"ק פ רע"ב).

בערוך ערך תרה כולם בה': ליתרהו ליה, איתרה לי, מאן נתרה — ונתרה, קא מתרהנא, תרהיה גביה, קא מיתרהא סיהרא.

ועיקרו: רהא, בסורית רהא — „נטר ומסכא" (שומר ומצפה), בר בהלול 1876. מכאן בא אתפעל: איתרה, איתרח, ואפילו: תרחיה (תרהיה), והעיקר בה' ולא ח', שהושפע בהשפעת „טרח". ות' אינה שורשית אלא התפתחה מתוך ת' של אתפעל.

ה ש כ ב ה

מלת השכבה במשמע של מעשה בזיקה לנפטר בתורת מונח שימושי אינה מצויה במפורש בספרות התלמודית אלא פעם אחת (ואף זו בדמות ארמית), והיא זו שקרינו בכתובות ק"ג ב': ההוא יומא דא שכבתייה דרבי נפקאבת קלא ואמרה: כל דהוה בא שכבתייה דרבי מזומן הוא לחיי העולם הבא.

הביאור הרווח תופס מלת אשכבתא במשמע: קבורה. ברם ההיקש למסורת המקבילה שבירושלמי כלאים פ"ט, ל"ב ע"ב; כתובות פ"ב ל"ב ע"א וקהלת רבה ז', כ"ו, מטה את הדעת לפרשה לכאורה במשמע הספד, שכך קרינו שם: יצתה בת קול ואמרה להן: כל מי שלא נתעצל בהספדו של רביהא מבושר לחיי העולם הבא. ו הצעת פירוש זו בבבלי מסתייעת היא על ידי האזהרות הרבות המצויות במסורת חכמים על מצוות ההספד וההשתתפות בהספד על חכם שמת. אלא שעיקר בירורה ומיצויה של הסוגיא הנידונית, דומה שעשויים לעלות מן המקורות שלהלן.

בתשובה לרב נטרונאי² אנו קורין: נשיא שמת וכן שונאי חכמים,³ אם נפטר בניסן או באייר מספדין אותו בשיבה של אלול ובישיבה של אדר, ושם ההספד השני אשכבתא כדאמ' באשכבתיה דרבי ושוב אין רשות להספידו. וגאון אחר כתב: אכל חכם ואלוף וגאון מכניסין אותו לבית המדרש במקום שהיה דורש וסופדין אותו תלמידים וקהל ישראל... ולתכלית שנים עשר חודש משכיבים אותו ומבקרין אותו.⁵

למדנו תחילה שימושו של שם השכבה, משכיבים, לימיהם של גאונים במשמע: הספד. אלא שבלשונם נתייחד השם, כדרך שאנו למדים מן התשובות המועתקות, להספד שלאחר זמן, שלא עם קבורת המת.

עדות כיוצא בזה חוזרת אף אצל תלמידו של ר' יחיאל מפריש בפירוש למו"ק (הוצאת מכון הרי פישעל) עמ' נח: כך היה דרכם (בימי תנאים) כי אחר ז' או אחר ל' שעברו אחר קבורת המת היו מתאספים כל קרובי המת ואוהביו ובאים על קברו ואומרים שם קינות ומספדים ודרשות לכבודו, ועדיין עושין כן

1. ודאי אין ללמוד מכאן בהכרח, לפי שמסורות נפרדות לפנינו.

2. תשובות גאונים שערי צדק, כ' ב' סי' י"ב; תורת האדם לרמב"ן ענין ההספד ד' ויגייצאה כ"ו ע"ב; ר"י אבן גיא, הלכות אבל (ח"ב ס"ט ע"א), וראה אוצר הגאונים למשקין, התשובות עמ' 48.

3. = חכמים, לשון נקי.

4. רמב"ן שם לחלן כח' ב' — כ"ט א; טור יו"ד סי' שמ"ד (וכאן הדברים מיוחסים לרב האי).

5. על קברו, ודומה הלשון לזה שבשמחות ס"ח ה"א: יוצאין לבית הקברות וסוקדין

על המתים וכו'.

בכמה מקומות וקורין לה השכבה ומוציאין על זה האבלים יציאות הרבה וכו'. מעתה עלינו לחזור לתלמודנו ולעיין. שמא אף כאן אין אשכבתא אלא הספד שלאחר זמן. ולא ביום קבורתו של רבי. 1 שכן היא לשונה של הסוגיא: הושיבו ישיבה לאחר שלשים יום (מצוותו של רבי בברייתא)... תלתי יומין ספדין ביממא ובליילא. מכאן ואילך ספדין ביממא וגרסין בליילא. או ספדין בליילא וגרסין ביממא 2 עד דספדי תריסר ירחי שתא. ההוא יומא דאשכבתיה דרבי... ההוא כובס כל יומא הוה אתי קמיה. ההוא יומא לא אתא. כיוון דשמע הכי סליק לאיגרא ונפל לארעא ומית...

הגירסא שלפנינו: כל יומא הוה אתי קמיה. אינה נותנת להתפרש אלא שאין. ההוא יומא, המוקבל ל. כל יומא, אלא יום מיתתו של רבי. בניגוד לשאר ימים שקדמו לו, והם בחייו של רבי. ובעל כורחנו „אשכבתא“ משמעו הספד שעם הקבורה (או הקבורה עצמה). ברם, נוסח זה נראה קשה מחוכו, שהרי לא נתפרש. אימתי נהג הכובס לבוא לפני רבי? כלום נניח, שדרכו היה לשמש את רבי כל ימיו ממש? או שמא נתכוונה המסורת לימי חוליו של רבי, שבא לבקרו ולדע שלומו מהו? 3 והנה כיי מינכן מנסח: כל יומא הוה אתי. ואין כאן המלה: קמיה. לגירסה זו, שנראית עיקרית, מצווים אנו לפרש „כל יומא“ בויקה להספדים, שספדו את רבי כל שנים עשר חודש מלאחר מיתתו, שהתלמוד מדבר בהם תחילה. „יומא דאשכבתיה דרבי“ מוקבל אפוא לימי ההספד של שאר כל ימות השנה, ו„אשכבתא“ הריהו כאן ההספד של תכלית שנים עשר חודש“ כאצל הגאונים המוזכרים, שאחרון היה, ומסתבר אף גדול היה מהרבים שקדמו לו.

פירוש זה נעשה ודאי מגירסתו של בעל „מדרש הגדול“ לבראשית: 4 „בי אשכבתיה דרבי נפקא בת קלא ואמרה: כל דהוה בי אשכבתא דרבי מזמן לחיי העולם הבא. ההוא כובס דכולא שתא הוה. ההוא יומא לא הוה וכו'. ברור אפוא, שכיוון התלמוד לשנים עשר חדשי השנה, שהיו מספידים בו את רבי כל יום מלאחר מיתתו, במנוגד להספד שבסופה, והיא „אשכבתא“ 5. אלא שמכל מקום עלינו להביא ראיה, שרווח הנוהג בימיהם של תנאים ואמוראים בארץ ישראל להיות מספידים את הנפטרים ימים רבים, לאחר מיתתם. 6 דבר זה שנוי במשנה, מ״ק פ״א, מ״ו: לא יעורר אדם על מתו ולא

1. כבר קרינו בתשובת הראשונה לגאון „כדאמרינן באשכבתיה דרבי“, לומר לך כך פירשו קדמונים אף בתלמוד: הספדו של רבי. אלא שפסקה זו אינה ב„שערי צדק“, וייתכן אפוא, שהראשונים חוסיפוה מדרתם.

2. המאירי לכתובות ע' 478 מעתיק: מכאן ואילך ספדין ביממא וגרסין בליילא עד דספדי תריסר ירחי שתא. ושם גירסא זו (השומט „או ספדין בליילא וגרסי ביממא“) עיקר.

3. כפירושו של רבי יהודה בר נתן (מהדורת מורי סרוף, אפסטיין עמ' 148).

4. מהדורת שכטר עמ' 760; מהדורת מרגליות עמ' תתע"ג. וכן היא הגירסא ב„ספר המעשיות“ גסטר עמ' 181.

5. ולפי שהיה הספד זה האחרון והחותם גדול ביותר, וההשתתפות בו שכרה מרובה, לפיכך נתאבד הכובס הלה.

6. המדובר בהספד שבא בהפסקי-זמן מרובה מלאחר המיתה, ולא בזה שמושך ימים הרבה מציפות כגון זה שאצל רבי.

יספידנו קודם-לרגל שלשים יום". ההלכה בגופה מעידה על עצמה, שלא נתכוונה אלא להספד שלאחר מיתה ימים הרבה. שהרי לא שמענו של יום ערב כל מועד יהו אסורים בהספדו של מת שנפטר אותה שעה. אלא שכך מפרש, בידוע, הירושלמי חדא דתאמר בישן, אבל בחדש מותר. איזהו חדש ואיזהו ישן? חדש בתוך שלשים יום, ישן לאחר שלשים יום.

בכס, אף מן המסורת שלהלן בבבלי מוכח פירושה זה של משנתנו, שכך אנו קורין (מו"ק ח' א'): אמר רב כהנא [ואמר לה] 1 אמר רב יהודה אמר רב: מעשה באחד, שכינס מעות לעלות לרגל. בא ספדן ועמד על פתח ביתו ונטלתן אשתו ונתנתן לו, ונמנע ולא עלה. באותה שעה אמרו: לא יעורר אדם על מתו ולא יספידנו קודם לרגל שלשים יום. לא הוזכרה במסורת מיתתו של אחד מבני משפחתו של אותו איש, וכל עצמה אינה יכולה לכוון אלא להספד שלא היה צפוי והכוף ומחויב, אלא נגרם מעיקרו על ידי הופעתו של אותו ספדן (בעל-המקצוע, שנתכוון ליטול מעותיו). ברור, שאנו עסוקין בהספד שלאחר זמן, משנשתקעה פטירתו של המת. ואכן כך מתפרשת משנתנו על ידי כמה מן הראשונים. 2

זכר ל"השכבה" במשמע הספד מצינו אף במשנה לנוסחאות אחדות. שנינו בכלים פ"א מ"ז: עיירות המוקפות חומה מקודשות ממנה (משאר כל א"י) שמשלחין מתוכן את המצורעין ומסבבין לתוכן 3 מת עד שירצו; יצא אין מחזירין אותו. הלכה זו מועתקת אצל הרמב"ם, משנה תורה הלכות בית הבחירה פ"ו ה"ג בלשון שלהלן: עיירות המוקפות חומה מקודשות משאר הארץ שמשלחים משם את המצורעים ואין קוברים בתוכן מת עד שירצו שבעה טובי העיר או כל אנשי העיר. ואם יצא המת חוץ לעיר אין מחזירין אותו לתוכה אע"פ שרצו כולן להחזירו. 4

מחזור הדבר, שאין ליישב את דברי הרמב"ם לפי גירסתנו במשנה, שאין „מסבבין" אלא מעבירין את המת ברחובות העיר על מנת להספידו, ואין „עד שירצו" עניין לאנשי העיר וטוביהם, אלא לקרוביהם של המתים. ומסתבר לכאורה, שאין לקיים את מסורת הרמב"ם אלא מעין דבריו של בעל „כסף משנה": „לשון המשנה שם: ומשכיבין לתוכן מת עד שירצו... ופירש שם רבינו: עד שירצו אנשי המדינה בכלל או טובי העיר, שאם רצו לקבורו במקום מהמדינה יוכלו לקבורו... נראה שהוא מפרש דמשכיבין לתוכן מת היינו שמניחין אותו במשכבו ואין קוברים אותו בעיר עד שירצו בני המדינה. ובהשגות א"א: לא שמעתי כאן לא רצון טובי העיר וכו', נראה שהוא גורס: ומסבבין לתוכן מת וכו'". 5

הרי שגרס כן ר"י קארו במשנתו: ואין משכיבין; קרוב אפוא להניח כדבריו של הלה, שאף הרמב"ם ניסח כן, גירסא שמצויה אף בדפוס נאפולי. 6

אלא שהרמב"ם פירש משכיבין=מניחים, עד שיתרצו אנשי העיר לקבורו, שבהסכמת

1. כך הגירסא העיקרית.

2. המיוחס לרש"י; תלמידו של ר' יחיאל מפריש, שדבריו המועתקים לעיל באים לפרש את ההלכה שבמשנה: לא יעורר אדם על מתו ולא יספידנו וכו'; המאירי למו"ק ע' מ"א; חידושי הר"ן למו"ק ע' י"א. 3. לתוכן = בתוכן.

4. וקרב לכך לשונו בפירושו למשנה (מהדורת דירנבורג עמ' 48).

5. ראה תו"ט ומלאכת שלמה. סמך לגירסתנו „ומסבבין" מצוי בקהלת י"ב ה'; וסבבו בשוק הסופדים.

6. לעדותו של מורי פרופ' אפשטיין.

הציבור מותר לקבור את המת אף בתחומה של העיר. ברם פירוש זה דחוק הוא. 1
מסתבר אפוא, שעיקר משמעו של השם, למסורת הנוסח האמור, אף הוא אינו אלא:
מספידים, בדומה ל„מסבין“ שבגירסתנו. אלא שבמקום זה עניינו הספד כל
שהוא, לרבות זה שעם הקבורה. 2 דבר שבו עסוקה משנתנו בהלכה הנידונית.

•

שמא ייתכן לפרש על יסוד כל שנתברר לעיל אף אותה כתובת יוונית מבית
שערים, שפרסם פרופ' שוובה ב„ידיעות החברה העברית לחקירת א"י ועתיקותיה“
תש"ב, חוברת א' עמ' 22 *Πρὸς Σουμωῆλος συστέλλον (τος) και οὐδα κοιμῶντος* מסתבר לראות בפעלים *συστέλλειν, κοιμῶν* כינויים של רב שמואל ויהודה,
לומר שמות שמציינים את מלאכתם־קבע, וכדרך שמפרש שוובה, אלא
שמשמעם של פעלים אלו בגופם אינו מחוור ביותר, ואותו חכם הרבה לישא
וליתן בבירורו. שוובה מקשר בפועל הראשון את הפיסקה שבמעשה השליחים
ה'—ו' המדברת בפעולת — *συστέλλειν* כמעשה של טיפול במת קודם
הוצאתו מביתו לקבורה, ומעתיק את ההצעות החלוקות שאצל הפרשנים הנוצרים.
שמהם תופסים את המלה הנידונית במשמע: כסות, עטוף, ומהם־במשמע: לקוח,
אסוף. והרי הוא נוטה לדעה האחרונה ובא לפרש אף את הפועל שבכתובתנו
מעין הוראה זו. לדעתו משוקע כאן הפועל: עמץ, אמץ, המצוי במקורות של
תנאים בויקת למת, והוא סובר שר' שמואל דילן שימש מאמץ (מכוון, מאסף) איברי
גופם של הנפטרים כדת וכוונה, בתורת בעל־מלאכה. ברם לא מצינו במפורש
עמץ בויקה לשאר כל איברי גופו של מת אלא לעיניו, ואף אין ידיים להניח
שימושה של מלה במשמעות נרחבת זו (אלא שאין כאן מקום לדון בעניין
לפרטיו). לפיכך דומה אני, שראוי להעדיף את ההצעה הראשונה ולראות בו
בר' יהודה עוטף את המת בתכריכין או: כורך (ראה ירושלמי תרומות פ"ח
מ"ו ע"ב: יכרך המת בסדינו). ואפשר ש„כורך“ זה אינו מכרך את המת בלבד אלא
אף עושה תכריכין, וצ"ע. ברם, אף השם *κοιμῶν* שבכתובת לא נתחוויר עניינו
משלם. שוובה מציע לפרשו: מניח את המת כהלכתו בקבר, הנחה שמשמעה
פעולה מיוחדת. אלא שאין לנו סמוכין גמורים למציאותו של מונח שימושי כעין
זה במקורותינו. המשנה בנויר פ"ט מ"ג: המוצא מת בתחילה מושכב כדרכו. אין
היא מתכוונת אלא למצב־גופו הנורמלי של מת בקבר. והוא הדין שאין להסיק
על פעולה מקצועית כנ"ל מן הירושלמי שם — איזהו מושכב כדרכו? רגליו
מפושטות וידיהו על לבו, קשה אפוא להניח, שיהודה נקרא על שם מלאכתו —
המניח מת בקברו כהלכה, אלא שאין נמנע להניח מציאותו של שם: משכב,
במשמע: קובר, שהרי „משכב“ בהוראת קבר מצוי באותה תקופה בכתובות של

1. „עד שירצו לשון סתם אינו יכול לחול אלא על הקרובים והמתעסקין עם המת, ולא
על טובי העיר או על כלל הציבור, שלא חווכרו כלל, וכהשגת הראב"ד. ואף „משכבין“ רחוק לפרשו
מניחין סתם, ובוודאי מונח שימושי לפנינו. ועוד, שמכמה מקורות של תנאים מוכה, שנפגעו מלקבור
מתים בתחומי כל עיר ועיר, אף שאין מוקפות חומה (ב"ב פ"ב, מ"ט; תוספתא שם פ"א, ה"א;
ירושלמי נויר פ"ט, ע"ז; שמחות פ"ד), אמנם אין כאן איסור שמפני הטופאה אלא מפני היישוב.
2. מסתבר, שבראשונה חל השם השכבה על ההספדים כולם, עד שלא נתייחד על החספד
שלאחר זמן ושלאחר י"ב חודש.

יהודים בין בארץ ובין בחו"ל (והוא הדין בכתובות נבטיות), ואע"פ שלא מצינו ראייה למשכיב והשכבה.

ברם, שמא אף כאן $\kappa\omicron\iota\mu\tilde{\omega}\nu$ = משכיב, אין פירושו אלא: ספדן? שהרי מצינו ספדנים בעלי מקצוע בא"י בימיהם של תנאים ואמוראים (ראה אף המעשה בספדן, שהועתק בפנים ממסכת מו"ק ח, א).¹

---

1. והרי אין השם היווני אלא העתק מן המלה השימושית העברית (לפי שביוונית לא מצינוהו במשמע הזה), דבר שאינו מתמיה אצל יהודי מא"י הכותב יוונית.

מלים שנוצרו מתוך דרשות חז"ל *

בהרבה דרשות חז"ל מבוססת הדרשה על כך, שהדורש מבטא לצורך הדרשה מלה מקראית באופן שונה מכפי שהיא מנוקדת, או כגון בחילוף אות באות או בחילוף מצב האותיות או בנוטריקון — ועוד דרכים שונות בזה לבעלי הדרשות. על ידי שינויים אלה נוצרו לפעמים מלים, שהן נכונות לפי חוקי הלשון, אבל למעשה אינן נמצאות באוצר הלשון המבוסס על הספרות שיש לנו. יש מהן מלים, שבעלי הלשון אספו אותן למילונים שחיברו, אבל כיוון שמצויות הרבה דרשות, שבעלי המילונים לא עמדו על כוונתן, לפיכך נעלמו מהן המלים החדשות היוצאות מתוך אותן הדרשות.

למטה מובאות כשלושים מלים כאלה, שרשמתי לי אגב עיוני בספרות התלמודית והמדרשית. אספתי לרשימה גם כמה מלים שנזכרות רק אצל אחד או שניים מבעלי המילונים — לשם יתר ביאור והרחבה.

אֶנְי, צַעַר וְאַבְל, מִהַפְעֵל אָנָה (וְאָנָה הַדִּיגִים, יֵשׁ יֵט, ח).

פסחים לו, א: יכול יוצא אדם ידי חובתו במעשר שני בירושלים ת"ל לחם עוני (דבר' טז, ג), מה שנאכל באנינות, יצא זה שאינו נאכל באנינות אלא בשמחה.

הדרשן מחליף את העי"ן באל"ף וקורא אוני, בהוראת און (לא אכלתי באוני ממנו — דבר' כו, יד) ואנינות מהפועל אנן (און=אָנָה, אוני=אָנְלִי, ור' שם באונקלוס). כבר רש"י משתמש בשם זה, כשהוא מפרש את הפסוק ביש' יט, ח המובא למעלה: ואנו — לשון אוני ואבל.

אָרוּרָה, מארה — שם מפשט מן הפועל ארר ע"מ גבורה, מלוכה.

תנחומא פר' מצורע, על הפסוק — יד, לו — וראה את הנגע... בקירות הבית שקערורות: כיון שעינו של אדם רעה להשאל חפציו. אדם הולך ואומר לו השאילני מגלך, השאילני קרדומך... והוא אומר ארור הוא מי שיש לו מגל... מה הקב"ה עושה? מלקה אותו בצרעת, ובא לכהן ואומר כנגע נראה לי בבית, והוא מצוה ונותן את הבית והכל רואין כליו... והוא אומר שקערורות. אל תקרי שקערורות אלא שקע אָרוּרֹת, שהיה אומר „ארור הוא" ושקע ביתו וראו הכל אָרוּרֹתוֹ.

---

* המחבר, החולך בזה בדרכו של א' בן יהודה, מניח שביסודו של כל אחד מן הדרושים הנזכרים במאמרו, יש לשון נופל על לשון בין שתי מלים ברורות ומוגדרות ולא דרוש על מי דמיון השורשים בעלמא. אמנם לא הביא המחבר ראיות מכריעות להנחתו, פרט לאחת או לשתיים מן המלים המצועות, אע"פ כן יש בחומר המובא משום רמזים ליצירת מלים חדשות לצורכי לשוננו היום. העורך.

בְּעוֹר, איש הרגיל לשכב עם בְּעִיר (בהמה).

סנהדרין קה, א: בלעם בן בְּעוֹר (במד' כב, ה)... תנא — בעור שבא על בעיר.

השם בעור נדרש כאן על איש בעל תכונה מסוימת, ומסתבר שעל פי הדרש נכון לקרוא בְּעוֹר, משקל המשמש לסמן תכונה או התעסקות של אדם, כמו: מְסוֹר, בְּרוֹז, לְקוֹחַ וכדומה.

דרש זה מייחס תכונה זו לאביו של בלעם, ומובא שם דרש אחר המייחס אותה לבלעם בעצמו. ור' בע"ז ד, ב, בשיחה הדמיונית שבין בלעם ובין אחונו, את דברי אחונו אליו: שאני עושה לך רכיבות ביום ואישות בלילה.

חָבֵל, כמו חֲבִילָה.

עירובין, נד, ב: מאי דכתיב הוֹן מִחָבֵל ימעט (משלי יג, א)... אם עושה אדם תורתו חבילות חבילות מתמעט.

בדרש מוחלפת ההיא בחית. שני השמות, חבל וחבילה, מוצאם מהשורש חבל במובן אָגוֹד וְחָבַר, שממנו נגזרו גם השמות חוֹבֵל, (מלח המושך בחבלי האנייה), חָבֵל (עבות התורן באניה), וחָבֵל בהוראתו המקובלת — מִיתָר (ר' במילונים).

חָדָד מן חָדַד בקל, שאיננו במילון הלשון — בהוראת חדוד.

שבת סג, א: שני תלמידי חכמים המחדדין זה לזה בהלכה הקביה מצליח להם, שנאמר (תהי' מה, ה) וְהִדְרָךְ צִלַח רֶכֶב, אל תקרי והדרך אלא וחדרך. ברש"י שם: המחדדין — שואלין ומשיבין, ולא לקפח אלא להתחדד.

חוּן, דבר שניתן במתנה ומתוך אהבה.

משורש חונן, ע"מ לן משורש רנן (תהי' לב, ז).

ירושלמי פאה, פרק א, הלכה א: כבד את ה' מְהוֹנָה (משלי ג, ט), ממה את מכבדו? ממה שיחננך: מפריש לקט, שכחה, פיאה; מפריש תרומה וכו'. דורש הון כמו חון, בחילוף הא בחית.

חֻמְלָה או חֻמּוּלָה, חמלה.

מנחות נג, ב: לקול הַמּוֹלָה גדולה (ירמ' יא, טז)... אמר לו הקביה לאברהם קולך שמעתי וחמלתי עליהם.

הדרשן מחליף הא בחית ודורש: לקול (תחינתך ששמעתי נתמלאתי) חמולה גדולה עליהם.

ביחוד א, כד, נמצאת הצורה הַמּוֹלָה, ולכן ניתנת כאן גם המלה חמולה הנדרשת

ממנה בשתי הצורות.

חֲרִיפָה — חֲרִיפּוֹת, כמו חֲרָפָה — חֲרָפּוֹת, מהפעל חרף במובן גרף.

תנחומא פרשת נח, פיס' יח: אם תכתוש את האויל במכתש הַרְיָפוֹת בעלי (משלי כז, כב) — ...בתוך הריפות, אלו דור הפלגה שהיו מחרפין בפניהם אחר יחידו של עולם.

דורש הריפות כמו חריפות, בחילוף הא בחית.

חֲתָךְ, דבר שנחתך.

מגילה טו, א: הֲתָךְ (אסתר ד, ה) זה דניאל, ולמה נקרא שמו התך שחתכוהו מגדולתו.

הדרש מחליף ה"א בחי"ת.

המילונים התלמודיים מביאים את המלה חתך רק בהוראת המקום שנחתך. הריב"ג בספר השרשים בערך גזר משתמש במלה חתך בהוראת דבר שנחתך (חתיכה): בין הגזרים האלה (בר' טו, יז) — בין שני החתכים.

כְּבוֹד, איש מכובד (בינוני פֻּעוֹל מן כבד בקל).

זבחים קטו, ב: ונקדש בְּכַבְדִּי (שמות כט, מג), אל תקרי בכבודי, אלא במכובדי.

וביתר דיוק מובא דרש זה ברש"י (הוצ' ברלינר) על הפסוק חנ"ל: אל תקרי בכבודי, אלא בכבודי, במכובדים שלי וכו'. וכן הוא ברש"י זבחים: ונקדש בכבודי, באותם הנכבדים וקרובים לי אקדש.

כָּבֵשׁ, כְּבָשִׁים — דברי סתר, דברים נעלמים.

חגיגה יג, א: כְּבָשִׁים ללבושך (משלי כו, כו) דברים שהם כְּבִשְׁוֹנוֹ של עולם יהיו תחת לבושך.

מדובר שם על נסתרות של מעשה מרכבה. ברש"י שם: כבשונו של עולם — סתרו של עולם. הדרש מחליף את השי"ן השמאלית בשי"ן ימנית וקורא כְּבָשִׁים מן כָּבֵשׁ ביחיד, נרדף לכבשון במובן סוד.

בדומה לזה אנו מוצאים דרש על אותו פסוק בירושלמי (ע"ז פ"ב, הל"ז): כבשים ללבושך ומחיר שדה עתודים — כבשים כתיב. הא כיצד? בשעה שהתלמידין קטנים פְּבוֹשׁ לפניהן דברי תורה, הגדילו ונעשו כעתודים זָלָה להם רזי תורה. כאן מבוסס הדרש גם על חילוף של כְּבָשִׁים — כְּבָשִׁים, וגם על ביאור סמלי: כְּבָשִׁים — תלמידים קטנים, עתודים תלמידים גדולים, ויוצא כעין משחק מלים: כְּבָשִׁים בשביל כְּבָשִׁים. דרש זה מסמך בפירוש את השם כָּבֵשׁ ע"פ הפועל פְּבוֹשׁ. אותו דרש מובא גם בשה"ש רבה (על הפסוק א, ב) ושם הוא מוסמך לא על כבוש בקל, אלא על כָּבֵשׁ בפועל: בשעה שתלמידך קטנים תהא מכבש לפניהם דברי תורה, הגדילו ונעשו תלמידי חכמים תהא מגלה להם דברי תורה. את הפועל כבש במובן זה אנו מוצאים כבר במשנה סנהדרין יא, ה: „נביא... הכובש את נבואתו... מיתתו בידי שמים”. והתוספתא נותנת להלכה זו דוגמה מן המקרא: „הכובש את נבואתו, כיונה בן אמת", ונביא זה, כמסופר במקרא, הסתיר מלהגיד את הנבואה שנאמרה לו על גיונה העיר.

בתלמוד מצוי השם הארמי כבשא באותה הוראה, והוא מובא במילונים התלמודיים. רש"י בחגיגה למעלה בביאורו לשם כבשים מסתמך על כמה דוגמאות של השם הארמי כבשא. אותו השם העברי כָּבֵשׁ מובא רק אצל לוי לפי שה"ש רבה הנוזכר למעלה.

אגב יש להעיר שלוי בהביאו את השם כבש מסתמך על הערך של הפועל כבש מט' 4, אולם בערך זה חסר אצלו מספר 4, שצריך לכלול את הפועל כבש בהוראה המדוברת.

מִזֶּג, מְזוּג וגם מְזוּג — בעל מקצוע למוציגה.

שה"ש רבה על פסוק ז, ג: אל יחסר הַמְּזוּג, אל תחסר סנהדרין זה שהוא ממזג לה את ההלכה.
דורש מְזוּג כמו מְזוּג.¹

שם מובא על אותו פסוק עוד דרש: לא נחסר מזגא דעלמא. בשם מזגא נקרא כאן הקב"ה, כמו שנראה מהפסיקתא המובאת למטה. בדפוס פיזורו רע"ט הנוסחה היא מזיגא דעלמא. מהשוואת שתי הנוסחאות ברור, שהנוסחה הנכונה היא מְזוּגָא, והוי"ו נחתסרה או נחתלפה ביו"ד, ולשם הארמי מזוגא (המובא גם בירושלמי שבת פרק א, הל' ב) מקביל בעברית מְזוּג או מְזוּג.
שתי הדרשות הנ"ל מובאות בפסיקתא רבתי פרק י', ושם כתוב: אל תהי קורא כן (הַמְּזוּג), אלא הַמְּזוּג, זה הקב"ה וכו'.
מְזוּג אין במלונים. מְזוּג מובא מהספרות המאוחרת. הפועל מְזַג מובא אצל יאסטרוב ואצל גור לפי המדרש הנ"ל.

נָגַד — מלקה, נָגַד — הלקות (מהשורש הארמי נגד).

יבמות סג, א: מאי דכתיב אעשה לו עזר כנגדו (בר' ב, יח)... כתיב כנגדו (ואפשר לקרוא את הנו"ן בפתח, מלשון מלקות — ר' שם ברש"י) וקרינו כניגדו (כלומר בנו"ן סגולה, מה שמסומן כאן על ידי היו"ד שאחרי הנו"ן) — זָכָה כנגדו, לֹא זָכָה מְנַגְדָּתוּ.

מובנו של הדרש הוא: זכה האיש — אשתו היא עזר כנגדו, לא זכה — היא הנגד שלו ומנגדת אותו, מחמת מריבות וקטטות שביניהם. הפעל נגד והשם נגדא בארמית מצויים בתלמוד, וכאן ניתנה להם צורה עברית.
לוי במילוננו מביא את הדרש הזה בערך הפועל הארמי נגד בבניין אפעל, כאילו מנגדתו כאן היא מלה ארמית, ולא היא. אין הדרשן מכניס צורות־לשון ארמיות לתוך המקרא הנדרש, הוא רק גוזר מלים עבריות משרשים ארמיים, וגם החכמים שאחרי התלמוד מבארים מלים עבריות עפ"י שרשים ארמיים, ולהפך. לוי גם לא עמד על עצם בניין הדרש, כנגדו — כנגדו, והוא מעמיד סימן שאלה אחרי המלה כניגדו, ולא ידע שהכוונה היא לִמְכַנְגְדוּ.

הַנְּהִיָּה, הפעיל מן נהה, גרום נהי ובכי.

תנחומא פר' בלק פיס' יב: מן ארם יִנְחֵנִי בלק (במד' כג, ז)... מן הקמים הייתי... הִנְחֵנִי והורידני בלק לבאר שחת. יִנְחֵנִי — נְהִיָּה, כמה דאת אמר: נְהִיָּה על המון מצרים והורידהו, אותה ובנות גויים אדירים אל ארץ תחתיות את יורדי בור (יחו' לב, יח).

המדרש מובא כאן לפי התנחומא ובשינויים קלים לפי המדרש רבה והילקוט. והפסוק מיחזקאל מובא בשלמותו, ולא רק ארבע או חמש מלים הראשונות ממנו המובאות במדרשים. כי ברור שהדרש נסמך בעיקר על „והורידהו“ ועל „אל ארץ תחתיות את יורדי בור“.

נהה, כידוע מובנו נשוא קינה, כמו: וְנְהִיָּה נְהִיָּה (מיכה ב, ד); אשא בכי וְנְהִיָּה (ירמ' ט, ט), וכן מבארים: נְהִיָּה על המון מצרים — בָּקָה וקונן (רש"י

1. ואולי תופס הדרשן מלת מזג כצורת בינוני ע"פ הנהוג בארמית.

שם). כאן, בדרש שלנו, מוחלפת החיית של ינחני בה"א ויוצא ינחני — גרם לי נהי ובכי.

סָגָסַג, ערבב פסולת וסיגים בחומר נקי.

במדבר רבה, ז. ד: ביום נטעך תִּשְׁלֹשְׁגִי (יש' יז, יא)... ביום שבקשתי לעשות אתכם נטיעה לשמי עשיתם סיגים.

אותו דרש מובא בשינוי לשון קצת בויקרא רבא יח, ג: ביום שנטעתי אתכם לי לעם עשיתם פסולת, כמד"א סיגים כסף היו (יחז' כב, יח).
דורש שִׁלְשַׁג מן שגה (כארז בלבנון יִשְׁלָה — תה"י צב, יג), כמו סָגָסַג מלשון סוג — סיגים.

המילונים מביאים סגסג מהספרות המאוחרת (בפיוט של ערבית ליו"כ — ברצותו מסגסג, ברצותו מצרף). אולם ב"י מרמז בהערה על הדרש בויקרא רבה.

עָבֹר, בבניין קל, כמו התעבר — פָּעוּס, הִתְפַּעֵס.

שה"ש רבה על הפסוק — ה. ו — ודודי חמק עָבַר: נתחטא נתמלא עלי עָבְרָה.

דורש עָבַר כמו פָּעַס, מלשון עברה וכעס. במקרא נמצא במובן זה רק בניין התפעל (התעבר). אולם יש מפרשים במובן זה גם את הקל במשלי כו, יז: מחזיק באזני כלב, עובר מתעבר על ריב לא לו. לפי בעלי הטעמים מוסב עובר על האיש המתעבר, וכך מבאר גם התרגום הארמי, והוא מתרגם את שתי המלים (עובר מתעבר) מלשון כעס: נצי ומתנצי, רוב המפרשים והמתרגמים קושרים את המלה עובר עם המלה כלב שלפניה, ויש מהם מפרשים כלב עובר — כלב וזעם ומתקצף. אולם רובם מפרשים כלב עובר — מלשון עובר ממקום למקום.

עָגַב, יחיד מן עגבים או עגבות.

שבת קנב, א: וְיִסְתַּבֵּל הַחֲגָב (קהלת יב, ה) אלו עגבות.

בעצם אין כאן דרש, אלא הגמרא מפרשת שחגב משמעו עגב, בחילוף ע"ן בחי"ת, כמו שמפרשת הגמרא את כל הפסוק שם שהוא מדבר על תשות כחו של אדם וחולשתו מבחינה מינית בימי זקנתו. ורש"י מבאר שם בגמרא: ויסתבל החגב — דומה עליו כסבל משא כבד. כאן נקט רש"י לשון יחיד — דומה, ובקהלת גופא אומר רש"י: ויסתבל החגב — אָלוּ העגבות, שיהא עגבותיו דומות (בלשון רבים) עליו כסובל משא כבד.

במקרא נמצא רק עגבים ברבים, וגם עגבה ביחיד, אבל שתי הצורות באות רק במובן א הבה ותאווה, ואין מסמנות שום איבר של אדם.¹ בתלמוד אנו מוצאים עגבות, בלשון רבים, בחור כינוי לשתי לחיי השת (ברכ' כד א, ובמקומות אחרים), ולכאורה נראה, שלהוראה זו נתכוון רש"י באמרו "עגבותיו דומות עליו", אבל מפירושו לגמרא מסתבר יותר שהכוונה לאיבר הזכרות. וכך מבארים את המלה חגב בקהלת אלה מהמפרשים הקדמונים והחדשים הנוטים אחרי פירושה של הגמרא או רק מביאים אותו (הראב"ע, פירסט ואחרים). ויש אומרים שאין חגב כאן עגב, אלא שהחגב מסמל כאן את איבר הזכרות (ר' אצל גרץ בשם שד"ל).

[1] [אך ע"י טה שכתבתי על הושע ג, א בספר היובל לב"צ דינבורג, עמ' 16 וכו'. — נח"ט]

פִּזְרוֹן, פִּזּוּר.

פסחים פז ב: מאי דכתיב צדקות פִּזְרוֹנוֹ בישראל (שופ' ה, יא), צדקה עשה הקב"ה בישראל שפזרן לבין האומות.

דורש פרוז כמו פזר, בחילוף מצב האותיות. בן-יהודה מביא פיזרון בהוראה זו משני פיוטים: מסליחת "אל אמונה" לער"ה (מאובי אנקמה פזרוני) ומסליחת "שעה נאסר" לייז בתמוז (ביום חֲמֵשׁ פִּזְרוֹנִי). אולם יש מנקדים חֲמֵשׁ פִּזְרוֹנִי. וקריאה אחרונה זו נראית נכונה (ר' בסידור עבודת ישראל של בר ובסידור אוצר התפלות). גזר מביא במילונו פיזרון כמלה מהספרות המאוחרת (כלי לציין את המקור) בהוראה מושאלת — פיזור הנפש.

צָהוּר, שם תואר — ברור ובהיר.

עירובין נד, ב: רוכבי אתונות צָהוּרוֹת (שופ' ה, י) ... אלו תלמידי חכמים שמהלכין מעיר לעיר וממדינה למדינה ללמד תורה. צחורות שעושים אותה כצהרים.

הדרשן מחליף חית' בה"א וקורא צהורות. במובן זה משמש ההפעיל הַצָּהָר בספרות התלמודית, ובספרות המאוחרת אנו מוצאים במובן זה גם את הקל צהר. כמו כן שכיח בספרות המאוחרת התואר צָהִיר (ר' דוגמאות רבות אצל בן-יהודה). וכנראה שצריך לקרוא ברש"י ב"ב כב, א, בד"ה תו אכלו: בואו ולמדו הלכות צהורות, מרווחות אצל רבא (ולא כגירסת הדפוס: צהובות), שכן רגיל רש"י להשתמש בביטויים תלמודיים, (ב"י גורס: צָהוּרוֹת, בבינוני פָּעוּל).

הִקָּח הפעיל מן קָחַ, כמו הלך מן לָקַח.

ידושין ט, א: הכי נמי קרי ביה (בדברים כב, יג — כי קָחַ איש אשה) כי נָקַח. ברש"י שם: קרי ביה כי נָקַח, ונימא דאבי הנערה קאמר שיהא מְקִיחָה לבעל.

כאן נחשבים לקח — קוח לשני שרשים שונים. ומן קוח גזור התלמוד את השם קיחה בקדושין ב, א: גמר קִיחָה קיחה משדה עפרון. ורש"י אומר זה בפירוש בשמות כט, א: לָקַח כמו קָח, ושתי גזרות הן, אחת של קיחה ואחת של לקיחה, ולהן פתרון אחד. וגם מנחם במהברתו מביא שני שרשים, לחוד לקח ולחוד קח (וע"י אצל ב"י בערך קִיחָה, ובהערותיו של פרופ' טורטשינר שם).

רִיקָה, קיבוץ של ריקנים, אנשים ריקים וְצָעִרים מדעת.

עירובין יט, א: כפלה הרמון בְּרִיקָה (שה"ש ד, ג) ... אל תקרי בְּרִיקָה אלא רִיקָה, שאפילו ריקנין שבך מלאין מצוות כרמון.

ויש במקרא שמות בצורת נקבה בהוראת שמות קבוציים, כגון: חִיָּה (חית הארץ — ב"ר, א, כה); דָּגָה (דגת הים — שם, שם, כו), (והדגה אשר ביאר מתה — שמות ז, כא); עֶצֶה (ירמ' ו, ו — כרתו עצה. ברש"י שם: ועצה האמור כאן לשון הרבה עצים, כמו דגה לשון דגים הרבה).

שָׁטָה, — היות או הִצָּטָה שוטה.

סוטה ג, א: אין אדם עובר עבירה אא"כ נכנס בו רוח שטות, שנאמר איש איש כי תִּשָּׁטָה אשתו (במד' ה, יב) — תִּשָּׁטָה כתיב.

הדרש קורא שין ימנית במקום שמאלית, היינו: תִּשָּׁטָה = תִּצָּטָה שוטה. המילונים אינם מביאים שטה בק"ל אלא רק בנפעל ובבנינים אחרים.

שְׁמָה, פיעל מן שָׁמָה=שָׁמַם.

יומא עו. ב: ויין יְשַׁמַּח לָבַב אָנוּשׁ (תה"ל קד, טו)... זכה מְשַׁמְחוּ, לֹא זכה מְשַׁמְמוּ.

הדרשן מחליף חֵיית בה"א ודורש וקורא יְשַׁמָּה, ז. א. היין יְשַׁמָּה = יְשַׁמֵּם את זה שלא זכה. את הפיעל שָׁמַם מצאתי רק במילון התלמודי של יאסטרוב. חילוף פועלי נחי לִיָּה בכפולים הוא, כידוע, שכיח, כגון: חפה—חפף, סלה—סלל, קצה—קצץ, שגה—שגג, שרה—שרר, ועוד, — כולם שווים או קרובים במשמעותם.

תְּרַצָּה, רצון.

ספרי דברי' סוף פ' לו: יפה את רעיתי כתרצה (שה"ש ו, ד), יפה את כשאת רצויה לי.

דורש תרצה מן רצה, ע"מ תקוה מן קוה (דרש זה מובא ברש"י שם בשה"ש). לפי הדרש מרמות "תרצה" על "רצון". גם פירסט במלוננו מבאר ומתרגם את השם תרצה (של אחת מבנות צלפחד — במד' כו, לג) בדומה לזה: אָנמוט=חן בעברית.

תְּשִׁי, תשישות, חולשה.

משורש תשה=תשש, ע"מ תָּשִׁי, פָּרִי מִן נִשָּׂה, פרה. קהלת רבה על הפסוק יז, י (בגבורה ולא בַשָּׂתִי): בגבורותו ולא בתשישו.

דורש בשתי כמו בתשי, בחילוף מצב האותיות. תשה=תשש, כי פעלי נחי לִיָּה מתחלפים בכפולים (ר' למעלה בערך שמה). בתשישו — בשעה שהוא תשיש. המלה תשיש נמצאת גם בירושלמי ברכות פרק ה' הלי"ד: כך הוה תשיש.

תרגומים ושכחים ומתמיהים

בנימין קלאר, שלזכרו — זכר חבר וידיד לברכה — מוקדשות השורות האלה, ייחד אחת מחקירותיו האחרונות לבירור, דרכי הרחבת הלשון העברית בימי הביניים¹; וכיוון במיוחד לתקופת הלשון העברית הנתונה במעגל השפעתה של הלשון הערבית. בהרצאה בהירה וערוכה בטוב טעם ודעת — כדרכו — מנה את הגורמים השונים, שהולידו משמעויות חדשות למלים ישנות: האווירה הדור-לשונית של כותבי העברית, תנאי החברה והתרבות הדומים או אף שווים לשל דוברי הערבית והכותבים בה, קרבת המוצא של שתי הלשונות, ועמד בעיקר על התופעה הקרויה *Lehnübersetzung*; translation-loan, שאנו נכנה אותה „שאיילת משמעות“, להבדיל מן שאילת מלים.²

עיקרון זה, המתגלה כפורה מאוד ביחסים שבין לשונות ותרבויות בכל אומה ולשון, מתבטא בעיקר בכך, שמלה או צירוף לשוני מסוימים בלשון מסוימת, שיש להם צד שווה עם מלה או צירוף לשוני מקבילים בלשון אחרת, המשפעת, קולטים לתוכם משמעות חדשה, שלא צמחה ולא גדלה בלשון המושפעת, והם קולטים אותה אך ורק, מפני שהיא מצויה במלה או בצירוף הלשוני המקבילים להם מאיזו בחינה שהיא בלשון המשפעת.

שאיילת משמעויות בעברית ובערבית מתוך העברית ראו חוקרים שונים, למשל אותם שנתנו את דעתם על סגנונו העברי ודרכי התרגום של רב סעדיה גאון בתרגום התורה שלו,³ ואף אני הייתה לי הזדמנות לעמוד על כך מדי דוני בלשון השומרונית המאוחרת. השומרונים למשל ייחסו למלת אשקע, שפירושה: מצא או המציא,⁴ גם את ההוראה ברא,

1. ב„לשוננו“ כרך טו (ספר טורטשינר), תש"ו, עמ' 116—123.

2. קלאר, שקרא לתופעה זו „שאיילה של תרגום“, לא כלל בה את הסוג המצוי מאוד של העברת משמעות מלשון ללשון ע"י דמיון חיצוני של המלים וראה בכך עניין קרוב, אך לא אותו הדבר. נראה לי שב„שאיילת משמעות“ יכולים אנו לכלול לא רק את העברת תוכן של מלים מלשון ללשון, אלא גם דרכי נטייה דקדוקיים ושימושים תחביריים וכדו', כלומר הרכבת תוכן ור על צורה חיצונית הקיימת בלשון. הגדרה זו מאחדת את כל הדוגמאות הנידונות במאמר הזה.

3. באחרונה עמד על כך E. EISEN (ע' איתן) בדיסרטאציה שלו (מינכן) בשם: Sa'adja al-Fajjūmi's arabische Übersetzung und Erklärung der Psalmen (90—106) בשנת 1934 עמ' 6—7, ושם הערה 28 רשומה הספרות הנוגעת לעניין זה. על תופעה זו בספרותנו ההולניסטית עיין למשל OTTO STÄHLIN, Die hellenistisch-jüdische Litteratur (CHRIST'S Griechische Litteraturgeschichte⁶, 2. Teil, S. 545, § 594.) לעצם השאלה עיין בספרים: H. PAUL, Prinzipien⁵ usw. עמ' 301 ואילך, וכן WILBUR MARSHALL URBAN, Reality and Language etc., עמ' 736 ואילך, ביחוד 739.

4. עיין מה שכתבתי „בתרביץ“ שנה י, עמ' 335, 335א, 335ב. צורה כמו אשקע יכולה להיחשב כגזורה בבניין קל, והאליף פרוסתית היא, או כגזורה בבניין אסעל; בכגון זה מכריע העניין. בהודמנות זו עליי לערער על אטימולוגיה מוטעית, שאף אני נכשלתי בה במקום הנזכר. הכול מפרשים

על פי **وَجَدَ**, או להפך קראו בלשונם הערבית לטוטפות **ط** מפני זהותן של המלים טטף **طَفَّ** (טפטף) בשטח אחר.

בדרך תרגום זו נוצרו בעברית משמעויות חדשות לאלפים, ורובן נבלעו בלא ספק בלשונם של דורות מאוחרים כמורשה כללית (אם הוסיפו התנאים, שהולידו את המשמעויות, להתקיים), ועל פי זה נוכל לכנות אותם „תרגומים מוצלחים“. אולם זעיר שם וזעיר שם מזדקרים לעין המעמיקה יצורי-מלים שונים, שנולדו באותה הדרך גופא, אך לא עצרו כוח לעמוד במבחן התחרות עם בני גילם, לא הצליחו לקנות להם שביטה בלשון, ונעלמו בהשאירם לפעמים רישומים קלושים—הלא הם „התרגומים הלא מוצלחים“. ואחת דרכו של התרגום הלא-מוצלח: משעבר זמנו ונשתכח אב-הדוגמה, שבצלמו ודמותו נוצר, ואתה נתקל בו באקראי, הופך הוא ל„תיבה סתומה“, מקשה הבנת הקונטקסט או אף מונע אותה לחלוטין. תרגום לא מוצלח משמש לעתים מקור להגהת הכתוב כדי להוציא מן הקונטקסט תוכן חלק ומובן יותר.

ברצוני לפרש להלן סתומות אחדות כאלה מתוך ספרותנו הדקדוקית של ימי הביניים, מקצוע שהיה קרוב כל כך לקלאר המנוח. בכוונה אצטמצם למקומות אחדים, שעם פירושם אנו למדים הוראות חדשות למלים ידועות היטב.

א. איפשר – מסר

ב.ספר תשובות דונש הלוי בן לברט על רבי סעדיה גאון¹, בתשובה המסומנת במס' 54 (שם עמ' 17) אנו קוראים:

ופתר תתן לראשך לויית חן ועטרת תפארת תמגנך.² תגן עליך. ואמר כי הוא מן אנכי מְגֵן לך³ וזו טעות. לפי שמיים שבמגן נופלת בצירוף⁴ ובמעשה⁵ כדכתיב וגנתי על העיר הזאת.⁶ ה' צבאות יגן עליהם.⁷ ואלו היה מן מְגֵן היה לו לומר תגוננך ולפיכך אומר תמגנך מן מְגֵן צריך⁸ כלומר שהיא איפשר לך מן התפארת. עטרת תפארת תמגנך, וכמוהו איך אתנך אפרים אמגנך ישראל.⁹ שמע בני יראך האלהים פני הגואל. וימלא משאלותיך בכל אשר אתה שואל.

אשקח(צ) > אשכח, כלומר רואים כאן חילוף כ-ק (ח"ת וע"ן אינן הגויות ועל כן אינן עולות בחשבון). הואיל ולא מצאנו בשומרונית חילוף כזה במקום אחר (חוץ מן הטעות שטעו באספיר וקאלי בפרשם מכשב < מקשב = הקשבה), ומצד אחר שמענו את השומרונים מבחינים היטב בין כ-ק בהגייתם, אי אפשר להסכים לזיהוי אשקח(צ) = אשכח. סבורני שאשקח(צ), בינוני מפעיל, וְהָ לְשִׁקֵּץ, היינו שקוע בדברי, נמצא בדברי, להפך, יש לדמות לכך את הלשון „נשתקע שם בעלים“ שפירושו: נשתכח, וכן שימושו של שקע בארמית של ארץ ישראל, ועוד אשוב לעניין זה במקום אחר.

1. הוציאו לאור R. SCHRÖTER, ברסלאו 1866.

2. משלי ד, ט. 3. בראשית טו, א.

4. ז"א בנטייה (صرف). 5. כלי, בפעל.

6. מליב יט, לד. 7. זכריה ט, טו.

8. בראשית יד, כ. 9. הושע יא, ח.

על אף הלשון הפגומה, שמצטיין בה החיבור הזה, השגתו של דונש ברורה: רס"ג, משתרגם במשלי ד, ט: "תצע עלי ראסך לואא מן הוודה ובתאג מן פכר תגנך", גור מלת תמגנך מן גנן V, אך אין הדבר כן. ניתוחו הדקדוקי של דונש קולע לאמת, אך מהו המובן שהוא מייחס ל-תמגנך? האם רצה לומר, שהחכמה "מאפשרת" תפארת, כפי המשמעות שאנו מניחים במלה זו, שחזרנו וחדשנו אותה? המהדיר נבון ומציע להגיה תמסור או כיוצא בלשון זה כפי הפירוש המסורתי של תמגנך.

לי נראה שדונש תרגם מלה ערבית, שיש לה צד אחד שווה עם "אפשר" העברית, ואיזו זו? הוא אומר מִכְּ (מִכְּ), המשמש בצירוף מן (כמו בטכסט שלפנינו) במשמעות: מסר דבר כקניין, והנחה זו יוצאת מקוימת ממקום אחר. הקראי דוד בן אברהם הורה באגרונו: "אשר מגן צריך אלדי מִכְּ וואסלם, ומתלה איך אתנך אפרים אמגנך ישראל כיף אמִכְּנך אסלמך יא ישראל פי ידי אלעדו, ומתלה עטרת תפארת תמִכְּנך אי תנאל בהא אלדרגה אלעאליה, תמגנך ויקאל תתרכך מן מִגְּנך.

וראוי לציין, שדוד בן אברהם אינו מסתפק בתרגום מכן בלבד מחשש לאי-הבנה ומלווה אותו במלה נרדפת אסלם, אך גם אינו מרפה מן מִכְּ בגלל הדמיון החיצוני של השורשים מגן — מכן, וזה אחד מסממני הטכניקה שבמלאכת החרגום של סופרינו בימי הביניים, וכך נוהג גם רס"ג בתרגומו במשלי ד, ט, הכופה על גנן הערבי, שעיקר שימושו: כסה, עטף, להביע הגנה דווקא, ודברי דונש מעידים, שאמנם כך יש להבין תגנך שבדברי רס"ג רבו. ועוד מן הדין להזכיר, שבדברי ה"ש אומרים באגרונו של הקראי הנ"ל מתאימים לדברי לרס"ג, ואולי אף התכוון לו.

ב. המניח — הביא מנחה

שם תשובה מס' 63 (עמ' 20):

ופתר ותשורי למלך בשמן, והמנחתה למלך השמן, והחליף פתרון הבי בהא, ואין פתורנו כשאמר, אבל דימויו אשורנו ולא קרוב, ופרשתי והרביתה לו הבישול בשמי בשמים ושנדמה לו כי הוא מן מנחה כמות ותשורה אין להביא, ואין תשורה אלא מן אשורנו, אין עמנו מה שניתן לנביא בנבואה שראה לנו, הבן ולמד, לגבי העניין, שאנו עוסקים בו, יכולנו להסתפק בציון החידוש המנחתה אלמלא המסיבות, שמלה זו באה בהן, לא היו מעורפלות ביותר, סגנונו של דונש

1. במהדורת דירינבורג חלק שישי עמ' 82.

2. כתאב ג'אמע אלאלפאס... תאליף דוד בן אברהם אלפאסי, הוציאו לאור סקו (SALOMON)

(L. Skoss) בסדרת פרסומי Yale, כרכים XX-XXI, ועי' כרך XXI, עמ' 187.

8. ישעיהו גז ט.

9. במדבר כד יז.

5. שם"א ט ז.

בהשגה זו מקוטע עד כדי כך, שאי אפשר לתוציא ממנה דבר ברור אלא אם נסתייע במקורות אחרים, אף כי מאוחרים הם בזמן לדונש.

ארבעה מובנים ייחסו מדקדקינו בימי הביניים לשורש שור.¹ על שלושה מהם עמד חיוג'י, והם: (1) לשון שירה, (2) ל' ראייה, (3) ל' נתינה. הוא פירש ותשורי למלך בשמן מן שור כלשון ראייה. ר' יונה בן ג'נאח משיג עליו בכתאב אלמסתלח, ומחמת חשיבות דבריו להבנת דברי דונש נביא אותם במילואם: שור דכר פי הוא אלאצל מעניין אחדהמא אשר שר לה, ואלתאני אשורנו ולא קרוב ותשרי למלך בשמן תם קאל ומעני תאלת ותשורה אין להביא קאל מרואן מא יבעד ענדי כון ותשורה מן אלמעני אלתאני אעני אשורנו כאנה אראד בה חק אלרויה אלתי כאן יראהא להם ואלנטר אלדי כאן ינטרה פי אמרהם פאן כאן ותשורה מעני תאלתא כמה זעם ואלמראד בה הדאיה פמא יבעד אן יכון מנה ותשרי למלך בשמן במעני האדיתה ותאחפתה ואלתא פיהמא ואידה.²

את ההוראה הרביעית, והיא לשון הליכה, מביא ריביג בס' השרשים ערך שור,³ ובמשמעות זו הוא מפרש את הכתוב ותשורי וגו'. פירוש זה אנו מוצאים גם במחברת הערוך לפרחון, המשווה שור זה לשיירא שבלשון חכמים,⁴ וכן רד"ק לכתוב הנידון.

רסיג מתרגם ומפרש לפי המשמעות השלישית הנ"ל, היינו נתינה, וז"ל: ואמא אנת פאטר פת אלמלוך באלאדהאן אלך" (מהדורת דירינבורג ח"ג עמ' 86), וכן שם עמ' 128 ועל כך משיג דונש: (1) אין לפרש תשורי מל' מנחה, שאם לא כן היה צריך לומר ותשורי למלך השמן" (והחליף פתרון הבי בהא"), (2) אין לפרש שמן ממש (רסיג: אדהאן), אלא דברים המבושלים בשמן (ופירשתי והרביתה לו הבישול בשמי בשמים"), (3) מה שנדמה לו לרסיג שתשורי מביע מנחה כמו ותשורה אין להביא, הרי מלת תשורה בעצמה לקוחה מן אשורנו, ז"א מלשון ראייה (כפירושו של חיוג'), והמובן מתנה כלול במלים, מה אתנו שבפסוק בשמואל, רצה לומר: אין אתנו דבר שנוכל לתתו לנביא בשכר הנבואה (= הראייה = התשורה) שניבא לנו. זוהי אפוא משמעות הפסקה, אין עמנו מה שניתן לנביא בנבואה

1. נוסף על ההוראות הכלולות בשמות שור ושור (=חומה), יש עניין כאן לציין, שאת המשמעות שירה

לא גזרו מן השורש שיר, הבינו אפוא ישיר כבניין הפעיל, כפי שראינו אצל השומרונים, "תרביץ" י', עמ' 336.

2. בתרגומו של משה הכהן בן גקטילה בהוצאת JOHN W. NUTT (Two treatises etc.) בשנת 1870, עמ' 58.

3. במהדורה דירינבורג Opusculs et Traités d'Abou 'l-Walid Merwan-ibn Djanah עמ' 117—118. הטקסט הערבי שם באותיות ערביות. והרי כאן התרגום לעברית: שור,

הזכיר בשורש הזה שני עניינים, אחד מהם הוא אשר שר לה' (תה' ו, א) והשני אשורנו ולא קרוב (במד' כו, יז), ותשרי למלך בשמן (ישע' נו, ט). אחר כך אמר והעניין השלישי הוא ותשורה אין להביא (שמי"ט ז), אמר מרואן (הוא ר' יונה) רחוק בעיניי, שתהיה ותשורה מן המובן השני, כלומר מן אשורנו, כאילו רצה בו (ז"א: כאילו מובנה של תשורה) שכר הראייה אשר היה רואה למענם והצפייה אשר היה צופה בעיניהם. ואולם אם ותשורה היא מובן שלישי כפי שסבר, והכוונה בה מנחה, הרי אין זה רחוק בעיניי, שממנו לקוחות שרי למלך בשמן במובן הבאת לו מנחה ותקרובת, והתיי"ו בהם נוספת.

4. מהדורת באכער עמ' 504—505, כתאב אלאצול, טורים 711—712.

5. מהדורת בן כוכב טוב, תרי"ד, דף סז ע"ב.

שראה לנו". הפסקה הזאת מתבארת מתוך ההקבלה לדברי ריב"ג, כאנה אראד חק אלרויה אלך" כנ"ל. אין צורך להגיה שהראה במקום שראה. למדנו אפוא, שאגב ההשגה על רס"ג בהבנת הכתוב חידש דונש את הפועל המְגִיחַ על פי אטרף (דינומינאציה מן טְרַפָּה), וחידושו נשתכח מן הלשון ונעלם מבעלי המילונים.

ועוד זאת: יודעים אנו שראש המדברים בכל מקום" היה ממניחי השוואת הלשונות, ושדרך תרגומו היה בורר לו גם בערבית ביטויים לקרב את לשון תרגומו ללשון המקור, ואולי לא בכדי, בחר במלת אטרף והניח הדא או אתחף השגורות יותר לעניין הבאת מתנה (עיין ריב"ג לעיל), משום ששורש זה מביע גם ראייה (בבניין קל), בהקבלה לשימושו הכפול של שור לתפיסתם.

ג. השר – קלף

שם תשובה מס' 62 (עמ' 20):

ופתר שקדמת שלף יבש קודם החום. ואמר כי אין לו דומה בכל המקרא. וכי היא מן לשון המשנה כדתנן שלפי קציר. שפירושו חום הקציר וכן פתר זה. וזו המלה הרבה דמיון יש לה במקרא כמות כל (1) שולף חרב. ושלף איש נעלו. ופירוש יהיה כחציר גגות שקדמת שלף יבש, קודם שיקשר הזרע וקודם שתחשף ממכסיה תיבש. וכן פתרון שלפי קציר שבתלמוד כחפץ מסיקת זרע הקציר והפשיטה מן כליה. הבן ולמד.

כפי שיתברר לנו בסמוך, יש בתשובה זו שתי השגות: על תרגומו של רס"ג שלף – ציף (= קיץ ובלשון ד' חום), ועל פירושו קציר בביטוי שלפי קציר" שביבמ' קטז ע"ב במובן זמן הקציר. אמנם אף הוא רואה את הקשר שבין המקרא הנידון ובין הביטוי התלמודי, אלא שלפי דעתו שניהם מתפרשים מן הפעל שלף הרגיל במקרא. בהגדרת שלף זה הוא משתמש במלת יקשר, השנויה במסכת שביעית פ"ג מ"א לגבי המתוק, שלא כפי משמעותה שם, ובאופן מיוחד ייזכר, ששם אין המדובר בהיקשרות הזרע. כן אין מסתכר לפרש יקשר בדברי דונש כלשון קרישה ע"פ נקשר דמו, כי אין ההוראה הזאת נופלת אלא על לח. הרעיון של "שיקשר הזרע" מובע גם במקבילות "שתחשף ממכסיה" (השימוש

1. תהלים קכט, ו.

2. יבמות קטז ע"ב.

3. שופטים ה, י. לפנינו הנוסח איש.

4. רות ד, ז.

5. וזה לשון התרגום: ויכונן כחשיש אלסטוח אלדי בריח קבול אלציף ייבס. וביאורו

שם: ווצלת בה אלציף לאן ליס ריח קבול אלשתא תגסף. ושלף אלציף מן כלאם אל אמה אל מנתור. עיי' מהדורת BERNARD SCHREIER בדיסרטאציה שלו (גיטינגן 1904) Saadja Al-fajjūmi's arabische Psalmenübersetzung und Commentar (125–150), עמ' v.

6. גם ריב"ג סומך את ידו על פירוש שלף שבתה' קכט מתוך קשר לביטוי התלמודי,

אלא לפי דרכו של רס"ג דווקא, ומן הראוי לציין, שהוא מוכיר את הלשון קבל אל חר' (קודם החום),

כמו בתשובת דונש, ולא כמו שנמצא בדברי רס"ג שלפנינו אלציף. על פירוש שלפי ומקבילתו שלהי

עיין מש"כ ב"חריבין" שנה י"ב עמ' 71.

בל' זכר ובל' נקבה מעורבב בכל הספר הזה) והפשיטה מן כליה, והרי זאת במלה אחת — התקלפות. דונש מזהה אפוא, בידוע או בלא יודע, קשר העברי ל- קשר הערבי.

כיוון שפירש שלף = קלף, הבין את הביטוי „שלפי קציר“ כהתקלפות הזרע שנקצר (ממסיקת זרע הקציר) כדוגמת אחד משני הפירושים המובאים בס' השרשים לריב"ג ערך קצר עמ' 454: בחריש ובקציר ענינם הקציר ועתו והזרע הקצור.¹

ד. והיא נקודה אחת מחוצה

ספר דקדוקי הטעמים המיוחס לר' אהרן בן אשר, זה האוצר החשוב והקדום של כללי המסורה והניקוד, שלפיהם נהגו בעלי מסורה ונקדנים במלאכתם, עד היום מרובים בו המקומות הסתומים בגלל לשונו הקשה והקצרה, אף על פי שחכמים חשובים טרחו בהבהרתם. הרבה עניינים, שהעלו החכמים בשיטתו של בן אשר, מן הכלל למדו, ממגמת הדברים הניכרת ברוב הסתומות, אך לא נזקקו בדרך כלל לפתרון חידת הטכסט שלפניהם ולניתוחו לפרטיו. מבחינה זו עדיין מצפה הספר לגאולו. בפרשת העניינים, שאנו, עומדים בה — שאלות לשון — ננתח אחת הסתומות הללו.

בידוע, שבעל דה"ט מונה מלבד השווא שבע תנועות, בלשונו מלכים או נקודות. הוא מזכיר אותן בשני פרקים מיוחדים, ב51 (עמ' 11) וב365 (עמ' 34), ובזה האחרון שלוש פעמים. במניית התנועות אנו רואים שלושה סדרים שונים: א) כשהוא מונה אותן ללא זיקה לעניינים אחרים, הרי הסדר הוא: אָה, אֵה, אִי, אֹי, או, אֵי, או, כך הוא ב51 וב365 בפסקה „שבעה מלכים בראשם עטרה... אי או במ קשורה“. מתקבלת על הלב סברתו של ילין, שהעיקרון בסידור זה הוא גראפי, קווים קודמים לנקודות, תנועות שמספר נקודותיהן מרובה קודמות לאשר מספרן פחות, וכן מכריע בסדר הזה גם מקום הנקודה.²

ב) כשהוא דן על מקום חיתוכן של התנועות הוא נוקט את השיטה הידועה היטב מן הדקדוק הערבי רום — رفع, מִשָּׁה — خفض, „להציב עשויות“ — نصب (365 הפסקה: „דרך הרום... בפיות“). לפי זה יוצא סדר התנועות העבריות באופן מתאים או — או, אִי — אֵי, אָה — אֵה — אִי.

ג) נוסף על אלה הוא מסדר את התנועות לפי העיקרון של מעבר מתנועה לתנועה, כפי שאנו למדים גם מן הדוגמאות שבחלקו השני של הפרק, כגון חֶדֶשׁ — חֲדָשִׁים, חֶדֶשׁ — חֲדָשִׁים, אָרֶץ — אֲרָצוֹת, סֶפֶר — סִפְרֵי ועוד. סידור זה

1. ובמקור הערבי (טור 643): בחריש ובקציר מענאה אלחצאד ווקתה ואלזרע אלמחצור.

2. הוציאוהו לאור שטראק ובער ליפסיה 1879.

3. דוד ילין, תולדות התפתחות הדקדוק העברי, ירושלים תש"ה, עמ' 18. שלא כפירוט בשני המקומות הנ"ל מקדים ילין אי-לִיָּי וכך עשה גם סגל בספרו הנוכח להלן. הטעה אותם סופו של 108, שמות הנקודות: קמצה, פתחה, צרי, טול, חלם שרק, חרק. אך כבר טענו חכמים שונים, שפסקה זו, הכוללת שמות תנועות, שאינם בשום מקום אחר בספר הזה, הוספה היא (ע' סגל שם), אולם נראה לי, שהראיה המכרעת לכך, שהפסקה הזאת אינה מעיקר הספר היא דווקא העובדה, שסדר מניית התנועות שונה משל דה"ט במקומות אחרים. [וכן יש להזכיר שבכ"י הנוכח להלן עמ' 162 הערה 2 חסרה הפסקה!]

נובע כולו מן המציאות של הדקדוק העברי ואינו מושפע — עד כמה שידוע לי — משום תורת דקדוק ערבית. מהו אפוא סדר התנועות במנייה זו ילמדנו הקטע הבא, וז"ל:

ולאלה המלכים, דרכים נסוכים, אחת באחת נסמכים. ראשונה דרך רומה, והיא או הנאומה, ולמטה ממנה קמצה, והיא במצב הגדול במחצה, ולמטה ממנה פתחה לחריצה,¹ והוא במצב האמצעי למליצה, ולמטה שלוש נקודות לאמיצה,¹ ולמטה ממנה שלישית תפיצה, והיא נקודה אחת מחוצה; או לבדה נשארה, לא תמנה עם אלה בספירה...

הטכסט ניתן כאן, כפי שהוא בכתבי היד, שהיו לפני המהדירים, ולא כפי שהדפיסו. המהדירים (חלק זה היה מלאכתו של בער) הגיהו במקום „והוא“ (נדפס לעיל בפיוור) „ואי“, ובמקום „או“ (כנ"ל) „אי“ כדי להוציא עניין חלק לפי דעתם.²

קודם שנציע את פירושנו, חובה היא שנביא ונשקול את דעותיהם של חכמים חשובים, שהתחבטו בהבנת הפסקה הזאת:

הגהותיו של בער היו מכוונות, כפי שאני מבין, למצוא כאן את כל שבע התנועות. משפירש „והיא נקודה אחת מחוצה“ שורק,³ הוכרח להטיל תיקון ב„או“ ולקראו „אי“, הוא החירק, ומשלא מצא את הצירה, הוסיף והגיה „והוא“ ועשאו „ואי“. לאור הטכסט של בער מתקבל הסדר: או, אָה, אַי, אֵי, או, אי. זה סותר לחלוטין את הסדר שבדוגמאות, שבהם קודם הסגול לצירה, ובהן חסרה הדוגמה ל־או לגמרי. לבער לא הייתה המטרה של מנייה זו ברורה בכלל, וכנראה לא ראה קשר בין המנייה ובין הדוגמאות שבסוף הפרק.

באכער, שהעמיד על מטרת המנייה, חילופי תנועה בתנועה, קובע בדין שאין במערכה זו מקום ל־או, אך הוא סומך את ידו על הגהותיו של בער. ביחס לנקודה אחת מחוצה הוא כותב: ⁴ „meinen nicht das ... נקודה אחת מחוצה Die Worte Schurek sondern das Chirek; zu ihnen gehören noch die folgenden Worte Das Chirek — das ist der Sinn“ — ist der äusserste Vocal in der Reihe; er bleibt allein, geht in keinen anderen über.

1. נראה לי לפרש — בהקבלה למליצה — במשמעות מבטא, מעין קיצור מן חרץ לשון. לא רחוק בעיניי, שזו גם הוראת אמיצה, ויש רמזים לכך ממקומות אחרים, ולא כאן המקום לעמוד על כך.
2. מאז פורסמו דקדוקי טעמים ע"פ שני כ"י אחרים: C. D. GINSBURG בספרו Introduction to the Massoretico-Critical Edition of the Hebrew Bible, לנירן 1897, ע"פ כ"י לנינגראד משנת 1009, וכן בחלק השלישי של ספרו „המסורה“, תרמ"ב (1885) — מסורת מצופוט קאלי (= קלעה), הקטע הנידון כאן נמצא ב-Introduction עמ' 987 128, ובמסורה עמ' רפ 628. אין בהם שינויים מכריעים, ויש לציין, שגם בהם כתוב „או לבדה נשארה“, ושבוה של לנינגראד כתוב בפירוש „והיא מצב האמצע למליצה“, כפי שהגיה סגל בספרו מסברא.
3. בער לא פירש כלל, כיצד הגיע להנחה שהמדובר הוא שורק. משער אני שע"י ציונו ו הבין מחוצה מן חצה, כל שהנקודה נמצאת באמצע האות. ברם כדאי להוכיח, שלא תמיד הייתה הנקודה שבשורק בתוך הוי"ו.
4. Die Anfänge der hebräischen Grammatik (Leipzig 1895), עמ' 28.

הוא מפרש אפוא מחוצה כאילו רצה המחבר לומר הנמצא בחוץ ז"א בקצה. ואין ליישב לשון זה אפילו בדוחק.

סגל, ב"סודי הפוניטיקה", עמ' 112 דוחה בדין את הגהת והוא ל"ואי משער (שם הערה 3) ש"והיא נקודה מחוצה" נמשך אל הקודם ומציין את הצירה, ומקבל את התיקון אי כנגד כתבי היד או, אלא שמרגיש הוא ש"אי לבדה נשארה" אינו הולם את הדוגמאות, ולפיכך רואה הוא אי דיוק בדברי בעל דה"ט. באחרונה נתן קלאר דעתו על השאלה: אמנם אף הוא לא נוקק לפרש את הפסקה במיוחד, אלא אגב מסירת דברי בן אשר מקיים הוא את גרסת כתבי היד או, וסבור הוא ש"הושמטו כאן הדברים על הצירי" (ההדגשה שלי).

כללו של הדבר: על פי באכער, סגל וקלאר הקטע הנידון פגום הוא, בין שנשתבשו בו כמה מלים ובין שהושמטו ממנו. וסבורים הם, שאינו כולל יותר משש תנועות. חלוקות הדעות, מה חסר: השורק או הצירה.

ועתה נראה, שגם בלא הגהות מתפרש כאן הכול יפה. מן ראשונה דרך רומה ועד "לאמיצה" שנויות ארבע תנועות: א, אָה, אֵה, אִי. תנועת או מנויה בפסקה. או לבדה נשארה לא תמנה עם אלה בספירה, ותמה אני איך היה אפשר להוציא מלים אלו מפשוטן ולהגיה כאן אי. הלא רק תנועת או היא מחוץ למערכת הזאת, היא לבדה אינה מתחלפת עם תנועות אחרות.²

נמצא, שחסרים אנו עדיין אי ואי, ועלינו למצוא בפסקה, ולמטה ממנה שלישית... מחוצה. באופן טבעי מתחלקת פסקה זו לשני חלקים, שכל אחד מהם חורז — צה, והחלק הראשון רומז לצירה: למטה מן השלוש נקודות³ (הוא הסגול) אתה מוצא את השתי נקודות (הוא הצירה) אם שלישית תפיצה, ז"א אם תוציא מכאן את הנקודה השלישית.

בחלק השני נרמז החירק, היינו אותה הנקודה ש"הפצת" אותה היא נקודה אחת, ז"א חירק. ולי נראה, ש"מחוצה" אינו יכול להתפרש כאן מחוצה כלומר אותה הנקודה שהיא מחוץ ובוודאי לא מִחֻצָה. רואה אני בזה אחד התרגומים שלא נודע עד כה לִכְרֵם, ומחוצה גזור מן השורש מחץ, נרדף ומצוי הרבה במובן שבירה. השם "נקודה מחוצה" הוא מקבילו העברי של הערבי كسرة, כחבריו שֶׁבֶר וחירק, ופירושה המדויק הוא "תנועה שבורה".

1. בספרו של ילין (עיי' הערה 88), עמ' 134 הערה 11. קי מעיד על עצמו בהקדמה לספר עמ' XI שהוא בעל ההערות.

2. האם חכלל הזה הוא שקבע את ניקודה של מלת וְאֶרְצָה בדה"ב לב, כת, בקיום חשורק ואי-הפרכתו לשווא, מעין וְאֶרְצָה כדן משקל זה בתנאים פוניטיים דומים?

3. שלוש נקודות כיחידה אחת משמט בלשוננו של בי"א בלי נקבה, כגון: ושלוש נקודות עמם מסורה (868).

4. השווה לשימוש זה של הפיץ בדברי ר"י ברצלוני בס' השטרות (בן יהודה כרך י' עמ' 488): ועלי ועל יורשי אחרי לפצות ולהדיח ולהפיץ מעליו כל עורר וטוען בעולם.

5. עיי' לעיל עמ' 162 הערה 3.

6. על שימושה של מלת נקודה כתנועה בכלל — בדה"ט — כבר העיר באכער שם. ביטוי זה תמצא בדברי ר' סעדיה אבן דנאן (מלאכת השיר וכו', הוצאת נאייבאור, עמ' 2): "והמין הג' היא השוא אשר תבוא לפני היות אשר תנועתה לעולם שבורה".

פֿ ש ט ו ת

א. אַגמון

ואת האגמים שרפו באש (ירמיה נא, לב) פירש בו ר' יונה אבן ג'נאח (השרשים ערך אגם): מ ב צ ר ים, וזה לשונו (בתרגום א"ת): „ואיננו רחוק בעיני במלה הזאת שיהיה פירושה מבצרים ויהיה הלשון הזה דומה ללשון הערב שקורים למבצרים אגאם במשך האלף, והאחד מהם אגם בקבוץ האלף והגימל¹. ולא נתפלא אפוא אם נמצא, שיחד משורר הוראה זו לצורה אחרת: אגמון. י אלא שלא הרגישו בזה חכמים ותיקנו.

בס' „הענק“ לר"י אלחריזי: סי' נ נאמר:

לֹ הָאֶנֶשׁ יָבִין צֹאֲחִיחוֹ	פָּרַץ בְּכִי צִיָּנוֹ כְּנַחֲלֵי נָר ⁴
הַיּוֹם בְּאַגְמוֹן הוּא אֶבֶל מְחַר	יָצַב מְגוּרֹתָיו אֲשֶׁר שָׁם נָר

ואמר עוד (שם סי' קסז):

מְצוּקוֹת הַזֶּמֶן חֲלָפוֹת וּבָאוֹת	וְצַת יָכְלוּ אֲנִי הִמָּה מְחִלּוֹת ⁵
וְהַיּוֹם תִּחְזֶה שָׂרִים בְּאַגְמוֹן	וּמְחַר יִהְיוּ שְׂכָנִים מְחִלּוֹת

„באגמון“ — כן בשני המקומות בכתב־היד, ואולם לא עמדו על פירושו, ובראדי תיקן בסי' נ: כאגמן (?) ובסי' קסז: בארמן. אברונין תיקן בשני המקומות: בארמן. אולם אין צורך לא בזה ולא בזה. ופירושו כעיקרו: באגמון = במבצר, בארמון!

הוראה אחרת למלה אגמון שלא נרשמה במילונים היא פירושו של רב

1. הובא אף אצל בן יהודה עמ' 45 הערה 2.

2. כיוצא בדבר נמצא למפרשים שפירושו ואת האגמים= ואת האגמון= חגמא, עיין ריב"ג שם ורד"ק.

3. נתפרסם על ידי בראדי בספר היוכל, זכרון לאברהם אליהו⁶ הרכבי. ברלין תרסט, וחזר ונתפרסם על ידי אברונין, בהוצאת צבי, שעל יד הוצאת מחברות לספרות, תל אביב תש"ח.

4. נגר, איוב כה, ד.

5. מתחילות שוב.

סעדיה גאון בישעיה יט יג. ט טו: כפה ואגמון = כפה וענף. וכן נתפרש לו לרב שמואל הנגיד ואמר בבן משלי סי' תרמ:י

וְשָׂקָל קָדְשֵׁי-חֶקֶמָה בְּשֶׁשׁ	וְעֵץ פָּרִי בְּשֶׁשׁ וְעֵץ וְסָרָה
וְהֶחֱקָמָה בְּלֹא יָרָא עֲקָרָה	וְהֶחֱקָמָה בְּלִי שֶׁכָּל עֲצוּרָה
וְאִיָּקָה תַּעֲשֶׂה בָּהּ וְאֶגְמוֹן	בְּלִי רֹאשׁ אוֹ בְּלִי שֶׁשׁ תִּמְרָה

כלומר: איך תעשה התמרה כיפה וענף בלי ראש או בלי שורש.

ב. בעל-חוב

מקובל לומר שבעל חוב בהוראת לווה — אינו מצוי במקורות קדומים. בן יהודה במילונו עמ' 576 אומר: בעל חוב (כתוב'ח. ט.) מי שחייבים לו. המלוה. — ומר: בעלי חוב (תוספתא שם י. ב.) — ובעלי חובים (טור חו"מ קד.) — ובלשון ההמון, הלווה: הוא בעל חוב גדול. וכיו"ב אף גור, במלון עברי' עמ' 104 בסימון של שימוש חדש ומביא רש"י לישעיה נח. ג, בספר אור זרוע לע"ז עמוד קה' ובמחברת הערוך לר' שלמה נ' פרחון, דף ב ע"א ובסוף פרק ב' של מסכת גיהנום, הרמב"ם מלוה ולוה א. ג.¹

והנה כבר העיר בעל הערוך השלם ערך מר (עמ' רלד): ירו' ב"ב סוף פרק י' דיי' ע"ד: מרי חובה ובקה"ל פ' תן חלק: מרי חובא פ' בעל חוב (=המלווה ש"א) והפכו ב"מ ק"ח. מרי רשותא. (פירוש: הלווה, ובעל" [מרי'] אינו בעל החוב אלא הלווה ש"א).

והרב זלוטניק, במאמרו, בעל חוב וחלוקת גופו, "העולם" לשנת תרצו, שנה כה גליון לח, רצה לומר שבארמית הבדילו בין לשון הספרות ולשון העם: בלשון הספרות היה "מרי רשו" פירושו רק המלווה, ואילו בלשון העם (בפתגם "ממרי רשותך פארי אפרע", שהעיר עליו בעל עה"ש) נקרא כך הלווה.²

לאחרונה חזר על העניין הזה גם ר"ש ליברמן בספרו Greek in Jewish Palestine, ניו יורק 1942, עמ' 156 הערה 38 וכה דבריו (בתרגומם לעברית): "בשעה שהשימוש הספרותי העתיק של בעל חוב' או מרי רשו' הוא במובן

1. סעף. אבל שם, נח. ה: הלכך כאגמון ראשו — פירשו כרגיל: קנה רך, עשב.

2. מהדורה שלי, בהוצאת מחברות לספרות, תל אביב תש"ח, ע"ש הערות. אצל ששון (סי' תקעא) אין זכר למלים אלו, מכיון שמטושטשות הן בכתב היד, ואינן נזוהות לקריאה.

3. נמצא כבר בתלמוד, בגדרים מה, ב. לענין דברי לוי במילונו — עיין זלוטניק במאמרו שזכר בפנים.

4. אין עמוד קה בא"ז לע"ז, ואין מציינים עמודים בא"ז, וצריך לומר: סימן קח (מלשון הרשב"ם).

5. העיר עליו זלוטניק שם (ושם, בעל חוב, לווה ומלווה, זה על יד זה).

6. וכן בתשובת גאון (אבל "לא בלשונו") ברטב"ן לבבא מציעא ק"ב, ע"א: בעל חוב חממה פטור מכלום.

7. ועסקו בזה אף ב"לשונונו לעם" לשנת תרצ"ז, הארץ, מיום 19.8.36; 26.6.36; 3.7.36

מלווה' הרי השימוש העממי (הפיזור שלי ש"א) הוא בהוראת, לווה' וכן ביונית *δανειστής* בשני המובנים. המילונים העבריים מייחסים את השימוש של, בעל חוב' בהוראת לווה' למודרני!¹

אבל „בעל חוב" בהוראת לווה' לא הביאו.

ואף אחד מגדולי החכמים, ר' אביגדור אפסטיצר ז"ל במבוא לספר ראבי"ה עמ' 286 ערך „שערי רב אלפס" אומר: „והוראה זו ללשון בעל חוב (במובן לווה ש"א) לא נמצאת לא בתלמוד ולא בספרות הגאונים והיא שגורה בפי העם. ובתלמוד הוראות בעל חוב: מלוה, נושה".

כל אלה — ובכל זאת! נמצא „בעל חוב" בהוראת „לווה" אף בתלמוד ותימה שלא שמו אליו לב. במסכת בבא בתרא דף קסט ע"ב בעניין אין כותבין שובר אמרו: בלוקח שטוען שאבד שטרו אין כותבים לו שטר אחר ונותנים שובר למוכר שבו מבטלים כל שטר קודם מאותו זמן שלשטר השני אבל במלוה כותבין שובר ללווה. והטעם שאנו חוששים שמא יוציא הלוקח בשטר ראשון שבידו שלא כדין מידי לקוחות שלקחו מהמוכר. ושאלו בגמ': או הכי שטרי הלוואה נמי (שמא יוציא המלווה מידי לקוחות הלווה שאין בידיהם השובר אלא בידי הלווה?). התם (בשטרי הלוואה) דוויזי מסיק (המלוה תובע כסף מהלווה) אמרי (לקוחות) פייסיה בעל חוב בזווי (ולא יתנו לקוחות קרקע שלהם למלווה עד שישאלו ללווה שמא פרעו. אבל בשטרי מכר, שהלוקח תובע קרקע אנו חוששים שמא יוציא שלא כדין).

„בעל חוב" בהוראת „לווה" נמצא אפוא כבר בתלמוד, ומכאן הגיע להם לחכמים שימוש זה. וכפי שיקרה בהתפתחות הלשון — גבר שימוש נדיר זה על התדיר. ובמשך הזמן — „בעל חוב" הוא הלווה ולא המלווה.

ג. עוות, מעוות=יוצא מהשורה

כשאדם אומר: קו פלוני מעוות, הרי דיבורו כולל שתי צורות של עיוות: א) מעוות כלפי מטה מהשורה, וב) מעוות כלפי מעלה מהשורה. וכן נמצא בדברי חכמים בסנהדרין צו ע"א: תניא רבי נחמיה אומר דור שבן דוד בא בו העוות תרבה והיוקר יעות' והגפן יתן פריו והיין ביוקר וכו'. „והיוקר יעות" מקביל ל„והיוקר יאמיר" שבסוטה מט ב, ופירושם אחד: היוקר יעלה מעלה מעלה.

1. בכ"י מינכן—ליתא „בעל חוב", אבל ישנו גם בכ"י רומי, בכ"י פלורנץ: פייסיה בעל חוב' וכן ביד רמ"ה, ר"ג בפירושו שם: אטרי הני לבעל חוב (למלווה) וכו' שמא כבר פייסך בעל חוב שלך (הלווה!) בזווי וכו'.

2. יעות (יעוות), כן בננוס, ובס' דרך ארץ זוטא פ"י (וע"ש הוצ' היגר) ועי' להלן.
3. המיוחס לרש"י כאן, שלא יכבדו זה את זה, יקר כבוד, ל"א: היקר יעות מכובד שבתן יהא עוות ורמאי מ"ר [=מפי רבי]. לנוסח דברי „רש"י" עיין ד"ס, ואולם נראה מכאן שגריס: והיקר, וכן נמצאת גי' זו באגדות התלמוד (ד"ס שם אות א) והיקר מעוית פ"י מכובד שבהן היה רמאי, ובמדרש הגדול לבראשית, בפתיחה לפרשת מקץ (מהדו' מרגליות עמ' תרפ"ה): והיקר יעות (יעוות), ובמשנה כ"י קופמן בסוטה: ויקר יאמר, ולא נקדו הנקדן.

ואף בעל ערוך השלם עמד על עיקרו של הפירוש הזה אלא שנשתבש. וזה לשונו בחלק ח הערות ותיקונים עמ' סד לחי' עמ' קפא: „עית [צ"ל: עות ש"א] וכו' ענינו להחזיק; ומזה הענין המאמר קשה הבנה בסנהדרין צז. וכו' ולפע"ד מלת 'עות' הוא משרש עות ענין חיווק, הגדלה והגבה ועיפוף במהרה למעלה; כלומ' שהיוקר יעלה וגבה יותר. ובזה מסכים המאמר הארמי בסוטה מט: בעקבות משיחא חוצפא יסגא ויוקר יאמר [צ"ל: יאמיר. ש"א] מלשון (דברי' כ"ו י"ז) האמרת. ר"ל הגדלת ורוממת וכו'. ובד"א זוט' פ"י גרס והיוקר יעוות ובשהשיר פ' התאנה ויוקר הייה והכל בטעות."

הנך רואה שכיוון לאמת בפירושו, אבל לא עמד בסוד הדברים, ואין „יעוות" שבדא"ז „טעות" אלא נכון הוא ומתאים לפירושו האמיתי. ועל פי פירוש זה „עות" נבוא לפירושם הנכון של דברי רב שלמה בן גבירול, בשירו „הלא טוב לי, ח"א סי' קכ"ז, טורים 65:

יָדַע פִּי נִגְהוּ מִהֶם דְּרָכֵי
וְהִיטִי קְעוּת² נון מְנֶשֶׁה.

כלומר: אני גדול מהם כמו שאות נון של מנשה (שופטים יח, ל) גבוהה משאר אותיות השם ויוצאת מעל לשורה. ואם כן נוסח „קעוות" נכון הוא. ואין צורך בתיקונו של ילין, תורת השירה הספרדית, ירושלים תש, עמ' 108: והייתי כמו אות נון מנשה, ובהערה 1 שם אמר: „תקנתי במקום, קעוות", כי הנון איננה מעוטה כי אם כתובה מעל ליתר האותיות".

ד. עמם = סתר

הוראה זו לשורש עמס שהוא עניין סתר, אינה חדשה לנו, וכבר מצאנו אותה ב„שיר הייחוד" ליום החמישי:

סתור מכל סתור ועמוס מכל עמוס ומכל כמוס.

„ועמוס" כן בנוס' ונכון, וכפי שמורה גם החרוז עמוס-כמוס, אלא שריפמן ב„המגיד" שנה כו (1886) עמ' 1078 בשם ל' מיוזל, ניסה לתקן: ועמוס, על פי יחזקאל כח יח: כל סתום לא עממוך, ולא השיגחו בחרוז. אף גם זאת, שלשון עמס מתפרש יפה מעניין סגירה וסתומה (עיין הערת בר בסידורו עמ' 146). כיצא בלשון זה נמצא אף במחברות איתאל, מחברת ג: וחסרנו לומן המאוס ההון הכמוס, והטוב העמוס, „עמוס" מקביל ל„כמוס" והוא עדה"כ: מה רב טובך אשר צפנת ליראיך (תהלים לא, כ).

1. איני יודע כיצד הגיע מלשון חיווק ללשון הגבה למעלה.

2. קעוות, כן הנוסח הנכון, ובכ"י הרכבי (רשב"ג מהדורת ביאליק-רבניצקי כ"ג ס"ז עמ' 68): קעוות (=כעוות!) ובכ"י אב"ן רש"ף (שם): בעיני, והוא „תיקון" של מעתיקים שלא הבינו שירוש מלת „קעוות". ואף על פי שנוסח זה נראה בעיני המהדירים הנ"ל „נכון יותר" — אין הוא נכון, שלא מפי המעתיקים אנו למדים.

3. והיה ילין בטוח בתיקונו עד שב„כתבים נבחרים" שלו ח"ב עמ' 286 העתיק את השורה הנ"ל כפי תיקונו, ולא העיר שבמקור הנוסח אחר!

4. הובא אף בבן יהודה, ב„מלון עברי" של גור — אין כלל הוראה זו.

5. וכך תיקן מדעתו אף פירקא ב„החד" חוברת אלול תרצ"ט.

והנה נראה, שנמצא כבר אצל ינאי שימוש לשון זה. בקרובה „אותות יום הבא“ (לבראשית מט, א)⁵ בדברו על קץ הימין אמר, כי הקץ: כמוס וסתום, גנוז וחתום, טמון וספון עמוס וצפון. כל הלשונות הללו לשון הסתר הם, ואף „עמוס“ כיוצא בהם. אלא שבא מ' זולאי במאמרו „נוספות לפיוטי ינאי“ בספר מזכרת עמנואל לזכר אברהם חיים לעף, בודפסט תש״ז החלק העברי עמ' 157 ותיקן: עמוס, צ״ל: עמוס. וצ״ע בגוף כתב־היד.⁶

5. נתפרסמה עליידי וידר במאמרו החשוב שבספר היוכל לברנרד ה ל ר , בודפסט תש״א, החלק

העברי עמ' 35.

6. מעניין אחר הם כנראה דברי מססידו של אלכסנדר הגדול, מוסרי הפילוסופים שער ג ס״ח:

איח שלטונך העצום ועוזך העמוס. ויש להתיישב בזה.

כלל ה' של ר' אליהו בחור פרק בתולדות הדקדוק העברי

א. הערה מודמת על מהותו של שווא נע

שווא נע הוא בעיקרו תנועה חטופה, הבאה כמעט תמיד במקום תנועה גדולה. גווני ההגייה של שווא נע שונים היו כבר בתקופת הנקדנים הטברנים. לפי כללי המדקדים הראשונים, חיוג', רד"ק וכו' וקריאת התימנים בימינו הגייתו בדרך כלל כפתח, לפני גרוניות כתנועות הגרוניות ולפני י' כחירק. קריאה כפולה של אותיות המנוקדות בניקודנו בשווא נע, בתנועות מלאות או חטופות שונות וגם בחסרון תנועה, אנו מוצאים בהעתקות היווניות והרומיות (אלכסנדר שפרבר, Transliterations etc: ידבר *μαλαμμεδ*, מלמד *εδαββερ* (ע' 165), ברורה *barura*, שלוחה *selua, salua* (ע' 162), זכר *εχορ*, שמע *σμα* (ע' 163), יזבלני *iezbuleni* (ע' 158), תצרני *θεσσαρηνη* (ע' 159); ואף אחר תנועה גדולה שבתוך המלה: אמרו *αμρον* (ע' 157), מושכים *mosechim*, מושכי *mosche*, שומרים *σωμριμ* (ע' 160) והרבה כיוצא בהן. הספרדים של ימינו קוראים את השווא הנע כסגול. ר' אליהו בחור קרא אותו כמדקדים הראשונים: בדרך כלל כפתח וכו' (שיר שביעי של פרק שירה שלו), ושם להלכה בלבד. סיבאסטיאן מינסטר, המתרגם את ספריו, העתיק שווא נע כסגול כדרך קריאת הספרדים. האשכנזים הוגים את השווא הנע עפ"י בחסרון תנועה גמור, וכן כותב הר"ז ביסוד הניקוד, שנת ת"ץ, שער השוא, יסוד א': „השוא לא נמנה בכלל התנועות, כי אין בו כח תנועה לעמוד בעצמו, אבל קריאתו במהירות היותר אפשרי... והכלל, שאין הבדל בין שוא נע ובין שוא נח בענין מהירות הקריאה, כי אם שוא נע הוא רהוט ונמהר אל התנועה שאחריו, כמו שרהוט שוא נח אל התנועה שלפניו, ואם השווא בא לאחר תנועה גדולה בלתי מוטעמת, הרי בשטף הקריאה, כשאין מאריכים בתנועה הקודמת לו, אין בין שווא נע ובין שווא נח ולא כלום. שד"ל בספרו אוהב גר משנת תק"ץ מצדד בזכות הגיית האשכנזים ואומר: „ועוד בענין אחד קריאת הסוריים מסכמת עם קריאת האשכנזים, וזה במה שאינם משמיעים שום שוא, ולפיכך אין להם שום נקודה ושום רושם שירה עליו... בדבר הזה אין ספק שהאמת אתם." (דפוס קראקא, ע' 98).¹ באואר וליאנדר בדקדוקם ההיסטורי (ע' 168, הערה 3) נוטים לדעה, כי נקדני טבריה כוונו בסימן שווא לחוסר תנועה גמור, וגם

1. ח"ג במאמרו זה לפי חלוקת הרד"ק (קמץ רחב, צירי, חירק גדול, חולם מלא וחסר שורק).

2. המדקדק איוואלד כתב בשנת 1844 בספרו *Beiträge*, חוברת א', ע' 183, שאין

שום ערך לקריאה, יחודים חדשים, החוגים את השווא הנע שבמלת קני לשם לחקור בתנועה. "חרי אנו יודעים, כי במאה ח"ב נקראה המלה בתנועה חטופה".

ד"ר ז' בן-חיים הולך בעקבותם ורואה גם הוא בנעותו של השווא שלאחר ת"ג שבתוך המלה רהיטותו להברה הבאה ולא שום סימן של תנועה (לשוננו י"א, ע' 83, הערה 1; ע' 91–92). ולי נראה, כי אותיות, שבתקופת ניקוד טבריה היו נקראות בתנועות בחטיפות מועטת ושהגיעו אז לפרקים קרובים בבתי מדרשות שונים ובקריאת העם לידי התנוונות גמורה ולהתבטלות, קבעו להן הנקדנים ניקוד של שווא — נע — (ויש מהם שניקדו במקרים מסוימים בחטפים).¹ אנחנו כאן בארץ, מכיוון שהנהגנו את ההגייה הספרדית, שמא מן הראוי הוא שנשתדל להגות שוא נע ספרדי, כלומר כסגול חטוף.

ב. קריאת שווא הדומות אצל הבחור ובני דורו

המדקדק ר' אליהו בחר אשכנזי (נולד בדרום גרמניה בשנת רכ"ח 1468, ומת בוויניציאה בשנת ש"ט, 1549) הורה בשנת ר"פ בשבתו באיטליה חמישה כללים לשווא נע (פרקי אליהו, פרק שירה, שיר ח'). בשנת רצ"ח חידש

1. מניחי הטעמים הסבירנים המציאו שני סימני נגינה — מירכא ודרגא — בסמן הסמן האחד שהיה להן בטעמי א"י, שקדמו לטעמי טבריא, ומטעמים הם בטירכא תביר שתי תיבות שאין בין נגינותיהן אלא תנועה אחת: ויתן אותם, בראשית א', יז; בהסח ורמש, שם א', כ"ד; פרו ורבו, שם א', כ"ה. ואם יש ביניהן למעלה מתנועה אחת מטעמים הם את התיבות בדרגא תביר: ויברך אותם, בראשית א', כ"ב; וירא אלהים, שם א', ד' (על מירכא תביר ודרגא תביר עיין בדקדוקי הטעמים של ר' אהרן בן אשר, § 19; גינצבורג, מסורה, חלק א', ע' 654; דרכי הנקד והנגינות לר' משה הנקדן מלונדריש, שער הנגינות), וכן יבואו דרגא תביר גם בתיבות מעין אלו: השטר לך, בראשית ל"א, כ"ד; הבא בידו, שם ל"ב, י"ד. היינו שהשווא הנע הגוי בתנועה. שווא אחרי תנועה גדולה שלנו הבלתי מופעמת רואה בו אהרן בן אשר שווא נע (לפי הוצאת המקרא של קימל וקאהלי, 1937, שנתעברה על פי כ"י B 19 A של לנינגרד משנת 1008, שהועתק לפידברי הכותב והסנדק, מן הספרים המוגהים הסבאורים אשר עשה המלמד אהרן בן משה בן אשר): ולתושבך, ויקרא כ"ה, ו'; וידעו, בראשית ג', ז'; ופינחס, ש"א ד', יז; אויבו, ש"א כ"ד, כ'; שומרון, מ"א כ', א'; גבולך, דברים י"ג, ח'; כולם בסוג זקף (לא כשיטת בן נפתלי שאין בה סוג זקף בתיבה אחת). אולם שווא נע זה הוא אצלו בלתי הגוי בדרך כלל, כפי שהנגינות מירכא תביר מעירות על כך בכ"י לנינגרד: ולא יכלו, שופטים י"ד, י"ד (אצלנו בדרגא תביר), לא תצאו, שמות י"ב, כ"ב; ואשר תאמרו, בראשית ל"ד, י"א (אצלנו בדרגא), החר שומרון, מ"א ס"ז, כ"ד (אצלנו בדרגא), לא יוכלו, ש"ב י"ז, י"ז (אצלנו בדרגא). ולפעמים רחוקות הוא הגוי לבן אשר: מלו תוכך, ויחזקאל כ"ה, ט"ז, בדרגא תביר, כלומר שיש לקרא תוכך, בחטף פתח בכ"י, כפי שהוא נקוד בשיטה אחרת של טבריא כמבואר לקמן, וכן לא יכלו, דה"ב ל', ג' ועוד מועטים, כהערת המסורה שלנו ויקרא י"א, י"ב: ו' זוגין מתחלפין בטעמא. — בדבר השווא עיין דקדוק ברגש מרסר § 10 g, § 21 q עד bb; חנוך ילון, הליכות שבא, דברי הסיום ובייחוד ע' צ"ז—צ"ח; קורש לוי, צור מאכא רעשיען גראממאטיק, בון 1936, פרק VI על הגיית שווא נע, בהסברה שיש לאהרן בן אשר שווא נע הגוי ושווא נע בלתי הגוי, הריני משנה במקצת את דעתי, שחבתי בלשוננו י"ד, 217–219.

סימן לכללים אלו: אבגדיה, שנתקבל אחריו בספרי דקדוק, ואלו דבריו על כלל ה': ה, ר"ל הדמות, פירוש: כשיהיו ב' אותיות דומות והראשונה בשוא הוא נע, כמו ה ל ל ויה, שהלמ"ד הראשונה אינה דגושה ומכל מקום נקרא השוא נע בעבור שני הלמדין, וכן הנני השוא נע בעבור שני הנונין (מסורת המסורת, ויניציאה, רצ"ת, ע' נ"ו).¹

ר' שלמה אלמולי, בן למשפחה ספרדית שישב בקושטא, לימד באותה תקופה: "וכן כל שני אותיות שהם במלה אחת לעולם אם הראשונה היתה ראויה שתבא בשוא מחברים עמה פתח" כמו סוֹבְבִים, סוֹבְבִים, שוֹטְטוּ, לְבַד מלשון

1. מאי, כל שוא בראש חיבה הוא שוא נע כמו שמע בני, בי, ר"ל, כשחן בי שואים באמצע החיבה הראשון נח והשני נע כמו ישמעו, ילמדו, ג', ר"ל גדולה, פירוש: כל שוא שאחר תנועה גדולה הוא נע כמו שָמְרוּ ונִשְׁכּוּ, הולכים ודומיות (ושוא זה מסומן כמתח לפי דבריו בפרק שירה), ד"ל, ר"ל דגש, כל שוא שחתת אות דגושה (כדגש חזק) כמו דברו, דברה ודומיות, ה, ר"ל הדמות".

2. כגון בספר דקדוק אליהו של הגר"א מוויילנא (1720—1797), שער השוא (הוצאת צבי הירש ברי מנחם נחום, חקצ"ג, דף ב; משנת הגר"א במשפט הלשון העברית של אריה ליב גורדון, ע' 18); ר' זלמן הענא (1687—1746), יסוד הנקוד, אמשטרדם, ת"צ, שער השוא, יסוד מ"ו וצוהר החיבה, ברלין, תצ"ג, חיבת השוא, אות ז', על השוא של הדומות הוא אומר ביסוד הנקוד, כי "הוא שוא נע לעולם, אעפ"י שקדחתו תנועה קטנה שהיא בעצם וראשונה (כלומר: לא תנועה קלה, סוג של תנועות שהוא חידש בסכרא), ואו יהיה מתח אצל הח"ק, כמו צל לו (איוב מ, כ"ב), לשם מה (יחזקאל ל"ה, ז)". בחיבות צל ל וי ערב (ירמיה ו', ד'), חל ל וי חרב (יחזקאל ל"ה, כ') אין מתח לדבריו כי יש כאן תנועה קלה, "ונכון מה שיהיה אחיות שוא נע, כאשר אין בה מתח, כמשפט אחרי תנועה קלה". וכן השוא של הרי בחיבות יש דרם (ירמיה ה', ו'), ושרדו (ירמיה מ"ט, כ"ח, לשון צווי), שאין לפניו מתח, נע הוא לדעתו אחרי תנועה קלה ולא נח כדעת הר"ק במכלול (צוהר החיבה), מציאות המתח והעדרו בחדומות הביא את הרזיה לירי חיווק השערתו בדבר תנועה קלה ולידי קביעת העמדת המתח וחשמתו בחדומות בדרכי פלפול וסברה, אולם הספרים שלנו מחולקים בעניין המתח ואינם נוהגים כרז"ה. — י"ל בן זאב (1764—1811) מביא בתלמוד לשון עברי (הוצאה ראשונה, תקנ"ו), § כ"א—כב את הסימן של הבחור ונותן גם סימן משלו, את כללי הבחור מביאים גם ס"א ויון, תורת הלשון, ע' 12; חנוך ילון, תורת הניקוד, מהדורה ב', ע' ס"ז; דוד ילון, דקדוק הלשון העברית, ע' 102—104.

3. הצמית, כך הניקוד ברפוס ראשון ויניציאה, ובפרק שירה: לעה הוא בא בראשית חדשויות (רפוס פראג תקנ"ג: הַצְמִיט).

4. סתם ר' אליהו: "כשיהיו ב' אותיות דומות והראשונה בשוא", ולא פירש (וכן פתח בפרק שירה), סימן שנתכוון לכל הדומות, אעפ"י שאינו מביא לרובם אלא שתי מלים שנפל בהן דגש חזק, ככל זאת יש לשער שבטלים בו דורות במקרא קרא אף הבחור שוא של הדומות נח, וכן נראה מדבריו בספר ההרכבה בחיבת ישדרם (ירמיה ה', ו'), ואולי גם בחיבת חנני (תהלים ט, י"ד).

5. כלומר השוא הוא נע ונקרא בתנועה פתח חסופה, שאר שוא נע הוא קורא כסגול חסוף (חליכות שבא, ע' כ"ו), וכל שוא שאחרי ת"ג בלתי מופעמת איננו הגוי והוא קורא ל' נח (שם ע' כ"ג—כ"ג).

ארמי שנוקדים בשוא לבדו כמו ורעיוני קִבְּקָךְ (דניאל ב', ל'). — הליכות שבא, נשלם בקושטנטנינה, שנת ר"פ, מהדורת חנוך ילון, ע' מ"ה—מ"ו). נוהג זה של ההגייה והניקוד מבוסס על הרשום בדקדוקי הטעמים: ר' פינחס ראש ישיבה קרא סוֹבְבִים (שמות כ"ה, כ'), הַמְשׁוֹכְרִים (דה"א ט"ו, ט"ז), שוֹטְטו (ירמיה ה', א'). הַתְּפֹלְרָה, הַתְּמוֹטָה (ישעיה כ"ד יט). — דקדוקי הטעמים של ר' אהרן בן משה בן אשר מתחילת המאה העשירית, הוצאת בער ושראק, עמ' 14). בדוגמאות הנ"ל אין אנו רואים אלא שווא שלאחר חולם, אולם במסורה אחת כ"י נמצא: ...תקנו הקדמונים דכל תרתין אותיות דדמין דא לדא, כגון הללו (ירמיה כ', י"ג ועוד). סוככים בכנפיהם (שמות ל"ז, ט'), בהתפללו בעד רעהו (איוב מ"ב, י'), דללו (ישעיה י"ט, ו') וכל שאר, בחטף פתח, והרושם את דברי מסורה זו מעיר: „ולא אשכחית אנא כדן בספרים מוגהים.“

ג. הדומות בתקופת נקדני טבריה וראשוני המדקדקים עד ימי הרד"ק

הכלל האחיד של הבחור להגיית שווא הדומות לא היה נוהג לא בכל התקופות שלפניו ולא בכל הארצות. עד למאה השלישית לסה"נ אין לנו ידיעות על הקריאה, אולם בהעזקות היווניות של אוריגנס (230–240 לסה"נ. באמלכסנדריא לקיסרי) אנו מוצאים קריאה כפולה: גם כשווא נע הגוי, כלומר בתנועת פתח וגם, כשוא נח: קִתְרִי (תהלים ל', ח') *λααρα*, אולם עֲשֶׂה (תהלים ו', ח') *αααα*.¹ וספר דקדוקי הטעמים מלמד: „שתי אותיות בתיבה אחת צבותות, זו לעומת זו עמותות... אם געיה לאות ראשון תקדום בנעימת לחשון, יפתח פיו בשוא שתחת האות הראשון, כמו יסכוהו צאלים צללו (איוב מ', כ"ב), מללי (נחמיה י"ב, ל"ו), גללי (שם), המלקקים בידם (שופטים ז', ו'), קול יללת

1. גינצבורג, מסורת, II, עמוד רצ"ו. — לאמיתו של דבר אין לדבר על ספרים טונים ובלתי טונים. שתי השיטות ישנות נושנות הן ומתקופת נקדני טבריה.
2. אלכסנדר שרבר Transliterations etc. 219 [117], ע' 156 [54]. — בנידון לחררי אפשר גם להעלות על הדעת, שאין אוריגנס מתכוון למשקל סגולי, כי אם למשקל פֶּעֶל (לִתְרִי) על דרך חררי בשדה (ירמיה י"ז, ג) ועיין לקמן הערת 22.
3. ספר דקדוקי הטעמים קורא שווא נע כפתח חטוף או כסגול חטוף (פתחה גדולה או פתחת קטנה, ע' 12), וכשחוא אומר לקמן: „לא יפתחו לעולם“, כוונתו לקריאת שווא נח. — בספר זה נאספו כנראה בפעם הראשונה ע"י ר' אהרן בן משה בן אשר חרוזים לימודיים ישנים שנחתברו בכית מדרש של בני אשר ונסכרו בע"פ, וכמה מן החרוזים נחתברו ע"י ר' אהרן ב"א. האחרון של נקדני טבריה, בעצמו. אולם יש בספר גם קטעים משל שיפות ניקוד אחרות ומשל נקדנים מאוחרים. הכלל על „שתי אותות בתיבה אחת צבותות“ עתיק הוא ולשונו החרוזית מעידה על כך. עיין קורט לוי, הספר הנ"ל, ע' 36; לוי לוי שיץ, בן אשר—בן נפתלי, פרק ב'. — בכתר ארם צובא (על כ"י זה ראה קאהלי מאסארעסען דעס וועסמענס 1927, פרק א'; ילון, לשוננו א', ע' 186; מיד קאסווי, התנ"ך של חלב, הארץ, ע"ש, כי סבת, תשיח) ניקד ר' אהרן ביא בכראשית פרק כ"ו בלי סתג ובשווא: קללחך (פסוק י"ג), תברכך (ר'), ואברככה (ו') ויברכך (י'), תברכך (כ"ה), אולם: אוריך (כ"ס) בחטף פתח (ראה את התצלום באנציקלופדיה יודאיקה, כך רביעי, אחר שור 560).

הרועים (זכריה י"א, ג'), אשר לקקו (מ"א כ"א, י"ט), רבבות אלפי ישראל (במדבר י"י, ל"ו), ברבבות נחלי שמן (מיכה ו', ז'), ושללו את שולליהם ובזזו את בוזיהם (יחזקאל ל"ט, י), ואם אין געיה אצלם לא יפתחו לעולם... כמו רבבות אפרים (דברים ל"ג, י"ז), הננו אתנו לך (ירמיה ג', כ"ב), הנני אני (יחזקאל ל"ד, י"א), חקקי און (ישעיה י', א'), חקקי לב (שופטים ה', ט"ו), כי ינסו צללי ערב (ירמיה ו', ד') וכל להם דומה¹ (דקדוקי הטעמים, ע' 31–32), החיבור הדקדוקי הערבי (שנתחבר לפי השערת המהדיר קרוב לזמנו של ר' אהרן בן אשר באמצע המאה העשירית) מלמד אף הוא, כי שווא הבא באות ראשונה של אותיות דומות הוא נע אם לפני געיה... ואם לאו הוא נח (קורט לוי, צור מאסארעטישען גראממאטיק, ע' 31). ר' יונה ג'נאח (סוף המאה העשירית ותחילת המאה האחת עשרה) מדבר על הנעת "שתי אותיות דומות זו לזו, כאשר באר זה כבר ר' יהודה [חי' ג'] בספר אותיות הרפיון". ר' יונה סבור, כי דעת ר' יהודה חיוג הוא, "שתנועת האות הגרונית ותנועת הכפל המונע חובה" (כלומר: מן ההכרח הוא שיבואו חטפים באותיות גרוניות ובאותיות הדומות. — ספר הרקמה, מהדורת ווילנסקי, ע' קצ"ה, שורה א').² שיטה זו של ג'נאח וכו', המנקדת הדומות בחטפים נמצאת בכמה כתבי יד עתיקים ובכמה דפוסים. ר' דוד קמחי (1160–1235), שהנהיג עפ"י שיטת אביו ר' יוסף קמחי (1105–1170) את חלוקת התנועות לחמש גדולות וחמש קטנות, קובע בנידון זה את הכלל הבא: "וכאשר נכתבו בתיבה שתי אותיות הדומות, אם תקדם להם תנועה גדולה ינעו שתייהן, כמו סבבו את העיר (יהושע ו', ט"ו), כיננו ידיך (שמות ט"ו, י"ז), מדוע שובבה (ירמיה ח', ה'), והדומים להם. וכשתקדם להם תנועה קטנה, יבליעו האחת ולא יבארו קריאת שתייהן, אלא יקראו שתייהן כאחת בחטיפות (כלומר בשווא נח).³ כמו רבבות אפרים, כי קללת אלהים (דברים כ"א, כ"ג), רגנת רשעים

1. בחוצאת המקרא של קיסל וקאחלי דוגמאות ראשונות בפתג ושווא, אחדות בפתג וחסף חוץ מן המלקקים שאין בה סתג, ודוגמאות אחרונות בלי סתג כדקדוקי הטעמים. בחוצאת ראשונה של תניך לפרוס, תרייב, יש סתג ושווא או סתג וחסף בדוגמאות ראשונות חוץ סכתיבות צללו, המלקקים ובדוגמאות אחרונות אין סתג. במקרא לפרים, ברלין תרצ"ד, אין סתג בתיבת צללו, אולם כל שאר התיבות כולן בסתג (הוצאות אחרונות של תניך לפרים הותקנו לפי הקריאה של זמננו ולפי כללי המדקדקים העבריים של אירופה המזרחית).

2. חיוג, מתעסק בבעיות הדומות בספר אותיות הנח והמשך (שלושה ספרי דקדוק, סתודרת נוט, ע' 6). ובספר הנקוד (שם, ע' 130) הוא מדבר על קריאת הדומות בחסף פתח, וסביא: "ויתגודדו (מלכים א', י"ה, כ"ה), ויעוללוהו (שופטים כ', מ"ה), ויהיו נודדים (הושע ט', י"ז), דללו וחרבו (ישעיה י"ט, ו'), ויתרוצצו (בראשית כ"ה, כ"ב), והדומה להם. ואם היה שבור (=בחירק) לא יתנועע כן, כמו רגנת רשעים, ושדרו את בני קדם (ירמיה מ"ט, כ"ה, צווי)... או יתחית בין געיא ושעם, כמו מללי, גללי, ודומיתם" (יהודה ליב דוקעס משער בחוצאתו, כי חיוג קרא ושדרו בחירק ולא בקסץ כנוסתחננו). ונראה שחיוג מבדיל בחירק בין הדומות שלפניהן סתג ובין אלו שאין לפניהן סתג, ודברי חיוג, ג'נאח צריכים עיון. ועיון קורט לוי, הספר הנ"ל, פרק VI.

3. משה העכים, שחוציא את המכלול כפיורדא תקניג מעיר כאן ואומר: "ותחמו על המדקדקים שחניחו ליסוד קיים, שכאשר יהיו שתי אותיות דומות ותראשונה בשווא, אותה

(איוב כ', ה'), הננו אתנו לך, חקקי און, וכן בארמות קִבְּהָ וּלְקִבְּךָ, ופעמים יבארו שתי הן, אעפ"י שתקדם להם תנועה קטנה, אבל ישימו מאריך (=מתג) עם הת"ק ובאות הראשונה מן הדומות שוא ופתח, כמו צללי, מללי, גללי, המלקקים בידם, יללת הרועים, רבבות אלפי ישראל, ברבבות נחלי שמן, קללת יותם (שופטים ט', נ"ז), קללת חנם (משלי כ"ו, ב') (מכלול, מהדורת רוטנברג, דף ע"א, עמוד ב'—ע"ב, עמוד א'; דפוס ויניציאה, שנת ש"ה, דף כ"ה).

ד. קביעת הכלל ע"י ידי רא"ב וניקוד המכראות שלנו

הגיית שווא של הדומות שונה היתה אפוא בדורות הראשונים, עד שבא ר' אליהו בחרו והכריע — כנראה עפ"י המנהג שנתפשט בימיו בקהלות ישראל, שישב בתוכן — שכל שווא של הדומות נע הוא. הגייה זו נתקבלה כמעט בפי כל העדות, וזוהי קריאתנו עד היום. אולם כשם שבכל בעיות הניקוד אין אחדיות שלמה בניקוד המקרא שלנו, ומוצאים אנו כאן וכאן שרידים של הגיית אחרות, שלא נדחו תמיד מפני הכללים ודרכי הניקוד המאוחרים, כך גם בבעיה זו נשארו צורות, שבהן נראה בעליל, כי השווא נח הוא בניקודנו. כגון: קִבְּךָ⁴ בהבלעת כ' ראשונה (=קִבְּךָ, דברים ב', ז'; שם י"ב, ז' ועוד.

השווא היא שוא נע, וחנה ראינו שחרר"ק חשבם לנחים, ולמח לא הביא אחד מן המדקדים האחרונים את דברי חר"ק האלה.

1. נראה לי, שיש להגיה כאן צללו (איוב מ', כ"ב) כמו בדקדקי העמים.
2. כך קוראים האשכנזים והספרדים, וא"ש חרפום סעיר על קריאה זו בכל האזורים של אומליה (ספר שורשיו, ע' 59). אולם הרב המדקדק החיטני ר' יחיא בר' יוסף צאלח (ראב"ד צנעא בחצי השני של המאה השמונה עשרה) קורא הדומות בספר חלק החדקדק שלו בנעות ובנחות עפ"י מציאות המתג והעדרו (ויהללו, בראשית י"ב, ט"ו, "השווא שבלמד נח, כי אין געיה בתי"ו; בהררם שעיר, בראשית י"ד, וי, "השווא שבר' נח, כי אין מאריך בכל התיגאן"; רע מעלליכם, ישעיה א', ט"ו, "השווא שבלמד נח, כי אין געיה בעין"; מעלליכם, ירמיה ד', א', "אין געיה בעין והשווא שבלמד נח" ועוד. — המסורה מתימן בחלק ג' של המסורה, גינצבורג).

3. ניקודנו מיוסד בדרך כלל על ניקודו של ר' אהרן ב"א — ואף הוא שינה לפרקים את דרכו וניקד תחילה באופן אחד ואח"כ באופן שני — ובכל זאת יש בו דברים משל חנקדנים המאוחרים. לדוגמא: ר' אהרן ב"א מיעט במתג ובמאות השנים האחרונות של ימי הביניים הוכנס מתג בתדירות לתוך הניקוד לפי הכללים הירועים, וכך מקובל בספרינו.

4. כל הדוגמאות חבאות של כרךך וכו', מעללי וכו', הן לפי החניך המוגה ע"י לשרים, הוצאה ראשונה, ווינה תרי"ב והוצאה ברלין תרצ"ד ולפי הוצאות אחרות. בחניך גינצבורג, הוצאה גדולה, הניקוד של הדוגמאות דלקסן בדרך כלל כשל חניך לשרים. אולם: ברכך (תהלים ט"ה, ג') בלי מתג, ובהערה: ספרים אחרים קִבְּךָ וחד קִבְּךָ; י ב ר כ כ (ט"ב ד', כ"ט; תהלים קכ"ח, ה'; קל"ג, ד') בלי מתג. מעללי (תהלים ע"ה, י"ב; ע"ח, ז') בלי מתג, ובהערה: ס"א מַעְלִי וחד מַעְלִי. מעלליכם (ישעיה א', ט"ו) במתג בס', ס"א מַעְלִיכם. מעלליהם (תהלים כ"ה, ד') בלי מתג, ס"א מַעְלִיכם. במעלליהם (תהלים ק"ו, כ"ט) בלי מתג, ס"א מַעְלִיכם וחד מַעְלִיכם. בנוסחאות אחרות אלו הקריאה היא עפ"י שיטת החכור.

ולא בִּרְקָהּ = גִּלְכָּהּ (אֶבְרָכָה (בראשית כ"ב, י"ז ועוד). תִּבְרָכָה (בראשית כ"ז, ד' ועוד). יִבְרָכָה ה' וישמרך (במדבר ו', כ"ד ועוד = יִבְרָכָהּ) ולא כקריאת הכהנים של עדות ישראל בנשיאת הכפיים: יִבְרָכָהּ. וכן: מִצְעָרִי (תהלים ע"ז, י"ב; ע"ח, ז'). מִצְעָרִיכֶם (ישעיה א', ט"ז ועוד, בס"ה 12 פעמים) מִצְעָרִיכֶם (ישעיה ג', י' ועוד, בס"ה 16 פעמים).¹ בכל המלים הללו ניקודנו הוא לפי שיטת קריאות ישנות, וקריאתנו כפי הכלל של רא"ב.

ה. ההסבר הפוניטי של השתלשלות התנועה לשווא נע זה

שווא של הדומות נמצא: א) אחר ת"ג (ושללו את שולליהם וכו'), ב) כשווא הנקרא בינוני: אחר תנועה קטנה שדרכה להיסגר בשווא נח (חללי, צללי וכו'), כשווא הנקרא גם הוא בינוני באות שנפל בה הדגש הדגש החזק (התפללו וכו'), ד) אחר תנועה קטנה שדרכה להיסגר בשווא נח ממש או בדגש חזק (בִּרְקָהּ [בראשית י"ד, ו'], הִרְרִי [תהלים ל', ח'], שְׁמָמָה [יחזקאל ל"ה, ז'], קָנְלוּ [איוב כ', ז'], צָלְלוּ [איוב מ', כ"ב], שָׁרַרְךָ [שיר השירים ז', ג'], תִּנְגְּנִי [תהלים ט', י"ד לפי נוסחאות], יִשְׁדָּם [ירמיה ה', ו'], וְשָׁדְדוּ [ירמיה מ"ט, כ"ח, צווי],² וכולם נקראים על סמך דברי הבחור בשווא נע. ההסבר הפוניטי בשווא הבינוני הוא, שבשאר המלים היה תהליך השתנות ההגייה: תנועה < שוא נע < שוא נח (מִלְכִּי < מִלְכִּי < מִלְכִּי < מִלְכִּי = הִתְפַּלְּגוּ < הִתְפַּלְּגוּ < הִתְפַּלְּגוּ < הִתְפַּלְּגוּ), ובהדומות:

1. ייתכן שנמצאות עוד תיבות במקרא שלנו, שבחן שרירים של שווא נח בהדומות: בתיבות שאין בהן סתג, או בתיבות בנות סתג עתיק של נקדני סבריה שבחברות סחומות. ועיין לקמן עמ' 178 הערה 4.
2. השם שווא בינוני כאן—רק בסוכן אטימולוגי-פורמלי, קריאתו בדרך כלל בחתפתחותו האחרונה כשוא נח ובמקומות מועטים נתקיים בנעונו (נִבְרָכָה עמי, ירמיה, י"ב ט"ז: מִשְׁכָּה שמות י"ב כ"א, ועוד), ועיין ברגשפורסר, דקדוק, § 10 e.
3. בתנ"ך קיטל—קאהלי: תִּלְלִי, יחזקאל כ"א... תִּלְלִי, שם, ל"א, שבע פעמים במקף ובלי סתג, מִתְלַלִּים, דח"א, כ"ג ה', וּמִתְלַלִּים, דח"ב, ל' כ"א בלי סתג בה', תִּלְלִי, תהלים, קמ"ו א' בלי סתג, תִּלְלִי, שם, קמ"ז י"ב בסתג: בִּתְרָם, לְהִרְרִי, לְשִׁמְמָה, קָנְלוּ, צָלְלוּ, שָׁרַרְךָ, תִּנְגְּנִי, וְשָׁדְדוּ, בתנ"ך לטריס, ברלין תרצ"ד, יש סתג בתיבות בחררם, לשמסמה, בלבר ואילו בתיבות לחררי גללו, צללו, שרר, ישרר, ושררו אין סתג. במקראות גדולות באוילואה שעי—שעים לשמסמה, צללו בסתג, והשאר בלי סתג. לטריס הוצאה ראשונה: בִּתְרָם, לְהִרְרִי, לְשִׁמְמָה, קָנְלוּ, צָלְלוּ, שָׁרַרְךָ, וְשָׁדְדוּ (צ"ל וְשָׁדְדוּ) ובהערה על הגיליון: חטף ונ"א וְשָׁדְדוּ, הר"ק בפירושו רואה את חטמן שבמלת ישררם כמין קמן שלפני דגש חזק, ור' יהודה הלוי (נולד 1086) קורא שרר בחטף. הוא אוסר בכוזרי, מאמר שני, סעיף פ"י, "העברית קשה לה ריפוט שלוש תנועות אלא בפגישה הכפל כמו שָׁרַרְךָ או אותיות אחת"ע כמו בְּתָרְךָ, בְּתָרְךָ, ואם תרצה תמשוך, ואם תרצה תמחר". ואין כאן מקום להאריך בעניין חטמן שבחברה פתוחה, שהוא למסדקים הספרדים לעולם קמן גדול (כלשונם קמן רחב). ר' יחיא צאלה סעיר על חננני: החית בקמן ובמאריך והשווא נע; על ישררם: השין בקמן חטף והשווא שבדלת נח ועל ושררו: אין נעיה בשין והשווא נח, ועיין למעלה 171 הערה 4.

תנועה < שוא נע שנתקיים (ח-צ-לי < ח-ק-לי, התפלו = התפל-לו < התפל-לו).¹ בסוג ד' יש לפנינו תופעה של תנועה צומחת, סואראבהאקטי לשם שמירה על הקונסוננט (ולא בתקופת חיי הלשון שלא מדעת, כי אם מדעת בקריאת המקרא בבתי המדרשות, ואולי עוד בתקופה שלפני התהוות הניקוד): מ-ק-י, אולם ה-ק-י.² תנועה צומחת זו אפשר שנמצאת בהעתקות אוריגנס כמו שראינו למעלה. בעל דקדוקי הטעמים קורא אף הוא צללו, מללי, גללי בחטף פתח (בשוואים שהם נחים מעיקרם).³ הנקדנים שלאחר ימי הרד"ק ודאי קראו שוא הדומות גם בתנועה חטופה וגם בלי כל תנועה, עד שנקבעה הגיית ה על ידי ר' אליהו בחור ונתקבלה בפי העם, ואין הדבר גורע מאמיתותה, שמסורת קבועה זו אינה אלא בת ארבע מאות — חמש מאות שנה, קריאה שבכל ימי הביניים היתה מצויה ורופפת, ובסוף ימי הביניים נתאשרה כרשמית.

ו. סיג אחר של הדומות: ד' ומ' לפני ת'

סוג אחר של הדומות, שאין הכחור ושאר המדקדים עוסקים בהן, הוא של תיבות בעלות שווא באות ראשונה מאותיות הקרובות במבטאן: ד' לפני ת', ומ' לפני ת' (עבדתי, עבטתי וכדומה). הקריאה הרגילה כמעט בפי כל העדות היא שווא נע, והיא תופעה פוניטית מובנת, ואין להתנגד לה. כבר בהעתקות אוריגנס אנו מוצאים: ברדתי (תהלים ל', י'), *εμεδθη* העמדת (העמדת, תהלים ל"א, ט') בתנועה צומחת לשם שמירה על הקונסוננט ד'.⁴

1. דעתו של סיוורס (מעמרישע שטודיען, I, § 218) וגם של באואר וליאנדר (דקדוק עברי, עמ' 220, § 24 m; ע' 551, § 70 h) היא כי גם במלים כנות שווא בינוני היה תהליך שנויי התנועות: תנועה < שוא נח בלי שום מעבר בחקופת ביניים. ברוקלסן, גרונדרס, I, ע' 218, אומר על המלים עסמא, לבכיה של ארמית המקרא כי אות ראשונה של הדומות אלה, שבתחילה היתה לה תנועה ואבדה אחר כך, נתפתח בה בארמית לאחר זמן שווא חנוי. באואר וליאנדר סבורים בדקדוק הארמי, § 18 ש, כי בחדומות הארמיות לא נפלה התנועה, כי אם נתקצרה ונעשתה שווא חנוי, כפי שהניקוד הכבלי של תיבות אלו מורה. עיין גם ד' בן חיים, השווא המרחף וההכפלה בעברית, לשוננו י"א, ע' 86 ובייחור ע' 92.

2. צורות אלו של הסגוליים משרשי הכפולים: חררי, צללו, שררך וכו' יפה משערים עליהן באואר וליאנדר, שבתקופת קביעת הכתיב המקראי לא היוא לא שמות במשקל קָלָל: תְּכַרֵּי, קָלָל, שָׁכַח ונשחחו אח"כ בקריאה למשקלי הסגוליים (דקדוק עברי היסטורי, ע' 570 § 72 t). ומעניין שגם הרזיה הגיע לירי סברה מעין זו בכח חריפותו ועמקנותו (יסוד הניקוד שער השמות, יסוד כ"ח, ועיין גם יסוד ל"ט ויסוד מ"ד).

3. בחוצאת המקרא של קיסל וקאהלי מנוקדים בחטף פתח: צללו, כגללו, מללי, גללי. 4. שפרכר, Transtiterations etc. ע' 228 [126], 248 [146]. אולם נמצא שם גם *φακαθθη* (פקדתי). — תופעה זו יש בנטייה הנחשלת של הפועל הגרמני: lachte—lachen בנפילת e של אימפרפקט, אבל wartete—warten, ladete—laden כאן אין תנועת סואראבהאקטי, אלא e שנפלה בשאר פעלים נחקייסה בין d—t ובין t—ו. — בתי לפני ד' ומ' שהתהפך יש במקרא סמועה על ידי ד"ח (אדסה = אחרסה, השחרנו = התשחרנו).

מה הייתה קריאת נקדני טבריה בכגון זה? אם בשווא נח, ולכן הדגישו את הת' בדגש קל (והבליעו את לה"פ בת' השימוש וקראו עבדתי = עֲבַתִּי, וגם עבטתי = עֲבַתִּי בד"ח) וצורת הכתיב המלאה אינה אלא כתיב אטימולוגי, או קראו בתנועת סואראבהאקטי, בשווא נע, כמונו, והדגש הקל על פי היקש בא לשאר הפעלים, אע"פ שכאן הוא אחרי שווא נע? אין בידנו תשובה על כך. בדורות המאוחרים נהג העם לקרוא בשווא נע, כשם שעשו נקדני טבריה לפעמים בשוואים נחים אחרים שהכניסו בהם קריאת שווא נע (תִּדְשָׁא, בראשית א' י"א, אולי לשם הגייה נקייה שלא לקרוא את הד' שאחרי ת' ג"כ כת': תתשא; הִנָּתַת, יואל ד', י"א וכו' וכו', שלא לדלג על אות גרונית ועוד), ואף אנו קוראים בשווא נע, וכבר נגע בבציה זו ר' יונה ג'נאח: „וכן לא אמנע מהבלע האות הנחה במה שסמוך לה כשיהיה מוצאם קרוב, אעפ"י שהם במלה אחת, כמו: והעבטת גוים רבים (דברים ט"ו, ו'), כי הבלעת הטי' בת', או הבלעתה אחר הפכה לת' איננו נמנע אצלי, וכמו זה: והמעטתם לבלתי רדות בגוים (יחזקאל כ"ט, ט"ו), ושחתם בזה (ש"א, י"ד, ל"ד. — ספר הרקמה, מהדורת ווילנסקי, ע' רנ"ג), גם הרד"ק מביא את דבריו (מכלול, מהד' ריטנברג דף ע"ב, עמוד ב'); וינציאה ש"ה, דף כ"ה, טור ב').”

ז. כלום עלינו למכל את כלל הדומות והיאך?

האם רשאים אנו גם כיום להורות את כלל הדומות ואת יתר כללי השווא הנע בדרכו של רא"ב? בלי שום פקפוק עלינו להשתמש בהם, להביאם בספרי

ונכונים דברי באואר וליאנדר (דקדוק, ע' 198, f. 168), שצורת מתדפסים (שופטים, ימ, כב) אינה אלא כתיב אטימולוגי והקריאה היא כנראה כד"ה. צורות הרבה כאלו יש בכתיב של לשון חכמים ולשון המפרשים וכו': מתדסה ומירסה, מתפסא ומיפסא וכדומה. בחגייתנו אין שום הפרש ביניהן.

1. בחנ"ך קיפא—קאחלי יש סוג בתוכות חדשא, הנחה, דרכי (ירמיה י"ב, ט"ז).

ועיין לקמן עמ' 178 הערה 6.

2. גם התיסנים קוראים עבטתי וכדומה בשווא נע, מעין חירק חסוף, אבל די לפני ת' בשווא נח (כי קריאת הדי' הרפויה היא הַל אנגלית בפיתס). כך שמעתי מפי מר יצחק דמ"י. — קריאה זו בשווא נע ישנה בשיר תחוקנה (ברכת עס), השיר בנוי על משקל אמפיבראכים: בשור א', וגי' של כל בית ארבעה אמפיבראכים שלמים ובשור ב' ודי' חסרת באמפיבראך ראשון חברה ראשונה ובאחרון חברה אחרונה. האמפיבראך האחרון של שור א' וגי' הוא בעל ארבע חברות: חברה בלתי מופעמת, חברה מופעמת, חברה של שווא נע ותוספת חברה בלתי מופעמת, שהיא כעין פתיחה של האמפיבראך בשור חבא. כל שוואים נעים אלו הם באותיות דומות לאחר ת"ג (חסח'ננים, מתר'ננים וכו') ובכית הרביעי באות די' שלפני ה' (י"ס-ד-חמ, ו"ס-ד-חם), שהוא באופן פורמאלי שווא נח. בניציון בנשלוס, בחבורי משקליו של ח"נ ביאליק, גזית תש"ה, ע' 26 לא העיר על הדרך הריחמית המיוחדת הזאת של ביאליק.

3. ועיין דברי דור ילין על הקריאה ע"מ-ח'י, חב"ש-ח'י, מול-ד-תנו בבקורתו על „חמסא העברי" של ז' זיבושינסקי, לשוננו די' 309.—גם ברוקלסן, גרונדרים I, ע' d, 172 γ,

דקדוקי ולקרוא על פיהם, אלא מן הצורך הוא להכניס בכלל הדומות את האותיות הקרובות, את הד' ואת הט' שלפני ת' לפי הגיית העם (ולומר שהשווא נע הוא למעשה ונח באופן פורמאלי ואחריו דק) ו גם להוסיף כלל שישי: מתג.⁸ הוא נמצא במקרא שלנו: א) לאחר ת"ג לפני שווא נע (ולפני חטפים לאחר כל תנועה), ב) בהדומות (ואם חסר המתג, סימן שגם נקדני ימי הביניים האחרונים קראו תיבה זו בנחות השווא,⁴ ג) לאחר ת"ק בנסיות מסוימות (עתיד קל של הפעלים היה, חיה וכו'),⁵ ד) במלים בודדות במקרא לאחר ת"ק או לאחר שווא הנקרא בינוני, שמחמת טעמים שונים הניעו ראשוני הנקדנים את השווא הזה שדרכו להיות נח, כגון תִּדְשָׁא (בראשית א', י"א), הִנָּחַת (יואל ד' י"א), דִּרְכֵי צָמִי (ירמיה י"ב, ט"ז)⁶ ועוד. כל כללי ההגייה שלנו אינם

מעיד, כי יש במקרא פסיעה של ת' בת' דגושה, ואילו ד' וט' שרשית שלפני ת' דגושה נתקיימו לכהפ"ח בכתיב.

1. וכן מציע שלמה דוב גויסלין, הוראת העברית בא"י, § 128.
2. מעשה וניקדה תלמידה בעלת 'חוש פונישי של אחת הגמנסיות בארץ במכון דקדוקי צָבָתִי. המורה רשם לה ציון רע ולא פשפש במעשיו ולא הרהר על כך, שכל דרך הוראת הנסיות והניקוד בבתי"ס לקויה, אין חמורים שמים לב לפונטיקה ואינם מעירים על ההגייה שבלשון הדיבור ומלמדים הלכות הסתורות את המעשה. והקצף יוצא אחר כך על התלמידים, על בנים סוררים אלו, הבועסים ברכותיהם ובתורת דקדוקם.
3. ברג שטרסר, דקדוק § 10 e נותן כללים אלו: א) בראש המלה, ב) חשני בשני שוואים שבחוך המלה, ג) ד"ח, ד) מתג (בוה כלול גם כלל ג' של ת"ג וגם חלק מן הדומות של המקרא וכו'). את כלל המתג כבר הוסיף הגר"א מוילנא בדקדוקו, ר"ח הוסיף סדעתו וחידש את השווא שלאחר תנועה קלה (שכמה מדקדקים קוראים לו בעקבות המדקדק איוואלד שווא בינוני) וקראו בנעות, ומדקדקי ליטא ומדפוס ווילנא סימנוהו בסידורים בתור שווא נע, דבר שלא נחקל בפי העם ולא נחשף ע"י המדקדקים.
4. יש מתג עתיק שבא בהברה סתומה לפני שווא נח ולפני דגש חזק ומסנו שרידים מרובים בניקוד המקרא שלנו (כגון וְהִי-אֵרָא, וְהִי-עָרַב וכו') כבראשית א'; וּמִשְׁנֵה-כֶסֶף, בראשית מ"ג ט"ז; יִשְׁתַּח-לַעַג, איוב ל"ד ו'; יִתְּן-חֵן, משלי ג' ל"ד, ועוד, שנשארו בהוצאות אחרונות של תנ"ך לשרים. בהוצאה ראשונה, תר"ב, גדול יותר מספר המלים בנות מתג בהברה סגורה). מאוחר ניסא חסרים לפרקים סתגים לפני שווא נע, דבר זה מכביר עלינו לפעמים בקביעת השווא, אם נע הוא לפי דרך המתג המאוחרת או נח בהברה סתומה מושעמט בעמם לוואי. וזוהי אחת סבעות הניקוד החשובות שהוצאת תנ"ך חדשה מדויקת ומוגהת לפי חסרות, שנתפתחה בישראל עד ימינו, חייבת לשפלה בה. — על מחות המתג והשתלשלותו בימי הבינים ובתקופה האחרונה מקוה אני לדון במאמר מיוחד.

5. שעות היא ביד הקוראים צורות אלו בנחות כגון באואר וליאנדר, דקדוק, ע' 188 ואחרים. נקדני שבירא כבר קראו כאן בנעות, כפי שטוכה מטעמי המקרא. עיין ויואל גיפ גומפרץ, הערות פונישיות לדקדוק נקדני שבירא, תרבי"ט ט"ז, ע' 220—221.
6. מסורת של בן אשר מציינת: ל' געיא (=לית, דרכי במתג). כן הוא במקרא קיפול—קאהלי, ואף הרד"ק במיא מסורת זו, ועיין בעמ"ז הערה 1.—המתג נמצא לפי התפתחותו האחרונה גם בכל הברה פתוחה שלפני הברה בלתי מושעמט.

מלמדים אלא את הקריאה הרשמית. כפי שנתפתחה בעם ונקבעה תחילה על ידי נקדני טבריה ואח"כ על ידי הנקדנים המאוחרים שלפני המצאת הדפוס, ולפריקים גם את ההגייה שבהתפתחות המאוחרת. והוא הדין בכללי שווא נע כולם. גם בהם חלו שינויים במשך הדורות. כלל ג', כי שווא אחרי ח"ג בלתי מוטעמת נע הוא. לא היה נהוג בעקיבות לאחר כל התנועות הגדולות כולן בימי הנקדנים ומניחי הטעמים הראשונים, וכבר מוצאים אנו קריאה כפולה כשווא נע הגוי וכשווא נח, כלומר: בחוסר תנועה גמור, בהעצקות היווניות והרומיות. כלל ב' המורה, כי שווא שני של שני שוואים רצופים נע הוא. מוציא את השוואים שבסוף המלה. אולם ר' יהודה חיוג קרא גם כאן את השווא השני נע.¹ אנו אין לנו לתפוס מבחינה מעשית בכל בעיה פוניטית אלא את הקריאה שנתקבלה בפי רוב העם ונתאשרה אישור דקדוקי רשמי על ידי גדולי המדקדים האחרונים. וכן ננהוג גם בבעית הדומות ובשאר כללי השווא הנע. והדורשים ממנו להחזיר את גלגל ההיסטוריה אחורנית ולהגות כמה הגאים כקריאת בני תקופה קדומה מסוימת וארץ מסוימת ולפסול את חידושיהם של הנקדנים המאוחרים או אף של נקדני טבריה אינם אלא טועים. משל למה הדבר דומה? למי שאומר, שאנו בימינו אין לנו לקבל אלא את לשון המקרא בלבד, או אך ורק את לשון המשנה, או להוציא מכלל שימוש ביטויים ומלים המשמשים במובנים, שניתנו להם על סמך דרשות חז"ל וכיוצא בזה.

נוספות לתחילת פרק ג'

העירנו ד"ר ז' בן-חיים על הטכסטים הארמיים המנוקדים בניקוד בבלי שפירסם פרופ' שטראק בדקדוקו הארמי (מהדורה ה' 1911). בניקוד זה מסומן שווא נע בסימן מיוחד, אולם לשווא נח אין כל סימן. בטכסטים אלו נמצא מן הדומות לבבה (דניאל ה' כ'), ולבבה (ה' כ"א), לבבך (ה' כ"ב), עממיא (ה' י"ט; ו' כ"ו) וכולם בלי סימן שווא נע. ועיין במאמרו הנ"ל של ד"ר ז' בן-חיים, לשוננו י"א, על הדומות בשכבה ישנה של ניקוד בבלי בתיבות העבריות צללו, חללי, לשממה, שממות, שאין בהן סימן שווא נע (ע' 89) ועל תיבות, כגון סממי, גללי, עממי, הכתובות בסורית בשתי אותיות והגויות כהגה כפול, כלומר בשווא נח (ע' 89-90).

1. "בהפגש שווא עם שווא בתוך מלה או בסופה, הראשונה נחה וחשנית נעה... יולדת בן (בראשית מ"ו, י"א), עד לא שמה אלה (ישעיה מ"ה, ז), ויבך עליהם (בראשית מ"ה, מ"ו)... אבל בהפסק הטעם והפדר המלים תהיה גם חשנית נחה" (שלושה ספרי דקדוק, מהדורת נוס, ע' 5-6). וחלק מיהודי איטליה בדורנו קוראים גם הם את השווא השני שבסוף המלה נע, כלומר בתנועה (איש הרשום, ספר מורשינר ע' 69). — וכן בשירת ר' ישראל נגרה (הספרי, ישב בדמשק, בצפת ובעזה במאה השש עשרה) השווא השני שבסוף המלה שווא נע הגוי הוא, כתנועה, וכמו כן השווא שבראשית המלה, השווא השני משני שוואים רצופים שבתוך המלה, שווא של הדומות ושווא של אות דגושה ברגש חזק, אולם כל שווא שבתוך המלה אחרי ח"ג בלתי הגוי הוא (אחרן פירסקי, קרית ספר, שנה כ"ה, תש"ט חוברת א—ב, ע' 39-40).

ת ל ך

פרט למלה תלפיות כמעט אין מלה משורש תלף במילונים, אף כי יצרו מחברי ימי־הביניים מלים משורש זו בהוראות שונות בבניינים שונים ובייחוד בשם הסגולי:

תָּלַף: (1) נָשַׁק; (2) לימוד; (3) מגדל, מגדלור, רום; (4) כינוי לבית המקדש, ארץ־ישראל; (5) אות, סימן, דוגמה.
תָּלַף: נלחם (תלפו; תלוף); רומם, גדל (תלפה).
תָּלַף: קישט (תילפתי; לתלף).
תָּלַף: קישוט.
תָּלַף: — תָּלַף יוֹת: מגדל, מגדלור, כינוי לבית המקדש, ארץ־ישראל.¹

א. תָּלַף — נלחם; תָּלַף — נָשַׁק

הוראה זו לשורש מצאתי בטע אחד מקטעי הגניזה הנמצאים בקמברידג'.²
בראשו כחוב:

בשמך רחמנא תפסיר תלוף תלף

תלוף תָּלַף מן תלפיות מעניה אלסלאח

(= בשם ה' ביאור תלוף תלף — שם השיר האחרון של „אשא משלי“
רס"ג). תלוף תלף מן תלפיות (שיה"ש ד, ד), הוראתה הנשק).

אחרי ביאורי המלים הקשות נהג אותו מחבר לתת תרגום של כל מחרוזת לערבית, ונשארה רק ראשית המחרוזת מתורגמת במלים:

תסלח בסלאחך יא ראסם

(= הילחם בנשקך, הכותב [את הזכרונות לעתיד]).

זהו תרגום המלים „תלוף תלף האותת“, וכבר הזכירן דונש בן לבראט בתשובותיו על רס"ג: ³ „ועשה התיו אשר בתלפיות, כי הוא מעיקרה, לפי שהשיב על בן אשר ואמר תלף תלף האותת“.

השם מנוקד בכתב־היד כשם סגולי, ואף בהבאות להלן הוא מובא כחורז בשמות סגוליים אחרים. כאן בא גם הפועל בבניין קל בציווי „תָּלַף“, הכתוב בכתב־היד כתיב מלא (תלוף).⁴

1. הדיון הוא בהוראות השונות בשימוש הסחברים בימי־הביניים, ועל כן לא יובאו כאן ביאורי הטלה „תלפיות“ אלא עד כמה שהכרחיים הם להסכרת החוראות בדיון.

2. הקטע יורפם ב„תרביץ“, ושם יבורר כל הקשור בו.

3. מהדורת ר' שריסיר, ברסלאו 1866, עמ' 21, סימן 72. התשובה תירפם שנית בביאור כנספח לקטע הגניזה הנ"ל, ושם יוזכרו שמות החכמים שעמלו לפרש צלע זו.

4. כבר שיער שד"ל (בית האוצר, א, לבוב תרמ"א, יפ, א), כי ייתכן לקרוא מלה זו בבניין קל בציווי.

בשיר תהילה לכבוד ר' אברהם סגולת הישיבה כתוב 1:

בְּקֶשֶׁת צֶדֶק צְדִיקִים לֹא מָשְׁכוּ
וּבִתְלָף חֲסִידוֹ חֲסִידִים לֹא תָלְפוּ 2.

כאן מקבילה המלה „תלף“ למלה „קשת“, המוכיחה כי נתכוון המשורר להוראת נשק או מין נשק 3 וייתכן שנתכוון לחרב, כי על זוג המקבילים הזה חוזר המשורר באותו שיר:

קָשֶׁתָם דָּרְכוּ וְחֶרֶבָם שָׁלְפוּ.

המלים „לא תלפו“ מקבילות למלים „לא משכו“, והוראתן לא נלחמו, והרי בניין קל בעבר.

מקור הוראה זו יש למצא בדברי מפרשי ימי הביניים, שביקשו לפרש כך את המלה תלפיות (שיה"ש ד, ד).

דוד בן אברהם אלפאסי, ערך תלף: 4 „בנוי לתלפיות מבני לתעליק אלאטב מחל אלסיוף ואלסהאם והי מרכבה מן כלמתין תל פיות מחל כחרב פיות (משלי ה, ד)“ (= בנוי לתליית פיות (חודים) נשק, כגון: החרבות והחצים, והיא מלה מורכבת משתי מלים תל פיות כמו כחרב פיות).

גם יפת בן עלי מפרש כך בפירושו לשיה"ש: 5 „אלמבני לתעליק אלסלאח (=בנוי לתליית הנשק).“

פירוש זה נמצא בתשובות דונש על רס"ג: 6 „תליית הנשק בטירתם, דכתיב: אלף המגן תלוי עליו“.

ראב"ע מזכיר פירוש זה בלי לפרש את שם האומר: 7 „יש אומרים לתלות פיות שהם חרבות“ 8.

כנגד ביאור זה טען מנחם בן סרוק: 9 „כי את אשר בתלפיות שמו תל לבד ופיות לבד, ובהיות ככה אין [ל]מלה טעם ולא מחוזה ולא ענין ולא פתרון. מחולקה בלי הועילות, ונחצה לשתיים מבלי יתרון, ולא יכלתי להשיג, איך המלה טעונה מחלקות, ומה טעם הטם (ו"א הטה לבם) לעשות כה“.

1. סעריאנא, קמברידג' 1903, עמ' 68. 2. בכח"י רק סנוקד: מִשְׁכּוֹ; תָּלְפוּ.

3. וכבר שיער קלאר הוראה זו (תרביץ, יר—חש"ג), עמ' 161, הערה 44): „אלא אם כן יאמר שהואיל ומלת „חלף“ מקבילה כאן ל„קשת“, נראה שמחבר השיר פירש „תלפיות“ מלשון חרב פופיות“ [למעשה דובר בהמשך הכתוב על נשק: אלף המגן וכו' כל שלמי הגבורים. העורך].

4. גיאמס אלאפאסי, מהדורת שויל סקוז, ח"א, ניו-האון 1936; ח"ב, 1946.

5. מהדורת ברגיס (Bargès), עמ' נג.

6. עיי לעיל עמ' אי, הערה 3.

7. בפירושו לשיה"ש.

8. על חלוקה אחרת: תלל-פיות עיי רד"ק, ספר השרשים, ערך תלל; תשובות דונש על רס"ג חכ"ל, [החקבלה ביחזקי כו, יא: „במגדלותיך... שלפיהם... חלו... יפיד“ טראה, שאין לתפיות אלא: תליות ליופי! העורך].

9. מחברת, ערך אראל. אני מביא נוסח כתב-היד בקטע מן הגניזה של פיילור-שכטר K 7/2, 13, השונה במקצת מנוסח הנדפס.

פירוש זה מסתבר מתוך תפיסת השורשים העתיקה, שלפיה נחשבת כאות שורש רק האות הקיימת בכל נטיות המלה: תל (=תלה) ופיות. ההוראה נשק קשורה יותר בחלק השני של המלה (פיות), אף כי רק אות אחת ממנה נמצאת במלה החדשה. והחלק הראשון (תל) נמצא בה בשלמותו. רס"ג הוא הראשון שנמצאת אצלו המלה בהוראה החדשה, ויש לחשוב כי חידשה, וממנו קיבלו יושבי ארצות האסלאם ולא קיבלו יושבי ארצות הנוצרים.¹

ב. תִּלְתָּל – לימוד

שבתי בפיוט „ברח דודי“ אומר:²

בְּרַח דּוּדִי אֶל תִּלְתָּל מִקְלָה בְּסִפְרִים.

המלים האחרונות האמורות במקרא (איוב כח, טז) על החכמה מעידות, כי גם כאן הנידון הוא לימוד, תורה.

הקליר בפיוט „אז בהלוך ירמיה“:³

קָח יָלֵד בְּתִלְתָּל

דְּמַעוֹת בְּתִנִּים זִלְתָּ...

ופירש קלאר:⁴ „הוא יעקב שנתחנך ונתגדל בבתי אולפנא של תורה, והוא על דרך דרשתם ז"ל על „ויעקב איש תם יושב אהלים“ (בראשית כח, כז) בבר פס"ג.“

בשריד מקאמה אחת כתוב:⁵

וְלֵא בָּאֲתִי בְּתִלְתָּל / אַחַת מִנִּי אֶלְתָּל – כִּי מִי כִּי בִפְרִי / עֶפְרַיִם הָאֶרֶץ / נְאֻמֶּר: הִיִּסְפֵּר עֶפְרַיִם הָאֶרֶץ / וְגַם כּוֹכְבֵי שָׁמַי עֶרְצָל.

קלאר, פקפק בהוראת המלה כאן, כי חסרות המלים שקדמו למובא לעיל. אולם נראית ההוראה לימוד מתאמת, והכוונה כי אין לו ידיעות אף בשיעור של אחת מאלף, כי מי מדד את...

הוראה זו למלה עתיקה מאד, וכך תורגמה המלה תלפיות בתרגום: „אולפן דאורייתא“, כי חבירוה עם השורש אלף. פירוש זה למלה תלפיות היה נפוץ

1. אף בימינו ניסו לתקן: לתליות טלשון תלי (בראשית כז, ג) או לתליות. עיי קיסל, מקרא; מילון גיונינוס; פירסם במילון ערך תלף וקאמינקא שיח"ש במהדורת כהנא מסכמים את הפירושים השונים; מיצ' סגל, חסם מגלות, תל-אביב תש"ח, אולי לפי הענין: חסן כלי זין" (עיי בעמוד הקודם, הערה 8, העורך). ושם השפיעו המלים הערביות: تَلَف; اَتَلَف; تَلَف.

2. אשכורת חבוקק, ויניצואה ת"ס, דף קה, ב.

3. עיי דאווידאן, אוצר השירה וחפיוס (להלן = ד). בהמשך שלוש שורות נוספות חורוז בשמות סגוליים.

4. תרביץ, שם בהערות. גם הלפר מירש כך (study) בספרו: Post-Biblical Hebrew, פילאדלפיה 1921, עמ' 213.

5. גנוי שכפר, ג, עמ' 236.

6. איני יודע לכוון מלה זו. (הסיפן, לשם חחרוז ועל פי הסבטא הסורח, כותב כאן, פִּתְּץ במקום פִּתְּס (זכריה יא, פז), פִּתְּס רגל, כלוי: מי מרד בשעלה העורך.)

גם בין בלשני ימי הבינים: מנחם בן סרוק,¹ דונש בן לבראט,² ריב"ג,³ ראב"ע⁴ ורד"ק.⁵ הוראה זו היתה ידועה ליושבי ארצות האסלאם וליושבי ארצות הנוצרים. גם מפרשים אלה גוזרים את המלה מן השורש אלף, וחלוקות דעותיהם בנוגע לתיי, אם היא נוספת (דונש: והיא נכרית כמו תי' תאניה) או במקום האלף (ריב"ג).

ג. תִּלְף – רומם, גידל; תִּלְף – מגדל, מגדלור, רום
הקליר בפיוט „ויכון עולם“:⁶

היא הָעִיר וּמִגְרָשֶׁיהָ בְּנוּיָה לְתִלְף.

כאן חיקוי גמור לשיה"ש, שהרבו הפייטנים להשתמש ובייחוד ישראל
נגארה:⁷

לְדָבִיר בְּנוֹי קְתִילִיּוֹת.

רשב"ג באזהרות:⁸

אֶפְסָר תּוֹשִׁיט מְתוּקוֹת לִפְיוֹת וְאַצִּיב תְּלִפְיוֹת קְאָשָׁר הָעוֹבְרִים.

וכך יש להבין את המלה בפיוטו „שנאנים שאננים“:⁹

קוֹלִי יִצְפָּאף וְשִׁיר יִבְאָף צָבָא מִחֲנֵה שְׁלִישִׁיהָ
וְנוֹרִיאָל שֶׁר הָאֵל עוֹמֵד בָּם לְתִלְפָּה.

וברור מדברי רשב"ג, כי נתכוון למגדל מורה דרך לעובדי אורח. מגדלור.
ייתכן, כי על פי ההוראה מגדל גבוה השתמשו פייטנים במלה זו בהוראת
רומם בפועל בבניין קל בעבר ובהוראה רום בשם הסגולי.
בנימין בר שמואל בקרובה למוסף ראש-השנה:¹⁰

שׁוֹעֵץ בְּעֶשֶׂר לְהַפְלֹאוֹתוֹ פָּלָא
שְׁלִשׁ-עֶשְׂרֵה שָׁנָה כְּנִחְבָּא בְּכָלָא
תִּלְפָּתָהּ עֲשִׂירִית סָפֵר לְהַמְלָא
תִּינוּי אֶסֶר הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה.

1. מחברת, ערך אלף וערך לה. גם רש"י, שדכריו מוכאים בסעיף אחר לחלף, גזור את המלה משורש זה.
2. תשובות על רס"ג חג"ל.
3. הרקמה, מהדורת וילנסקי, עמ' קיב.
4. בפירושו לשיח"ש.
5. ספר חרשים, ערך אלף. מדכריו ניכר כי נתכוון לריב"ג.
6. אין בד"ב. במחזור רומא, מהדורת שר"ל, א, דף קסח, ב. יש כאן עוד שתי שורות חזרות בשמות סגוליים.
7. זמירות ישראל, מהדורת פריס-חורב, עמ' 15, שי' 10; ועי' גם 170, שי' 6; 217, שי' 18; 448, שי' 9.
8. שמור לבי, שירי רשב"ג, מהדורת ביאליק-רבניצקי, ג, עמ' 135, שי' 5.
9. שם, ג, עמ' 61.
10. קרובה אגן חסתר, מהדורת אהרן ראז, ספר חיובל ליעקב פרייסמאן, ברלין תרצ"ו, עמ' 133.

הכוונה: אברהם נסמך (ז) בעשרה נסיונות כדי שִׁיראו לו נסים ונפלאות. שלש-עשרה שנה התחבא מפני נמרוד¹ ורוממהו^{1a} הניסיון העשירי, כדי שיתמלא המספר² והוא בסיפור עקדת יצחק (בראשית כב).³ יוסף בן אביתור בסליחה „השמים אישש“:⁴

הַשָּׁמַיִם דִּילָף קוֹמָתָם וְעֵבְרָם בְּתִלָּף
דְּרִיכַת אַרְבָּעָה עָשָׂר אָלֶף
דּוֹבֵר צִדְקוֹת וּמִישְׁרִים קִמְצָף
דְּבִקְתִּי בְּצִדּוֹתֶיךָ.⁵

הכוונה: ה' עשה את השמים במרום מלאים רטיבות בגובהם ובעובייהם, והם נדרכו על-ידי ארבעה-עשר אלף⁶ (ז)

הוראות אלה למלה תלפיות עתיקות כהוראת למוד, כי היא נמצאת ביסוד התרגומים העתיקים. תרגום אלכסנדרינוס: *els ἐπάλλξεις*; הולגאטה: *cum propugnaculis* (= צדי המגדל או מעקותיו העשויים למלחמה); סומכוס: *els ὑψή* (= לגובה).

פרשני ימי הביניים חיברו את שתי ההוראות של מגדל ולימוד ועשוה מגדלור. מנחם בן סרוק⁷: „כי המלה סדורה כמשפט ודרושה כדת... הוא המגדל הנכון לצדק ומשפט... והמגדל הזה היה בנוי למשמרת הצופים הוראים את ארץ מרחקים, וגם יושבי תבל ושכני ארץ יחזוהו מרחוק, כי הוא נשקף על על כל פני ארץ...“

ריב"ג⁸: ותפסירה הדאיאת אי אנה בני עאליא לתאנס בה מארֶה אלטרק. ותרגם אבן תבון⁹: ופירושו למודים כלומר שבנה אותו בנין עליון שיהיה למוד לעוברי דרכים.

בתרגום המיוחס לרס"ג מבואר¹⁰: מבני מִשְׁרָף (= בנוי כצופה למרחוק).

1. פרקי דרבי אליעזר, פרק כו. ב י"ב צא, א: עשר שנים. לי גינצברג, V, Legends, עמ' 212 מוסר רק: עשר שנים. 1. [לדעתי: לימר אוהו, העורך.]
2. ושמו יס לקראו: תלפתחו עשירות ספר, להיטלא תינו...¹
3. המהריר פירש (שם, הערה 12): „גיל שהוא מלשון ילפות שופי מו, כס על משקל תרגלתי הושע, יא, ג, ושיעור המאמר: כדי שימלא המספר החזיק בו הניסיון העשירי שבסיפור של אי ח' ה', ואם כן צריך לנקד ת' בחירק ולי בשוא ולגרוס עשירי...“
4. עיי' דל. השתמשתי במחזור רומניא, ויניציאה ש"ו, דף שעה ב—שעו א. נמצא גם בכתיב-יד אוקספורד 2712/9.
5. המהריר ניקד: מִצְלָף.
6. [תכנון: עוביו של רקיע כשהלך 14,000 פרסה, ועיי' בדעות המובאות בפסחים צ"ד ע"ב. העורך.]
7. מחברת, ערך אראל, שבו נתן גם פירושים אחרים למלה.
8. כתאב אללמע, עמ' 94.
9. הרקמה, מהדורת וילנסקי, עמ' קיב. ועיי' שם הערות וילנסקי. דבריו מובאים בספר השרשים לרד"ק, ערך אלה.
10. שלוש מגלות, מהדורת יעיש בן ראובן נדאף, ירושלים תרע"א.

בשם רשב"ג נמסרו דברים אלה: 1. אין לו דומה וטעמו נפלאה, אולם כשבא לפייט השתמש במלה זו כמנחם בן סרוק וריב"ג. ההוראה מגדל היתה מקובלת בספרות ישראל גם בין יושבי ארצות האסלאם וגם בין יושבי ארצות הנוצרים.

ד. תִּלְפִּיּוֹת — תִּלְפִּיּוֹת — בית המקדש, ארץ-ישראל

בפיוט לנעילה, ארשת שפתינו תערב: 2:

נִסְתַּלֵּף בְּתִלְפִּיּוֹת

נִבְחַר יוֹם מִלְפִּיּוֹת

נִבְחַר יוֹם מִלְפִּיּוֹת.

המלה הראשונה הלקוחה מן הכתוב תהלים פד, יא הוראתה כמקבילה לה בפסוק: בית אלהי, ושם נמצא גם מעין השורה השנייה, והכוונה: טוב יותר יום אחד בבית המקדש מאלף ימים במקום אחר... שלמה בן יהודה הבבלי בזולת לחנוכה, "אין צור חלף": 3:

...בְּעֵר שָׁקֵד לְסִלְפִּיּוֹת

עַם דָּת אֶלֶף

מִעַט פִּרְחֵי תִלְפִּיּוֹת

גִּבּוֹר מְרֹב אֶלֶף.

הכוונה: בני הכהנים (בית חשמונאי) עשה ח' חזקים יותר מאלפי חיונים, והם פרחי כהונה בבית המקדש.

לרוב השתמשו הפייטנים במלה "תלפיות" או בצירוף "תל תלפיות". יובא כאן רק דבר ינאי: 5:

רָאָה תִּלְפִּיּוֹת תִּלְפִּיּוֹת תִּלְפִּיּוֹת תִּלְפִּיּוֹת תִּלְפִּיּוֹת תִּלְפִּיּוֹת.

וזה משמש גם כסמל לארץ ישראל. ישראל נגארה: 6:

אֶל תִּלְפִּיּוֹת תִּלְפִּיּוֹת יִקְבּוּץ שִׁיּוֹת הִמָּה נִדְחוֹת.

לפרק זה יש אולי לצרף מפיוט ליום הכיפורים לרשב"ג, שחסרה פתיחתו: 7:

1. שפת יתר לראב"ע, מהדורות ליפמאן, פראנקפורט תרי"ג, דף כ, ב. המהדיר הכין את המלה "נפלאה" כפירוש המלה תלפיות: "ויהי תלפיות כמו תפלאות מן פלא בחלוק אוהיות כמו כבש וכשב וכדומה", וקיבל את דבריו פירסם במילוננו. אולם כוונתם, כי אין ההוראה של תלפיות ידועה ועל יסוד הפסוק בדברים ל, יא, ועי' ראב"ע בפירושו לשו"ש.

2. כתב-יד אוקספורד 2727/6.

3. עי' די, השתמשתי באוצר התפלות, ווילנא תרפ"ח, יוצרות, כט, א.

4. כל בו, דפוס ראם, ג, עמ' 322: "פרחי כהונה שהיו במקדש הכניו לתלפיות".

5. אין בדי, שלמה וירר, פיוטי ינאי, ספר חובל לב' חללר, בודאפשט תש"א,

עמ' 59. ועי' ינאי מהדורות זולאי, עמ' תא, ארסון, שי יג.

6. מהדורות פריס-חורב, עמ' 67, שי יג. ועי' גם 219, שי 9. והמלה תלפיות עי' שם,

עמ' 15, שי 9—10; 42, שי 13; 170, שי 6; 217, שי 13; 448, שי 9.

7. כתב-יד באוסף האוניברסיטה בקמברידג': Or. 1080, Box 7/5.

וְלָקַח בָּלֹל בַּחֹר (י') ¹ בְּתֵלָף בְּצֵלָף בְּהַתְּבִיעוּ ²
זֶה שֶׁבַע פָּצְמִים מִן הַדָּם בְּאֶצְבָּעוֹ.

הכוונה: הכהן הגדול, הנבחר בבית-המקדש (ז'), יקח את הדם הבלול כדי להזות בהצלפה ולקבעו (ז') על פני המזבח.
מקור ההוראה הוא בדרשת חז"ל על תלפיות 8: "תל שכל הפיות מתפללין עליו", שהיתה ידועה ליושבי ארצות האסלאם וארצות הנוצרים.

ה. תֵּלָף – קִישוּט; תֵּלָוָה – קִישוּט

שלמה סולימן בקרובה משכו (שמות יב, כא):
תֹּרִי זָהָב תִּילְפָתִי רִבְבוֹת אֶפְרָיִם
תֹּרְתִי טוֹבָה מֵאֶפְרַיִם זָהָב פֶּרְנִים.

הכתובים שבהם נמצאת המלה "תוררים", הם רק בשיה"ש ובצירופים הבאים: נאוו לחיין בתוררים (א. י) תורי זהב נעשה לך (שם, יא) ומתוך אלה יש להסיק את ההוראה עשה יפה, קשט למלה "תלף".
בזולת לחנוכה, שייתכן כי היא לאותו מחבר: ⁵
מְלִיצָה בְּתִילּוּפִיהוּ נְעִימָה בְּצַפְצוּפִיהוּ
שְׁמֻחָה בְּמַצְנָה פִּיהוּ אֲמִנְתָּה מְכוּנִים.

הכוונה: מליצה בקישוטו, נעימה בשעה שהוא מבטאה, ושמחה בשעה שהוא אומרה, בה חינכת את בני ישראל. ^{6a}

רה"ג בשיר לכבוד ר' יהודה ראש הסדר בקירואן: ⁶
בְּפִיהֶמוּ לְשׁוּמָה לְעֶרְכָּהּ כְּדַבָּרָה
לְתֵלָף אֶת שְׁעָרֶיהָ בְּסִימָנִים בְּמִסְוָה.

גינצברג? רק ציין את השורש: לְתֵלָף מבלי לפרש. קלאר 8 פירש: "וכנראה גם "לתלף" הוא מלשון אות וסימן, וכוונתו שיצינו את דלתות שירתו בסימנים ובמסורות כעין המקרא..." אולם לא היו בידי המקורות הנוספים הנ"ל ועל פיהן יש אולי לפרש גם כאן: קשט.

1. לא ברור בכה"י: בחור? כחון?

2. אין יודו לבארה, וניסיתי לפרשה כאילו חיתתה בשי"ת: לחטביעו.

3. ירושלמי, פרק ד, הלכה ה, ועי' ברכות ל, א; "תל שכל פיות פונים בו", ועי' הערוך השלם, ערך תלף נוסחאות שונים, בשיה"ש, מהדורת מוהר"ל סרגליות, ווארשא תרנ"ג, מתוך השנים-עשר פירושים לרס"ג סביא פירוש זה.

4. כתב-יד במויאום הכרמי Or. 5557 P/6, פתיחת: שיר חשירים אשירה.

5. כתב-יד באוקספורד 2721/2; ובקסברידג': טיילור-שכטר H 6/4 10.

6a. [לרעתי הכוונה: כנסת ישראל הוגה (מליצה) ומצפצפת בתורתו (תילופיהו)]

וכו, הם המכונים בנים אשר אמנתה. העורך.]

6. ידיעות המכון לחקר השירה בירושלים, ג, עמ' סב.

7. גאוניקה, ב, עמ' 279. 8. תרביץ חניל.

מקור הוראה זו הוא בהסבר חכמים בימי הביניים למלה תלפיות, שעמדו רק על הכוונה הכללית של העניין: בנוי לתלפיות — בנוי לנוי.

מנחם בן סרוק: 1 „ויתכן להיות גם כה ענינו. כמגדל דוד צוארך בנוי לתלפיות: רצה לשבח גובה הענק ומוצל הצואר, כי גבהו ורוממותו תאר היופי ונאות המראה... גם נאה לדרוש וראוי לפרש כי גובה הענק הוא תפארת הראש“.

רש"י: 2 שהשתמש במחברת, מפרש: „קומה זקופה נוי באשה... ואותו מגדל בנוי לתלפיות בנוי לנוי להיות הכל מסתכלין בו ללמוד צורותיו ונוי מלאכת תבניתו והוא מגזרת מלפנו מבהמות הארץ והתינו בתלפיות כמו תינו שבתרמית ובתבנית“.

מכיון שדברי רה"ג כוללים הוראה זו, יש לחשוב כי הייתה הוראה זו מהלכת בין חכמי ימי הביניים בארצות האסלאם, ואף כי הביאה רש"י בדבריו, לא נתגלתה עד היום בפיוטי יושבי ארצות הנוצרים.

ו. תִּלְפִּי — אות, סימן, דוגמה

רס"ג בסליחה „אבוי לירח חמישי“: 3

זְמוּרָה כְּרָתִי מְנַסֵּה אֶשְׁכּוֹל תִּלְפִּי

חֶרְשְׁתִּי רִשַׁע וְקִצְרָתִי עוֹל בְּכִלְפִּי...

קלאר פירש: 4 „כאן משמשת מלת „תלף“ בהוראת אות וסימן ודוגמה מאלפת, שכן בכריתת הזמורה והאשכול נתכוונו המרגלים להודיע לעם טיבה של ארץ ישראל“. בהוראה זו ביקש קלאר לפרש גם מקור אחר. 5 אולם לא ברורה הוראת המלה כאן, וניתן גם לערער על כמה וכמה מקורות אחרים הנוכחים בסעיפים שונים.

אם נכונה דעת קלאר, הרי משתמש רס"ג במלה זו בהוראות שונות, ואין בזה להפליאנו, כי כך דרך מחברים בכל הדורות. 7 אם יעלה בידנו להוסיף מקורות, יתלבנו יותר גם המקורות האלה. 8

1. מחברת, ערך אראל. 2. בפירושו לשיח"ש.

3. סידור רס"ג. עמי שב, ש' 5. יש כאן עוד שתי שורות חרוזות בשמות סגוליים.

4. חרובין הנ"ל. 5. שיר רה"ג הנ"ל בסעיף תלף.

6. עיי' סעיף ראשון. 7. עיי' דברי רשב"ג הנ"ל.

8. עלי להודות באופן מיוחד לד"ר מ' זולאי, שהואיל בפוכו לספור לידי חמישה

סקורות ופרט לאחר כולם כתבי-יד, שתצלומיהם נמצאים בסכונ לשירת העברית בירושלים, וחס: (1) ולקח; (2) מליצה; (3) נסתופף; (4) שוען; (5) תורי וזהב.

מקורות שבהם היה כתיב מלא השארתי כמות שהם.

היסוד העברי בלשון דיבורם של יהודי איטליה

ככל יתר שבטי ישראל בארצות פזוריהם, כך יצרו להם גם יהודי איטליה דיאלקט מיוחד להם, והשתמשו בו בדיבורם היום-יומי, ואף לצורכי יצירה ספרותית. היסוד העיקרי של דיאלקט זה הוא כמובן לשון המדינה, ובייחוד הדיאלקט שהיה מדובר בימי הביניים בעיר רומה ובסביבותיה. על אוצר המלים והביטויים של היסוד הלועזי הזה, המשותף להם וליתר תושבי הארץ, הוסיפו היהודים הוספות משלהם, לקוחות מתוך אוצר מליה וביטוייה של הלשון העברית. הוספות אלו נמצאות במקצתם גם ביתר הדיאלקטים היהודיים או באחדים מהם, אבל במקצתם מיוחדות הן ליהדות האיטלקית לבדה.

על התהוות הדיאלקט האיטלקי-יהודי ועל התפתחותו לצורותיו השונות במחוזות האיטלקים השונים דנתי כבר, מבחינת הבלשנות הרומנית, במקומות אחרים, ואין כאן כוונתי לחזור על עניין זה. וכן אין בדעתי לחזור כאן על מה שכתבתי בהזדמנויות אחרות על תולדות הספרות הכתובה בדיאלקט האיטלקי-יהודי. כאן איני מתכוון אלא להעיר את תשומת לבם של הקוראים על היסוד העברי שבאותו דיאלקט.

אמרתי „להעיר את תשומת לבם של הקוראים“, ולא יותר, מכיון שמחקר שלם ומפורט בכל היקפו של העניין היה דורש ספר שלם, ובתחומי המקום המצומצם העומד עכשיו לרשותי לא אוכל אלא לנגוע בקצהו. לפיכך אסתפק בהבאת דוגמאות אחדות. אבחר דווקא בדוגמאות מיוחדות ליהודי איטליה או לכל הפחות לא משותפות לרוב שבטי ישראל, הואיל וכמובן יהיה מן המותר להזכיר מלים שייכות למקצוע החיים הדתיים של ישראל כולו, כגון אתרוג, חמץ, מגילה, מועד, מצה, תענית, תפילה, וכן הלאה, או מלים אחרות הנהוגות בפי יהודי איטליה בהוראתן הרגילה בלשון העברית הכללית, כגון אָשָׁה, גִּיבֵן, זָקֵן, חֶרְטָה, חֶרִיף, מַחִילָה, מִכָּה, מִרְיָבָה, שִׁמְחָה, וְכִיּוּצָא בָהֶן, או אף צירופי מלים כגון: בְּרוּךְ תִּהְיֶה, דָּבָר שֶׁבְּעוֹלָם, הֶרְחַמְן יִצְיָלְנוּ, חוֹשֶׁךְ עֲנַן וְעֶרְפֶּל, חֵס וְשָׁלוֹם (ובהדגשה יתירה חֵס וְשָׁלוֹם חֲלִילָה בֶר מִינֵן), יִמָּח שְׁמוֹ, יִיסוּרִים מְרִים, מִיתָה מְשׁוּנָה, מְרָה שְׁחוּרָה, נַחַת רוּחַ, סֵם הַמוֹת רוּעֶץ, עֲבוּדַת פֶּרֶךְ, עֶרֶב וּבּוֹקֵר וְצִהָרִים, וְכֵאלֶּה.

בדוגמאות שאביא, תידפסנה המלים העבריות הנשמעות בפי יהודי איטליה באותיות מְפּוֹזְרוֹת, כמו בשורות הקודמות, והמלים הלועזיות המלוות אותן בדיבור תידפסנה בתרגום עברי באותיות „מרים“.

1. אני הגבר. — בביטויים מעין צבע של אני הגבר, כלומר צבע לא נאה לעיניים, מתאים לתשעה באב.
2. גוף. — איש רעבתן, זולל וסובא.
3. גיהנם. — כשרואים תנור בוער באש חזקה אומרים: בוער גיהנם! או: אש של גיהנם! — כדי לקלל בן אדם קללה נמרצת, חמורה יותר מן הקללה הפשוטה לך אל גיהנם, אומרים לו: לך אל גיהנ'י גיהנ'י גיהנ'י!
4. דבר בעתו mattoni. — כך אומרים בדרך צחוק, במקום דבר בעתו מה טוב (משלי ט"ו, כ"ג); mattoni באיטלקית = קִבְּנִים.
5. הַשְׁתָּה. — מידה מרובת של דבר כל שהוא.
6. וְכָפָר. — על מי שלוקח (או אף גונב או גוזל) הכל לעצמו ואינו משאיר לאחרים כלום אומרים שהוא עשה וְכָפָר (על סמך הכתוב בבמד' ט"ז, ו' ואילך).
7. וכפתור! — כך אומרים כדי להביע תימהון על חזרה כפולה ומכופלת (לפי הכתוב בשמות כ"ה, ל"ה; ל"ז, כ"א).
8. הָבָר. — בהוראת מִשְׁרָת. לנקבה: חברתא, בסיומת ארמית. בריבוי: חברים, אף לנקבות. שמעתי פעם יהודי שהיה רוצה להגיד על אחד ממכיריו, בעל בית מסחר, שהיה מתנהג כלפי פקידיו התנהגות לא אדיבה, ואמר: הוא מתייחס אליהם כאל חברים.
9. חֵי-אֶצְרִי. — במקום חי ה', כדי שלא להזכיר שם שמים לבטלה.
10. חֵיָה. — בהוראת אשה זקנה ומכוערת.
11. הָגָה. — גם כן בהוראת אשה זקנה ומכוערת.
12. הָצָר. — שכונת היהודים, גיטו.
13. חָרִי. — על מי שעושה עסק כבא-כוחו של מי שהוא אחר, ולוקח לעצמו ריוח לא מוצדק, אומרי שהוא עשה חָרִי (על סמך הכתוב בברא' מ', ט"ז-י"ז): והנה שלשה סלי חָרִי על ראשי... והעוף אוכל אותם מן הסל מעל ראשי).
14. חָרָם, וגם, בצורה משונה, חֲרָמוֹת. — בהוראת מצב רוח נרגז ונוח לכעוס.
15. טָכָאָל. — איש שאינו שווה כלום, טוב לאל (ישע' ז', ו').
16. קִבֵּשׁ. — מעין נודניק (באיטלקית seccante, בדיוק: קִיבֵּשׁ).
17. כל עורב למינו. — כך אומרים כשרואים שני בני אדם דומים זה לזה בתכונותיהם שמתידדים זה לזה או משוחחים זה עם זה.
18. מוֹשָׁב. — בית הכסא (בדיאלקט של רומה: loco, בדיוק: מקום; ועיין להלן מקום).
19. מחושבים. — ביטוי רגיל הוא מעות מחושבים בהוראת מזומנים¹, לשם הדגשה מוסיפים גם המלה האיטלקית contanti, ואומרים: מעות מחושבים contanti.
20. מְכַתְּשֵׁת. איש מכוער.

1. גם במילון בן-יהודה (עמ' 1709) מובא הצירוף מעות מחושבים מתוך ספרים של יהודי

21. מִן יָן. — על ילד שנעשה בר־מצוה אומרים שהוא עבר אל מנין (חביטוי בר־מצוה אינו שכח).
22. מַעֲשֵׂה נַעֲרוֹת. — פעולה ילדותית. ועיין להלן נ צ ר.
23. מַצִּיאָה. — בהוראת מקרה לא נעים (ולא בהוראת מציאה טובה כמו באידיש).
24. מִקּוֹם. — בית הכסא (ועיין למעלה מוֹשֵׁב).
25. מַעֲשֵׂר. — על ילד שאינו גומר את המאכל חניתן לפניו, ומניח מקצתו בתוך הצלחת, אומרים שהוא מניח את ה־מַעֲשֵׂר.
26. נְבוֹחִים. — מלים גסות.
27. נַעֲרָה. — רגיל בהוראת יָדָה. ועיין למעלה מַעֲשֵׂה נַעֲרוֹת.
28. נִשְׁכָּחוֹת. — על מי שגר בשכונה רחוקה מטבור העיר אומרים שהוא גר בִּין הַנִּשְׁכָּחוֹת.
29. סְגוּלָה. — חוג של שלושה ידידים דבקים זה בזה.
30. עוֹן. — אומרים: איזה עוֹן! או: זהו עוֹן. או אף עוֹן גמור. בהוראה של תַּקְלָה! או של האנגלית it is a pity (באיטלקית: peccato).
31. פּוֹעֵל. — בהוראת אָפֶר (באיטלקית של ימי הביניים היו קוראים לאָפֶר בשם lavoratore. כלומר בדיוק: פּוֹעֵל).
32. רָצָה. — אשה רגילה לצער לאחרים.
33. קָרֹב. — הבן האהוב ביותר.
34. קָשָׁת. — איש מכוער.
35. רָבִי. — מלמד תינוקות. בריבוי: רַבֵּי יָתִים (השווה rebbiten באחת מכתובות וינוסה).
36. רִשּׁוֹת. — חביטוי עשות רשות פירושו יצוא מן המקום.
37. שׁוֹחֵט. — מלווה בריבית.
38. שׁוֹטָה (לנקבה) שׁוֹטָה, או במבטא עממי שׁוֹטָה). — רגיל בהוראת המלה משוגע באידיש ובעברית המדוברת בארץ ישראל.
39. שְׁפָה. — כמו חָה וְחָנָה (עיין למעלה).
40. שׁוֹנָאוֹת. — מלה מקבילה בהוראתה למלה רשעות באידיש.
41. שְׁכִיר. — בהוראת חייל או שוטר. השוטר נקראים גם יוֹד־בֵּיתוֹת (או במבטא עממי יוֹד־בֵּיתוֹת), מכיון שהמספר המסמל את השוטרים במשחק בלוטו הוא י"ב.
42. תָּהוֹם. — על חדר רחב מאד ומחוסר אור אומרים: איזה תָּהוֹם!

* * *

כדאי להוסיף שתי הערות:

(א) כמה מלים נהוגות בצורה ארמית. כבר העירותי למעלה (מס' 8) שצורת הנקבה של תַּבְּרָה היא חֶבְרָתָא, וכן נהוג בדרך האנאלוגיה לצרף את הסימות־תָּא אל כמה מלים עבריות, ולהגיד, למשל, חֶמְרָתָא, חֶזִירָתָא, פּוֹעֵלָתָא (עיין מס' 31). וכן נהוגה הצורה הארמית עֶרְבָא, במקום המלה העברית ערב, להורות על היום שלפני שבת או חג; אומרים, למשל עֶרְבָא של שבת; עֶרְבָא של כִּסְלוֹר, וכאלה.

ב) נהוגים גם צירופים מיוחדים של מלים עבריות לשם הדגשה (השווה גם למעלה, מס' 3, 19, 30. וכך, למשל, כדי להדגיש את המושג של חֶפֶז (בהוראת בוז, בושה), אומרים: חרפה בזויה! איש עשיר מופלג נקרא עשיר מ.ל.ך, ושיכור שאינו יודע בין ארור המן לברוך מרדכי נקרא שיכור מ.ל.א. בצירוף מלה איטלקית ומלה עברית אומרים על מאכל קלוח יותר מדי שהוא מלוח חֶרֶם. וכאלה עוד.

* * *

גם בספרות העברית של יהודי איטליה השפיעה המסורת הלשונית השגורה על פיהם השפעה מתמדת. כמה מן הדוגמאות שציינתי למעלה באות גם בטכסטים ספרותיים עבריים; כך, למשל, חבר במשמעות משרת, ערובא (עֶרְבָה) במשמעות עָרַב, ועוד קָתַב במשמעות מָקַתַב, נָדַר במשמעות הבטיח, וכאלה לרוב. ולפעמים קרה מקרה, שמי שהכין הוצאת ספר עברי מספרי יהודי איטליה ולא שם לב אל הנוהג הלשוני של המחבר ושל סביבתו, טעה בהבנת דברי המחבר או לא עמד כלל על כוונתם. ברור הדבר, שאם אנו רוצים להבין על בוריים את הספרים העבריים של יהודי איטליה, עלינו לשים לב אל המסורת הלשונית המיוחדת להם.

1. עיין גם בהערה הקודמת.

2. עיין מה שכתבתי על עניין זה במאמר ביקורת על מהדורת ברודי של מחברות עמנואל

א-ה, ב-MQWJ, כרך ע"ב (1928), עמ' 217-218.

אַרְמִיָּסִיִּים

לפני זמן מועט בא לביתי ציוני ותיק מיהודי-גרמניה, שיגע וטרח הרבה ללמוד עברית מיום שבא לארץ, והוא כולו רוגז וקובלנה: — ילמדני אדוני: יהודי, שבא לארץ-ישראל אינו יודע עברית, כמה לשונות עבריות חייב הוא ללמוד כאן? אני מפנה אליו מבט, שכולו תמיה. אבל הוא אינו שם לב למבטי וממשיך בכעס:

— הרי מכריחים אותנו, היהודים, שלא ידעו עברית בארץ-מוצאם, ללמוד לא רק עברית בלבד אלא גם ארמית. כבר למדתי, ברוך השם, עברית עד כדי לקרוא בעיתון עברי ובספר עברי ולהבין יפה מה שאני קורא. אבל הנה אני נתקל במלות מעין „שלהי דקייטא“ — ואני עומד ומנחש מה לשון היא זו? — עברית ודאי לא. ואני מנחש ומוצא: ארמית. ובכן ניסוף על העברית, שאף היא לא קלה ל„עולה“ מבוגר, אני מחויב ללמוד גם ארמית. למה ומפני-מה? וכי מפני שבתנ״ך ובתלמוד יש חלקים ארמיים, מחויב אני ללמוד גם ארמית? וכי אין ציוני ועברי שלם זה צודק בטענתו-קובלתו זו?

ובאמת, מניין ידע יהודי לומד עברית מה זו „שלהי“ ומה זה „קייטא“ ומה היא „ך“ זו, שבאה במקום „של“ או במקום סמיכות בעברית? מניין ידע, ש„שלהי“ בארמית פירושו: — ליגע ולציף, ועל-כן „שלהי דקייטא“ פירושו כשהקיץ כבר „עָיַף“ ומוכן לחלוף ולעבור? ומנין ידע, ש„קייטא“ ו„קיץ“ הם דבר אחד? היו ימים, שכל יודע עברית היה למדן, שיָדַע לא רק תנ״ך אלא גם תלמוד ומדרש. ובאותם הימים הטובים היה קורא כמעט כל יהודי כשר בערב-שבת אחר הצהרים, קודם הליכתו לבית-הכנסת, את פרשת-השבוע „שנים מקרא ואחד תרגום“. עכשיו יש מאות אלפי-יהודים בארץ, ורבבות גם בחוץ-לארץ, שיודעים לדבר ולקרוא עברית רגילה, לא „למדנית“: בתלמוד ובמדרש אינם בקיאים ואת „תרגום אונקלוס“ אינם מכירים — ומהיכן ידעו את כל אותן המלות הארמיות, שעיתונינו וספרינו העבריים מנומרים ומוצפים בהן? וכי אין אנו מרחיקים קוראים וקוראות (הרי הקוראות ודאי אינן חייבות להיות „למדניות“) על-ידי לשון כפולה פְּעֻבֵּרִית-הארמית שלנו?

אבל יש כאן עוד שאלה חשובה: למה נעשה את לשוננו הלאומית גלימה מנומרת כעטיפתו של יָצָן ומוֹמָס בקירקס — טלאי ארמי על גבי בגד עברי? כלום ראיתם מימיכם לשון משונה כזו, שהיא מורכבת ברצון חכמים וסופרים משתי לשונות שונות?

ודאי, בכל לשון אתה מוצא מלות וביטויים מלשון אחרת, שאף על-ידיהם יכול הרעיון של המדבר או של הכותב להתפרש כל צורכו. כמעט בכל הלשונות

האירופיות משתמשים במלה הצרפתית: „קְנִיסָאָנְס” או במלה האנגלית „גֶ'נטלמן”, במלות הרוסיות „סוֹגְרוֹס” ו„אינְטֶלֶיגֶנְצִיָה” או בביטויים הצרפתיים *fait accompli*, *laissez faire*, *rendez-vous*, וכן גם בביטויים היווניים והרומיים *κατ' εἰσῆλθον* (*ante*) *status quo*, וכיוצא באלו. אבל מלות וביטויים ממין זה הם מועטים שבמועטים בכל לשון, והם מן המקובלים כמעט בכל הלשונות, מפני שכמעט אי־אפשר זולתם. לא כן המלות והביטויים הארמיים, שמציפים ממש את הלשון העברית: אלה הם מלות וביטויים רגילים, שיש להם תחליפים טובים בעברית טובה. וכי במקום „שלהי דקייטא” אי־אפשר לומר בעברית: „סוף־הקיץ” או „במוצאי־הקיץ”?

והרי דוגמה אחרת: מאות בשנים משתמשים היהודים אף בדיבורם באשכנזית־יהודית במלה המורכבת „מעוֹת־חִיטִין”. ואולם בארץ־ישראל דוקה ולאחר שהלשון העברית — ולא הארמית — נעשתה כאן לשון חיה בדיבור, התחלנו לומר ולכתוב: „קמחא דפיסחא”, ואני שואל: למה ומפני־מה?

דוגמה שלישית: בכל הספרות העיונית של ימ־הביניים מצוי הביטוי „על צד האמת”. אבל סופרינו בארץ מוכרחים לומר דוקה: „אליבא דאמת”. יש בתלמוד ובמדרש המלות „בר־אוריין ובר־אַקְקֶן” בארמית, אבל יש בתלמוד ובמדרש גם בעברית: „בן־חורה”, ובמדרש יש גם „בן־אבות”. ולא עוד אלא שיש במדרש גם „בת־אבות” במובן של אבות חשובים ומיוחדים¹, ואולם סופרינו העבריים משתמשים במלות הארמיות דוקה ולא במלות העבריות. ואף כאן איני מבין מפני־מה ולמה?

ואיני מבין למה צריך לכתוב „לקמן” במקום „לְהֶלֶן”, „לְהֶלֶן”. הרי „לְהֶלֶן” היא מלה עברית גמורה מן „הֶלְאָה” בהבלעת האלף־י ובתוספת של נוי־ן בסוף. המלה, כמו „לִמְטֵן” ו„לִמְעֵלֵן”, שבאו בייחוד במדרש במקום „למטה” ו„למעלה” המקראיות. ומשום מה אנו משתמשים במלה הארמית במקום מלה עברית רגילה זו? אני מבין, שיש להשאיר את השימוש במלות הארמיות „מלעיל” ו„מלדע” כמונחים, שהרי הם *termini technici* של הדקדוק שלנו. אבל במקום „עיין לעיל” למה לא נכתוב „עיין למעלה” כמו שאנו כותבים „עיין למטה”?

והרי על־ידי השימוש במלות ארמיות בלא ידיעת הדקדוק הארמי מביאים סופרינו לידי גיחוך ממש: מן „בר־סמכא” הם בונים את מספר־הרבים „בְּרִי־סמכא” בעוד שבארמית הרבים מן „בר” הוא „בְּרִי” („בר־נא[נשא]” — „בְּנִי־נשא”), ואם קשה להוציא מן השימוש את הצורה הארמית „בר־מצוה” צריך, לכל הפחות, לכתוב במספר־רבים „בְּנִי־מצוה” ולא „בְּרִי־מצוה”, כמו שכותבים סופרינו מתוך אי־ידיעה.

כי כלל גדול הוא בימינו: יותר שסופר עברי הוא בור בתלמוד ומדרש, יותר הוא משתמש במלות ארמיות, שלקט מן המילונים התלמודיים. עשרות בשנים אני שואל את עצמי: למה צריך לכתוב בעברית „מאידך גיסא” כשאפשר לכתוב „מצד שני”? — אבל בימים האחרונים מצא איזה „מחדש” בלשון „מצִיאה” גדולה בתלמוד: כִּשְׁשֵׁנִי תִּנָּאִים או אמוראים חולקים זה על זה והגמרא מפרשת ומתְרַצת את דעתו של האחד, שואלת הגמרא: „ואידך?”, כלומר

1. יתומה עניה בת אבות וכו', זו בת אבות היא, צנועה היא במעשיה וכשרה

אם טעמו של האחד מן החולקים כך הוא, מפני־מה דעתו של השני היא אחרת? — והנה בא ה"מחדש" הלשוני והציע להשתמש במלות הארמיות "מחד" ו"מאידך" (בלא "גיסא") להוראה של "מצד אחד" ו"מצד שני" — מה שאינו מתאים לשימוש התלמודי בעיקרו. והכל כדי שלא לכתוב, חס ושלום, בעברית פשוטה וברורה: "מצד אחד" ו"מצד שני" (או "ומצד אחר").

ידעתי גם ידעתי, שבתלמוד ובמדרש מצויה הרבה הצורה "נתוספו", "נתוספו". אבל כשאני כותב עברית למה לא אשתמש בצורה העברית הרגילה של ההתפעל העברי הרגיל: "נתווספו", "יתווספו" מן "קָסַף" כמו "נתוודעו", "יתוודעו" מן "קָדַע"?

יודע אני, שיש במשנה: "שֵׁן תוֹתֵבַת" ¹ על דרך הארמית. אבל כלום אין זה יותר מובן, יותר עברי ויותר מצלצל לומר: שֵׁן תוֹשֶׁבֶת?

עוד לפני חמישים ושלש שנים הצעתי, שבמקום המלה הארמית "אמתלא", שנגזרה מן "מתלא", כמו שכן הוא תמיד השימוש בתלמוד ירושלמי, עם אל"ף נוספת בראש המלה (Aleph prostheticum), צריך לומר בעברית, אֶמְשָׁלָה מן "משל", כמו "אֶפְרָה", "אֶמְצָא", "אֶכְנֶה", "אֶשְׁקֶה" ². וכבר אז הצעתי לומר "אֶמְקָה" במקום "אסמכתא" ³. גם במקום "משכנתא" הייתי אומר "מִשְׁכָּנָה".

אפשר, שאין לתרגם לעברית ביטוי מעין "סייעתא דשמיא": אין הביטוי הארמי ניתן להיתרגם כל צורכו על־ידי הביטוי העברי "סיוע של שמים" או "סיוע מן השמים". אבל אין אני משיג ואין אני תופס, מפני־מה אי־אפשר לומר "נכסים בלתי־נִדִּים" במקום "נכסי דלא ניידי" או "אבות של ר' נתן" במקום "אבות דר' נתן", ומפני מה חייבים אנו להשתמש בשם המשובש "פרקי דרבי אליעזר" במקום השם הנכון "פרקי ר' אליעזר"?

לי יאמרו: הלשון הארמית קרובה היא לעברית ביותר, ועל־כן אין בזה משום טלאי כש־מרכיבים ארמית על גבי עברית. אבל אם כן למה הווקו ההמונים מישראל עוד לפני אלף וחמש מאות שנה לערך ל"תרגום־אוניקלוס", וכשפסקה קהילת־פאס לקרוא בתרגום זה, קצא המדקדק הגדול ר' יהודה בן קוריש בהקדמה ל"רסאלה" שלו והזהיר את הקהילה על קריאת־התרגום? — אות הוא, שארמית ועברית אינן דבר אחד. ואמנם כן, מי שלא למד תלמוד ולא הורגל "להעביר את הסדרה" בערב־שבת ביחד עם תרגום־אוניקלוס, לא יבין טכסט ארמי. ובפועל אין הדור הצעיר שלנו מבין את הפרשיות הארמיות שבעזרא ובדניאל, ואפילו לא את הפסוק הארמי ש ב י ר מ י ה ⁴ בלא תרגום עברי. והרי המקרא עצמו מתרגם את המלה העברית "גִּלְעָד" במלות הארמיות "יָרָה שהדוּתא" ⁵ — וכמה המלה העברית המורכבת רחוקה משתי המלות הארמיות גם בשורשה וגם בצלצולה!

(1) שֵׁן תוֹתֵבַת ושן של זחב" (משנה, שבת, פ"ו, מ"ה).

(2) עיין: יעקב לוי, אוצר לשון התלמודים והמדרשים, א, 104, ערך "אמתלא".

(3) יוסף קלוזנר, שפת־עבר — שפה חיה, קראקוב תרנ"ו, עמ' 26 [הוצאה ב', הלשון

העברית — לשון חיה", ירושלים תש"ט, עמ' 27];

(4) שם, שם, בסוף־העמוד [הוצ' ב', עמ' 27].

(5) ירמיהו, י', י"א.

(6) בראשית, ל"א, מ"ו.

ודאי, יש מלות ארמיות, שנתקבלו בעברית עוד בזמן קדום – וחלילה לנו להוציא אותן מלשוננו וּפְרוֹשֵׁשׁ אותה על-ידי כך! – כאלו הן, למשל, „סרב“, „קבל“, „נסתלק“, „אגב“ („דרך-אגב“), „בר-מצוה“, וכיוצא בהן. ואם בשביל הפועל reagieren קיבלנו את הפועל הארמי „גיב“ או „גוב“, שבייחוד באפפצ״ (אגב) הוא משמש בפרט בתלמוד ירושלמי ובמדרש במובן של „הִשָּׁב“ (על דבריו של מִשְׁהוּ), וּבְנִינוּ מפועל זה גם מלה נאה „תְּגוּכָה“, אין לערער על כך, כמו שאין לערער על קבלתה של המלה הארמית „עֲבָד“, „עֲבָדָא“ בצורה העברית „עֲבָדָה“ ועל קבלת המלות „דרגה“ (באמת צ״ל „דָּרְגָה“) ו-„דייסה“ (באמת „דִּיקָא“ בסורית). אין להתנגד גם למלה „קֶבֶץ־נָה“; ונאה מאוד היא הצורה העברית „צָרְסוּל“ במקום „ערסלא“ הארמית¹ במובן של Hängematte. אבל קשה להבין, מפני-מה צריך היה לחדש בעברית את המלה „קִיטָנָה“ מן „קִיטָא“ בארמית במקום לחדש מלה עברית „קִיטָנָה“ מן „קִיץ“ בעברית. ולמה צריך לומר לשם הקיצור „וכלהו“ או „כולי“ בארמית במקום „וכלם“ בעברית?—צורת-הקיצור תהא בין כך וכך „וכו“ (וברמו על פסוק מן התנ״ך: „וגו“ — „וגומר“).

כמו בכל העניינים של תחית-הלשון אין להעמיד את ההתנגדות לארמיסמים בעברית החדשה על חודה של חרב. אבל סוף-סוף אין להרשות לסופרינו ולמחדשי-לשוננו, שיוסיפו לַגְמֹר את לשוננו בארמיסמים משונים ובלתי-הכרחיים ולעשות מלשון אחת ברורה ונאה מין בלילה של שתי לשונות, שהן, אמנם, קרובות זו לזו, אבל רחוקות הן מלהיות זִהוּתִיּוֹת ולהיטמע זו בזו.

ירושלים, טורים-שושן, תש״ט.

הכפילות בלשונונו¹

(סקירה כללית)

מאז עמד יוהן גוטפריד הרדר, על „רוח השירה העברית, מקורה ומהותה“, וגילה תורתו ברבים בשנות 1782–1783, נעשתה תורתו קניין הכלל, שאין חולקים עליה. כהיום הלכה פסוקה היא, ש„אחת מסגולותיה האופיינית של השירה העברית ויופיה המיוחדת לה, היא הקבלת האיברים שבתוכה, ז"א הכפלת אותו הענין במלים שונות“, הוא שנקרא במונח טכני תקבולת האיברים, parallelismus membrorum בלע"ז. והרדר האסתטיקון מסביר שם גם את מקורן הפסיכולוגי של החזרות האלה: „כאשר אך משתפך הלב, מיד זורמים אליו גלים על גלים ללא קץ, ועוד ועוד יש ללב מה לומר. הקינה והנהיגות חותרים וחפצים להתעמק ולהתעקש בכאבם, תשוקת האהבה מתגעגעת לפטפוטי מלים ערבות... וכן כל חוש ורגש פיוטי מרבה בדברים, ואף השכל והבינה נהנים מהכפלת האיברים: המאמר השני הופך ומסבב את המליצה הראשונה, מראה אותה מצדה שכנגד ומסביר אותה מחדש בלי לחדש חידושים. רק בעלי אוזניים קשישות אטומות דורשים פלאי פלאים לתוך הכפילות ותולים תלי תלים על ההבדלים המדומים בין הכתוב הראשון והשני.“²

כמובן תופעה זו אינה יחידה במינה, היא משותפת לשירה העממית בכלל ולשירה, שיצאה ממנה בארצות שונות.³ אולם — לפי הוכחות הרדר וטענותיו, המיוסדות על מחקרים מעמיקי-לכת של הלשון והספרות העברית, שהן, אגב, ראויות עד היום לעיון ודיון! — נתהוותה דווקא בספרותנו העתיקה מתוך הקבלת התוכן גם הקבלת הצורה מסוימת, הוא המקצב (הריתמוס) המקביל, כגון בדברי למך אל נשיו: „עדה וצלה שמען קולי, נשי למך האזנה אמרתי“

1. סקירה כללית על תחומיה וסוגיה ע"פ הספרות המקצועית עד ימינו.

2. J. G. HERDER: Vom Geist der ebräischen Poesie 1782. Vom Urs-

prung und Wesen der ebr. Poesie 1783.

3. לעומת הדרשנים האלה אין מ"ל מ ל ב י ם למשל מכיר בכפילות כלל. כן הוא מרגיש בחקרבתו לפירוש ישע"י (תרל"ד): „לא נמצא במליצות הנביאים כפל עניין במלים שונות, לא כפל עניין ולא כפל מאמר, לא כפל מליצה, לא שני משפטים שעניינם אחד, ואף לא שתי מלות כפולות. לא נמצאו במליצות הנביאים ובמאמריהם, הפשוטים או הכפולים מלות או פעלים שהונחו במקרה טבלי כוונה מיוחדת. עד כי לא היה אפשר להמליץ האלוני לחניה תחתיה מלח אחרת. לא נמצא במליצות הנביאים קליפה בלא חוץ, גוייה בלי נשמה, דבור לא תשכון תבונה בה, כי דברי אלקים חיים כולם, אל חי בקרבם.“

4. Pott: Doppelung, Reduplikation, Geminatio, als eines der wichtig-

sten Bildungsmittel der Sprache,

(בראשית ד'). נוצרה כביכול נטייה מיוחדת להכפלה הלשונית, והיא שחדרה עמוק-עמוק לתוך הסגנון והדיבור העברי. השימוש התדיר בביטויים מקבילים שווי ההוראה והמשקל הביא במהלך התפתחותו לידי הכפלת המלים והביטויים גם מחוץ לרקע השירה בתחומים שונים ובצורות שונות, וסוף סוף אף לידי הכפלת הברות ואותיות אחדות בתוך המלים.

לפנינו אפוא שדה-חמד נרחב, רחב-ידיים ומרחיק האופק, שכמעט אין העין יכולה לכלכלו, זירה רחבה להתגדר בה. רבים וגדולים טיפחוה וטיפלו בה, ואלי מחקרים ומאמרים נכתבו על שאלותיה, על סוגיה וקבוצותיה השונות בכל לשונות המדע ובכל חוגי הבלשנות. מובן מאליו, שאין ביכולתי לסקור כאן את החומר העצום אשר במציאות ובספרות, אף אין ברצוני, כטירון במקצוע, להוסיף לעניין נופך רב משלי. אנסה רק לסכם את תוצאות החקירה בקיצור נמרץ, לתת כעין תשקיף ותמצית של הפרקים המסועפים, לסדר ולקבוע במידה האפשרית את הטרימינולוגיה, שבה משתמשים החוקרים לעתים בערבוביה, ולציין לבסוף גם מקצת מן הספרות, הביבליוגרפיה, ראשי הסופרים וכתביהם שעלה בידי להשתמש בהם, בייחוד בעברית.

A. הכפלת הרעיונות

כפי שביררו Herder, Gesenius, Wünsche, König נובעת תופעה זו מהתעוררות הנפש, ממצב רוח מרומם, משפע הרגשות. לכן היא מצויה בסגנון הפיוטי והפיוטי למחצה, בהודמנויות חגיגיות. למותר להביא כאן ראיות ודוגמאות מכתבי-הקודש שלנו: הלא פרקי תהלים ואיוב, פתגמי משלי וקוהלת, שיר השירים ושירי התורה, נאומי הנביאים הגדולים והקטנים, כולם מלאים וגדושים מאמרים, טורים וביטויים כפולים, עד שכמעט אין למצוא פסוק ללא הכפלות. לפי דברי קניג: „המקצב (הריתמוס) בשירה העברית העתיקה היה חפשי כל כך, שנתגלה ע"י הקבלת הרעיונות בלבד או לפחות ע"י ההכפלה הסימטרית של המשפטים הרצופים.¹ מבדילים תקבולת השוואית (או נרדפת), תקבולת ניגודית ותקבולת נמשכת, הכל לפי העניין: אם המשפט השני חוזר על עניין המשפט הראשון, אם הוא מביע עניין של ניגוד, או אם ממשיך את רעיונו גרידא. תקבולות כאלה נמצאות גם בספרי הפרוזה שבתנ"ך, בסיפורים ובספרים היסטוריים, „אשר לשונם תלויה לא רק בחוקי ההיגיון והדקדוק, אלא משועבדת במקצת גם לחוקי הריתמוס ונועם הקול.“² על כן קורא לה פרוס' מיצ' סגל פרוזה שקולה, בניגוד לפרוזה פשוטה, והפונטיקון המפורסם, אדוארד סיברס, שהקדיש למקצב המקרא ספר מיוחד, רצה להוכיח, שבכל ספרי התנ"ך יש מקצב מיוחד, המיוסד על חילופי ההטעמה, וחלק ניכר בריתמיוציה זו יש להכפלת הרעיונות.³ והנה אף בתלמוד, שכולו היגיון ומחשבה, שקלא וטריא וסלפולי דעות, גם בו נכפלים ביטויים, משפטים שלמים ופסקי-דין באותו נוסח או בשינויים קלים, כמו שנתבאר בפרוטרוט ובדייקנות מדעית בספרו של הרב המלומד ד"ר

1. Ed. König: Hermeneutik des Alten Testaments, 1916.

2. מיצ' סגל: „לחקר צורתה של השירה המקראית“ ב.ספר קלוזנר.

3. Ed. Sievers: Metrische Studien, 1901.

יחיאל מיכל שלזינגר.¹ מבשעה שהלשונות האירופאיות אינן מרוצות בהכפלת אותה המלה ברווחים קצרים, התלמוד הממעיט בכלל בדברים, אינו נמנע מלהשתמש בצורות ובנות-צורות כפולות, ובהן נוצרה כעין פרונומסיה.²

תכופות מצויה כפילות הלשון בתפילותינו, בתחנונותינו, בהרצאותינו על סידור התפילות (בחורף תש"ו בירושלים) השתדל ד"ר דניאל גולדשמידט לברר ולקבוע את הנוסח הקדום של כמה ברכות ותפילות שבסידורנו מתוך השוואת מקורות עתיקים ובהתחשבות עם המבנה והסגנון של הפסקאות, שבהן נמצאת כפילות הלשון בצורה קצרה ומקבילה.³ הנוסח הקדום נשתבש אח"כ ע"י תוספות מאוחרות בזמן שנעשה הנוסח הפקר ע"י מעתיקי כתבייד ומדפיסים.

ניסיון מעניין נעשה ע"י שני רופאים יהודים באוניברסיטה של פרנקפורט דמיין. (הראשון גר כעת בירושלים): ד"ר א"ח מרצבך וד"ר ולטר ריזה, שהושפעו מספרו החשוב של אהרן מרקוס: „ברזילי“,⁴ והתעמקו לבאר וליסד את ההחזרות הרבות שבלשון על חופעות פסיכולוגיות.⁵ על יסוד ניתוחי-מוח רבים בבריאים ובחולים מצאו, שיש קשרים בין החזרת המלים והאותיות בלשון המבוגרים ובין השפה הפרימיטיבית, הבלתי-רצונית של התינוקות, (קריאות ספונטאניות, ביטויים אפקטיביים, הנטייה להכפלות ולהדגשות), וכולם מקורם ומרכזם בגוף בעל הפסים⁶ שעל יד גרעין העדשה, תורה זו נתקבלה בשם: striäre Sprachtheorie; והד"ר מרצבך דרש את תורתו גם על העברית ועל סוגי הכפילות שנמצאים בה.⁷

B. הכפלת המלים

1. הכפלה מתוך דמיון המלים הפנימי

1. כפל מלים (duplicatio).

הכפלת אותה המלה באה לשם הבעת צרכים שונים:

(א) חיבה, תחנונים, התפעלות וכ': אברהם אברהם, בני בני, ראשי ראשי, היכל היכל, קדוש קדוש.

1. רי ביחוד את הפרקים: 13, 32, 47, 54, 59, 100.

Michel Schlesinger: Satzlehre der aram. Sprache des babyl. Talmuds, 1938.

2. על אותו הנושא: בירנבוים: הסדר ולשון החפלות. בספר חשנה ליהודי אמריקה.

תש"ו. (לא ראייתו).

Ahron Marcus: Barsilai. Sprache als Schrift der Seele. Ebräisches

Wurzelwörterbuch. Berlin, 1905.

Merzbach-Riese, Sprachpsychologische Parallelen zu sprachl.

Iterativbewegungen (Palialic), Zeitschrift für Völkerpsychologie und Soziologie, 1928, IV.

Dr. A. Merzbach: Über die sprachliche Wiederholung im Hebräischen

Ein psycho-physiologischer Versuch (Jeschurun xv, Berlin, 1928).

6. במחקרו הרחב, „שנים שהם אחד“, (תרביץ שנה מ"ו, ע' 173) סכנה חסכר

ע"צ מלמד את כפל הלשון בשם tautologia, ומגדירו, כצירוף שני שמות, כהם תוכן השם (או המשפט) השני שווה לתוכן השם הראשון, ולא בא אלא לחזקו, ככפל הלשון

(ב) הדגשה: צדק צדק, נתונים נתונים, אנכי אנכי הוא מנחמכם, ארץ ארץ, אל נקמות... אל נקמות, הפוך בה והפוך בה, סחור סחור, לאט לאט, מעלה מעלה.

(ג) קריאה נמרצת: אלי אלי, נחמו נחמו, עורי עורי, הבו לה'... הבו לה', לעתים הוא מודגשת ע"י הוספת הביניים של הקרוא: ידעתי בני ידעתי, סורה אדוני סורה, תקעו כהנים תקעו, שישו בני מעי שישו, נרפים אתם נרפים.

(ד) הבחנה: איש איש, יום יום, אחת אחת, שני אדנים שני אדנים, מספר בלתי מוגבל: בארות בארות, המונים המונים, דהרות דהרות אבירים.

(ו) לשם חיווק (המשכת הפעולה) באה הכפלת הפועל רק לעתים רחוקות: מחכים מחכים, הלכתי הלכתי, לרוב באים צירופים אחרים; ר' בפרק 2.

2. צירוף מלים (figura etymologica).

כאן ניתן להבחין תופעות אלו:

(א) לשם הדגשת הפעולה מצטרף לפועל שם שנגזר ממנו, והוא משמש לו כעין מושא (מושא פנימי): חטא חטאה, ויצם צום, תדשא דשא, וחגותם חג, נלבנה לבנים.

(ב) אותה דרך הצירוף אלא ששם העצם נושא לפועל: השוחט שוחט, מלאתי מלאה, הכמכת מכהו הכהו.

(ג) צורה תדירה היא צירוף הפועל עם מקורו המוחלט (infinitivus):¹ בנה בניתי, מות תמות, טרף טורף, אעלך גם עלה, גונב גונבתי, נכסוף נכספתי,² ברך לא תברכנו, הרגני נא הרג.

(ד) לשם גיוון הפעולה והמשכה בכיוונים שונים מצרפים לפועל פועל אחר במקור מוחלט או בצורה נטויה: ויצא יצוא ושוב, הלך ילך ובכה, הלך וחסור, פתח ואמר, הדגיש וחזר והדגיש, בוקע וחודר.

(ה) תכופות נמצא צירוף שני פעלים בבניינים שונים, בייחוד הפועל בקל עם פועל בבניין נגזר: זעק והזעיק, טמא ומטמא, סגור ומסוגר, כפולה ומכופלת, ברוך ומבורך.³

(ו) צירוף שמות עם שמות מאותו שורש: ספר וסופר, נושא ונושא, דק ודקיק, חם וחמים, הלכות והליכות, פתע פתאום.

ו' החיבור חכרחי הוא, כי אין לומר לשל: צרה צוקה, עני אביון, חסד אמת". לפי הגדרתי אני נכללים כל חזונות האלה בסוג: ויווג הטלים, מושגים נרדפים או מנוגדים (פרק 3 ab להלן). והשם הלועזי הולם בסרמינולוגיה הרגילה רק ביסודיים או משפטיים, שחשני אינו מחדש שום דבר, מה שאינו נכלל בטושג הראשון, כמו סוכר מתוק, וכן מיותר. 1. שורשי נר: המקור המוחלט בעברית ("לשוננו", סי' חוב' ח') מונה את הצורה הזאת בין צורות הפרזנסיסטיה, וקרא לה "לעיל" = לשון נופל על לשון, לפי קביעת ועד הלשון. לפי הסברתו נולדה הצורה מתוך הכפלה, בתקופה שלפני כל דקדוק".

2. על הסברת ביסוי זה וזעירותיו של הדיר ב' יעקב על לשונות כפולות שונות ר' במירושו על סי' בראשית: 218 ע' B. Jacob, Genesis.

3. ח' י' ו' ו': דברי לשון בדפוסים ישנים ("תרכיב" א' חוב' ג') על צירופי הכינוי קל לפיעל או התפעל.

(ז) שם עצם נכפל עם ריבוי בהוראות שונות (הפלגה, חילוק וכ'): עבד עבדים, שיר השירים, שמי השמים, רחם רחמים, פלאי פלאים, הבל הבלים, קולי קולות.

(ח) הכפלות כאלה באות גם לשם הקטנה: כוחו וכוח כוחו, יין בן יין, ספק ספקא.

3. זיווג מלים (Wörterpaar, hendiadys).

התופעה השכיחה ביותר בפרק הכפלת המלים היא זו, ששתי מלים קרובות זו לזו בהוראותיהן מצטרפות לזוג קבוע בחינת „והיו לבשר אחד“. רבות מהן יש למנות בין אלה, שנקראות בלשון יוונית: הן-דיא-דיס (דיאון), כלומר: אחת בשתיים כי לפי הגדרת טורטשינר „הלשון מציינת מושגים ידועים, אשר בהם שתי תכונות יחסיות מתבלטות ביותר ע"י שתי תכונותיה אלה“. את זיווגי המלים האלה הנמצאים בלשון לאין-מספר, אפשר לחלק לשתי קבוצות: (a) כשהמושגים לפי הוראותיהם מקבילים או נרדפים, ז"א סינונימים, (b) כשהמושגים מנוגדים זה לזה.

1. צבי הר-זהב: צורות התקטנה והתגדלה („לשונו" א' 126).

2. בסוכן אחר לגמרי משתמש בסוכן זה החוקר המנוח ד"ר בנימין מנשה לוין בחוברתו: „זיווג המלים בתנ"ך, מאמר מדעי למחקר התנ"ך והמסורה" (חיפה, תרפ"ו). תוכן חקירתו מסוכסם בראשית דבריו, דבר טבעי הוא ששני שמות או פעלים הבאים יחד בדיבור זה אחר זה או זה לעומת זה, שלפעמים ימה האחד את חברו פחוקי הדקדוק, כדי להתאימו אליו בהברת הטבטא, אם משום לנפות את הדבור ולהנעיםו, או כדי להקל על המכבא ומרוצתו. הסוכר מביא דוגמאות מרובות — גם מפי מפרשים קדומים וחדשים — להידמות (assimilatio בלע"ז) זו למיניה השונים בתנ"ך. ויש להבדיל ביניהם הבדלה מס' 1. רובן רק מקריות כביכול ואנשי המסורה ציינו את הצורה הנכונה פעם בקרי, פעם בכתיב: ויריעו וינסו, סתוקן בקרי, וינסו; הנשיא נכהו יצאו, בקרי: יצא; אסורי המלך אסורים, אבל ככתיב: אסורי המלך וכו'. מעניין מאוד איך אברבנאל מיישב ביחזקאל ליו את ההבדל בין כתיב: לא תכשלי עוד ובין הקרי הנכון: לא תשכלי עוד, ע"י ההשערה שהנביא היה שקוע מאוד כנבואתו. ביחזקאל מ"ו הושפעה המלה ששי (כמקום שש) ע"י המלה הכאה: משי. כך גם קנים והגה וחי, תחת נהי. 2. לפעמים נוצרו ע"י השפעת המלים השכנות צורות (מקורות) חדשות, כמו עוונות וחסאות (שנמצאת חוץ מואת רק בסמיכות), או יחולל אילות ויחשוף יערות (שאונה כנמצא פעם אחרת), או בתלמוד מסכת סוכה: חפתה מרובה מצלתה (במקום צלה). אבל השפעת המכביה יכולה להביא. 3. גם לירי יצירת צורות דקדוקיות חמירות חדשות; כגון בנך וספרך (בו היר"ד הוא אות ריבוי הזכר) ובעקבותיהם כתוב: בנותך וחמונותך וכדומה. הרי זו חוקת האנאלוגיה (החקש), הידועה היטב בלשונות חור-גרמניות וגם בשפות אחרות; כגון כשאומורים כגרמנית tags und nachts, אע"פ שהשם Nacht נקבה היא ואין לו כנוי בצורת s בכלל.

3. טורטשינר: העולם ובישויו בלשונו (ספר השנה לשנת תרצ"ד) ובעיבור חדש

Vom Ideengehalt der hebr. Sprache (Oesterreich Wochenschrift für den Orient 1918.

(a) זיווג מושגים נרדפים:

(א) שני המושגים משלימים זה את זה למושג אחד: (זהו „שתיים שהם אחד“).¹ כגון: בשר ודם (=אדם), אכילה ושתייה (=סעודה), גדול בבניין ומניין (=גדול בערכו), אורים ותומים, תנור וכיריים, קרבו וכרעיו, חלב ודבש, באורכו וברוחבו, בשכבך ובקומך, בחרבי ובקשתי, נע ונד, יחוס ואלמנה, מאז ומתמיד, איון וחקר, בוחן ובודק, קנא ונוקם, ניפץ ופיצל, עיר ואם בישראל.

(ב) ברוב המקרים המכריע באים המושגים הנרדפים, שהוראותיהם כמעט זהות, לתפארת המליצה ולחיווק הדדי בלבד. בסגנון סופרים רבים הם מתהווים כהיום אגב גררא.² מתוך אלפי הדוגמאות שאספתי אזכיר רק אחדות: בושה וכלימה, אימה ופחד ובהלה, באמת ובתמים, אורך אפיים וסבלנות, ימי משבר ומבחן, יתגבש ויתבצר, מפוז ומכרכר, עייף ויגע, פזיז ונמהר, רמאי ונוכל, אך ורק, כראוי וכיאות.

(ג) כעין הכפלת המלים במידה מוגברת היא גיבוב המלים, לפי הגדרת דוד ילין,³ כשהנואם או הנביא בהתפעלות נפשו מרבה ומגבב מלים וביטויים סינונימיים כדי להגביר את הרושם, כגון בישעיה כ"ד, בו נמנו שש שכבות של של יושבי ארץ שתחרב. או בפרק מ': אתן במדבר ארז שטה והדס, ועץ שמן אשים בערבה, ברוש תדהר וכו' וכו'.

(b) זיווג מושגים מנוגדים:

(א) שני הניגודים מכנים מושג אחד: שמים וארץ (כל העולם), משא ומתן, שקלא וטריא, מקח וממכר (מסחר), יום ולילה, ערב ובוקר, מלבר ומלגו, תוכו וברו, יצא ונכנס, מוצא ומביא, עוברים ושבים, מאלף ועד תו וכו'.

(ב) זוג המלים מבטא ניגודים ממש, והם באים יחדיו לתפארת המליצה (ביניהם גם למשחק במלים הומונימיות): אוהב ואוֹיב, חיבה וחובה, כמות ואיכות, טעם הזקנים ותום הילדים, יושבי אוהל ויושבי קרנות, מקל חובלים ומקל נועם, מעלה ומוריד, החל וכלה, לא למדו כלום ולא שכחו כלום, מה שאפשר ומה שנחוק, אם לחדד אם לשבט, מזה ומזה וכו'.

(ג) כאן עלינו להזכיר את התופעה המעניינת, שמלה מסוימת משמשת במובנים מנוגדים ממש,⁴ מה שנקראת בערבית אֶצְדָאד, בלאטינית: voces ambi-

1. ע"צ מ'סרד מנביל את חסונה חזה (במחקרו הנזכר, בלי לחלוק בפירוש על טורשטינר) על „צירוף שני שמות שהאחד מהם (הראשון או השני) משמש תוארו של השם האחר“. וקשה לסצוא אפילו בדוגמאותיו הוא, שהובאו שם, סקרים רבים של יחס תואר ומתואר בין שני השמות.

2. לפי דבריו מ"א ויק חקולעים (כ„התקופה" 12) „קָשָׁל“, „לא אל החילוק הם מחכוונים אלא על השיתוף הם שמחים“.

3. דוד ילין: כתבים נבחרים כרך ב': לתורת המליצה התנכית, פרק ט',

4. חסנדרים ביותר; לפי הערת חזנוביץ: Paronomasia in the Old Testament עולה מספר השמות הנרדפים על זה של המנוגדים פי שבעה. וברשימתי אני שהזכרתי, מספר חיים ביניהם גדול עוד יותר לטובת הנרדפים.

5. E. Landau: Die gegensinnigen Wörter im Alt-und Neuhebräischen, Berlin, 1896. הסתבר שמתרל גם לפרש את העניין בדרכים שונות, לעמיתו ספרו של S. Levin, Versuch einer hebr. Synonymik, Berlin, 1894. מיושן בהשקפותיו.

guae, ואצל מדקדיקנו הקדומים: עיקר ועיקור, דבר והיפוכו, בניין וסתירה, שרשים המתהפכים לחיוב ולשלילה; כגון: שכל — סכל, קלס — קילוס, חסד (נדבת לב — תועבה), גוב — גב (בור עמוק ובנין גבוה), שבר — (קונה ומוכר), און — כח — צער, ירש — הוריש, שרש — השריש וכו'.

4. צימוד מלים¹ (paronomasia).

„השימוש בדיבור המליצי במלים דומות אחת לרעותה לגמרי או בחלק מהן בצלצול אותיותיהן, אבל שונות בהוראותיהן“, נקרא צימוד מלים, בדומה לצמוד סוסים, בו נרתמים סוסים שוי הצבע אבל משוני הטבע, כבר עמד ילין על כך, כי הופעה זו של „לשון“ נופל על לשון „נמצאת במידה רבה בלשונות המזרח, למן המליצה התנכית ועד השירה הספרדית, אשר בה כמעט אין שורה בלא צימוד. הרי צורה זו היא אחד מן השעשועים המכוונים, הפונה אל אוזן השומע ושל חוש בדיחותו וחיידודו יותר משאל לבו ותבונתו. וסוגים סוגים לצימוד: (א) הצימוד השלם,² יזא זוג מלים דומות אחת לרעותה לגמרי, בא בתנ"ך רק במקומות מועטים בלבד; כגון בשירת דבורה: ארחות (דרכים — שירות), שופטים ט"ו: חמור חמורתים (החיה — חומר רב), בירמי' ח': אם ישוב ולא ישוב, וכו'.

1. המונח פרונומסיה עוד לא נתברר כל צורכו, ז"א עדיין לא נתקבל כמובן אחר. שני הספרים היסודיים בעניין זה מחולקים בהגדרת המונח ובהיקפו. א"מ חזנוביץ: *Paronomasia in the Old Testament*, Boston 1894 מגדיר בשם זה „כל המלים והביטויים, שצלצולם דומה זה לזה, בלי התחשבות בחוראותיהן, וכן נכללות בספרו גם מליצות האליטרציה, החרוז והאסוננציה, צורות האונומטופיה וההומונימים, כל מיני משחקים (puns) בשמות ובמקומות הפרטיים שבמקרא. לעומתם הוצאה מן הכלל הכפלת אותה המלה ואותן האליטרציות הבאות כביכול במקרה (בראשית ברא), הכאות „בזוגים לוגיים“ (כמו: אב ואם), גם כל *figura ethymologica*, כגון: בנה בניתי, או: שיר השירים, בס"ה מרפס חזנוביץ בספרו 502 דוגמאות שלמות מן התנ"ך, ועוד כ-300 ביטויים, בהם גם כאלה, שרק בדיוק אפשר לכנותם בין הפרונומסיות (כגון: נר מצוה וחורה אור, שרק כהרגומו נשמע צלצול סה: lex — lux, או שהוא בעצמו הוציאו מן הכלל (כמו: חבוק חבוק), ערך רב יש לשכלאות הסמטיסיות בסוף הספר, בהן מונה המחבר את מספר הפרונומסיות בכל ספר התנ"ך ואחוז מציאותן לפי דפי הדפוס; ואמנם המספרים אינם אופייניים כל כך, מפני עצם קריטריוני הספירה, העבודה עצמה מופלאה היא.

הספר השני המיוחד לפרונומסיה, H. Reckendorf: *Über Paronomasie in den semitischen Sprachen*, Giessen 1919 כולל — לפי דבריו — „כל מיני יחסים תחביריים בין מלים בנות שורש אחד, שהוראותיהן דומות, או שוות“, לכן מספל המחבר בכלל המלים, בצירופים, בצימודים ובזיווגי המלים המקבילים אבל לא מנוגדים, לא באליטרציה ולא בחרוז. מפני שמגמת חקירתו וגם חלוקת החומר נעשית בחינת בלשנית גרידא, מזוניה הוא ככוונה כל הערכה ספרותית או אסתטית; כנגד זה מאסף רק נדורף אלפי דוגמאות דקדוקיות מספרותיות כל השפות השמיות ומהווה כך — לפי כתובת-משנה של ספרו — „תרומה (חשובה מאד) למדע הבלשני הכללי“.

2. דוד ילין: הצימוד השלם בתנ"ך („לשוננו“ ה' 276) — ואח"כ בכתבים נבחרים“ כך ב' 107.

בקהלת ז': קול הסיירים (הקוצים) תחת הסיר (קדירה); רוכבים על שלושים עירים (=אתונות) ושלושים עירים (=עִירוֹת) להם (שופטים י').
 (ב) צימודים חלקיים; בשינוי תנועה: חֶלֶב—חֶלֶב (דברים ל"ב), ותקרע עתליה את בגדיה ותקרא (מלכים ב' י"א), חָרַב... חָרַב 4 פעמים — ואחריו חרב (ירמי ג').

(ג) בשינוי אות: צדקה—צעקה (ישעי' א'). נוסו—נודו (ירמי' מ"ט), קבר — לגבר (איוב ג').

(ד) בהיפוך אותיות: בכורתי—ברכתי (בראשית כ"ז), ישובו—יבושו (תהלים ו'). העקוב — לבקעה (ישעי' מ').

(ה) המשחק בצלצולי המלים נמצא לרוב בסופן, כשנעשו לאסוננציות (ר' להלן) כן — חן, יפול — יפעול, קול — הכל, למנוד ראש — מי רוש וכו'. בשפע נמצאים משחקים כאלה גם בתנועות גם באותיות אצל מחברי הפיוטים שלנו, לעתים אפילו לא השגיחו בצורות הדקדוקיות: קוצץ בן קוצץ קצוצי לקצץ (פרשת זכור), רשפי להב מלהיב ללהב (פורים), עצורה ולא מפורשה (פרשת פרה). (ד) המשחקים האלה הגיעו לשיאם באפיגרמות המשוררים הספרדיים: „אתמול לבושך בוך ומעיל סרוח, שוכב בתוך ערשך עלי תולעת. היום לבושך בוך, ומעיל סרוח, שוכב בתוך ארצך עלי תולעת” (בכורי העתים III), המלים בוך, סרוח, ערש, תולעת בטור השני הן עצם ניגודן של אלה בטור הראשון.

או: „ידידים קושרים, ורעי קושרים, ורבים אומרים לנפשי: אין ידיד. רידי חובשים, ולחמי דורשים, ועלי חורשים לאבד רידי” (אבן גבירול).

5. שיתוף מלים (מתוך אטימולוגיה מדומה).

קרובים לצימודים הם שיתופי המלים, שמדקדים אחדים גם אינם מבחינים ביניהם. פירוש של המונח הוא: מלה אחת מתלווה לחברתה רק ע"פ דמיון בצלצול בלי בכל קשר הוראות. על פי רוב יש כאן אטימולוגיה מוטעית, הקרויה בבלשנות: Volksetymologie. בנוגע לטיב העניין הנידון, ראוי לקרוא את השורות הקולעות של טורטשניר: „בעברית עיקר הוראת המלה מתבטאת ב„שורש” של האותיות, ואין התנועות משמשות אלצ לשינוי השורש הזה. לפי זה שורש נטוע בזיכרונו ובתודעתו (של השומע העברי), והוא לומד לשחק, אם ניתן לומר ככה, במלים. כתוצאה מזה אוהב היהודי לחקור בלשונו מחקרים אטימולוגיים ולדרוש דרשות, כדי לבאר את יחס המלים הקרובות קרבת שורש. כל יודע עברית הוא באופן זה בלשן קטן או גדול. שיתופי המלים האטימולוגיים אלו אינם מובילים פעמים רבות אלא לידי טעויות, כגון: איש—אשה, החריב—חרב, נחלה—נחל וכו'”. במקרא רבים שיתופי המלים כאלה בשני כיוונים:

(א) השמות הפרטיים. השם שנקרא בו הילד בעת הולדתו נקרא כמובן בחינת סימן טוב ומזל טוב, כמשאלה שיהא מזלו הולם לשמו של הילד, כמו שנאמר בסתגמים: כשמו כן הוא, nomen est omen. אולם העם קושר לשמות רמזים שונים והסברות מתוך מלים, שצלצולן דומה לשמות לגמרי או בחלקן, על

אף שאין ביניהם שום יחס פנימי. הדוגמאות ידועות, החל מאדם וחוה, קין, שת, נח, יצחק, ישמעאל, שבטי ישראל: עד שמואל ושלמה (דה"א כ"ב). גם התלמוד והפרשנים ממשיכים ב"הסברות" כאלה.

(ב) שמות המקומות שבארץ ישראל נקראו על יסוד המאורעות, שקרו בהם, כגון גלעד, מחנים, פנואל, מרה וכו'. אולם שמות ערי העמים, עליהן חזו נביאינו חזיונות, נתקשרו באופן מלאכותי במלים של עונש, שיזכירו בצלצולן את שם העיר כעין "מדה כנגד מדה". למשל: הגלגל גלה יגלה (עמוס ה'), עזה עזובה תהיה, עקרון תעקר (צפני' ב'), והכרתי את כרתים (יחזקאל כ"ה). בתי אכזיב לאכזב (מיכה א'), בחשבון חשבו עליה רעה (ירמי' מ"ח). פרס — ופרסין (דניאל ח').

(ג) דוד ילין מזכיר במחקרו הנ"ל בין גילויי משחק המלים גם את "המנהג המיוחד לרבים מהערבים, לקרוא בניהם בשמות הנגזרים משורש אחד, כמו מחמד, אחמד וחמד". גם בתנ"ך ובלשונות אחרות מוצאים תופעה זו בכמה מקומות כגון: ישוי וישוה; גוג ומגוג; אהלה אהליבה; אלדד ומידד; יבל, יובל, תובל קין; מדין ומדן; עיסה ועפר; ויש אומרים שאפילו יצחק, יעקב ויוסף שייכים לקבוצה כזו. ואמנם יש בזה איזה שעשוע במלים, אין לראותה אלא אליטרציה או אסוננציה בעלמא, והיא באה אצל עמים קדומים פרימיטיביים אולי כדי להקל על זיכרון ההורים, כשקראו את בניהם יחדיו, כעין mnemotechnica, או בגלל הכוח הכישופי שבהם?

II. הכפלה בסימנים חיצוניים

1. האליטרציה (alliteration).

בכל מיני כפילות המלים שהזכרנו עד כה, מצאנו מספר של זיווגי-מלים, שבהם צוינה קרבתן הפנימית גם ע"י סימנים חיצוניים, או בהחלתם או בסופם. הדרך הראשונה כלומר התחלת מלים באות שווה או במספר אותיות שצלצולן אחד, נקראת אליטרציה. ברשימת ועד הלשון (לשוננו ז') שמה הגוג, ולפי טרמינולוגית ד' ילין: (ג) ולפי דברי קניג: "אחד האמצעים היעילים ביותר, העלולים להדגיש ולהרים את נועם הדיבור". היא גם אחד העתיקים ביותר ברוב ספרויות העולם. כנראה גם חזרת האותיות האלה, הנשמעה כבר במלמול התינוקות, אחת התופעות הפסיכולוגיות המופיעות בגיל הרך באופן ספונטאני, כמו שהזכרנו לעיל. גם סגנון המקרא אוהב "הצחות היוצאת מזווג ההגיים, הן הגיי העיצורים (האותיות), הן התנועות או שניהם יחדיו, כגון: הוד והדר, צאינה וראינה, תאנייה ואנייה. אף דוד ילין מעיר בחקירתו על "תורת המליצה התנכית": "שהעברי הקדמון לא מצא כנראה טעם בהשנות צלצול האותיות אחרי שמיעת פסוק ארוך (בחרוז), ונעם לו לשמוע שיוון הצלצול זה במלים הבאות תכופות זו לזו, כמו פחד ופחת ופח, גד גדוד, משפט ומשפח". ילין חישב ומצא, שהאותיות המצויות ביותר באליטרציה הן: ר, ל, ג, מ.

1. על שמות השבטים ר' גם את פירושו של ב' יעקב B. Jacob: Genesis 294.

2. Ed. König: Hermeneutika des Alten Testaments. Bonn. 1916.

3. מ"צ סגל מבוא המקרא תש"ו.

4. ד' ילין: מכתבים נבחרים פרק ב'.

ש. ויש פסוקים, בהם אות אחת חוזרת ושולטת כמה פעמים: „שיר השירים אשר לשלמה, ישקני מנשיות“... „יחד יבואו גדודיו ויסולו על דרכם ויתנו סביב לאהלי“... (איוב י"ט). מֵה נָאוּ עַל הַהָרִים רַגְלֵי מְבַשֶּׁה, מְשַׁמֵּיעַ שְׁלוֹם, מְבַשֶּׁר טוֹב מְשַׁמֵּיעַ יְשׁוּעָה, אִמֵּר לְצִיּוֹן מֶלֶךְ אֱלֹהֶיךָ (ישעי' כ"ה). כמובן גם ההגאים א' ע' נמנים עוד בין העצורים, למשל בשירת הים: „אמר אויב ארדוף אשיג אחלק שלל; או בישעי' י"ז: „עזובת ערי ערוער לעדרים. בספרות ימי הביניים והפיוטים נמצאות תכופות אליטרציות למשחק צלילים גרידא: צוה צור לציר, צור צרורה לאלעזר (פרשת פרה).

לפעמים מתכוון המשורר באליטרציות גם לחיקוי צלילים טבעיים מה שנקראת בלעזי אונומטופויה (onomatopoeia) כגון: קול ה' בכה, קול ה' בהדר, קול ה' שובר ארזים, וישבר ה' את ארזי הלבנון (תהלים כט); מהומות המלחמה: אז הלמו עקבי סוס מדהרות דהרות אבריו (שופטים ה'); קול מרכבות על ראשי ההרים ירקדון, כקול להב אש אוכל קש כעם עצום (יואל ב') מתארים את קפיצת הארבה וקשקושו.

חשיבות מיוחדת נודעת לאליטרציה בשירה הגרמנית והסקנדינבית הקדומה. בהן נקבע כעין חוק ולא יעבור, שעיצורי האליטרציה המודגשים ביותר מקומן בשלושה מקומות מסוימים בתוך השורה, וזאת נקראת Stabreim. כמו שמות שלושת המלכים בשיר הניבלונג: Gunther, Gernot, Giselher. והנה יהודי הונגרי אחד, סופר וחוקר ידוע, איגנץ (יצחק) גאָבֹּר, גילה גם בשירה ההונגרית העתיקה והעממית אותם הסדרים של האליטרציה בשפע משכנע. תורתו זו נתקבלה על דעת הכול, והוא הוסיף והתעמק גם בשירה העברית שהכירה היטב.¹ בספרו השתדל להוכיח, כי בשירה העברית העתיקה הייתה האליטרציה „לא יופי חיצוני וקישוט פיוטי בלבד, אלא יסודה ואבן פינתה של בניינה“. כהוכחות מביא בחוברתו כ-150 זיווגי-מלים, כמאה בטויים אחרים, כמו חרב חדה, דורש דמים, ארך אפיים, שיקץ שומם וכ'. ובייחוד פתגמים ופסוקים מהתנ"ך, בהם נמצאים Stabreim ממש: טוב שם טוב משמן טוב, וְחוּבַר חֲכָרִים מֵחוּכֵם, עֶקֶב עֲנוּה עוֹשֶׁר וּכְבוֹד וכו'.

רק קושי אחד עומד בדרכו למכשול, והוא שההטעמה העברית מדגשת כרגיל את סוף המלה (מלרע). וכן האליטרציה בראש המלה „נעלמת בשיקוע“ (ביטוי זה הוא). גאבור ניסה להתגבר על הקשיים כאלה, בהנחה, שהמקצב הקדום, לפני שנקבע ע"י אנשי המסורה, נח כרגיל על ההברה הראשונה, ורק אח"כ הועברה על האחרונה. ואמנם דנו ודשו בשאלה זו חוקרים שונים, כמו הפרופסור פ' קרויס, והדבר עדיין לא נתברר כראוי. ואולי מותר לי להביע את דעתי, כי דווקא החילוף בין ההטעמה המסורתית על ההברות מלרע ובין

1. גם הד"ר אליעזר לוינגר בספרו על שיר השירים חישוב כשיר הזה יותר כשישים אליטרציות של ש', לכן הנני מציע בזה לקרוא את האליטרציה בשם: קְרִיט, והפועל כשכש = alliterieren, סה שאי אפשר לגזור לא מְקַנְנִי ולא מְקַנְנִי. נכון אולי גם מלמול, שניהם טרמיום על כפילה הצלצול ועל מקומו בראש המלה; אפשר, לומר גם לסלסל, סהרמו על חשם חבילנאומי אליטרציה.

2. Ignaz Gabor: Der ungarische Urrythmus, 1926.

3. Ignaz Gabor, Der hebräische Urrythmus, Giessen, 1929.

הדגשות האליטרציה בהברות מלעיל, הוא הוא הנותן יופי מוסיקאלי לשורות השירה, כשגלי הטעמים וגלי גליהם עוברים עליהן בחליפין. רעיון כזה מצאתי גם בספר הסטיליסטיקה של קניג¹, והערה יפה הוסיף לעניין הזה מיא ז'ק, שדבריו ורעיונותיו ראויים לתחייה ספרותית אחרי חצי-יובל שנים של תרדמתם: „היופי המרחף על הדמיון הפיוטי מצוי דווקא אצל זה שאינו מעור אחד. דברים שהם דומים זה לזה דמיון גמור וקבועים ועומדים כך מבראשית, שוב אין מעשה שמים וזקוקים ליצירת אדם. האמן בורא יש במקום שאינו עדיין, רחוק נעשה קרוב עיי השגת היוצר, הוא בראו ונפח בו רוח חיים“.

2. האסוננציה (assonantia).

בעוד שהאליטרציה מדגישה ראשי מלים הסמוכות זו לזו, הרי האסוננציה מדגישה את סופי המלים, כשהן קשורות לזוגות, או כשסופי השורות מצלצלים יחד עם אמצעיתן. לכאורה היא אחד ממיני החרוז הבלתי-משובחים, הלוא באסוננציה רק תנועות המלה האחרונה או כינוייה הדקדוקיים מצלצלים יחדיו, ולא שורשי המלים ואותיותיהן. מולדתה של האסוננציה היא בספרויות הרומאניות (צרפתית, איטלקית), ששפותיהן עשירות בתנועות מלאות ומודגשות, ואלו בעברית עיקר השורש והמלה מורכב מאותיות, אשר צלצולן קשה לאוזן, ז"א אינו נשמע היטב. ועוד: הרי טעם המלים בא בעברית בסופן, לכן מודגשות גם בשירה ההברות האחרונות. כלומר סימני הנטייה וכינוייה, ואלה פוגמים כמובן בטוהר החריוה. בלי הגזמה אפשר לומר, שבעברית האסוננציה באה במקומו של החרוז ברוב המקרים. (א) היא מצויה בזיווגי המלים, הן של הנרדפות והן המנוגדות כנאמר לעיל. דוגמאות אחרות:

1. זיווגי נרדפות: תוהו ובוהו, הון ואון, קו וצו, סמל ודגל, רעש וגעש. סכל ושכל, שריד ופליט, מס וקנס, תעייה ותהייה, ההרס והארס, יסודו בשפע וסופו באפע; יאה ונאה, עז לנו ופז לנו, מקרין מפרים, חירף וגידף, לפף ועטף וכ'.
2. זיווגי מנוגדות: ששון ויגון, ניר וקציר, זה בשפע וזה באפע, אפשר בשופי ואפשר בקושי, ידיד ויריב, חילק ובילק, מהך ומאיךד וכ'.
3. והנה כשאנו מסתכלים יפה בדוגמאות הללו, אנו למדים, שרוב רובן של האסוננציות באות מתוך דמיון המשקל (הצורה הדקדוקית) בלבד, ולא מתוך דמיון השרשים; כגון: טענות ומענות, גישה ותפיסה, התגלחת והתקלחת, תקנה ותקלה, איחוד ואיגוד, דממה ושמשה, דיון ועיון, טרדן ומרדן, בהול ומבוהל, ארוז וגנוז, ספוח ופתוח, האדם דואג והקב"ה לועג, התגדר והתהדר, אל תקרי מהונך אלא מגרונך, לא ממנו ולא מקצתו, בגופו בכבודו ובממונו, תוכו וברו וכ'.
- (ב) אולם מקומה האמיתי של האסוננציה הוא כמובן בשירה, בסוף השורות או באמצעותן. שם הן באות מעורבות עם חרוזים טהורים וטהורים למחצה. והנה רציתי לדעת, מה המצב בעניין זה, ז"א, מה היחס המספרי בין החרוזים ובין האסוננציות למיניהן השונים. לכן בחרתי בשני שירים שכיחים וידועים מתקופת ימי הביניים, המודפסים בסידורי התפילה: „שיר הייחוד“ ו„שיר הכבוד“.

שמות מחבריהם ותולדותיהם עודם שנויים במחלוקת, אך קרוב לוודאי שחיו

1. Ed. König: Stilistik, Rhetorik, Poetik, Leipzig 1900, p. 235.

2. מיא ז'ק: „הכפלה“ (החקופה כרך 12, תרפ"ב, ע' 251).

בסביבת ר' יהודה החסיד ברגנסבורג במאה ה-13: „בעלי כשרונות חשובים, — לפי דברי צונץ 1 — שעליהם עברה כבר תקופת הדיבור הכבד והמלאכותי, והם מזכירים במליצת דבריהם וקלות לשונם את טובי הפייטנים הספרדים“.

ספרתי אפוא ומצאתי על פי סטטיסטיקה הקרובה לדייקנות, שבין 500 טורי השירים, שחירוניהם תמיד פנימיים, ז"א שאמצע השורה דומה בצלצולו לסופה יש:

1. בקבוצה ראשונה — 267 מקרים, כלומר מחצית הטורים בערך, בהם חוזרת אותה המלה (33 פעם) או אותם הכינויים של שמות ופעלים: בעודי-מעודי, מבוסים-מבוסים, מנורות-מאורות, מלכנו-אדוננו, לבי-בקרבי, עבדיך-חסדיך, שבחו-רוחו, משיבים-מטיבים, לעשות-מעשות, אותך-אותך, כל הארץ-בכל הארץ, אהבתו-גאותו, החוסים בו-עוז לו בו, עמקו ורמו-לא יתמו, יצרך-נגרעת, עמוס-כמוס, בחרות-שחרות, בלתך-זולתך, מלהגבילהו-ומלפרסמהו, נחת-ברכת, לראשונים-לאחרונים וכו'.

2. בקבוצה השנייה — 70 מקרים, כשכינויים דקדוקיים חוזרים בשורשי מלים, כגון כולם-נעלם, יהי-חלי, המה-מלחמה, חפשנוהו-מה הוא, אתה-מָתָה, בי-לעטרת צבי, אספר-שפר, אהיה-כעריה, עמם-להומם, יבוא-לדבקים בו, אלי-הללי, מכל-יכול, כולם-לעולם, התעיקם-בם וכו', אמנם יש בהם דוגמאות מספר, שצלצולן יפה ואפשר למנותם גם בקבוצה השלישית.

3. בקבוצה השלישית — 138 מקרים והחזרונים והאסוננציות שלהם עומדים במבחן בכל ספרות שהיא: הנאמן-אלמן, אות-צבאות, שחל-כנחל, חסרון-יתרון, יחד-אחד, שמים-מים, לעבוד-כבוד, מערכה-ערוכה, ימצא-תקצה, ראשית-להשית, דעו-להגיע, היער-שער, נצד-נעד, שית-זית, אדמה-בהמה, וצאן-לרצון, ראו-ויראו וכו'.

המשוררים החדשים והחדשים או מזניחים כלל את „עול החריזה“, או מקפידים עליהם ועל טהרתם בהקפדה יתרה, ואולי יהיה מן הראוי להקדיש סקירה וחקירה מיוחדת לשאלה זו.

C. הכפלות ההברות והקולות

מן המשחק בצלצולי המלים רק פסיעה אחת אל המשחקים, שהלשון משתמשת בהם בפנים המלה, כשהיא מכפילה את הברותיה או אותיותיה כדי להעשיר בהן את אוצר המלים שלה ולגוונה.

(א) דרכו של הילד ואף של המבוגר, לחקות את קולות הטבע, לשנותם גם לשלשם; כן מתהווים הפעלים האנומטופיים (הביטויים המצלצלים, לפי מילוננו של טורטשינר) כמו: גרגר, דפדף, הבהב, זמזם, טפטף, כעכע, למלם, פצפץ, טטפט, צלצל, קשקש, רשרש, תקתק וכו' השכיחים בייחוד בלשון הדיבור החי.

(ב) לשם הבעת ההקטנה, 2 נוהגים להכפיל את חלקה השני של המלה;

1. 254 ע' L. Zunz: Synagogale Poesie 1920. הוא מייחס את השירים לר' אפרים

בן יצחק ולבנו ר' יהודה החסיד.

2. כך אנו מרגישים היום את הצורות.

בעיקר בצבעים, בגוונים ובמראות : כך נוצרו שמות-לוואי או התואר: אדמדם, ירקרק, שחרחר, עגלגל, חוורור, קצרצר, קטנטן, לבנבן.¹
 ג) על פי משקל זה אפשר לחדש ולגזור מהם ואף נתחדשו ונגזרו גם שמות-עצם או תואר, כגון : שפלולית, קצרות, זהרורית, עקלקל, פתלתול, יפיפיה, גבהוהים, כלבלב, הפכפכ, ערבוביה וכו'. רבים בהם שמות צמחים וחיות (קטנות): אבעבע, דרדר, זרזיר, צרצר, סנסנים, חברברות, פיפיות, וגם שמות אחרים: סלסלה, קשקשת, צנצנת, עפעפיים וכו'.

---

1. צבי הר-זהב: צורות הקטנה וההגדלה („לשוננו" א' 126), לפי דבריו: יש אומרים (יעבץ, אליהו ספיר), שכל הפעלים המרובעים, אף האונומטופיים מראים על ההקטנה. לעומתם מורשינר מפרש את רובם, בייחוד אלה, שיסודם בשרשים קצרים, בהכפלות מקוצרות, דומה לזו של המקור המוחלט, („לשוננו" ט' חוב' ג'), כגון בז-בז (בז-בזתי), לג-לגתי, קל-קלו וכדומה: בצבץ, דגדג, חלקלק, טרטט, נטנט, עלעל, פלפל, ששפש, רחרר, נדנד, וכי רבים מהם מראים לא על הקטנה, אלא מובנם נושא לפעמים לרמוז על ההגדלה, על הגסות.

על מבטא הרי"ש העברית

בלשוננו נהוגות היום שתי דרכים של הגיית הרי"ש: הגייה בנגיעת קצח הלשון בחניכיים על גבי השיניים העליונות (הגייה גב־שינית, אלויאולרית), והגייה בהרעדת הענבל וחלק מן הווילון (הגייה ענבלית, אובולרית: ר' להלן). ההגייה הענבלית, השכיחה בעיקר בפי יוצאי אירופה המערבית והצפונית, נחשבת לאחד משיבושי המבטא הגסים ביותר, ולפיכך רואה גם המועצה לתרבות הדיבור שעל יד ועד הלשון בעקירת שיבוש זה אחד מתפקידיה הראשונים.¹ האם רשאים אנו לראות בהגייה זו שיבוש מזיק ביותר? האם יש כאן שיבוש בכלל?

מבין כל שיטות הניקוד העברי זכתה שיטתם של נקדני טבריה לשלוט עד ימינו, ולפיה בנויות צורות הלשון השגורות בפינו. הלשון העברית במסורת נקדנים אלו הפכה אפוא לשון קלסית בשבילנו, ואם משתדלים אנו היום לשפר את מבטאנו, הרי למעשה איננו אלא מנסים להתאימו לחוקים המשתקפים מתוך הניקוד: אם הנקדנים ציינו למשל את אופיה המיוחד של החיית על ידי החטף, הרי גם אנו חייבים להגותה כהלכה, אם קבעו דגש בתוך האות, הרי גם אנו חייבים להדגיש את ההגה במבטא וכו'. האם מוכח, אם כן, שנקדנינו כווננו בניקודם לרי"ש גב־שינית?

פרופ' גויטיין מזכיר, למשל, את עדותם של מדקדקי ספרד לטובת ההגייה הגב־שינית (על המבטא, עמ' 8). אולם הללו קיבלו את שיטתם מאת המדקדקים הערביים, ואפילו אם נניח, כי הגיעו להגדרת הרי"ש מתוך נסיונם האישי, הרי מסתבר, שמערכתם הפוניטית הייתה מערכתו של דובר ערבית. אין אפוא בדבריהם אלא עדות למבטא הערבי.²

כל החוקרים המניחים, שהרי"ש העברית היא הגה גב־שיניי אינם יכולים להסביר הסבר מניח את הדעת, למה היא אינה מקבלת דגש חזק, בדומה להגיים הגרונים,³ ולמה היא נוטה ל"משוך" בתנאים מסוימים תנועת

1. ר' ש"ד גויטיין, המועצה לתרבות הדיבור, מהותה ופעולתה, "לשוננו" ט"ז, עמ' 62 מס' 12.

הש' גם את קונטרסו: על המבטא העברי, "לשוננו לעם" חוב' ח', תש"ז, עמ' 6.

2. בכל מה שנוגע לתורת הצורות נגמלו רוב החוקרים מן הרעה הישנה, שהערבית היא הלשון הקרובה ביותר לפרוטו־שמית. אולם ביחס לפונולוגיה הנחה זו בעינה עומדת, אם לא להלכה, הרי למעשה. — גם הרי"ש הערבית לא נתגתה תמיד על דרך אחת. הש' Schaaade, Sibaweih's Lautlehre, 1911, p. 36.

3. כך בספרי הדקדוק המקובלים: גז-ברג. § 6 t u; 28 (עם ביבליאוגרפיה); באואר-

ליאנדר § 10 b; דואיון § 5 n; 28; ילין, עמ' 121; סגל, יסודי הפוניטיקה עמ' 33. נגד דעה

זו: גז-קאוסצ'ש-קולי § 6 g, o; 22 q.

4. העובדות למשל אצל גז-ברג. § 28. מדבריו של לסלאו, W. Leslau, A parallel

פתח.¹ רק אם נניח, שהניקוד משקף הגייה אחורית — בלי שנוכל לקבוע את מקום החיתוך המדויק — מוצאות עובדות אלו את הסברן הפוניטי הטבעי. גם אם מן הניקוד אפשר ללמוד על הגייה אחורית בלבד, הרי לפי מסורת קדומה (עוד מלפני התקופה הערבית?) הרי"ש היא מהגיי קצה הלשון, ולפיכך אפשר, ששתי דרכי ההגייה היו קיימות זו בצד זו. ייתכן, כי אותו אדם הגה, לפי חוקים קבועים, פעם רי"ש אחורית ופעם קדמית.² אלא מכיון שחוקים אלו

to the non-gemination of the Hebrew R, J.B.L. 68, I, 1949 p. 55-56. כי בלהג החבשי של גפת, שממו רוצה ל ס ל א ו להביא הקבלה, מתבטלת הדגשת הרי"ש רק במקרים מסוימים, בלתי מוגדרים כל צרכם, נוסף על כך לא נוכל ללמוד מהקבלה זו כל זמן שלא נדע, אם הרי"ש נהגית בלהג זה הגייה ענבלית או גב"שינית.

1. לעובדות הש' גז' - קאוטש § 22; גז' - ברג' § 28. אם נכונה הדעה, שיש לפרש את הניקוד יִדְּף (תה' ז' ו) כ־yārdōf (טורטסינר, המבטא העליו, תרצ"ט עמ' 41; בורשטיין, תורת ההגה, תשי"א, עמ' 16), הרי יש בזה משום עדות נוספת חשובה לתופעה שלפנינו. השפעת הרי"ש על התנועה הקודמת לה אינה מצויה כמובן בעברית בלבד. הש' למשל: Jespersen, *Lehrbuch der Phonetik* 4, p. 140.

2. על הדרכים השונות להגיית רי"ש, "ענבלית" הש' יספרטן, שם, עמ' 139. יש לזכור, שרי"ש ענבלית אין פירושה רי"ש, שהענבל הוא בסיס החיתוך שלה, אלא רי"ש הנהגית בהרעות הענבל, בעוד שבסיס החיתוך יכול להיות אפילו בקצה החך הקשה. מכאן שרי"ש ענבלית — או אולי מוטב לומר אחורית — וע' [ג] (אם היה בעברית הקדומה הגה כזה) היו יכולות להתקיים זו בצד זו.

3. כדרך המסופר אצל בן־אשר על הגיית הרי"ש בפי אנשי טבריה. כידוע אחד החסברים להערות המפורסמות בדבר ההגייה הרפויה והדגושה של הרי"ש הנמצאות בפירוש רס"ג לספר יצירה, בדקדוקי הטעמים לבן־אשר, במכלול לרד"ק וכו', הוא, שהמדובר בהבדל שבין רי"ש קדמית (גב"שינית) לאחורית, כלומר ששתי דרכי ההגייה היו קיימות זו בצד זו (ר' למשל גז' - ברג' עמ' 43). אם הסבר זה נכון, הרי פירוש ההערה, שהרי"ש נהגית בתנאים מסוימים הגייה קדמית בקרבת הפוצצים הגב"שיניים. ביתר המקרים אנו שומעים לפי רס"ג הגייה רפה—חלשה יותר—אחורית. (אם כך, שמה הגירסא המנוגדת אצל בן־אשר פירושה, שהוא כינה דווקא את ההגייה הענבלית כדגושה, כלומר שלפנינו הבדל טרמינולוגי בלבד?).

אין להניח, שהמדובר במספר הרעות הלשון המתחלף (באחרונה סגל, יסודי הפוניטיקה: עמ' 33). גם אם נניח, שהיו שמים לב להבדל שבין הרעה אחת לשתי־שלוש הרעות, הרי לא היו מגיעים לידי קביעת חוקים, שאף נשים וילדים דקדקו בהם, ולא זו בלבד: כשם שההבדל בין הגייה רפויה לדגושה של יתר הגיי בגדכפ"ת הוא איכותי ולא כמותי, כך צריך להניח זאת ביחס להגיית הרי"ש. (בין כך ובין כך אין טעם לקבוע את ההגייה בשתי הרעות לנורמה במבטאנו, כהצעת המועצה, שם עמ' 63, עם כי הידיעה שבערבית (!) נהגית רי"ש בדרך זו, מתגלגלת מספר אחד למשנהו. למספר ההרעות הש' יספרטן, שם, עמ' 88).

לפירוש ההערות אצל רס"ג וכו' הש' נוסף על החומר הרשום אצל סגל, ברי"ל, יאהרביכער ב', 1876 עמ' 160; באואר־ליאנדר, שם; בזמן האחרון: ילין, דקדוק הלשון העברית עמ' 26; בן־חיים, לשוננו י"א עמ' 88; קאלה, P. Kahle, Cairo Geniza 1947, p. 106-107; גוטשטיין, החינוך תשי"ז עמ' 469. אפשר היה לחשוב על ההבדל שבין r rh- (é), אלא שזו השערה בלבד. במיוחד יש צורך לעיין בדברי יספרטן, עמ' 33-38, המדבר של השפעת הרי"ש על דת'נ'ס/ בשוויות והשפעת התגיים האלה עליה. ייתכן שמכאן תתבררנה הערותיהם של רס"ג, בן־אשר וכו', ביאור חדש וסופי.

אינם ידועים לנו. עלינו להתיר את שתי דרכי ההגייה ללא הפליה. אין ספק, שההגייה הגב־שינית עדיפה מבחינה אסתטית, אך אין לנו רשות לדרוש הגייה זו כאחת מדרישותינו העיקריות. בשעה שלא הוכח, שהגייה זו היא הנכונה היחידה (והלא מן הניקוד משתקף ההפך!).

נדמה שיש שיבושים של ממש הגרועים הרבה יותר ואשר תיקונם קודם. ולא זו בלבד: דווקא בהשרשת הרי"ש הגב־שינית אין לקוות להצלחה רבה. אף אם ילמד אדם כיצד להגות רי"ש זו, הרי אין להניח, שבשיחת חולין ישתחרר מן הרי"ש האחורית שלו. תבוא ברכה על כל מי שירצה להתרגל להגייה נאה של הרי"ש; אבל הדרישה להנהיג הגייה זו תחיה מדרישותינו האחרונות — לא מן הראשונות.²

---

1. כל מי שעסק במלאכת שיפור המבטא יודע, מה גדול הקושי דווקא בהקניית הרי"ש והשרשתה (על זה העיר במפורש גם יספרסן עמ' 39). נדמה, שעיקר הקושי בזה, שבכל לשון אירופאית יש R (בניגוד לחי"ת ועי"ן!). טבעי אפוא, שכל אחד הוגה את הרי"ש כדרך שהוא (או הוריו או הסביבה) הוגה R לועזית, וכל ר' הוסכת בהכרח ל-R. מאותה סיבה אפשר להכיר אדם דווקא בהגיית הרי"ש שלו (אנגלי, גרמני וכו').

מצד שני אין הרי"ש הגב־שינית שבפי יהודי המזרח ובפי יוצאי רוסיה, צ'כוסלובקיה וכו' עדות על מסורת נכונה יותר, אלא גם הם הוגים את ה-R שבפי הגויים שבתוכם ישבו. — אין צריך לומר, כי מרצה או מורה, אשר אינו הוגה אפילו רי"ש ענבלית — אלא הוגה מעין ח' או גם תנועת a (בתוא=בחור) — חייב לדאוג לתיקון מומו. אך זאת דרישה ליחיד ולא לציבור.

2. מכאן, שבשלב הראשון של הפסע לתיקון המבטא אין לעסוק בתיקון הגיית הרי"ש. כפי שאקווה להראות ביתר פירוט במאמר מקיף יותר, "לבעית חיקון המבטא", שיחפרסם במקום אחר, יש להקדיש כרגע את כל המרץ לטיפול בעקירת שיבושי יסוד מעטים מבין אלה שהמועצה לתרבות הדיבור חצירה עליהם. רק כך אפשר להצליח. — תודתי נתונה לדר"ו בן-חיים על אי אמן הערות שהעירני בקשר לכתיבת רשימה זו.

בִּיקוּרָת וּבִיבִלְיוֹגְרַפִּיָּה

יעקב כנעני

מילון חדש מנוקד ומצויר *

בפתח דבריו על מילונו החדש, המנוקד והמצויר, עומד המחבר, אברהם אבן-שושן, בין השאר, גם על כך: „עם היות המלון שימושי-עממי בעיקרו, לא נהג המחבר צמצום באוצר המלים, כדרך שנהגו מחברי מלונים שימושיים שונים. אין לך כמעט מלה, ותהא נדירה מאד, שלא תִּקָּל בה הקורא העברי באקראי, אגב עיון, וזכותו היא לדרוש כי מלונו יִפְרָשָׁה לו. מוטב אפוא כי יחטא המלון פה ושם ב„יתיר“ ויכלול באוצרו גם כמה מלים נדירות או ספק-שימושיות — מִשְׁיָּקָה „בחסר“ של מלים רבות, אשר בלשון הספרותית של ימינו אמנם הן בחזקת „פגרים מתים“, אך אין זה מן הנמנע, כי לשוננו המתחדשת לא תפיה בהן ביום מן הימים נשמה חדשה ותחזירן לתחיה, כדרך שעשתה, והיא עושה זאת לעינינו, לעשרות ולמאות מלים עתיקות“ (עמ' י).

אין ספק בעיניי, ש„מלון חדש“ זה יבוא על שכרו ויוכה למהדורות חדשות. ראוי הוא לכך מכל הבחינות. לפיכך מן הרצוי להעיר כאן לפחות על דבר אחד ולהראות, שעם כל זהירותו, של המחבר הראויה לתהילה, שלא ללקות „בחסר“ של מלים רבות, ולמרות כל הקפדנות המיוחדת והחישוט המרובה, ובמידה ידועה גם דייקני, בספרים שונים, יש להצביע על ערכים רבים, החסרים בכרך ראשון זה של המילון, המכיל רק את שבע האותיות הראשונות: א'—ז'. אפשר היה למלא דפים מרובים של ערכים חסרים בחלק זה של המילון, אך, בשים אל לב, שזה מילון עממי-שימושי, הבאתי כאן רק אותם השמות והפעלים, שהם מתאימים לפי דעתי, פחות או יותר להיקפו של מילון כזה.

הערכים המובאים הם, בעיקרו של דבר, משני סוגי ספרות: מספרות הפיוטים וּמִן הספרות העברית החדשה, שיש ביניהן נקודות-מגע מסוימות, בייחוד, מצד אהבת החידוש ורדיפה אחר שינוי פני הספרות העברית. יובאו כאן 276 ערכים, שמות ופעלים. השמות סודרו לפי משקליהם והפעלים — לפי בניניהם, בארבעה מדורים: א. שמות-עצם מספרות הפיוטים; ב. שמות-עצם מן הספרות העברית החדשה; ג. פעלים מספרות הפיוטים ו־ד. פעלים מן הספרות העברית החדשה.

בכל הערכים, שיובאו כאן, צוינו גם המקורות שמהם נשאבו ומקום היִדְפָּסם, כדי להקל על המעיין. אך אין כאן, כמובן מאליו, כל כוונה להראות על המשתמשים בהם כעל מחדשי הערכים המובאים להלן. זהו עניין למחקר מיוחד. מה שרצייתי כאן אינו אלא להוכיח, שאין כל מקום לחששותיו של מחבר המילון, שמא חטא, חס וחלילה, ב„יתיר“. יותר נכונים הם דבריו במקום אחר בהקדמתו:

(*) אוצר מלים שלם של הלשון העברית החיה והספרותית, ניבים ואמרות, מונחים בינלאומיים ומוספים, מאת אברהם אבן-שושן, בהשתתפות חבר אנשי מדע, כרך ראשון: א'—ז. הוצאת „קריית ספר“, ירושלים, תש"ח, כ"ג+388 כפולים עמודים. בינתיים, כבר הופיע כרך שני (אותיות ח'—ל'), וכרך ג' כבר נמצא תחת מכש הדפוס.

אין המחבר מתיימר, כי עלה בידו למצות ולכנוס במלון את כל אוצר חידושי המלים שבספרות החדשה, בעתונות ובלשון המדוברת בימינו (עמ' י"א). לאמיתו של דבר, אין זה ניתן כלל להתגשמות בימינו. ספרות הפיוטים עדיין לא נחקרה כולה. והספרות העברית החדשה רחבה מני ים ונפוצה על פני שבעים ושבעה ימים. החידושים הלשוניים מרובים עד לאין סוף. ויש צורך להשתדל, לפחות, להכניס במילון מודרני כל מלה עברית חדשה, שם או פועל או תואר, שאפשר להשיגה, גם אם אינה עוד מלה מקפת כל צורכה ואינה מפורסמת למדי.

אשמח מאוד, אם רשימת מילואים זו תצורף למילון החדש, שיש לו, ללא כל ספק, ערך לשוני כביר.

א. שמות-עצם מספרות הפיוטים:

א. קט"ו:

אזון, —הַאֲזָנָה (ר"א הקליר, זכור).¹ דבוב, —דבור (ר"א הקליר, את). זלול, —זלוול (יניי רכ"ב). אפנון, — שימה על אופנים (יניי, קיא, קט"ז, קע"ז).

ב. קט"ל: 1) שרשים לא-גרוניים:

אגר, —שכר (יניי, חוברת, 1).² אנק, —אנקה (ר' שמעון בר-יצחק, תמים פעלך). ארך, —ארוכה, רפואה (ר"א הקליר, אתית). ארק, —ארקא, ארץ (יניי, א'). אשף, —כשוף (רשב"ג, מגן). גזם, —גיוזם (ר"א הקליר, אדמה). דבב, —דָּבָב, שנאה (יניי, קליב; ר"א הקליר, ארשה). דלג, —דליגה (יניי, ע"ט). דפק, —דפיקה (יניי, ר"ג). התל, —היתול (יניי, מ"ג, פ"ה, קליד).

2) שורשי ע' גרונית (קט"ט):

בהל, —בהלה (יניי, פ"ה; ר"א הקליר, אקשטה, איכה, זכור, באנף). בהק, —בוהק (יניי, ר"ט). בחל, —בחילה (ר"א הקליר, צפה). בעת, —בעיתה (יניי, פ"ה). גהץ, —שמחה (מחזור רומני, מי יערוך). גהרי, —השתטחות (ר"א הקליר, יפתח). גחל, —גחלת (ר"א הקליר, אאמיץ, צפה; רמב"ע, אליכם אמונים). געל, —גועל-נפש (ר"א הקליר, או מאז, באנף). זהר, —אזהרה (ר"א הקליר, או מאז). זהם, —זוהמה (אב לרחם, סליחות).

1. ראש הפיוט. וכן כל ראשי הפיוטים הנזכרים להלן, ניתן למצאם לפי ספרו של פרוש, דוידון "אוצר השירה והפיוט". ניריורק, תרפ"ה, ט', צ"א, צ"ג (ד' כרכים).

2. בצורה זו מובאים "פיוטי יניי" מהדורת מ. זולאי, הוצאת שוקן, שנת תח"ר"ץ (תרצ"ח), לפי העמודים המסומנים.

3. אגרא בארמית, מובא במילון.

4. כל מקום שנוכרת מכאן ולהלן המלה: חוברת, הכוונה "חוברת לדוגמה" של מילון קונקורדנציוני ללשון הפיוטים ליעקב כנעני, ירושלים, הוצאת "פיט", תרצ"א.

5. ארמית, כבר כיום משתמשים אנו בשם-עצם: הַאֲרָקָה (מובא במילוננו), שנגזר מן השם ארקא, והפייטנים הקדומים והמאוחרים נתנו לו צורה עברית, ביחיד וברבים: אָרָק; אָרָקִים. מחוץ לפייטן הקדום יניי, השתמשו בשם המחודש הנ"ל: ר"א הקליר, ר' טעדיה גאון, ר' יוסף אבן-אביתור, ר' שלמה אבן-גבירול, ר' יהודה הלוי, ר"י אבן-ג'את, ועוד הרבה.

6. שם-העצם בארמית מובא במילון.

3) שורשי ל' גרונית (קט"ז):

אנח—אנחה (יניי, ק"ו). וכח—וכוח (ר"א הקליר, איכה, באנף, צפה).

ג. קט"ל:

בדל—התבדלות (ר"א הקליר, אלים כהשעין). גמש—גמישות (ר"א הקליר יפתח). זקף—זקיפות (יניי, קל"א).

ד. קט"ז:

אָפּיפּה—הקפה (ר"א הקליר, איכה). בעיתה—פחד (ר"א הקליר, איכה). דמימה, (יניי, רנ"ז). זבידה, (יניי, קע"ח, רע"ז). זעיקה, — (יניי, רנ"ז). דיאה—טיסה (יניי, ט"ז).

ה. משקלים שונים:

דָּלִיּוֹן—דלייה, שאיבה (ר"א הקליר, אאב"ך). בָּעִיתוֹת—פחד (יניי, נ"ז). בָּעִתוֹת, כמו בעיתות (יניי, חוברת, 4). דָּוִן—דאבון (יניי, מ, קמ"א, קמ"ג, קנ"ב, רל"ג). הָקָרְבָה—הקרבה (יניי, קפ"ט, רמ"ח).

ב. שמות עצם מן הספרות העברית החדשה:

א. קט"ו:

אבוסי, — הלעטה, פיטום. אחול"י — מן הפיעל: אחל, אנוש, — אנוש האלים (בר-טוביה, ספריה פילוסופית, הוצ' ד"ר יונוביץ, 17). אפוי, — מן השם: אופי, לאפין, אפיון (י. אבן-שמואל, מוסף לדבר, ת"ש, 1, 4406). אלמון, — מן השם: אלמן (י. רבינוביץ, מוסף לדבר, ת"ש, 2, 4591) אפשר— מן תואר הפעל: אפשר (ח. י. רות, "מאזנים", ת"ש, י, ה, 449). בדול—התבדלות (י. קלוזנר, היסטוריה של הספרות העברית החדשה, כרך ג', עמ' 1). דדוי (מ. לוין, "למי צלצלו הפעמונים", א', 15). דרבון (א. ליבנשטיין, "דבר", ת"ש, 2, 4571).

ב. קט"ז (ע' גרונית, קט"ל):

געל, — גועל-נפש (ש. שלום מעבר לדם). גהק, — גיהוק (ח. נ. ביאליק, "שור אבוס", ב). דהה—דהירה (י. בת מרים, מוסף לדבר, 1, 4223; שם, א. מייטוס, 1, 4294).

ג. קט"ז:

אָנִיסוֹת—גזור מן: אָנוס (י. היילפרין, ספר הגבורה, י"ד). אריחות, — קבלת אורח (הרמב"ן, יסודי התורה, ה' י"א). בחירות (א. שטיינמן, דבר, ת"ש 4, 4568). בליטות, דבר בולט (ש. י. פינלס, דבר, ת"ש, 5, 4536). בסימות, — התבסמות (ד. שטוק, ממחוז הילדות, ס"ו). דחיקות, — (ח. נ. ביאליק, מלון

1. אָבִיטָה מובאת במילון.

2. בלשון נספח השימוש, בעיקר, במ"ר: אָחֻלִים.

3. "ולא ירבה באריחות עמי הארץ".

חרושי חניב; ד, מלך, דבר, תש"א, 4798, 6). דליחות—דלוח (ג, בנארי, מוסף לדבר, תש"ש, 2,4401). זקיפות— (י, רבינוביץ, מוסף לדבר, תש"ש, 3,4544).

ד. הקטף ה:

האלהה—הערצת אלהים (י, רבקאי, מאזנים"ט, ט"ו, תש"ג, 252). האמצה—אמוץ (א, שטיינמן, דבר, תש"ש, 3,4544). הזקפה— (ש, לביא, יום אחד, תש"ש, 7). החשדה— (א, שטיינמן, דבר, תש"ש, 2,4412). הסערה—להסעיר הרוחות (מקובל בלשון העברית). העדנה—העדנת היצר (ש, י, פינלס, דבר, תש"ש, 4536, 5). הפעמה—לגרום לפעימת הלב (י, בורלא, כסופים, א' 132). הקשחה—קשיחות (א, ציוני, מאזנים"ט, תש"ש, י"א, א"ב, 13). הרמזה—(ד, שטוק, מוסף לאומר, תש"ש, י"ב באדר, 2). השמאלה— להשמאלי (ב, כצנלסון, דבר, תש"ג, 2,5261). התססה— (א, ציוני, מאזנים"ט, תש"ש, י"א, א"ב' 11). התקנה— (י, בורלא, כסופים"א, 200).

ה. הקטל:

הגשם—הגשמה (י, לבני, דקדוק הלשון העברית, תשי"ב, IX). הפשל—הפשלה (מ, לוי, עלה נידף הרוח, 48). התקן—מתקן (דבר, תשי"ג, 2,5341).

ו. קטיוף ה:

אפידה—נגזר מן השם אפוד: (ר"י אבן חיוג, ספר השרשים, ערך אפוד). גחילה— הפיכה לגחלת. דהימה—תדהמה (קאנון ג' א' ג' ח') זהימה— הזדהמות (הלבושי, אורח חיים, תקליו, י"ב).

ז. קטלות:

אקהות—אחזה (ש, שלום, דבר, תשי"א, 4880). זפתות—עסק הזפת (א, אבן-זהב, מאלה מסעי הזפתים, ז').

ח. קטלן:

אבהן—חשוב (י, טברסקי, מאזנים"ט, ב' 196). הרסן—(ש, ה, ברגמן, מאזנים"ט, ט"ו, תש"ג, 230). גמגמן— (א, שטיינמן, דבר, תש"ש, 5,4550).

ט. קטלנות:

גננות¹—עבודת הגן. זבנות—אומנות המוכר (מקובל בלשון העברית).

י. אקטלה:

אדלקה—הדלקה (ירוש' שביעית ל"ז ב'). אקפדה—הקפדה (מדיר במדבר י" כ').

1. תהליכי ההשמאלה".

2. המכניזם לנתוח מצוידת בכל ההתקנים הדרושים לטיפול החולה".

3. אם יש גנן במילון צריך להיות גם: גננות.

לפי גרסת הערוך.¹ אסמכתא — אסמכתא (י. קלוזנר, היסטוריה של הספרות החדשה כרך ג', עמ' 70).

יא. הַקְטָלוֹת:

הַדְּהוּמוֹת, נדהם (נ. סוקולוב, תל-אביב; ש. רייכנשטיין, דבר, תש"א 4.4898).
הזכרות — מונח פסיכולוגי (לשוננו" תש"ה, י"ג ב'—ג', 172) הוּקְקוֹת, נוסק
(ו. אהרונוביץ, דבר, ת"ש, 4.4556). המצאות, — (י. קלוזנר, היסטוריה של
הספרות העברית החדשה, כרך ג', 192). הנתזות, — (דבר, תש"א, 4.4731)
הסבכות, — (דבר ת"ש, 2.4598). הסערות, — (י. שויגר, אני קורא בתורה" 143).
הענות, — (מ.ד. דבר, ת"ש, 1.4568). הפרדות, — (הפועל הצעיר, תש"ד, גל, 7.49).
הצמדות, — (א. שטיינמן, מאזנים, ת"ש, ט' ד'—ה', 421). הרתעות, — (נ. סוקולוב
כנסת" א', 332).

יב. הַתְּקַטְלוֹת:

הַדְּהוּת, — דבר שדהה (נ. גרינבלט, דבר, ת"ש, 3.4498). הודנקות, — (י. פיכמן,
הפועל, ת"ש, י"א, 21—24, 17). הודעקות, — (י. פיכמן, דבר, 4.4793). הסתברות,
(ש. שלום, דבר, תרצ"ט, 21.4333). הסתרבות, — מלשון סירוב (מ. בובר, דבר,
תש"ב, 4.5227). הצטבעות, — מלשון צבע (י. שויגר, דבר תש"א, 3.4638). השתאות,
התפלאות (א. שטיינמן, דבר, תש"א 3.4696; שם, תש"ג, 1.5374). השתלפות, — (י.
שויגר, דבר, תש"א, 4.4720). השתקצות, — (י. שויגר, דבר, ת"ש, 2.4336). התאכזבות,
(י. שה-לבן, "רומן רולן", דבר, ת"ש, כ"ה). התאנשות, — להיות לאנוש (ב. רותנברג
מאסף סופרי א"י, ת"ש, 396/7). התהלכות, — (א. ציוני, מאזנים, ת"ש, י"א, א"ב,
21). התחרשות, — (א. שטיינמן, מאזנים, ת"ש, ט' ד"ה, 420). התכובות, (ד. שטוק,
דבר, תש"א, 4.4666). התלעות, — (פלאי, מאזנים, ת"ש, י' א', 152). התמלכות,
(י. קלוזנר, היסטוריה של הספרות העברית החדשה, כרך ד', א, 120). התמקצעות,
התמחות בדבר כדי להיות בעל מקצוע (חידושו של איתמר בן-אב"י). התנגנות, —
(י. פיכמן, דבר, ת"ש, 4.4348). התנהרות, — (א. שטיינמן, דבר, ת"ש, 2.4343).
התנפצות, — (א. שטיינמן, דבר, ת"ש, 6.4538). התענוות, — (י. פיכמן, כל כתבי ביאליק,
מבוא, תרצ"ט, III). התפלצות, — (י. פיכמן, דבר, תש"ג, 3.5308—4). התפלשות, —
(א. ציוני, מאזנים, ת"ש, י"א, א—ב, 5). התפעמות, — (מ. לוין, למי צלצלו
הפעמונים, א' 212:86). התפראות, — (א. תלמי, דבר, ת"ש, 3.5308). התקהות,
(ש. צמח, מאזנים, ת"ש, י' א', 4). התקרנות, — (י. קלוזנר, מישו עד פאולוס,
א' 168). התראות, — (ר. א. ברודס, בספרו שתי הקצוות").

יג. קְטִילוֹת:

אביביות, — (י. פיכמן, מאסף סופרי א"י, ת"ש, 386). אביביות, (ב. כצלנסון,
דבר, ת"ש, 3.4412). אוריות, — (א. שטיינמן, דבר, תש"א, 2.4647). אלופיות, —
(י. צ'סלר, גזית" ג', ה—ו, 64). בליעלות, — מעשה בליעל (ש. י. פינלס, עם שירת
הדור, "ילקוט ירושלמי", תש"ב, 38). קְצִיטיות, — פרובלימתיות (מ. בובר, דבר,

1. מתוך אקסדה הם נודרים.

2. סירוב להכניס את נפשו בדבר" (מתוך מכתב המחבר אליי).

תשיב, 4:5227). בראשיתיות, — (א. שטיינמן, דבר, תרצ"ט, 18:4333). גְדמיות, — (ש. שלום, דבר תש"א, 6:4798). גונוניות, — צבעוניות (י. פִּיכמן, מאסף סופרי א"י, ת"ש, 389). גורליות, — (ב. חבס, דבר, תש"א, 6:4798). דבוריות, — (ר. כ., דבר הפועלת, תרצ"ט, גל. 6, 192).

יד. משקלים שונים:

אגמה, י. — צער, אגרונות, — ספר אגרות (י. קלוזנר, היסטוריה של הספרות העברית החדשה, כרך ג' עמ' 148). אדונה, י. — גברת, אדונית, י. — גברת, אדמות, — (במדבר רבה ב' ו'; ר"א הקליר, אצות, רקנטי, פרשת יתרו). אדמימות, (רש"י, ויקרא י"ג ל"ט; י. בר-יוסף, מוסף לדבר, ת"ש, 3:4355). אהלית, — אהל קטן (ויקר' רבה, א' י"א). אינות, ההפך מן: ישות (חידושו של בן-אב"י, מובא בספר, נושא הדגל' לח. בן-יהודה, עמ' כ"ח). אַמללות, — הרגשה של אומלל (דבר, תש"א, 7:4678). אורוֹת, — עובד באורוה (ד. ליבמן, במעלה, ת"ש, 5:221). אשיח, י. — תעלת מים. אַרעון, — מאורע (סליחות, צום גדליה). אָדית, — דבר מבדח (מ. בן-אליעזר, רמון, 210). בהקת, — מחלת הבזק (ד"ר קצנלסון, שמות הנגעים). בודק, — בודק את הבהמה אחר השחיטה (שו"ב, מקובל בלשון). בִּטְנוֹן, — בטן קטנה (נ. אלטרמן, לימפופו", 28). בטנות, — בטן קטנה (נ. אלטרמן, לימפופו", 28). בקבוקית, — בקבוק קטן (י. כהן, רמון, 14, 176). דְּבִלִיל, — כמו דבול (א. א. קבק, במשעול הצר"ב, 1). דדנית, — בעלת דדים גדולים (י. שנברג, לוח הארץ, תש"ג, 112). דלדל, — קטן ודל (ש. בת דורי, דבר, תשיב, 3:5034). השפלותי, — (י. קלוזנר, היסט' של הספרות העברית החדשה, כ"ג, 56-57). זערערת, — זעירה (ש. מלצר, מוסף לדבר, ת"ש, 4424, 1-3).

נ. פעלים מספרות הפיוטים:

א. קט':

אבר, — עשה איברים (ינאי, קמ"א). אָהה, — צעק אָהה (ר"א הקליר, אמדה, אהם, — (ר"א הקליר, אאב"ך). און, — האזין (ר"א הקליר, און ועוד כמה פעמים). ארש, — דבר (ר"א הקליר, ארשה; ר"י אבן-אביתור, אל). אָהק, — הבהיק, (ינאי, חוברת 3, ועוד שם כמה פעמים). בהר, — הבהיר (ינאי, קל"ה). גגן, — הגן (ר"א הקליר, אסירים. אתית, ארשה ועוד). הגג, — חשב"ב (ינאי, רע"א). זרב, — שרף (ר"א הקליר, אשא דעי).

1. אגמת נפש מובאת במילון.

2. כערך מיוחד אינו מובא במילון, ומובא רק כנבלע בערך: אדון, וצריך להיות כמו בערך: גָּבֵר, שנמצאים, כערכים מיוחדים, גם: גָּבִירָה וגם: גָּבֵרָה.

3. כבר נמצא בכתבי ש"י עגנון.

4. מובא בנ-סירא, (ני ג') אָשִׁיחַ כים בהמונו [אך ע"י נגד זה טורס שינר, JPOS 16:1-8].

5. אההו חרס וסחר מלהגיה למולי. כשחידש הטיסן הגדול, ר' אלעזר הקליר, בפעם הראשונה בספרות העברית, את הפעל: אָהה, מן מלת הקריאה: אָהה, חשבוהו לחידוש בברכי מאוד וללא כל צורך שימוש בלשון. והנה, עתה, משתמש בו המשורר החשוב א. שלונסקי בתרגומו מרוסית, ללא כל הצטעצעות לשונית ופיוטית: "רוב הבחורים ירו לתוך החביות והחביות אָההו" (סואימה מדוגית"א, 260). אגב, הפעל הזה, באותו בניין, נמצא שם עוד פעמיים.

6. נגזר מן השם: הָגִיג, שנמצא במקרא רק בכינויים.

ב. נָקָט ל:

נאבל (אבל) — נתאבל (יניי, חוברת 1). נאחד (אחד) — נתאחד (יניי, חוברת 2). נאנש (אנש) — נתמלא אנשים (יניי, י). נבחר (בחר) — נחתך (רמב"ע, כל מעשי אדני). נגחל (גחל) — נשרף (מחזור ויטרי, אמוני ארץ). נדגה (דגה) — נצוד (ר"א הקליר, זכור איכה, אמל) נדשא (דשא) — נתמלא דשא (ר"א הקליר, יפתח). נהמם (המם) — (יניי, ל"ב; ר"א הקליר, איכה). נזהם (זהם) (ר"א הקליר, איכה).

ג. קָטָל:

אגר — קבץ (ר"א הקליר, אאגרה). אדר — שבח (יניי, רנ"ו, ר"א הקליר, יפתח, אקחה, או מאז; ר' אבן-אביתור, נשמת). אהל — האהיל (יניי, רכ"ח). אמש — החשיך (ר"א הקליר, זכור איש). אפד — פאר (יוסי בן יוסי, אהללה; ר"א הקליר, אוימתי, כי אקח, אאמיץ). אפנן — גלגל באופנים (יניי, ק"ל). בהק — האיר (יוסי בן יוסי, אזכיר גבורות; ר"א הקליר, אפיק רנן). גזו — גזו (ר"א הקליר, אויל). גזר — גזר (יניי, ל"ב). גחל — בער כגחלת (ר"א הקליר, ויאהב, זכור איכה). דבב — דבר (ר"א הקליר, אני נדונה).

ד. קָטָט:

אבך — נתאבך (יניי, קמ"ד). אגד — נתאגד (ר"א הקליר, אודך). אהל — האהל (יניי, ק"י). אלם — נאלם (רמב"ע, נטפי דמעות). אמץ — עשה מאמץ (ר"א הקליר, אספרה, ויאהב, תחת; ר"י אבן-אביתור, ארשת). אצר — נאצר (ר"א הקליר, אצולת). אתת — שסומן (ר"א הקליר, אף ברי). בדל — נתבדל (יניי, קמ"א). בחן — נבחן (יניי, נ"ט; ר"א הקליר, תאלת). גדר — נגדר (יניי, קמ"א). דגל — הדגל (יניי, קפ"ו; ר"א הקליר, אדפק). דלל — נתדלדל (יניי, קע"ה). ועד — נתוועד (ר"א הקליר, אמנם, ראשון, אנכי). זבד — נתקשר (ר"א הקליר, ויאהב). זמם — שמו עליו זמם (ר"א הקליר, אורח). זנת — נזנת (ר"א הקליר, אהלי אשר, או מאז). זעם — יניי, י"ד; ר"א הקליר, אסירים, תמימים, און תחן; ר"י אבן-אביתור, אל).

ה. הָקָטָט:

האדיר (אדר) — שבחי (יניי, חוברת 1). האחיז (אחז) — מלשון אחוזה. הנחיל (יניי, קמ"ד, קמ"ח). האליח (אלח) — הדביק (ר"א הקליר, אורח). האפיק (אפק) — עשה אפיקים (ר"א הקליר, תפלת טל). האריח (ארח). האכיל (ר"א הקליר, איכה, אנכי, אליך, יפתח). הגזיע (גזע) — עָצָה גִזַּע (יניי, נ"ד; ר"א הקליר, ויכון; ר"י אבן-אביתור, אל). הגחין (גחן). התכופף (סליחות ליום הכפורים, אלהי). הדעך (דעך) — (יניי, חוברת 4). הדריר (דרר) — נתן דרור (יניי, קמ"א; ר"א הקליר, אשא דעי; ר"י אבן-אביתור, שער-השיר 10, 15).

ו. הָקָטָל:

האדר (אדר) — (ר"א הקליר, מלך עתיק). האהל (אהל) — ר"א הקליר,

1. עי' „חוברת לדוגמה" הנ"ל בזה הערך.

2. במילון חסרה משמעה זו: „להלל ויכרך ולהודות לך ולהאמין בך ולהאדירך

מלך אמיץ). האהב (אהב), — רִא הקליר, או בכתב). האחד (אחד), — רִא הקליר, ועמך). הבעת (בעת), — (רִא הקליר, אשא דעי). הגבר (גבר), (רִא הקליר, בימים, ארשה). הדמם (דמם), — (קלונימוס, אדברה תחנונים). הדרא (דרא), — נחיה לדראון (רִא הקליר, אוימתי). הדמן (דמן), נחיה לדומן (רִא הקליר, או בהלוך).

ד. פעלים מן הספרות העברית החדשה:

א. ק ט ט:

אשד, — שקק' (ג. שופמן, דבר, תש"ב, 3,5091). בההי, — מן: בהו (ש). שלום, — יריות אל הקבוץ' (77). בוק, — עשה מלחמת בוקי (העובד הציוני, ד', ד', תשי"א, 11). בָּחַק, — בכה וצחק' (רגיל אצל ילדים בארץ). דהם, — נדהם (ב. מרדכי, דבר, ת"ש, 4,500). זהב, — הזהיב (ג. טלפיר, גזית ג, ה"ו, 7).

ב. נ ק ט ט:

נברק (ברק), — (ד. קמחי, מאזנים, ת"ש, י', ב"ג, 259). נגמע (גמע), — (ש"י עגנון, הכנסת כלה, א. קע"ח). נגבש (גבש), — (ד. קמחי, מהשעה, תשי"א, כ"ט באדר). נדמם (דמם), — (א. א. קבק, במשעול הצר, ב', ל"ט). נורח (זרח), — (י. בת מרים מוסף לדבר, 1,423).

ג. ק ט ט:

אָבָה, — תמר ועלה (א. שלונסקי, דוי, פ"ב), בלד, — שר בלדה (ש. מלצר, מוסף לדבר, ת"ש, 2,4424). הדד, — השמיע הד (י. צ'סלר, גזית, ג, ה"ו, 63). זוע, — הביא זועה (ש. שלום, דבר, ת"ש, 4,5540).

ד. ק ט ל:

אדש, — נעשה אדיש (א. שטיינמן, דבר, תשי"א, 3,4702). אוה, — נתאוה (ר. ולינרוד, ב. דייוטה השלישית, תרצ"ח, 115). אוב, — נתקטן כאזוב (י. בת מרים, מוסף לדבר, 1,4217). אטם, — נעשה אטום (ש. שלום, דבר, תשי"א, 4,4660). איך, — יוחס לו איכות (ספר יסודות לר"י ישראלי). אכף, — נתן אוכף על הסוס (מקובל בלשון העברית). אמת, — נתאמת (י. קלוזנר, היסט' של הספ' העברית החדשה, כ"ג, 144). אנש' — נעשה לאנוש (י. קלוזנר, מישו עד פאולוס א, 1939, 89). ברז', — עשוי כברז —

1. "שקקו וא שדו הפלגים".

2. נמצא לא רק בבינוני, כמו שכתב המחבר, אלא גם בעבר: "ענינה קָהו".

3. יש אצל המחבר א. בָּקָ, — פיור, וב. בָּקָ, — הבריק, וצריך להיות גם ג. בָּקָ, עשה מלחמת בָּקָ: "ייתכן שהנצחון היה או פחות "בָּקָ".

4. חידוש לשוני של ילדי הארץ, שיש בו משום הבעת שני הפעלים כאחד, כרגיל אצל ילדים קטנים, שהם בוכים וצוחקים בעת ובעונה אחת: "היא בִּזְקָת".

5. הרצפה תאבך קטרתה פה לשוא! לשוא תאבך.

6. "אלים מאינ' שים".

7. "שקטמה מבורז".

(י. טברסקי, „מאזנים“, כ"ט, ח"ב, 195) גבן¹ — נעשה גבן (א. שלונסקי, דוי, ל"ב). גדש² — (א. שטיינמן, דבר, ת"ש, 2, 4556). גול—נגול (י. למדן, „מסדה כ"ט), זנב — יש לו זנב³ (ש. טשרניחובסקי, „דבר לילדים“, תש"א, י" 155). זקן — בעל זקן (ע. אוכמני, „לחם ויין“, ת"ש, 38; דבר, תש"א 247) זקף — נזדקף (ד. ליבמן, במעלה, ת"ש, 4, 221).

ה. ה ק ט י:

האניש (אנש) — נעשה אנש (י. קלזנר, „יוצרים ובונים“ ג', ב', 257; פ. סנדלר, „הבאור לתורה“, תש"א, 31). האפיר (אפר) — נעשה אפר⁴ (י. שנברג, „לוח הארץ“, תש"ג, 141; ג. שופמן, דבר ת"ש, 3, 4574). האריח (ארח)⁵ — הכניס אורחים (ש"י עגנון, הכנסת כלה, א', ק"ו). הבגיר (בגר) — בגר (א. שטיינמן, דבר, ת"ש, 3, 4544). הגמיל (גמל) — גמל⁶ (ש. שלום). הדשין (דשן) — השמין (כ. טננבוים, דבר, תש"א, 3, 4647). הדגיל (דגל) — קשט בדגל את הבית, את העמוד וכדומה (מקובל בלשון העברית).

ו. ה ק ט ל:

הבעת (בעת) — נבעת (ש. שלום, מוסף לדבר, ת"ש, 1, 4521). הדגל (דגל) — הבית קשט בדגל וכדומה (מקובל בלשון העברית). הדהם (דהם) — נדהם (י. מ. ניימן, מוסף לדבר, ת"ש, 4, 4556). הדלף (דלף) — דלף (א. שלונסקי, „דוי“, מ"ד; נ"ז).

ז. ה ת ק ט ל:

התצפץ (איך) — קבל איכות (הספרות המחקר). התצפץ (אכלס) — נמלא אכלוסין (י. בן-דור, דבר, ת"ש, 3, 4585). התבטח (בטח) — (צ. ויסלבסקי, „מאזנים“, ת"ש, 337). הזודאב (זואב) — הפך לזואב (א. שטיינמן, דבר, 3, 4320; מ. לוין, „למי צלצלו הפעמונים“, א, 18. הזודהב (זוהב) — הפך לזוהב (מ. לוין, „למי צלצלו הפעמונים“, א, 123. י. בת מרים, מוסף לדבר, 1, 4223). הזודהר (זוהר) — (ד. שמעוניביץ, דבר, תש"א, 4, 4793). הזועף (זעף) — נתמלא זעף (א. ד. שפירא, „על נהרות מזוביה“, 139). הזורח (זרח) — זרח (פ. גינזבורג, „המלכה ויקטוריה“, 155).

1. „שכמו המגובן“.

2. „בגודש מגודש“.

3. המחבר מביא: זנב במשמעת: נקצץ קצהו. וצריך להיות גם ב. זנב — שיש לו זנב: „אל

תראיני שאני קְזוֹנֶכֶת“.

4. „סניו האפירו“.

5. „ל האריח תלמיד חכם“.

6. „הגמיל את שדיה“.

7. משמעה זו אינה נמצאת במילוננו.

ספרים שנתקבלו באגודה

בורשטיין י', "בראשית" עם ביאור הפשט, תרגום לעברית החדשה והערות דקדוקיות
ירושלים, תש"ט, 23 עמ' גדולים במכפלת.

ידידו המחבר חוציאו כאן בצורה צנועה דוגמה ראשונה לפירוש דקדוקי וענייני של ספר בראשית, שחיבר אותה המדקדק והבלשן י. בורשטיין. הידוע לקהל המעוניינים גם על ידי ספר הדקדוק שלו. על ידי ספר, שבו הציע שיטת חדשה לסמנוגרפיה עברית, ועל ידי מאמרים ומחקרים חשובים אחרים. מר ב' משתדל להסביר בפירושו את נוסח התורה כפי שהוא בדינו במסורת בניקורו ובפסיקס סעמיו. בפרט על ידי הבעת העניין בלשון הנהוגה בשפתנו היום. כמה מפירושו ראויים לתשומת לב, וגם במקום שדעתנו שונה מדעתו, מעוררים דבריו את מחשבת הקורא. מאחלים לנו למחבר, השוכב כעת בבית חולים, שיבריא ויחלים ברפואה שלמה. ושיוזכה להשלים את חיבורו, למען יוצא הספר בשלמותו בדמות נאה ראויה לנושא.

נ. ה. ט.

אבן-שושן א' (כהשתתפות חבר אנשי מדע), מילון חדש מנוקד ומצויר, כך שני
(ח - ל), הוצאת קריית ספר, ירושלים, תש"ח.

איג א', זהרי מ', פינברון נ', מגדיר לצמחי ארץ-ישראל, מהדורה שנייה מתוקנת
ומורכבת, הוצאת "העתון לבוטניקה", ירושלים, תש"ח.

אלף לילה ולילה, תרגום מערבית יו ריבלין, "קריית ספר", ירושלים, 1947 (2 חלקים).

אפשטיין י"ג, מנזר, לנזח המשתנה, נוסח המשתנה וגלגוליו לסימני האמוראים הראשונים
ועד דפוס ד' י"ט ליפמן הלר (בעל תו"ט), ירושלים, תש"ח (2 כרכים, 1326 עמ').

בודנהיימר ש', וואולוגיה כללית, ספר ראשון, עריכת חסנן והמונחים — אחר
קצ'לסקי, הוצאת הקיבוץ הארצי השומר הצעיר, ספרות פועלים, מענית, מרחיבה, 1948.

גייגר אברהם, המקרא והתרגומים בזיקתם להתפתחותה הפנימית של היהדות, בצירוף
מבוא מאת יוסף קלוזנר, הוצאת מוסד ביאליק, ירושלים, תש"ט.

דברי הכנסת, ישיבות הכנסת הראשונה, החל ביום סיו בשבט תש"ט.

דרומי ח', על הלשון העברית ועל לימודה, ירושלים, תש"ט.

זר-כבוד מ', ספרי עזרא ונחמיה, ספורשים ע"י... הוצאת ראובן מס, ירושלים, תש"ט.

החינוך העברי בתפוצות הגולה, הרצאות והחלטות בכינוס המייסד של האיגוד
העולמי לחינוך העברי בתפוצות הגולה, הכרה להוצאת ספרים על ידי האוניברסיטה העברית,
ירושלים, תש"ח.

טורטשניר (טור-סיני) נ"ה, הלשון והספר, בעיות יסוד במדע הלשון ובמקורותיה
הספרותיים, אי כך הלשון, הוצאת מוסד ביאליק, ירושלים, תש"ח.

יבנה, קובץ אקדמי דתי, בעיות המדינה בישראל, כך ג', בעריכת פי צמיר -
וולמן, ירושלים — הל-אביב, תש"ט.

מגילות גנוזות מתוך גניזה קדומה שנמצאה במדבר יהודה, סקירה ראשונה מאת
איל סוקניק, הוצאת מוסד ביאליק, ירושלים, תש"ח.

מדינת ישראל הממשלה הזמנית, עיתון רשמי, גיליון 1 יצא בח' באייר תש"ח.
העיתון כולל גיליון עיקרי ותוספות.

מדינת ישראל, רשומות, גיליון 1 יצא בי"ח בשבט תש"ט. הרשומות כוללות: ילקוט
הפרסומים, קובץ התקנות, ספר החוקים, הצעות חוק.

מועצת-המדינה הזמנית, ישיבות המועצה, תל-אביב, תשי"ח-תשי"ט.

מועצת העם, ישיבה א-ד, תל-אביב, ז' אייר תשי"ח.

מעניי זכריה ד"ר, שלום ל, ספר לימוד השפה העברית למתחילים, הוצאת הסדור הרוסי של מחלקת החסברה על יד הסוכנות היהודית לארץ-ישראל, ירושלים, תשי"ט.

משנת הזוהר, גופי מאמרי הזוהר מסודרים לפי העניינים ומתורגמים עברית בידו פי לחובר וי' תש"ב, בצירוף ביאורים, מבואות וחילופי נוסחאות מאת ישעיה תש"ב, הוצאת מוסד ביאליק, ירושלים, תשי"ט.

נחמו נחמו עמי, פרק מי מספר ישעיהו בנוסח הנגינה אשר נמצאה במדבר יהודה, העתיק והקביל לנוסח המסורה והוסיף הערות א"ל סוקניק, מוסד ביאליק, ירושלים, תשי"ט.

שלושן נ, ספר היס, כיבוש הימים בהיסטוריה, עם מפות וציורים, הוצאת החבל הימי לישראל, תל-אביב, תשי"ח.

סמבטיון מ', מימון, הוצי, אשכולות, תל-אביב, תשי"ח.

פרנקל מ', קונטרס לשון העם, בצירוף מילון, הוצאת ד"ר פי פרוינד, ירושלים, תשי"ט.

קאסוטו מ"ד, מנה עד אברהם, פירוש על סדר נח, הוצאת ספרים על שם י"ל מאגנס, האוניברסיטה העברית, ירושלים, תשי"ט.

קיפמן יחזקאל, חולדות האמונה הישראלית, ספר שביעי, הוצאת מוסד ביאליק על ידי "דביר", תל אביב, תשי"ח.

קלוזנר י', היסטוריה של חבית השני; כך א', מחורבן חבית הראשון עד סוף שיבת ציון; כך ב', מסוף מלכות פרס ועד סדר החשמונאים; הוצאת "אחיאסף" ירושלים, תשי"ט.

קלוזנר י', היסטוריה של הספרות החדשה, שיעורים, כך ה', סמולנסקין ודור השחר, הוצאת ספרים על שם י"ל מאגנס, האוניברסיטה העברית, ירושלים, תשי"ט.

רוזנראוך ח', יסודות הלשון הרומית, חוב' ג', גימנסיה "שלוה", תל-אביב, תש"ו.

שמואל הנגיד, בן משלי, יוצא על פי כתבי יד וספרי דפוס בצירוף מבוא, הערות ומפתחות על ידי שי אברמסון, הוצאת מחברות לספרות, תל-אביב, תשי"ח.

Ginsberg H. L., Studies in Daniel, New York, Jew. Theol. Sem. of America, 5708—1948.

Goldman Solomon, The Book of Books, An Introduction, publ. Harper & Brothers, New York, 1948.

Oriens, Journal of the International Society for Oriental Research, Leiden, E. J. Brill, 1948.

Sahlén Harald, Studien zum dritten Kapitel des Lukas-Evangeliums, Uppsala, 1949.

Seeligmann I. L., Tekst-, Litteratuur- en Godsdienstgeschiedenis van het Oude Testament, Leiden, E. J. Brill, 1935.

Seeligmann I. L., The Septuagint Version of Isaiah, A Discussion of its Problems, Leiden, E. J. Brill, 1947.

Seeligmann I. L., Phasen uit de Geschiedenis van het Joodsch Historisch Bewustzijn, Leiden, 1947.

Studia Theologica, cura Ordinum Theologorum Scandinavorum edita, v. I, 1-2, v. II, 1, Lund, 1948-9.

ה ע ר ו ת ו ה צ ע ו ת

מ כ ת ב י ם ל מ ע ר כ ת

I

א. התפעלות והיפעלות

במאמר ביקורת על תרגום אחר אמרתי בשעתו, כי „היפעלות“ משקל אנוס בעברית, אין לו סמך במקורות ומוטב שלא להשתמש בו; סכל מקום — לא להרבות בו. יי אבינרי, שביטל את דעתי („על המשמרי“, 10 באפריל 1-2 במאי 1947), ביקש צר זכות „היפעלות“ על ידי המשקל התפעלות, המקובל על הכול, שאף הוא חסר מלשון חז"ל. הוא פסק אפוא, שדין היפעלות כדין התפעלות. בתשובתי („העולם“ 25. 9. 47) הזכרתי את ההתחברות שברניאל, אבל דוגמה אחרת לא מצאתי אז. לאחר זמן מצאתי, כי המשקל הזה שכיח בלשון חז"ל. אך כמובן לא בהיפותחת, כדרכו בעברית, כי אם באי כלי הצורה הארמית המקבילה: אתפעלותא. למשל, אודעעותא, אודקפותא, אשתלהיותא, אשתעותא, אתחננותא, אתפלגותא, אתרשלותא וכדומה. הואיל והמשקל המקביל התפעלות היה קיים בספרותנו קודם ימי הביניים, היינו בספרותנו התלמודית, ולעומת זאת אין עקבות של „היפעלות“ קודם לימי הביניים [אין סימן וזכר למשקל הזה לא במקרא ולא בספרות התלמודית — לא בהי (היפעלות) ולא באי (איפעלות)]. מסתבר כי המשקל היפעלות הומצא בימי הביניים מחוץ חיקוי לערביה, וד"ל השתמשו בו למושגים פילוסופיים מופשטים. בכל זאת לא נקלם בעברית ולא התאקלם בה. מחוץ לתחומים האמורים הוא יסודי בגופה. כל בעל חוש הלשון מרגיש זאת ונזהר בו. מן הראוי להימנע מלהשתמש ב„היפעלות“ ולחת משפט בכורה למשקל התפעלות. למשל, הפעל מנע. אנו מוצאים אותו בנפעל — הימנע (ובארמית — אימנע) ובתפעל (אתפעל); „לא סתמנעין רבני“. מובן מאליו, שאם חפצנו לשמור ולקיים את אופיית העברי של שפתנו, עלינו לחדול מ„הימנעות“ ולאמר — התמנעות.

ב. נאמנות

המשקל „נפעלות“ כולו מיקח טעות. מקור הטעות, כנראה, במלה נאמנות. מוצאים אותה לראשונה בסוף האלף הראשון לספה"נ (תשובות גאונים, ריש הנגיד וכו'). ודאי נבנתה על דרך נדבך — נדבנות, נבחן — נבחנות וכיו"ב, אולם ה"נ, כנאמן (וכן במלה נרגן, שגורנו מסנה בזמן האחרון „נרגנות“), אינה נוספת. היא מן השרש. המלים נאמן ונרנן הן צורות נפעל כמו נאהב, נפקד וכדומה; או — אם ניקח פעלים המפתימים ב„נ“ — נשען, נחפן (פ, חפ"י), ניחן, נלון, נושן (מישן) וכדומה. סבור אני שלא ייתכן לאמר, נשענות או „נחפנות“, „ניחנות“, נושנות וכיו"ב, וכך לא ייתכן לאמר „נאמנות“ ו„נרגנות“. מובן מאליו, מלה אחת שנתקבלה בצורה מוטעית ומשתמשים בה זה כאלף שנים מותר להשאירה בתורת

יוצאת מן הכלל (בכל עת וכל מקום יש יוצאים מן הכלל); אך אין לעשותה כלל וללמוד ממנה היתר ל"נפעלות".

כאן עליו להזכיר צורה מיוחדת במינה: נפעלנות. שכנראה נגזרה ע"פ נאמנות. צורה זו לא התפתחה. מצאתי לה רק שתי דוגמאות: נחשכנות (נחשכנותא) מנחשקן, ונחנתן (ממנה רשאים אנו לגזור: נהנתנות).

וחנה, בזמן האחרון הוסיפו ל"נאמנות" משמע חדש, שלא היה לה קודם לכן; אפיטרופוסות או שליחות-אמונים (עד כה הייתה לה רק הוראה אחת: חכונת האיש הנאמן). פה לפנינו דוגמה חיה וחדשה של שעבוד לשפה זרה. כיוון שבאנגלית נקרא האיש הנאמן trustee ושליחותו trusteeship, תרגמו trusteeship כלי חשוכ הרבה, כמלת "נאמנות". אולם "נאמנות", אף אם נסיה את דעתנו מן הפסול שבה, זה כבר התייחדה לה הוראה אחרת; ואין פעם לפעון על אותה מלה משמעויות שונות. אמנם בכל לשון, וגם בלשוננו, מצויות מלים בעלות משמעויות שונות, אבל הן הן המלמדות אותנו כמה נוהג זה מכביר. לא מעט מלים עתיקות ובסוחות, אנו נמנעים מלהשתמש בהן רק משום שנשפלו להן הוראות שונות, ויש חשש של בלבול מושגים וצורך בחסברות יתרות. למשל: מצוה. משמעה הראשון הוא צו מאמר, פקודה. אחר כך גבר הצד הפולחני; היא נעשתה לצו דתי דווקא. אשר למלה מאמר נתייחד לה לאחרונה המושג המוקבל היום; עניין כתוב, הרצאת-דברים לא ארוכה (בהבדל מספר. — וספר, משמעו הראשון היה מכתב, כתב, תעודה). לפוף סוגלה המלה פקודה במשמעה הארסי (משמעה העברי הקדמון, או ביתר דיוק — אחד משמעויות הוא trusteeship) להביע את המושג "מצוה בנוסחו הראשון, הכללי, יש גלגולי משמעויות כאלה, ויש מלים, שנעזבו סחמת כפילות והן חשובות כמותה. מכל מקום מעינת משמעויות שונות על אותה מלה אינה תיקון מועיל. מכאן כלל שאין כל בר דעת חולק עליו: אין סופלים הוראה שנייה למלה מחודשת.

למושג trusteeship יש לנו, כאמור המלה המקראית פקודה; אבל קשה להשתמש בה מפני המשמע המאוחר, שדחק את הראשון. אולי כדאי לבנות מ"פקדי" — הפקד (על משקל הפקד, הסבר)? ואם נכנה מהפועל "אמן", משום נאמן, מוטב לאמר — אַמְנָה, אַמְנָה (לא "נאמנות"), כמו מאהב — אהבה, אהבים (לא "נאהבות").

ויש מיני trusteeship, שהמלים התלמודיות אפיטרופוסות (מוצאה מיוונית) ושלישות יפות להם.

א' ראובני

הערת המערכת:

אין המערכת רואה כל פסול בשמות הגזורים במשקל הפעלות, שכן הסופית —ות משמשת להבעת ההפשטה ודינה לחצמטרף למשקלים שונים. אף עצם העובדה שהפעלות פשט בייחוד בלשון ימי הביניים ובספרות הפילוסופית המדעית אינה גורעת מהנחה זו. לשון דורנו יונקת את כוחה מכל תקופות לשוננו ושכבותיה. השימוש במשקל זה בימיה"ב אינו מבוסס על השפעה ערבית, שהרי אין הסופית —ות מצויה בלשון זו, אלא במלים השאולות מן הארמית.

זב"ח

II

KETOWES

המלה Ketowes היא עד היום בעיה שלא מצאו עדיין פתרונה.

כבר אליהו בחור כתב בערך, כתב"ב בספר התשבי שלו: "...ומושלי משלים כותבים דבריהם על פתחי בתי הנדיבים או ברחובות הומיות בסתר כדי שלא יודע מי הוא הכותב. וכן מנהג עוד היום ברומי ואותן הדברים נקראים פתבות, ורוב העולם מועים וסבורים שהוא כתוב בסתם כסוב וכסובות מלשון טוב ואינם מבחינים בין רע לטוב".

בן-יהודה, ערך כתבות, מירש: "דברי בדיחות ולצנות וחדורים" על יסוד, סגדל עוז' לר' יעקב עמדין: "עוד רע נמצא בכתובה וכו' והוא מה שקורין חמון כתובות לכתבי עמל ואון של חולכי רכיל בעלי שחוק וליצנות". בעוד שאליו בחור ויעקב עמדין גורסים, "כתבות", הרי אצל גליקל פון האמפלן במחזור דוד קאופמן כתוב: קטאוות, ואיש המתלוצץ ב"קטאוות" נקרא בפיח, קטוב".

גידמן (Güdemann) בספרו Erziehungswesen, כך ג', עמוד 88, מביא נוסחאות שונות: כסובות, כתבות וגם קטפות, ולא הכריע איזה כתיב עדיף.

גם פרלס (Perles) בספרו Beiträge usw., עמוד 177, מזכיר את הכתיב קטפות, קטפס, אולם הוא מרגיש שבספר המידות שבו הוא עוסק, כתוב גם כן כסובות: "אין מלמד זאלל ניש כסובות מריבען מיט זיינען תלמידים" — "זאג ניש איחס כסובות צו איחס", אז אין כטוב דער אלמול כסובות מריבען קאן אז יעקל קרוב אוני משה שטאמיל שטיין דער שם איז גרוש דיא נשמה איז קליין ווער ער מרונקן איז".

בספרו של אינג' ברנשטיין (Ignaz Bernstein) Jüdische Sprichwörter und Redensarten, מוכח המלה בערך; Katuwess, וברנשטיין סעיר שהגיוון הוא בלתי ידוע. הוא מפרש: Scherz, Spass, Katúwes treiben, Scherz treiben, ומסתמך על הפתגמים: א קאטאָוועס איז א האלבער אמת, "פון קאטאָוועס קומט קיין גוטס ניש ארויס".

פתגם אחר מביאה גב' דר' רוזה דוכס, האספנית החרוצה של מנהגי יחודי בארץ, הכותבת ברשומותיה Brauchtum der Badischen Juden מפיה של גב' ברתא לוי, מרינגן (כעת ירושלים):

Kischef is kei ketofes כלומר: כישוף איננו ליצנות בעלמא, יש בכישוף דבר אמת, כישוף איננו כזב.

כתבתי מתוך כוונה: כישוף איננו כזב, לא בלבד מפני משחק המלים שבפתגם בצורה זו, אלא מפני שבפעם חתרגום, כבר נחתי את החשובה הנראית בעיני כתשובה נכונה: אני מזהה את Ketowes, Katuwess, Ketofes, ל-כזב, אמנם לא לצורה העברית: כזב, אלא לצורה [הארמית: כדב]. כלומר: Ketowes הן פתבות = פתגמים.

אם יהודייה בבארן מבטאה Ketofes יכול חתנה t להביע דליה מקורית ולא מיית ולא תיין, ואם היא חוגה f, ייתכן שבעברית מקבילה לו ביית או ויית, בספרות

העברית מדרום גרמניה כתבו וראנקוורט במקום Frankfurt, ו"ואמר" הם מכסאים: Fajaumer.

מחוך כך אני מסיק, שיהודי יתר הארצות שקיבלו Ketowes כירושה לשונית, קיבלו מלה זו לפי המסורת של יהודים מדרום גרמניה — אולי היה מנהג הכדבות, הליצנות, נחוג ומקובל שם יותר ממקומות אחרים — ובמשך הדורות נתעלם הפירוש המקורי של כדבות, ומאחר שלא ידעו לפרש מלה זו כהלכה, התחיל הכתיב נע לכאן ולכאן, וכך קמה הערכוביה בכתיב; כחבות, קטבות קאטאָוועס, קטפים וכדומה, והכתיב האמיתי, כדבות, נשכח.

כדבות בצורה הארמית, "כדיבותא" נמצאה בתרגום למסור ד' ג': "חבעון כדיבותא לקלמין".

הצורה העברית: כזבות — סגולת הכזב, נמצאה לנו במקורותינו, למשל אצל ר' עקיבא איגר (תשובי ר"ע איגר, א קיד): "אולי לא עשתה הפיסה ויתברר כזבות ה". אף על פי כן עליי להעיר שהכתיב שמביאו פרלס ב-Beiträge שלה, קטפים, נמצא גם בליקוטי מהר"ל, כ"י ברלינר: "Aus dem inneren Leben der deutschen Juden in Mittelalter". ברלינר מצטט בעמוד 53: "ולא נמצא דרשה זו בשום דוכא, רק הקטפים והדרשנים אומרים זה" (שו"ת מהר"ם מינץ, מ"ג).

מלבד הפירוש ההברוני Ketowes-כדבות צריכה המלה כדבות גם מצד חוכנה לבטא את הרעיון: ליצנות. ודבר זה אני רואה בתקבולת מעניינת, שמצינאה לנו הערבית הארצישראלית בחיזוק להשערתו להסביר זיהוי זה, כדבות במובן ליצנות. עלינו ללכת אצל המלה צ'יזבאת, שצצה במשך החדשים האחרונים מעל דפי העיתונות ושנעשתה כבר נחלת חרבים כחב ובעל פה. אביא דוגמא מחוך עיתון הסגן מיום 24/9/48 ניסן: אוה, את כבר מתחילה ב,צ'יזבאתים" ל-צ'יזבית" ("בעמדה"), וכן הרבה.

נוכל למצוא עוד חיזוק וסמכות להסברתי מפירושה של מלה נדרשת לכזב, היינו "שקר". נקשיב איך הילדים שלנו משתמשים ב,שקר". כיום "הוא אמר לי בשין קוף ריש", "האם אתה אומר זאת באמת או בשקר"? ואין כוונת השואלים לשקר רציני, משש, כבר, אלא לערסה של ליצנות, להולכת שולל מחוך בדיחות הדעת ויצר המשחק. מחוך אהבת הילדים לערבב את דעתם של אחרים, ואולי נוכל על פי אליהו בחור לתרגם כתבות, כדבות, Mystifikation?

וכשם ששקר הוא בפי הילדים ליצנות ולעג, כך גם כזבים, כזבות, כדבות, כוזבאת, איש המתלוצץ במיפורי בדים, בלשון גוזמאות.

צ'וזבאת הן כוזבאת-קָזבֹות, קָזבִים. צ'וזבאתאן הוא, אם כן, כזבתאן כזבן; צ'וזבֹתרון, צ'וזבֹטרון הוא תיאטרון של כזבים, ביסה של ליצנות.

מאיר פרנקל

הערת המערכת

הצעתו של המחבר הנכבד לפרש את מלת קאטאָוועס, שמקורה עדיין לא נתברר, מלשון ארמי כרב (=כזב) מוקשית מעיקרא. בנוהג בחולדות הלשוניות עשויות אך מלים, ששימשו לפניהם הרבה, להימשש עד כדי סילוף צורה מוחלט והתרוספות הויקה למקור. ואין הדין כן

במלח המסוערת נצבות. זה כמרוסח לי לא נמצא עד עכשיו בספרותנו הכתובה עברית. אילו היה קאטאגורס סירוס של מלה עברית (ארמית) רגילה, סירוס הסוהנה בתנאי המבטא של הערה היהודית הנדונה בלשונה המדוברת — כהנחה המחבר — דין הוא, שמתוך לעדה המסוימת והמקום המסוים (אשכנז) יימצא הביטוי העברי בצורתו הנכונה, במקום שם אין תנאי החגיגה בלשון המדוברת מחייבים את הסירוס (למשל בעדות דוכרות ערבית).
ונוסף על כך יש מקום להתפתח ולתמוה, איך הפכה מלה עברית מסורתיית מעין נצבות לחיות מבצע לשון עממי כל כך.

זב"ח

למאמרו של ג' אלוני, "לשוננו", מז' עמ' 29-33

I

במאמרו על הכלל: כל דבר שאין בו רוח חיים זכרתי ונקבתי כתב מר אלוני (עמ' 32), ששמחה קאלימאני אומר, כי רוב השמות, שאין בהם רוח חיים הם ל"ו ולי"ג ושוחי כנראה גם דעת שר"ל. מה שונגע לקאלימאני שדבריו הם במקומות רבים בלתי מדויקים וגם משובשים, דברי מר אלוני נכונים הם, אבל בדברי שר"ל, במקום שציון המחבר (*Grammatica della lingua ebraica*, ע' 337) אין אפילו רמז לדעה זו שם מביא שר"ל, בדבריו על סימני המין בשמות במקרא, שתי דוגמאות משמות, שלפעמים הם לשון זכר ולפעמים לשון נקבה (שמש, רוח) ומעיר על העובדה שאע"פ שבכלל כל השמות המסתיימים בנ"ן בלתי שורשית הם שייכים לשון זכר, השמות חסון, חלון נחשבים לפעמים במקרא (חסון פעם אחת, חלון פעמיים) בשמות מסין נקבה. לבר מזה אין שם אף מלה אחת על השמות השייכים לשני המינים.

א"ש הרטום

II

על המחברים שטיפלו במאמר הדקדוקי הזה יש להוסיף את הרב מלאכי הכהן (יד מלאכי, כללי הגמרא והפוסקים וכללי דינים, דפי' ליוורגו 1767) ואת המקובל והמשורר אבי הדראמה העברית, הרב משה זכותא (ספר קול הרמז, חידושים על שישה פירו משנה, אמסטרדם 1719, 22 שנה אחר פטירת המחבר). יד מלאכי מביא בחלק א, כללי הגמרא, כללי חכ"י, סימן ש"ט, את כל המחברים, שהתעסקו לפניו במאמר זה — ונמצאים בו שני מקומות מתשובות הרב"ז המזכירים אותו — ואלו דבריו: "כל דבר שאין בו רוח חיים זכרתי ונקבתי כן כתב התי"ט (= תוספות יום טוב) בשם הראב"ע בפ"ב דגזיר מ"ב, ובפ"ח דתמיד מ"ד. אמנם הרב הגדול מוהר"ם ז' (= ר' משה זכותא) שם... בפירושו על המשניות כתב, שודאי לא אמר הראב"ע כלל זה... וכן כתב הבית דוד (פירוש על המשניות ומפרשיתן הרע"ב ותו"ט, דפוס אמסטרדם 1788; נ"י אלוני מעיר על דבריו בתמיד במאמרו, סוף ע' 31) בפ"ב דגזיר בשם ספר מ"ק נה אברהם וערוגת חבוש"ט, וזאת חזי מאן נכרא רבא דאחזיר עליה דתאי כללא, היה הרב"ז ז'ל, שבחלק ב' מתשובותיו סימן ש"ל' כתב

במלח המסוערת נצבות. זה כמרוסח לי לא נמצא עד עכשיו בספרותנו הכתובה עברית. אילו היה קאטאנועס סירוס של מלה עברית (ארמית) רגילה, סירוס הסוהנה בתנאי המבטא של הערה היהודית הנדונה בלשונה המדוברת — כהנחה המחבר—דין הוא, שמתוך לעדה המסוימת וחמקום המסוים (אשכנז) יימצא הביטוי העברי בצורתו הנכונה, במקום שם אין תנאי החגיגה בלשון המדוברת מחייבים את הסירוס (למשל בעדות דוכרות ערבית).
ונוסף על כך יש מקום להתפתח ולתמוה, איך הפכה מלה עברית מסורתיית מעין נצבות לחיות מבצע לשון עממי כל כך.

זב"ח

למאמרו של ג' אלוני, "לשוננו", מז' עמ' 29-33

I

במאמרו על הכלל: כל דבר שאין בו רוח חיים זכרתי ונקבתי כתב מר אלוני (עמ' 32), ששמחה קאלימאני אומר, כי רוב השמות, שאין בהם רוח חיים הם ליו וליו ושוחי כנראה גם דעת שר"ל. מה שונגע לקאלימאני שדבריו הם במקומות רבים בלתי מדויקים וגם משובשים, דברי מר אלוני נכונים הם, אבל בדברי שר"ל, במקום שציון המחבר (*Grammatica della lingua ebraica*, ע' 337) אין אפילו רמז לדעה זו שם מביא שר"ל, בדבריו על סימני המין בשמות במקרא, שתי דוגמאות משמות, שלפעמים הם לשון זכר ולפעמים לשון נקבה (שמש, רוח) ומעיר על העובדה שאע"פ שבכלל כל השמות המסתיימים בנ"ן בלתי שורשית הם שייכים לשון זכר, השמות חסון, חלון נחשבים לפעמים במקרא (חסון פעם אחת, חלון פעמיים) בשמות מסין נקבה. לבר מזה אין שם אף מלה אחת על השמות השייכים לשני המינים.

א"ש הרטום

II

על המחברים שטיפלו במאמר הדקדוקי הזה יש להוסיף את הרב מלאכי הכהן (יד מלאכי, כללי הגמרא והפוסקים וכללי דינים, דפי' ליוורגו 1767) ואת המקובל והמשורר אבי הדראמה העברית, הרב משה זכותא (ספר קול הרמז, חידושים על שישה פירו משנה, אמסטרדם 1719, 22 שנה אחר פטירת המחבר). יד מלאכי מביא בחלק א, כללי הגמרא, כללי חכ' סימן ש"ט, את כל המחברים, שהתעסקו לפניו במאמר זה — ונמצאים בו שני מקומות מתשובות הרב"ז המזכירים אותו — ואלו דבריו: "כל דבר שאין בו רוח חיים זכרתי ונקבתי כן כתב התי"ט (= תוספות יום טוב) בשם הראב"ע בפ"ב דגזיר מ"ב, ובפ"ח דתמיד מ"ד. אמנם הרב הגדול מוהר"ם ז' (= ר' משה זכותא) שם... בפירושו על המשניות כתב, שודאי לא אמר הראב"ע כלל זה... וכן כתב הבית דוד (פירוש על המשניות ומפרשיתן הרע"ב ותו"ט, דפוס אמסטרדם 1788; נ"י אלוני מעיר על דבריו בתמיד במאמרו, סוף ע' 31) בפ"ב דגזיר בשם ספר מ"ק נה אברהם וערוגת חבוש"ט, וזאת חיו מאן נכרא רבא דאחזיר עליה דתאי כללא, היה הרב"ז ז'ל, שבחלק ב' מתשובותיו סימן ש"ל' כתב

שהוא מן הראשונים ושכן היא הסכמת המדקדקים בשם ר"ת ז"ל. וכן מצאתי עוד להרב"ז ז"ל בקובץ ג', סימן קמ"ו מלשונת הרמב"ם, שכתב כן בשם ר"ת בריש קמא, אך אני בעניי יגעתי ולא מצאתי לר"ת שכתב כן...".
ויש להעיר, כי בתשובות הרב"ז (מהדורת וורשא, תרי"ב) כתוב בשני הסימנים הנ"ל זכרו או נקבה. וכן מצאנו גם ר' יעקב ריפמאן בבית תלמוד, א'.
ג' אל"ף מוצא חריפות יתרה במאמר הדקדוקי ורואה בו משנה הוראה: זכרו ונקבהו = דקדקו ועשה בו נקבים וכו' (ע' 82). חסד אני, אם נמצא במדקקי ימי הביניים מי שהוא, הספרש זכר מלשון דקדק.

ניסן ברגרין

למאמרי „תרומים נשכחים ומתמידים“

משנרשם מאמרי ראיתי, שדוד הרצוג במחקרו The polemic treatise against Saadya ascribed to Dunash ben Labrat (בספר Saadya Studies המוקדש לשנת האלף של פטירת הגאון, שנשפט 1943) עמ' 45, הערה 3 כבר העמיר על הזיקה של תשובת דונש ס"ס' 63 לדברי חיוג' וריב"ג, אך לא נכנס לעצם ניתוחם של דברי דונש הסתומים. הנחתו של ה', שאוחו הקשר שבין התשובה הנדונה ובין המקורות הנ"ל מוכחה, שזו לא נחברה בידי דונש, אלא בזמן שכבר נודעו חיבוריהם של חיוג' וריב"ג, אינה מניחה את הדעת. הלא ייתכן מאוד שאף כאן, כמו במקרים רבים אחרים, הביאו חיוג' וריב"ג בעניין ההוראות השונות של שור דברי אחרים, שקדמו להם. אין הערתו זו נוגעת לעצם הבעיה, אם ספר תשובות דונש של רס"ג סעמו של דונש הוא, שחזר וגוללה ה' במאמרו החשוב הנ"ל.
בחזרתנו זו מבקש אני מן הקורא, שיתקן את טעות הדפוס הזאת: בעמ' 159, הערה 3 ש' 6: במקום ורחוק בעיניי—צ"ל ולא רחוק וכו'.

זב"ח

תיקון טעות

מצטערים אנו על כך, שמוכרונ הדברים של אספת חברי ועד הלשון בשנת תשי"ז, שנרשם בחוברת הקדמת של „לשוננו“, הושמטו שמויתיהם של מר מרדכי אזרחי ופרופ' איש חרמון, שהשתתפו באספה הנ"ל.

המוכירות המדעית

שהוא מן הראשונים ושכן היא הסכמת המדקדקים בשם ר"ת ז"ל. וכן מצאתי עוד להרב"ז ז"ל בקובץ ג', סימן קמ"ו מלשונת הרמב"ם, שכתב כן בשם ר"ת בריש קמא, אך אני בעניי יגעתי ולא מצאתי לר"ת שכתב כן...".
ויש להעיר, כי בתשובות הרב"ז (מהדורת וורשא, תרי"ב) כתוב בשני הסימנים הנ"ל זכרו או נקבה. וכן מצאנו גם ר' יעקב ריפמאן בבית תלמוד, א'.
ג' אל"ף מוצא חריפות יתרה במאמר הדקדוקי ורואה בו משנה הוראה: זכרו ונקבהו = דקדקו ועשה בו נקבים וכו' (ע' 82). חסד אני, אם נמצא במדקקי ימי הביניים מי שהוא, הספרש זכר מלשון דקדק.

ניסן ברגרין

למאמרי „תרומים נשכחים ומתמידים“

משנרשם מאמרי ראיתי, שדוד הרצוג במחקרו The polemic treatise against Saadya ascribed to Dunash ben Labrat (בספר Saadya Studies המוקדש לשנת האלף של פטירת הגאון, שנשפט 1943) עמ' 45, הערה 3 כבר העמיר על הזיקה של תשובת דונש ס"ס' 63 לדברי חיוג' וריב"ג, אך לא נכנס לעצם ניתוחם של דברי דונש הסתומים. הנחתו של ה', שאוחו הקשר שבין התשובה הנדונה ובין המקורות הנ"ל מוכחה, שזו לא נחברה בידי דונש, אלא בזמן שכבר נודעו חיבוריהם של חיוג' וריב"ג, אינה מניחה את הדעת. הלא ייתכן מאוד שאף כאן, כמו במקרים רבים אחרים, הביאו חיוג' וריב"ג בעניין ההוראות השונות של שור דברי אחרים, שקדמו להם. אין הערתו זו נוגעת לעצם הבעיה, אם ספר תשובות דונש של רס"ג סעמו של דונש הוא, שחזר וגוללה ה' במאמרו החשוב הנ"ל.
בחזרתנו זו מבקש אני מן הקורא, שיתקן את טעות הדפוס הזאת: בעמ' 159, הערה 3 ש' 6: במקום ורחוק בעיניי—צ"ל ולא רחוק וכו'.

זב"ח

תיקון טעות

מצטערים אנו על כך, שמוכרונ הדברים של אספת חברי ועד הלשון בשנת תשי"ז, שנרשם בחוברת הקדמת של „לשוננו“, הושמטו שמויתיהם של מר מרדכי אזרחי ופרופ' איש חרמון, שהשתתפו באספה הנ"ל.

המוכירות המדעית

שהוא מן הראשונים ושכן היא הסכמת המדקדקים בשם ר"ת ז"ל. וכן מצאתי עוד להרב"ז ז"ל בקובץ ג', סימן קמ"ו מלשונת הרמב"ם, שכתב כן בשם ר"ת בריש קמא, אך אני בעניי יגעתי ולא מצאתי לר"ת שכתב כן...".
 ויש להעיר, כי בתשובות הרב"ז (מהדורת וורשא, תרי"ב) כתוב בשני הסימנים הנ"ל זכרו או נקבה. וכן מצאנו גם ר' יעקב ריפמאן בבית תלמוד, א'.
 ג' אל"ף מוצא חריפות יתרה במאמר הדקדוקי ורואה בו משנה הוראה: זכרו ונקבהו = דקדקו ועשה בו נקבים וכו' (ע' 82). חסא אני, אם נמצא במדקדקי ימי הביניים מי שהוא, המפרש זכר מלשון דקר.

ניסן ברגרין

למאמרי „תרומים נשכחים ומתמידים“

משנרשם מאמרי ראיתי, שדור הרצוג במחקרו The polemic treatise against Saadya ascribed to Dunash ben Labrat (בספר Saadya Studies המוקדש לשנת האלף של פטירת הגאון, שנשפט 1943) עמ' 45, הערה 3 כבר העמיר על הזיקה של תשובת דונש סס' 63 לדברי חיוג' וריב"ג, אך לא נכנס לעצם ניתוחם של דברי דונש הסתומים. הנחתו של ה', שאוחו הקשר שבין התשובה הנדונה ובין המקורות הנ"ל מוכיחה, שזו לא נחברה בידי דונש, אלא בזמן שכבר נודעו חיבוריהם של חיוג' וריב"ג, אינה מניחה את הדעת. הלא ייתכן מאוד שאף כאן, כמו במקרים רבים אחרים, הביאו חיוג' וריב"ג בעניין ההוראות השונות של שור דברי אחרים, שקדמו להם. אין הערתי זו נוגעת לעצם הבעיה, אם ספר תשובות דונש של רס"ג סעמו של דונש הוא, שחזר וגוללה ה' במאמרו החשוב הנ"ל.
 בחזרונות זו מבקש אני מן הקורא, שיתקן את טעות הדפוס הזאת: בעמ' 159, הערה 3 ש' 6: במקום ורחוק בעיניי—צ"ל ולא רחוק וכו'.

זב"ח

תיקון טעות

מצטערים אנו על כך, שמוכרונ הדברים של אספת חברי ועד הלשון בשנת תשי"ז, שנרשם בחוברת הקודמת של „לשוננו“, הושמטו שמויתיהם של מר מרדכי אזרחי ופרופ' איש חרמון, שהשתתפו באספה הנ"ל.

המוכירות המדעית

מפעלות ועד הלשון

שמות פטריות

בכ"ז בסיוון תש"ט נתבקשה הוועדה למונחי הבוטניקה של ועד הלשון ע"י חברי ועדה זו, ד"ר מ' זהרי וד"ר ג' פיינברון, לקבוע שמות למיני פטריות המצויים בארץ-ישראל, מהם פטריות מאכל ומהם פטריות האסורות באכילה, בקשר לספר על נושא זה, שעומד להתפרסם בזמן הקרוב ע"י ט' רייס, "רייכרט ור" קופל.

בוועדה השתתפו ה"ה ג' אלון, ש' ייבין וד"ר ז' בן-חיים מטעם ועד הלשון, ד"ר מ' זהרי, ה' אמוץ כהן וד"ר ג' פיינברון כמומחים מקצועיים, וה' מ' מדן כמוכר. בישיבתה הראשונה עיינה הוועדה ברשימות קודמות של ועד הלשון ושל אחרים, וסיכמה את הצעותיה, שנשלחו לשם עיון ומתן הערות לחברי ועד הלשון ולמומחים מקצועיים שמחוץ לוועדה. בישיבה השנייה בט"ז באב תש"ט הובאו לפני הוועדה הערותיהם של ד"ר ע' איתן, פרופ' ד"צ בנעט, פרופ' ש"ד גויטיין וד"ר ט' רייס, ואחר עיון ודיון נוסף הגיעה הוועדה לידי המסקנות הנתונות ברשימה המתפרסמת בזה. לשם שלמות העניין הובאו ברשימה גם שמות, שכבר נתפרסמו ע"י ועד הלשון (עיון מילון למונחי המטבח, עמ' 27) ושסומנו להלן בכוכב (*) על יד השם העברי.

Hirneola Auricula Judae (L.) Berkeley
Jew's ear, Hirneola
oreille de Judas
Juda's Ohr

אֶזְנוֹנִית יְהוּדָה

Rhodopaxillus nudus (Bull.) R. Maire
amethyst agaric
tricholome nu, pied bleu
violetter Ritterling, nackter Blätterschwamm

אֶחְלָמִית 1 עֲרֻקָה

Boletus granulatus (L.) Fries
granulated boletus
bolet granulé, cèpe jaune des pins, cèpe pleureur
Butter-Schmerling, körniger Röhrling, Schälpilz

אֶרְנָה מְצוּיָה *

Morchella conica Persoon
morel
morille conique
Spitzmorchel

גְּמִצּוֹץ קוֹנִי, גְּמִצּוֹץ חֲרוּטִי

Amanita Boudieri Barla
death cap, fly agaric
amanite, oronge
Wulstling, Knottenblätterschwamm

זְבוּבָנִית 2

1. על שם צבעה, בעקבות השם אנגלי.

2. אחד המינים שלה ממיט זבובים.

Tricholoma terreum (Schaeff.) Quélet
grey agaric
tricholome couleur de terre, petit gris
Mäuse-Ritterling, graublättriger Ritterling

יִשְׁעוּר 1 (יִסְעוּר) אָפֶר

Tricholoma amarum (A. et S.) Quélet
bitter agaric

יִשְׁעוּר (יִסְעוּר) מֶר

Delastriopsis oligosperma (Tul) Matt. *בִּמְקָה (מִיר בְּמַהִים) דִּלֶּת נְבָגִים

Lactarius deliciosus (L.) Fries
milky agaric, saffron milk cap
lactaire délicieux, rouzillon
Blutreizker, Rotling, Karotten-Milchling, Wachholderschwamm

נְטוּפִית 1 עֶרְבָה

Volvaria gloiocephala (DC.) Gillet
umbonate or dunghill agaric
volvaire gluante
geriefter Scheidling, russfarbiger Scheidling

נִרְתָּאן דְּבִיק

Inocybe sp.
inocybe
inocybe
Faserkopf, Risspilz

סִיבִית

Marasmius sp.
fairy ring champignon
mousseron, marasme
Schwindling, Herbstmousseron, Schwindpilz

עֲלוּמִית 1

Discina venosa (Pers.) Sacc. (= *Peziza venosa* Pers.)
pezize veinée
aderiger Scheibenpilz

פִּזִּיזָה 4 מְעֻרָּת

Psalliota campestris Quélet
common field mushroom
agaric champêtre, champignon de couches, -des près
echter Champignon, Blätterpilz, echter durchzogener Egerling

*מְקוּעִית-הַמֶּאֱכָל

Psalliota arvensis Quélet
horse-mushroom
agaric, pratelle des jachères, boule de neige, champignon des
bruyères, paturon blanc
Acker-Champignon, Heiderling, seidigglänzender Egerling, Schaf-Champignon

*מְקוּעִית-הַסֶּדֶה

1. מִלִּי אָפֶר, בַּעֲקֹבֹת הַשֵּׁם הַמְדוּעִי הַרוּמִי.

2. עַל שׁוֹם שְׁנוּטֶטֶת מִיץ.

3. אֵין פִּטְרִייה זוֹ עִם מוֹתָה נִרְקֶבֶת אֵלָא מַתִּיבֶשֶׁת, וְשׁוֹב חוֹרֶת לְצוּרְתָהּ הַקּוֹדֶמֶת לְכַשִּׁיבָאוּ

עֲלֶיהָ מִים. הַשֵּׁם „עֲלוּמִית“ מְבִיעַ גַּם אֶת הַחֵיעֵלֻמוֹת וְגַם אֶת הַיְדוּשׁ הָעֲלוּמִים.

4. מִמַּהֲרַת לְהוֹמִיעַ מִיד אַחֵר הַגֶּשֶׁם, וְיֵשׁ בְּשֶׁמָּה זָכָר לְשֵׁם הַמְקוּבֵּל בְּצִרְמַתִּיהָ.

מונחי מיקרוביולוגיה וסרולוגיה

רשימת מונחים זו קבעה הוועדה למונחי מיקרוביולוגיה וסרולוגיה של ועד הלשון העברית, שפעלה בירושלים מח' בטבת תש"ז ועד כ"א בתמוז תש"ח. הדרישה לכונן ועדה זו באה מצד המחלקה לבקטריולוגיה וסרולוגיה של בית החולים האוניברסיטאי "הדסה", וד"ר י' גורביץ מנהלה אף הכין את הצעת היסוד, שכללה בחלקה מונחים, שהניח ועד הלשון בשנים הקודמות במקצועות מקורבים. הוועדה – שחבריה היו פרופ' ש' אדלר (אוניברסיטה),¹ פרופ' א"ל אוליצקי (אוניברסיטה), ד"ר י' גורביץ (אוניברסיטה), ד"ר י' ליבוביץ (אוניברסיטה), ד"ר ז' מונטנר, ד"ר א' פורת (ועד הלשון), ד"ר י"י רבלין (ועד הלשון), ומזכירה ד"ר ז' בן-חיים – דנה בחומר הזה בשתיים עשרה ישיבות והביאה את מסקנותיה לפני קהל בלשנים ואנשי המקצוע, קודם שסיכמה את דיוניה ומסרה את הרשימה לפרסום.

תודת הוועדה נתונה לכל אלה שסייעו לה בהצעותיהם והערותיהם, והם: ד"ר ש' אינהורן (ועד הלשון), אינג' ש' אירמאי (הטכניון), ה' ש' ייבין (ועד הלשון), ה' ג' מינץ (תחנת-הניסיונות ברחובות), ד"ר י' פיגנבאום, ד"ר רובינגר, פרופ' י' רייכרט (תחנת-הניסיונות ברחובות).

הערה: המונחים הלועזיים נתונים או בלטינית או באנגלית, לפי שגירותו של המונח בלשון בעלי המקצוע בארץ. אין לבקש כאן עקיבות.

anaerobic	לא-אירני	Acid alcohol fast	יצב כִּלְפֵי כֹּה־חֻמָּה
animal inoculation	נסוי חיות	acid fast	יצב כִּלְפֵי חֻמָּה
ankylostoma	אַנקלית	actinomyces	פטרית-קרנים, אַקטינומיצט
antibody	נוגדן	aerobic	אירני
antigen	אַנטיגן	agglutinate	צִמָּת ²
antiseptis	בַּעֵר הָאֵלֶח	agglutinate, to –	צִמָּת
antiseptic	מַבְעֵר הָאֵלֶח	agglutination	צִמּוֹת
antitoxin	נוגד הַרְעָלָן	agglutination, flocculative –	צִמּוֹת פְּתִיטִי
ascaris	פֶּרֶץ	agglutination, granulative –	צִמּוֹת גִּרְגִּירִי
asepsis	לא-אַלֶּח	agglutinin	צִמָּתָן
aseptic	לא-אַלֹּח	agglutिनogen	מְחַלֵּל צִמָּתָן
attack	הַתָּקָה	aggressin	תַּקְסֵן
autotrophic	אוטוטרופי	amboceptor	אַמְבוֹצֶפְטוֹר
autovaccine	תַּרְבִּיב עֲצָמָנִי	amoeba	חִלּוּפִית

1. השתתף אך בישיבה הראשונה, משום שיצא אותה שעה חוצה לארץ לזמן ממושך.

2. הוועדה בחרה בשורש צמת ולא בִּצמד, מפני שבִּצמת יש נוסף על המשמעות צמד גם הוראת השמדה, והרי זה מביע את המושג agglutination יפה.

decolorization	נְטִילַת הַצָּבֵעַ	avirulent	לֹא-אַלִּים
diplococcus	נִקְדִּים	Bacterium	מִתָּג (במובן המצומצם)
droplet infection	זֶהוּם ע"י טְפוֹת	¹ (במובן הכללי כשם נרדף למיקרובה)	חִידָק
Endamoeba	חִלּוּפִית הַמַּעִים	bacterium fusiformis	מִתָּג פִּישׁוּרִי
endamoeba histolytica	חִלּוּפִית הַמַּעִים	bacteriemia	בַּקְטֵרִיאֵמִיָּה, חִידָקִים ¹ בַּדָּם
	הֶהֱסָטוֹלִיטִית	bacteriolysin	מִסַּן הַחִידָקִים
endo-	פְּנִים	bacteriolysis	הַמַּסּוֹת הַחִידָקִים
endogenous infection	זֶהוּם-פְּנִים	blood cloth	קְרִישׁ הַדָּם
endotoxin	רַעֲלָן-פְּנִים	blood group	סוּג הַדָּם
exo-	חוץ	body (in virus	גּוּפִיָּף (במחלות וירוס)
exogenous infection	זֶהוּם-חוּץ	diseases e. g. Negri body)	
exotoxin	רַעֲלָן-חוּץ	body, inclusion —	גּוּפִיָּף סָגָר
Facultative, unobligatory	יַחְסִי ² (אֲוִירָן)	Carrier (of	נוֹשֵׂא (של חיידקים או טפילים)
(aerobic)		bacteria or parasites)	
fission	הַתְּפִלְגוּת (של תאי המין)	coccus	נִקְדַּ
flagellatum	שׁוֹטָנִית	complement	מַשְׁלֵים
flagellum	שׁוֹטוֹן	complement fixation	קִבִּיעַת הַמַּשְׁלֵים
flocculation test	מִבְחָן הַתַּתּוֹת	complement fixation	מִבְחָן קִבִּיעַת
furuncle	סִמְטָה (ר') סִמְטוֹת)	test	הַמַּשְׁלֵים
furunculosis	סִמְטָת	contaminated	מְסֻאָב
Gonococcus	נִקְדַּ הַיִּזְבָּה	contamination	סֻאֹב
gumma	גִּמִּית	counterstain	צְבִיעָה נִגּוּדִית
Haemolysin	מַפְן-הַדָּם	cross matching	נִסּוּי תְּצַלְכָּת
haemolysis	הַמַּסּוֹת הַדָּם	compensation	קִזּוּז
heterologous	שֶׁלֹא מִמִּינוֹ	overcompensation	קִזּוּז-יִתֵּר
heterotrophic	הֶטְרוֹטְרוֹפִי	contagious	מִדְבֵּק (כגון: המחלה מידבקת לאדם)
homologous	מִמִּינוֹ	culture	תִּרְבּוֹת
Immune	חֲסִין	cyst	פִּיס
immunity	חֲסִינוּת	Dark field	שָׂדֶה אֲפֵל
immunity, congenital —	חֲסִינוּת מֵלֶדָה	desensitization	נְטִילַת הֶרְגִּישוֹת

1. השם bacterium היה כולל תחילה צורות שונות של חיידקים, כגון מתג, נקד, שלשלת, אך היום משתלמים לצמצמו לכדי הגדרת החיידק שבצורת המתג בלבד. במונחים העבריים נקטה הוועדה שיטה זו, אבל הואיל ובספרות המקצועית הלוועזית אין עדיין קביעות בכך, אין לתמוה שמלת bacterium מובעת עתים חיידק ועתים מתג, הכול לפי העניין.

2. המונחים העבריים: יחסי, מוחלט כתיאור האווירן מדויקים מן הלוועזיים, והוועדה לא מצאה לנחון לתרגם באופן מילולי אווירן-רשות, אווירן-חובה, כפירושם של המונחים הלוועזיים.

meningococcus	נֶקֶד הַשְּׂבָתָה	immunity, acquired —	חִסְיוֹנוֹת נִקְנִית
mordant	צָרֵב	immunology	תּוֹרַת הַחִסְיוֹנוֹת
Nematodes	גִּימְנוֹת	immunisation	חִסּוֹן
Obligatory (anaerobic)	מְחֻלָּט (לֹא-אֵוִירָנִי)	immunise, to —	חִסֵּן (נִגְד)
opsonins	אוֹפְסוֹנִינִים	inactivate, to —	הִבְטִיל
organ antibody	נוֹגֵדֵן לְאִיבֵר	inactivation	הִבְטִיל
oxyuris	מְרַצְעִית	inactivated (serum)	מְבִטָּל (נְסִיב)
Parasite	טֶפִּיל	infect, to —	זָהֵם
parasite, intestinal —	טֶפִּיל מַעִים	to infect himself	הִזְדָּהֵם
parasite, flagellar	טֶפִּיל מַעִים שׁוֹטָנִי	infection	זָהוּם
intestinal —		infection, air-borne —	זָהוּם נִשָּׂא בְּאֵוִיר
pathogenic	פְּתוֹגֵנִי	infection, direct —	זָהוּם יָשִׁיר
pathogenicity	פְּתוֹגֵנוּת	infection, indirect —	זָהוּם עָקִיף
Petri dish	צִלְחַת פֶּטְרִי	infectious disease	מַחְלָה מִדְבָּקָת
phagocytes	בִּלְעָנִים	infectiosity	כֹּשֶׁר הַזָּהוּם
phagocytosis	בִּלְעוֹנוֹת	infest, to —	נִגַּע
porta infectionis	שַׁעַר הַזָּהוּם	infestation	נִגּוּעַ
precipitation	הַשְׁקָעָה (מַעֲלָה)	infested	מִנְגָּע
precipitin	שִׁקְעוֹן	invasion	פְּלִישָׁה
protozon	אַבְחִי (ר' אֲבָחִיִּים)	invasive	פְּלִשְׁנִי
protoplasma	אַבְחָמֶר (ר' אֲבָחְמִרִים)	invasiveness	פְּלִשְׁנוּת
pyogenic	מִמְגֵּל	Larve	זַחַל
Reaction	תְּגוּבָה	lues hereditaria	עֲגָבַת מֶרְחֵם
reticulo-endothelial	הַמַּעֲרָכַת הָרְשָׁתִית	lysin	מָסוֹן
system	אֲנִדוֹת־לִית	Malaria tertiana	קִדְחַת שְׁלִישִׁית ¹
Saprophyte	רְסִיב	malaria quartana	קִדְחַת רְבִיעִית ¹
schistosoma	שְׁסוּעִית	malaria tropica	קִדְחַת טְרוֹפִית
schizogony	רְבִית-שִׁשְׁע		קִדְחַת מִמְאִירָה
schizomycetes	פְּטִרִי־שִׁשְׁע	medium	מַצֵּעַ
sensitiveness	רְגִישׁוּת	medium, fluid —	מַצֵּעַ נוֹזִלִי
hypersensitiveness	רְגִישׁוּת-יִתֵּר	medium, semi-solid —	מַצֵּעַ מוֹצָק לְמִחְצָה
septicemia	אֵלַח בְּדָם	medium, solid —	מַצֵּעַ מוֹצָק

1. המונחים קדחת שלישית, — רביעית מסורתיים הם 'ומצויים בספרות התלמודית ובספרות

הרפואית של ימי הביניים. אלמלא כך, הייתה הוועדה קובעת שלישנית ורביענית ל-tertiana, quartana.

toxin	רַעֲלֹן	side chain theory	תּוֹרַת הַשְּׁרָשׁוֹת
toxin producing bacteria	חִידָקִים יוֹצְרֵי		הַצְדִּיאוֹת
	רַעֲלָנִים	smear	מִשְׁטָח
Ulcus durum	כִּיב קָשָׁה	species antibody	נוֹגֵדן לַמִּין
ulcus molle	כִּיב רָךְ	specificity	סִגְלִיּוֹת
Vaccine	תַּרְכִּיב	spirillum	לְלִינִית, סְפִירִילוֹם
vaccination	הִרְפָּכָה	spirochaeta	שִׁלְשֵׁלֶת, סְפִירוֹכֶטָה
varicela	בַּעֲבוּעִנִית	sporogonia	רְבִית-נְגָגִים
variola	אֲבַעְבוּעֹת	strain	גִּזַּע
varioid	אֲבַעְבוּעִית	staphylococcus	נֶקֶד אֲשַׁפְּלִי
vector	מַעֲבִיר	streptococcus haemoliticus	נֶקֶד מִשְׁרָשֶׁר
viability	כֹּשֶׁר הַחַיִּים		מִפֶּן הַדָּם, סְטְרֵפְטוֹקוֹס
vibrio	פְּסִיקוֹן	streptococcus	נֶקֶד מִשְׁרָשֶׁר
virus	וִירוֹס	anhaemolyticus	לֹא-מִפֶּן הַדָּם
virulent	אֱלִים ¹	streptococcus viridans	נֶקֶד מִשְׁרָשֶׁר
virulence	אֱלִימוֹת ¹		מוֹרִיק, סְטְרֵפְטוֹקוֹס מוֹרִיק
		suspension	תַּרְחִיף
	תּוֹסַפֹּת	Tabes dorsalis	כִּלְיוֹן מַח הַשְּׁדֵרָה
kingdom	מַמְלָכָה	taenia solium	הַעֲרָקָה הַמְזִינָה
class	מַחְלָקָה	taenia saginata	הַעֲרָקָה הַמַּפְטָמָה
order	סֵדֶר	taenia nana	הַעֲרָקָה הַנְּנָסִית
family	מִשְׁפָּחָה	taenia echinococcus	הַעֲרָקָה הַתַּרְמִילִית
tribe	שִׁבְט	trichinella spiralis	שַׁעֲרֹנִית לְלִינִית
genus	סוּג	trophozoite	טְרוֹפּוֹזוֹאִיט
species	מִין	typhoid fever	טִיפּוֹס הַבֶּטֶן
variant	זֶן	typhus fever	טִיפּוֹס הַבֶּהָרוֹת
variation	שִׁנּוּי	toxic	רַעֲלָנִי
variability	הִשְׁתַּבּוּת	toxicity	רַעֲלָנוּת

1. המונחים אֱלִים, אֱלִימוֹת מדויקים וכשרים להבעת העניין, בין אם חמלים virulent,

virulence גוורות מן vis = כוח, כדעת אחדים, ובין אם הן לקוחות מן virus = ארס, כדעת אחרים.

מונחי רפואה

(רשימה ז')¹

בראשית שנת תש"ז הגיש ד"ר א' סדובסקי, חבר הוועדה למונחי הרפואה של ועד הלשון העברית, הצעה לוועד הלשון, שיקבע את המונחים הדרושים במקצוע הגינקולוגיה, לצורכי ההוראה והשימוש בבית החולים, "הדסה" בירושלים, כהמשך וכהשלמה לרשימת המונחים במיילדות, שחיבר ועד הלשון ופרסמה בשנת תש"א.

ועד הלשון העביר את ההצעה לוועדת המשנה למונחי המיילדות לשעבר, שפעלה אותה שעה – בתוספת חבר – כוועדת-משנה למונחי "האנאטומיה" והמליץ בפניה, שתיטול על עצמה את התפקיד הזה, כיוון שלא היה ביכולתו להעמיד ועדה חדשה ומיוחדת לעניין זה.

בכסלו תש"ז קיבלה ועדת משנה זו מאת ד"ר סדובסקי את הצעת המונחים היסודית, שנכללו בה מונחים כללים שונים, שלא נידונו עד עתה בוועד הלשון. במשך 30 ישיבות, למן י"א בכסלו בה ועד בטבת תש"ט, עיבדה הוועדה את רשימת המונחים המתפרסמת להלן. הקריאה הראשונה והשנייה הצריכה 25 ישיבות, עד ו' באלול תש"ח, באמצע אלול תש"ח הובאה הצעת ועדת המשנה לפני הוועדה למונחי הרפואה במילואה ולפני ועד הלשון בכללו, וכן נמסרה למומחים רבים שמחוץ לכותלי ועד הלשון לשם עיון וחוות דעת. הצעותיהם והשגותיהם של המעירים נידונו בחמש ישיבות, מן כ"ט בתשרי תש"ט עד י"ט בטבת בה.

חברי ועדת-המשנה היו: ד"ר ז' מונסנר, ד"ר א' סדובסקי, ד"ר א' פורת (ועד הלשון) ד"ר א' רבינוביץ וד"ר י"י רבלין (ועד הלשון). מזכירה היה ד"ר ז' בן-חיים.

בישיבות סיכום אחדות השתתפו אותם חברי הוועדה למונחי הרפואה,² שהשיגו על הצעות שונות של ועדת המשנה, והם: ד"ר ל' היילפרין, ד"ר י' ליבוביץ, פרופ' א' פיגנבאום וכן ד"ר י' גורביץ, חבר הוועדה למונחי מיקרובילוגיה וסרוגוליה, ומר מ' מדן, מזכיר מדעי בוועד הלשון.

ועד הלשון העברית מביע את תודתו לחברי ועדת-המשנה על פעולתם החשובה והשקדנית, לוועדת מונחי הרפואה ולאדונים: ד"ר אבן-אודם (רובינשטיין), ד"ר ע' איתן (מזכיר מדעי בוועד הלשון בת"א), ה' ש' ייבין (חבר ועד הלשון) וד"ר מ' רובינגר על שסייעו את הוועדה בהערותיהם שבכתב.

הערה: המונחים הלועזיים נתונים או בלטינית או באנגלית, לפי שגירתו של המונח בלשון בעלי המקצוע בארץ. אין לבקש כאן עקיבות.

1. ע"י "לשוננו" כרך י' עמ' 80 – 91, 202 – 206, 300 – 372; כרך י"א עמ' 68 – 83, 246 – 296;

כרך י"ד עמ' 251 – 277.

2. חברי הוועדה במילואה הם: ד"ר ש' אינהורן, פרופ' נ"ח סור-סיני, ד"ר א' פורת, ד"ר י"י רבלין – מטעם ועד הלשון; ד"ר מ' ברכיהו, ד"ר ל' היילפרין, ד"ר ישעיהו ליבוביץ, ד"ר ז' מונסנר, ד"ר א' סדובסקי, פרופ' א' פיגנבאום, ד"ר א' רבינוביץ וד"ר י"ל רוקח – מומחים למקצוע.

anteversio uteri	פְּנִית-הָרֶחֶם קְדִימָה	Abnormal	לא-תָקִין, לא-בְּשׁוּרָה
anterior pituitary	יְתֵר־הַמֶּחֶה הַקֶּדְמִית	abnormality of the libido	סְטִיָּה שֶׁל הַתַּאֲוָה
antidiuresis	נִגְדֵּשׁ שְׁתִּינָה (מִגְבֶּרֶת)	acidosis (=acidemia)	חֲמָצָת
antidiuretic	(חֲמָרִים) נִגְדֵּשׁ שְׁתִּינָה (מִגְבֶּרֶת)	acromegalia	שְׂרִיעוֹת
appositio	הַצָּעָה (פַּעּוּלָה); מִצָּע (תּוֹצֵאָה)	acutus	חָדָר, חָרִיף (נ' חֲרִיפָה)
arrhenoblastoma	אַרִּינוֹבְּלֶסְטוֹמָה	Addison's disease	מַחֲלַת-אַדִּיסוֹן
aspermia	לא-הוֹרֵעָה	adhesion	סִרְכָּה
attack	הַתָּקָף	adiposogenitalism	הַשְׁתַּמְנֹת עִם לֶקוּי
azoospermia	הַעֲדֵר-זֵרְעִינִים	(=Fröhlich's syndrome)	אִי-בְּרִי-הַמִּין
Basal meta-	שְׁעוֹר-חֲלוּף-הַחֲמָרִים		(=תַּסְמַנְת-פְּרִילִיד)
bolism rate	הִיסוּדִי	adolescence	נַעֲרוּת ¹
benignus	טֵב, נוֹחַ ²	adrenalin	אַדְרֵנָלִין
biopsia	בְּדִיקָה מִן הַחֵי	agranulocytosis	חֲסֶר-בְּדוּרִיּוֹת-גְּרָגִירִיּוֹת
birth	הַסִּדְרֵי-הֵלָדָה; בְּשִׁימוּשׁוֹ הַמְצוּמָם :	Alexander-Adams	נִתּוּחַ ע"ש אֶלְכְּסַנְדֵּר-אַדָּמס
control	הַגְבָּלַת-הֵלָדָה	operation	אֲדָמס
blood dyscrasia	לִקּוֹת-מְזֻג-הַדָּם	-algia	כָּאֵב
butyrum cacao	חֲמָצַת-קָקָאוּ	alkalosis	קָלִי יֵתֵר (בְּדָם)
Capsula	קַפְסִית	allergia	אַלֶּרְגִּיָּה
carcinoma (=cancer) uteri	סַרְטֵן-הָרֶחֶם	allergic	אַלֶּרְגִּי
cancer ovarii (=carcinoma of the ovary)	סַרְטֵן-הַשְּׁחָלָה	amputatio cervicis uteri	קְטוּעַ צוּאֵר-הָרֶחֶם
castratio	סִירוּס	amputatio uteri	קְטוּעַ הָרֶחֶם מֵעַל
catheter à demeure	קַתֶּטֶרָה שׁוֹקָה	supravaginalis	לְנִרְתִּיק
cervical	שֶׁל הַצְּוֹאֵר, צְוֹאֲרִי	analeptic	מְאֹשֵׁשׁ
cervical cap	כִּמְתַּת-הַצְּוֹאֵר	analgesia	בְּטוּלַת-הַכָּאֵב
cervicitis	דִּלקַת צוּאֵר-הָרֶחֶם	analgetic	מְבַטֵּל-הַכָּאֵב
chemotherpia	רְפוּי כִּימִי	anovulatory	וָסֶת נְטוּל־חֲרִיגַת הַבִּיצָה
chocolate cyst	כִּיס-שׁוֹקוֹלָדָה	menstruation	וָסֶת נְטוּל־הַבָּצָה
chorda dorsalis	מִיתֵר-הַשְּׁדָרָה	anteflexio uteri	כִּפְף-הָרֶחֶם קְדִימָה
chorionic gona-	הוֹרְמוֹן סִיסִי	anteflexio-versio	כִּפְף-פְּנִיָּה קְדִימָה
dotropic hormone	גוֹנָדוֹטְרוֹפִי	normalis uteri	תָּקִין שֶׁל הָרֶחֶם
		antepositio uteri	מַצֵּב-הָרֶחֶם קְדִימָה

1. הוועדה ראתה לשנות מן התחלטה הקודמת ב"השוננו" כך י"א
 עמוד 64, לאור דירוג הגילים, שהמליצה עליו הוועדה למונחי פסיכולוגיה, ונתפרסם שם כך י"ג
 עמוד 166.

2. בעניין מונח זה לא הוכרע בוועדה למונחי הרפואה. יש שמתנגדים לטב, מפני שאינו
 שונה במובנו מן טוב, שפירושו bonus, ולא benignus. רוב החברים העדיף: נוח.

cyanosis	כחלון	clamps, Allis —	מלחצי-אליס
cystadenoma	קסטדינומה (=גדול בלויטי)	Cocher clamps	מלחצי-קוכר
pseudomucinous	פסנזי של הירירן	towel clamps	מלחצי-מגבות
	המדמה	cloaca	בית-הפרש
cystadenoma	קסטדינומה נסיובת.	coitus interruptus	ביאה מפסקת
serosum	גדול בלויטי פסנזי נסיובי	coitus preservativus	ביאה חסויה
cystoplasma	פלסמת-התא	collum conicum	צואר חרוטי, צואר קוני
cystis dermoides	כיס דמוי-עור	colic	קוליקוס ¹ (ש"ע), קוליקי (ש"ת)
cystis follicularis	כיס-הזקיק	colporrhaphia	תפירת-הנרתיק
cystocele	קלת-הכיס	colporrhaphia	תפירת-הנרתיק מלפנים
cystorectocele	קלת הכיס והחלחלת	anterior	
Defeminization	חדלון-הגשיות	colpoperineo-	תפירת הנרתיק
deficiency disease	מחלת-חסר	rrhaphia	וחיץ-הנקבים
diabetes insipidus	דיאבטיס ³ תפלה	colpotomia	חתך-הנרתיק
diaphragma vaginalis	חציץ	complicatio	סבוך
diathermia	דיאטרמיה	condom	כובעון (גמי)
diplococcus	נקדים	conjunctiva	לחמית ²
diplococcus gonorrhoeae	נקדי הזיבה	conjunctivitis	דלקת-הלחמית
disinfection	חטוי	connective tissue	רקמה חבורית
displacement (of the	מעמק-הרחם	constriction	כנץ
uterus)		continuous strip sponge	ספוג-סרט
dissectio	גזירה (לנתחים)	contraception	מניעת-הריון
douche, vaginal — של	הדחה (או שטיפה) של	cornua uteri	קרני-הרחם
	נרתיק-הרחם	corpus Wolffii	פלית-בנינג
Ecchymosis	משפך-דם	=mesonephros	
ejaculatio	ירית הזרע, זרמה	cream	משחה
ectoderm	העלה החיצון	cretin	קרטין

1. המלה בצורה זו מובאת למשל בפני משה לירושלמי עבודה זרה ס"ב: הוה ליה קולוס, חולי בני מעיים שקורין קוליקוס בלעז.
2. השורש לחם מובנו כאן חיבור, ובמשמעות זו הוא מצוי גם במלים הלהמה, לתם, לסיכך אין שום סיבה להחליף את המונח לחמית, שנוצר בימי הביניים, ולהנהיג במקומו „חיבורית“, כדעת רופאים שונים, שלא עמדו על משמעות זו של לחם.
3. המלה היוונית διαβήτης נמצאת בספרותנו התלמודית בצורות שונות: דיוביט, דיופיטין, דיופי, ומשום כך מן הראוי עוד לשקול, אם לא רצוי לקיים אחת הצורות האלה במונח הזה, ו"א במקום דיאבטיס. ההצעה סוכרת תפלה שבמילוננו של מויא אינה מכוונת לעניין כל עיקר. Diabetes mellitus קבע ועד הלשון „מחלת-הסוכר“ (לשוננו י"א, 96).

goitre	זפק	elderly	קשיש
granulosa cell tumor	גדול תאי-הגרנירית	endocervicitis	דלקת פנים-צואר-הרחם
Haemorrhagia, inevitable	זוב-דם לא נמנע	endometriosis	רירית-הרחם שלא במקומה
Haftapparat	מנגנון-האחיזה, מאחזה	enucleatio	ניקור ¹
heterosexual	הטרססקסואלי	equine gonado-	הורמון סוסי המניע
hermaphrodite	אנדרוגיניס	tropic hormone	את בלוטות-המין
hermaphroditism (verus)	אנדרוגיניזם	erectio	קשוי
pseudoherma-	אנדרוגיניזם מדמה	establishment	מתקן
phroditism		exanthem	פריחה
hirsutism	שערנות	examinatio histologica	בדיקה הסטולוגית
hydrotherapia	רפוי במים	excrete, to —	הוצא פֶרֶשׁ
hymen, imperforate—	בתולים לא-נקובים	excretio	פֶרֶשׁ
hyper-	יֶתֶר ³	Flushes (hot)	גלי-חם
hyperanteflexio	כפף-יתר קדימה של	fistula vesico-	נצור שלפוחית השתן
uteri	הרחם	vaginalis	והנרתיק
hyperoestrogenism	תפקוד-יתר של	flexio	כפף, כפיפה
	הורמון-הגיק	functional(is)	תפקודי
hypermenorrhoea	שטף-יתר של הוֹסֶת	functioning tumors	גדולים מתפקדים
hyperplasia	עצוב-יתר	of ovary	של השחלה
hyperpituitarism	פעילות-יתר של	Gauze	קז ²
	יתרת המח	genito-urinary-	מערכת איברי המין
hyperthyroidism	פעילות-יתר של	tract (systema)	והשתן
	(בלוטת) התריס	gentian violet	סגל-הערבז, סגל-גנטיאנה
hypo-	חֶסֶר ³	giantism	ענקיות
hypomenorrhoea	וסת-חסר	glycerin	גליצרין

1. הוועדה רואה צורך לשנות מן ההחלטה הקלָסָה = enucleatio (ע' „לשוננו" י', 90), שכן אין המונח הזה מביע את העניין. בשעתו נעשה ניסיון להבחין בין קלָף (קל ופיעל) = הסר קליפה, ובין הקלָף = הוצא דבר מתוך קליפה. ע"ד שָׁרֵשׁ—הַשְׁרֵשׁ, אולם עתה מתברר, שאין מונח מכיוון יותר לעניין זה מאשר הביטוי המסורתי נִקֵּר במשמעותו המדויקת בהלכות שחיטה וטרפות. הביטוי „נקר עין" אינו סותר כלל את השימוש הדרוש כאן, אלו שמשתמשים במלת ניקור לצורך הבעת punctio טועים; ועד חלשון קבע לכך דיקור (י' „לשוננו" י', 90; י"א, 70).
2. כך לפי החלטת הוועדה למונחי אריגה, שפורסמה ב„מילון למונחי אריגה", ובוה מתבטלת החלטה חקודמת של הוועדה למונחי רפואה (י' „לשוננו" 265): גוה, מלמלה.

3. הוועדה משתדלת להשתמש בעקיבות במונחים יֶתֶר וְחֶסֶר להבעת hyper- ו-hypo (שלא במובנם המקומי). לא ראוי להקדים חלקים אלה לשמות המוגדרים בהם, כדרך שנוהגים מחברים שונים, למשל יתר-עיצוב, יתר-וסת במקום עיצוב-יתר, וסת-יתר וכדומה, כי במונחים כגון זה אין הכוונה לחלק העודף, לחלק היתר של העיצוב, הווסת וכדומה, אלא לתיאור העיצוב, הווסת הנידון כִּיֶתֶר (או כְּחֶסֶר, לפי העניין). הראיה מן יתר-עוז או יתר-שאת יסודה בטעות.

inseminatio artificialis	הִנְרָעָה מְלֹאכוֹתִית	hypophyseal	שְׁמִיתֶת-הַמֶּלֶח
intermenstrual(is)	שְׁבִין-הַיּוֹסֶתוֹת	hypophysis cerebri	יִתְרֶת-הַמֶּלֶח
interpositio uteri	בֵּיוֹן כִּי־סִי-נִרְתָּקִי	(=pituitary gland)	
vesicovaginalis	שֶׁל הָרֶחֱם	hypoplasia	עֲצוּב-חֶסֶר
interstitial	הָרִיוֹן הַחֲצוּצָה שְׁבִתוֹךְ	hypothalamus	תַּת-הָרֶמָּה
pregnancy	הַדָּפֶן	hypothyroidism	פְּעִילוֹת-חֶסֶר שֶׁל (בְּלוֹטֶת) הַתָּרִיס
involutio uteri	הַצְטַמְּקוּת ² הָרֶחֱם	hysterectomy	כְּרִיתֶת-הָרֶחֱם
involutional period	תְּקוּפַת-הַהַצְטַמְּקוּת ²	hysteria	הִסְטֶרְיָה
Kraurosis vulvae	צִמְקַת-הַפֶּת	hystero-graphia	רְשוּם-הָרֶחֱם
(v. leucoplakia vulvae)	(חֲרוּרֶת-הַפֶּת)	hysterosal-	רְשוּם הָרֶחֱם וְהַחֲצוּצָה
kymograph	רְשֵׁם-צִלִּים	pingographia	
Lactogenic hormone	הוֹרְמוֹן מְחֹלֵל הַחֵלֶב	Ileus obstructivus	חֲסִימַת-מַעֲיִם מְכַנִּית
leucocyt	לִבְקוּצִיט, פְּדוּרִית לִבְנָה שֶׁל הַדָּם	ileus paralyticus	חֲסִימַת-מַעֲיִם (שְׁמֵשׁוּק)
leucoplakia vulvae	חֲרוּרֶת-הַפֶּת	imperforate	לֹא-נִקְוָב
libido (sexualis)	תַּאֲוַת-הַמִּין	impotentia	הַעֲדֵר כַּח-גִּבְרָא, אִין-אֹנוֹת
ligamentum cardinale	רְצוּעָה עֲקֵרִית	impotentia coeundi	הַעֲדֵר כַּח-בִּיָּאָה
lipiodol	לִפְיוֹדוֹל	incontinentia urinae	אִי-הַשְׁהִיית-הַשֶּׁתָּן ¹
lithotomy	גִּתּוּחַ-הַחֶצֶץ	infantilism	יִלְדִּיּוֹת
lotio	תַּמְסִיד	infertilitas	חֶסֶר פֹּרִיּוֹת
lubricantia	חֲמִר־סִיכָה	infra-red v. ultra-red	
lumen	עֵין ³	inserter	מַתְקֵעַ
lutein cyst	כִּיס הַגּוֹף הַצֵּהָב	intraabdominal	לִחַץ תוֹךְ-בֶּטֶן,י
luteinising hormone	הוֹרְמוֹן מַצֵּהָב	pressure	—שְׁבִתוֹךְ הַבֶּטֶן
Malformation	לִקּוֹת-הַתְּצוּרָה, עֲבוּר־צוּרָה ⁴		

1. בלשוננו" י"א, 68 פורסמה ההחלטה דליסת-השתן בצירוף הנמקה. אותה שעה לא מצאה הוועדה דרך טובה יותר להבעת המושג הנידון, אולם נראה לה עתה, שהמונח השהית-השתן מכון די הצורך לעניין.

2. בזה מתבטלת ההחלטה: התצנצוּת הָרֶחֱם, שְׁבוֹת הָרֶחֱם (פורסמה ב"לשוננו" י"א, 76), שמתאימה למקרה involutio שלאחר לידה ולא למשל ל-involutio senilis (עיין על כך גם מונחי מסיכולוגיה, "לשוננו" ט"ז, 98, והערה 1).

3. צֵין במובן חלל הסתוו (בעיקר עגול) נמצא למשל בביטויים: עין של חנור, עין של כופה (משנת כלים ט"ח מ"ז), או במשמעות טבעת: העין שבמעצד והעין שבמחרשה (חוסטתא כלים ב"ב ס"א, 1).

4. חמונה לקות מלידה, שפורסם ב"לשוננו" י, אינו מדויק, שכן לקות יכולה להיות גם בתפקיד ולא דווקא בתצורה, ואילו המונח הלועזי malformation מכון ללקות בצורה דווקא. הוועדה מבטלת אמא את המונח הקודם.

oestrum	יחום	malignus	ממאיר
oidium albicans	קמחון מלבין	masculinization	זכור ; הנדפרות
oligospermia	מעוט-הזרענים	masturbatio	תשמיש-ביד, תשמיש-מלאכותי
omentum	פדר	maturitas	בשלות
oophorectomia=	כריתת-השחלה	membraneous	וסת ממאיכה קרומית
ovarioectomy		dysmenorrhoea	
organism	אורגניזמוס	menorrhagia hypo-	שטף-הגוסת (כולל : -menorrhoea, polymenorrhoea)
organotherapia	רפוי איברי		
orgasm	אורגזמוס	mesonephros	כלית-בינים
ovulatio	הבצה	metanephros	כלית-סיום
ovulum	ביצית	molimina	מחוסים שבין הוסתות
oxytotic	אופסיטוקי	intermenstrualia	
Pad	מרפד	monilia vaginitis	דלקת הנרתיק הקמחוני
pampiniform plexus	מקלעת-הזוללים	multilocular	רב-לשפתי, מרבה-לשכות
panhysterectomy	כריתת-הרחם	muscularis	שרירית
papula	חטט	musculatura	תשררת
parathyroid glands	בלוטות מצד התרים	mycosis	פטרת
paresis	שתקון	mycotic	פטרת
patch (white)	רוב (לבן)	myoma uteri	גדול שרירי של הרחם
patency	פתיחות	myoma uteri interstitiale	מיאומת-בינים
peritonisatio	צפוק	myoma uteri	גדול שרירי שמתחת
physical signs	סימנים פיסיקליים,	submucosum	לרירית-הרחם
Pfannenstiel's	סימנים חושיים	myoma uteri	גדול שרירי תת-נסיובי
incision	חתוך של פפנשטייל	subserosum	של הרחם
pitocin	פיטוצין	myometrium	תשררת-הרחם
pitressin	פיטרסין	myxoedema	בצקת-הרירית
plasma	פלסמה	Nabothian Cyst	כיס ע"ש גבות
plica vesicouterina	הקמט של שלפוחית-	necrospemia	(זריעת) זרענים מתים
	השתן והרחם	neoplasm=tumor	גדול
polymenorrhea	רבויוסות	neurocirculatory	מחזורי-עצבי
premature ejaculation	ירית זרע קדם זמנה	nymphomania	גמפומניה (תאונות)
premenstrual tension	המתח שלפני-הוסת		נשים)
progesterone	פרוגסטרון	Obliteratio	סתימה
prognosis	הערכת-הסכויים, סכיה	obstructio	חסמה מכנית
proliferative	שגשוגי	oestrogen	אסטרוגן

speculum, Franz —	מִרְאָה (או מַפְשֵׁק)	pronephros	כְּלִית-רֵאשִׁית
	עַל שֵׁם פְּרִינֶץ	pulmonary embolism	תַּסְחִיף-הָרֵאָה
spermatozoon	זֶרְעִין	pustula	נִמְלָה
spermicid	קוֹטֵל זֶרְעִינִים	Radium	רַדִּיּוּם
spirochaeta pallida	שִׁלְשֵׁלַת חוֹרֶת	retractor	מַפְשֵׁק
sponge	סָפּוֹג	retroflexio uteri	כִּפְף הָרֶחֱם לְאָחֹר
sterilization room	מַעֲקָרָה	retroflexio uteri	כִּפְף-הָרֶחֱם לְאָחֹר
sterilizer	מַעֲקֵר, מַגְעֵל	fixata	נִסְכָּךְ
styptic (= haemostatic)	עוֹצֵר-דָּם	retroperitoneal	מֵאֲחֹרֵי הַצֶּפֶק
substitutive therapy	רְפוּי-תַּמּוּרָה	retropositio	מַצָּב לְאָחֹר
suction curette	מַגְרֵד-מוֹצֵץ	retroversio uteri	פְּנִית הָרֶחֱם לְאָחֹר
suprarenal gland	בִּלְוֹטוֹת שֶׁל תּוֹסֶפֶת	retrovesical	מֵאֲחֹרֵי הַשְּׁלֻפּוֹחִית
	הַכְּלִיָּה	Röntgen rays	קַרְנֵי-רֵנְטְגֵן
symptom	סִמָּן, אוֹת	Sactosalpinx	חֲצוּצַרַת שֶׁק מְגֵלֶתִית
syndrome	תַּסְמָנָה	purulenta	
Tablet	טַבִּלִּית	safe perion (=method	תַּקּוּפֶת-הַבִּטָּחָה
temperature	טֶמְפֶּרַטוּרָה, ¹ חֲמִימוֹת	of Ogino-Knaus)	(שִׁיטַת אוֹגִינוֹ-קְנָאוּס)
tenaculum forceps	מַצְבִּיטִים	salpingographia	רְשׁוּם-הַחֲצוּצָרָה
thyrototropic hormone	הוֹרְמוֹן תִּירוֹטְרוֹפִי	salpingoophorectomia	כְּרִיתַת הַחֲצוּצָרָה
tinctura	מִשְׁרָה		וְהַשְׁחָלָה
trachelorrhaphia	תַּפִּירַת צוּאֵר-הָרֶחֱם	salpingostomia	פְּמוּם-הַחֲצוּצָרָה
Tupfer	סָפוּגִית	sarcoma	סַרְקוֹמָה
two-steps	דְּרָגִים (רְהִיט לַעֲמוֹד עָלָיו בִּשְׁעַת הַנִּיחָם)	scanty menstruation	נֶסֶת זָעוּם,
tympanites	תַּפְנוּת ²		נֶסֶת זְעוּמָה
trichomonas	דִּלְקַת-הֶפֶת שֶׁמְטֵרִיכוֹמוֹנִס	sclerosis	הַתְקַשּׁוּת
vaginalis vaginitis		secrete, to —	הִפְרָשׁ
Ulcus durum	כִּיב קָשָׁה	secretio	הִפְרָשָׁה
ultra red ray	קֶרֶן עֲבַר-אֲדָמָה,	sedative	מְשַׁכֵּךְ
	קֶרֶן שֶׁמַּעֲבֵר לְאֹדָם	septus	מְחִיצָן
ultra violet ray	קֶרֶן עֲבַר-סֵגֻלָּה,	shok	הֶלֶם
	קֶרֶן שֶׁמַּעֲבֵר לִסְגֻלָּה	smear	מִשְׁטָח

1. המלה חום אינה מדויקת, כמובן, והביטוי מעלת-חום כבד. אף חסיסיקאים משתמשים

במלה הלועזית.

2. בזה מבטלת הוועדה את המונח הִתְנַפְחוּת (meteorismus), שפורסם ב"לשוננו" כרך

י"א עמ' 69, מפני שאינו מתאר את התופעה באופן מדויק כמו המונח המוצע עתה.

vasomotor	(עצב ה) מניע כלי-הדם	uterus infantilis	רחם ילדי
vena femoralis	וריד-הירך	uterus duplex	רחם כפול
vena ilica communis	וריד הכסל המשותף	uterus bicornis bicollis	רחם דו-קרני
vena ilica externa	וריד הכסל החיצון		דו-צוארי
veneral diseases	מחלות-המין	uterus bicornis unicollis	רחם דו-קרני
ventrofixatio (ventro-	קביעת-הרחם לבטן		חד-צוארי
suspensio) uteri		Vagina septa	גרתיק מחוץ
vicarious	נסת חליפית, נסת חליפית	vaginismus	עוית בגרתיק
menstruation		vaginitis senilis=	דלקת-הגרתיק
vulvectomy	כריתת-הפת	vaginitis atrophica	שמזקנה

מונחי נגרות בניין

ההצעה הראשונה לרשימת המונחים הבאה הוכנה ע"י חבר מומחים בהשתתפות חבר ועד הלשון, מר ס' גולדברג ז"ל. אחרי שעיינה בה הוועדה למונחי בניין בתל-אביב, שהשתתפו בה חברי ועד הלשון היה אשר ברש וט"ז מילר ובעלי המקצוע היה ג' כהן, צ' פרידמן, ד"ר ב"צ קרוגליאקוב וי' שטיינבוק, נשלחה בשנת תשי"ה בצורת חוזר לחברי ועד הלשון ולמספר רב של בעלי מקצוע. נתקבלו הערות חשובות מאת היה נ' שיפריס, י' גור, ש' ייבין, מ' גלברט וד"ר ז' בן-חיים ובייחוד מאת הוועדה המרכזית למונחי הטכניקה בחיפה, שבישיבותיה בעניין זה השתתפו היה ס' גולדברג ז"ל, וייבדלו לחיים — היה ש' אירמאי, י' ארליך, פרופ' י' ברויר וא' השמשוני. הוועדה למונחי בניין חזרה ודנה ברשימה לאור ההערות האלה וקבעה את המונחים המוגשים כאן. כמזכירי הוועדה שימשו בזה אחר זה המזכירים המדעיים של ועד הלשון בתל-אביב, היה י' קוטשר וד"ר ע' איתן.

threshold, sill seuil Schwelle	מפתן, סף (ר' ספים)	פתח (קדלת, קמרון) ouverture, baie Öffnung	
backing unsichtbarer Stock	מלבן סמוי	inner dimension dimension intérieure Innenmass	מדה פנימית
lining revêtement Futerrahmen	מלבן סופן	outer dimension dimension extérieure Aussenmass	מדה חיצונית
cramp-iron patte-fiche Bankeisen	מתק (ר' מסוקים)	fanlight jour, soupirail, vasistas Oberlicht	אשנב (ר' אשנבים)
to mount assembler zusammenstellen	תרכיב	frame, case châssis, châssis dormant Rahmen, Stock	מלבן
to erect monter aufstellen	תקב	framehead, lintel linteau Sturz, Oberschwelle	משקוף
to fix fixer einsetzen	קבוע	jamb, post montant Pfosten	מוזנה

revolving door porte tournante, tourniquet Drehtür	דלת סובבת	to nail on, screw on clouer, visser festnageln, festschrauben	חזק במסמרים. בברגים
the door fits la porte est bien ajustée die Tür passt	הדלת תאומה	to remove, take out enlever, ôter herausnehmen, entfernen	עקור
the door fits loosely la porte baille die Tür klafft	הדלת ריווקה	ground Putzleiste	פס-טיח, לַנְבוֹ-טיח
the door jams la porte est coincée die Tür klemmt	הדלת דחוקה	nailling piece, backing block, pièce d'appui Nagelunterlage, Dübel	גזיר-סמור, nailling piece, backing block
the door rattles la porte vibre, cliquète die Tür schlägt	הדלת נוקשת	architrave chambranle, revêtement, moulure Türbekleidung	צפוי המלבן architrave
the door creaks la porte grince die Tür kreischt	הדלת חורקת	base block socle du chambranle Sockel der Türbekleidung	בסיס הצפוי base block
twisted gauche windschief	מפתל	leaf, wing battant Flügel	אגף (ר') אגפים, דף leaf, wing
out-of-square hors d'équerre schiefwinklig	קצות	two-winged door porte à deux battants zweiflügelige Tür	דלת דו-אגפית two-winged door
to fit (tr.) adapter einpassen	תאם	main door porte principale Haupteingangstür	דלת ראשית main door
to fix the iron-fittings armer beschlagen	פרזל	sliding door porte coulissante Schiebetür	דלת זחיקה sliding door
right-hand door porte à droite Rechtstür	דלת מימנה	rising door, trap door porte à rideau Senktür	דלת צונחת rising door, trap door
left-hand door porte à gauche Linkstür	דלת משמאלה	shutter door porte à jalousie Jalousie-Tür	דלת-תריס shutter door
to hinge monter sur les gonds, accrocher einhängen	תלה	rolling door porte à coulisse Rolltür	דלת גלילה rolling door
to unhinge décrocher aushängen	הסר	swing door porte va-et-vient Pendeltür	דלת מטטלת swing door

bottom rail, bottom ledge traverse inférieure Unterfries, unteres Querstück	אָן תחתון	entrance door porte d'entrée Eingangstür	דלת כניסה
lock rail, middle ledge traverse moyenne Mittelquerfries	אָן תיכון אָן המצעול	exterior door porte extérieure Aussentür	דלת חיצונית
brace contre-fiche Strebe	לֹכסון	interior door porte intérieure Innentür	דלת פנימית
weather board, water bar larmier Wasserleiste, Wetterschenkel	לִזְבוֹ-זָשֶׁם	panelled door porte à panneaux Füllungstür	דלת מעואות
water drip, throating gouttière Wassernase	מַטָּף	panel panneau Füllung	מַעוּאָה
transom imposte Kämpfer	חֹק (ר' חֹקִים)	plywood door, flush door porte en contreplaqué gesperrte Tür	דלת לְבוּדָה
blind opening fausse ouverture Scheinöffnung	פֶּתַח סוּמָא	glass door porte vitrée Glastür	דלת זְכוּכִית
rebate, rabbet feuillure Anschlag, Falz	הֶגֶף	batten door porte en planches Brettertür	דלת לוחות
stop bar battement (pièce de...) Anschlagleiste	פָּסִיס הֶהֱגֶה	lattice-door porte lattée Lattentür	דלת פָּסִיסִים
to overlap, project dépasser, recouvrir überstehen, überdecken	עָדוֹף	doubled door porte à double épaisseur verdoppelte Tür	דלת מְכַפֶּלֶת
overlap, projection dépasement, recouvrement Überdeckung	עֲדָף	stile montant (du battant de porte) aufrechtes Türstück	זָקֵף (ר' זָקִים)
hinge gond, charnière Scharnier, Band	צִיר	muntin, mullion montant moyen mittleres aufrechtes Türstück	זָקֵף תִּיכוֹן
piano hinge Klavierband	צִיר פְּסָנֶתֶר	rail, ledge traverse Querstück, Querfries	אָן (ר' אֲזָנִים)
mortice hinge charnière encastrée Fischband	צִיר בַּעֲץ	top rail, top ledge traverse supérieure Oberfries, oberes Querstück	אָן עֲלִיוֹן

pivot and socket hinge crapaudine Körnerpfanne	יד ופֹתָה	H-hinge paumelle double Pomallenband	ציר שָׁקַע
washer rondelle Scheibe, Unterlagplatte	דִּקְקִית	swing-door hinge charnière pour porte va-et-vient Pendeltürscharnier	ציר מְסַשֶּׁלֶת
to let in enchasser einlassen	שָׁקַע	butt hinge charnière, paumelle (simple) Scharnierband, einfaches Band	ציר פְּשוּט
to let in (mortice hinge) enfoncer einlassen (Fischband)	נָעוץ (ציר נַעֵץ)	angle hinge (charnière) porte-équerre Winkelband	ציר תָּרִיס
to screw on visser aufschrauben	קָבוַע בְּכַרְגִּים	garnet hinge, T-hinge paumelle en T Kreuzband	ציר קָמֵץ
to undo, unscrew dévisser, enlever abschrauben, abnehmen	הִסָּר	rising butt hinge steigendes Band	ציר עוֹלָה
door stop heurtoir, butée Türfeststeller	מַעְצָר הַדֵּלֶת	lifting hinge charnière décrochable zerlegbares Band	ציר פָּרִיק
lock serrure Schloss	מְנַעֵל	fixed hinge charnière non décrochable fixes Band	ציר לֹא-פָרִיק
external lock serrure extérieure Aufschraubschloss	מְנַעֵל זָלוּי	loose lâche locker	רְפוּי
mortice lock serrure encastrée Einlassschloss	מְנַעֵל חֲבוּי	hidden caché, invisible unsichtbar	סָמוּי
semi-external lock serrure semi-extérieure Halbeinlassschloss	מְנַעֵל חֲבוּי חֲמִצָּה	leaves of hinge platines ailes de charnière Lappen	גַּפֵּי הַצִּיר
cylinder lock ("Yale") serrure "Yale", serrure de sûreté Zylinderschloss („Yale")	מְנַעֵל צִלִּינִי ("יֵיל")	stem vase, tige évidée Hohlzylinder	קָנָה
padlock cadenas Vorhängeschloss	קוּפֶּל (רִי קוּפֶּלִים)	pin cheville, fiche, gond Dorn, Zapfen	פִּין

מונחי נגרות רהיטים

רשימת מונחים זו הוצעה בראשונה ע"י היה"ס' גולדברג ז"ל ומספר בעלי מקצוע ונדונה בוועדה למונחי חקלאות ומלאכה בתל-אביב. שחבריה היו חברי ועד הלשון היה"נ' שיפריס ודוד שמעוני והמומחים למקצוע היה"נ' כהן וצ' פרידמן ומוכריה בזה אחר זה היה"נ' קוטשר ודיר' ע' איתן. לחזור, שנשלח בשנת תשי"ה, השיבו בהערות היה"נ' א' טברסקי, ש' ייבין ור' מונק וכן דנה בו הוועדה המרכזית למונחי הטכניקה בחיפה בהשתתפות היה"ס' גולדברג ז"ל וייבדלו לחיים — ש' אירמאי, י' ארליך, פרום' י' ברויר, אינג' מיכאלי ודיר' י' רבין.

chest of drawers commode Kommode	שָׁדָה	cupboard armoire Schränk	אָרײַן
filing cabinet classeur Aktenkommode	שֶׁדֶת-תִּיקִים	wardrobe garde-robe Kleiderschränk	אָרײַן-בִּגְדִים
filling cupboard armoire à dossiers Aktenschränk	אָרײַן-תִּיקִים	hall-stand, wardrobe vestiaire, porte-manteaux Kleiderablage, Garderobe	מִלְתָּקָה
chest coffre Truhe	קֶמֶר	linen cupboard armoire à linge Wäscheschränk	אָרײַן-לְבָנִים
bar cabinet bar Getränkesschränk, Barschränk	אָרײַן-מִשְׁקָאוֹת	boot cupboard armoire à chaussures Schuhschränk	אָרײַן-נַעֲלִים
writing-cabinet, escritoire secrétaire, commode-secrétaire Schreibschränk, Sekretär	מִכְתָּבָה, אָרײַן- כְּתִיבָה	bookcase bibliothèque Bücherschränk	אָרײַן-סֵפֶרִים
glass cabinet, show-case vitrine Vitrine, Glasschränk	אָרײַן-רְאָנָה	set of shelves étagère Regal	פּוֹנֵנִית
hat-stand, hat-and-coat-rack porte-chapeaux, porte-manteaux Kleiderständer	קוֹלָב	sideboard, buffet buffet Geschirrschränk, Büffet	מִנְנוֹן
kitchen-cupboard armoire de cuisine Küchenschränk	אָרײַן-מִטְבָּח	top piece dessus, partie supérieure Aufbau, Aufsatz	עֲלִית

easy-chair fauteuil, bergère Lehnssessel, Fauteuil	כִּרְסֵי (י' בְּרִסְאוֹת)	meat-safe, fly-proof cupboard garde-manger à moustiquaire Fliegenschrank	אָרֹן מְרִשֶׁת, אָרֹן-רֶשֶׁת
deck-chair chaise-longue Liegestuhl	כִּסְאֵי-נֹחַ (י' בְּסֻאוֹת-נֹחַ)	airing-cupboard garde manger Luftschrank	אָרֹן-אֵיר
swivel stool, piano stool tabouret tournant, tabouret de piano Drehstuhl, Klavierstuhl	כִּסְאֵי מְתָרֹמָם, כִּסְאֵי-פִסְנֵתֶר	built-in cupboard placard eingebauter Schrank	חָרָד
folding-chair chaise pliante Klappstuhl	כִּסְאֵי מְתַקְפֵּל	tool-chest, tool-box coffre à outils Werkzeugkasten	אָרְזֹן-כְּלִים, תִּבְת־כְּלִים
couch, sofa divan, canapé, sofa Sofa, Couch, Divan	סֶפֶה	bracket console Konsole	זִיז
plank-bed couchette Pritsche, Liegebank	דִּרְבָּשׁ	stand support, colonne, socle Ständer	צִמּוֹד
tub, esay-chair (י' מְסֻבִּים, מְסֻבִּים) fauteuil-club Klubsessel	מְסֻבִּי	wall-shelf rayon, rayonnage Wandbrett, Bücherbord	דִּף-קִיר (י' דִּפִּי-קִיר)
smoking table, tea-table table de fumeur, table à thé Rauchtisch, Teetisch	טְרִיסקָל	set of wall-shelves étagère Wandetagère	דִּפְסָה
table table Tisch	שֻׁלְחָן	plate-rack séchoir à vaisselle Tellerablauf	סְרִיג קְצִיצָחוֹת
extension table table à rallonge(s) Ausziehtisch	שֻׁלְחָן שֶׁחִיץ	chair chaise Stuhl	כִּסֵּא (י' בְּסֻאוֹת)
folding table table pliante Klapptisch	שֻׁלְחָן מְתַקְפֵּל	stool tabouret Hocker	שְׂרָפָרָה
table top dessus de table Tischplatte	טֻבֵּלַת שֻׁלְחָן	footstool escabeau Fussbank, Schemel	הָדוֹם
extension table top rallonge, dessus (de table) à rallonge Ausziehplatte	טֻבֵּלַת שֻׁלְחָן	bench, form banc, banquette Sitzbank	סִפְסָל
folding table top dessus (de table) pliant aufklappbare Tischplatte	טֻבֵּלַת-שֻׁלְחָן מְתַקְפֵּלַת	arm-chair fauteuil Armstuhl	כִּסֵּא יָדוֹת

corner-block	גְּשִׁישׁ-פִּנָּה	nest of tables	עֶרֶךְ שְׁתֵּנֹת
coin		table gigogne, jeu de tables	
Eckklotz		Satztisch	
seat	מוֹשָׁב	dinner-wagon	שְׁלֶטֶן נֹסֵעַ
siège		table roulante	
Sitz		Servierwagen	
arm-rest	מְסַעֲד־יָד	writing-table, desk	שְׁלֶטֶן-כְּתִיבָה
bras		bureau	
Armlehne		Schreibtisch	
back (of chair)	מְסַעֲד־גֵּב	nursery table	שְׁלֶטֶן-חֲתוּל
dossier		table à emmailloter	
Rückenlehne		Wickelkommode	
upholstered	מְרֻפָּד	school-bench, form	שְׁלֶטֶן-בֵּית-סֵפֶר
garni, tapissé		pupitre	
gepolstert		Schultisch	
caned	קָלִיעַ	drawing-table	שְׁלֶטֶן-סִרְטוּס
tressé		table à dessin	
geflochten		Zeichentisch	
wickerwork	מְקַלְעֶת-קָנִים	bed	מִטָּה
osier tressé		lit	
Rohrgeflecht		Bett	
leg, foot	רֵגֶל, כְּרַע	bedside table	אֲרוֹן-לֵילָה
pied		table de chevet	
Fuss		Nachttisch	
curved	כְּפוּךְ	cradle	עֲרִיסָה
cambré, arqué		berceau	
gebogen		Wiege	
double-bent	מְעֻקָּל	bedding box	אֲרֻז־מַצָּעוֹת
à double courbure		coffre à literie	
geschweift		Bettkasten	
tapered	שְׁמוּד	rung	שְׁדִיכָה
en biseau ou en pointe		barre horizontale	
spitz zulaufend		Quersprosse	
rounded	מְעֻגָּל	upright bar	פָּצִים
arrondi		barreau	
abgerundet		aufrechte Sprosse	

ז י כ ר ו ן ד ב ר י ם

ש ל

האספה הכללית הפומבית לקראת הקמת האקדמיה ללשון העברית*

זה סדר היום של האספה:

פרופ' נ"ה טורסיני	א) דברי פתיחה ודו"ח על החלטות ועד הלשון העברית
דוד בן-גוריון	ב) דבר ראש הממשלה
ב' לוקר	ג) דבר יושב ראש הנהלת ההסתדרות הציונית
פרופ' שמחה אסף	ד) דבר רקטור האוניברסיטה העברית
פרופ' יוסף קלוזנר	ה) „מוועד הלשון — לאקדמיה ללשון העברית“
ד"ר שמואל אייזנשטט	ו) דברי סיום

פרופ' נ"ה טורסיני :

ראש ממשלתנו, יושב ראש ההסתדרות הציונית העלמית, רקטור האוניברסיטה העברית וקהל נכבד!

אחרי הכנות מרובות והתייעצויות ממושכות של שנים התכנסו היום לפני שעות מעטות חברי ועד הלשון העברית בארץ ישראל לאספה כללית, לשם הצבעה והכרעה סופית על דרכי הקמתה של האקדמיה ללשון העברית, שאליה שאפו מייסדי הראשונים של ועד הלשון, אליעזר בן-יהודה ז"ל וחבריו לפני שישים שנה. חובת חיים היא לעמנו במדינת ישראל ובתפוצות, שתקום אקדמיה זו ללשון העברית, שתהיה לה הסמכות לקבוע את חוקי לשוננו המחודשת לשם צורכי החיים בכל רוחבם על יסוד מחקר לשוננו העתיקה; היא לשון המקורות הקדושים לנו שמהם שאב עמנו כוח ודחיפה לנס, שהתרחש לננו עינינו בתחיית העם והארץ, ובשוב לשון שנחשבה כמתה, לחיים מלאים, והגיעה השעה למלא חובתנו זו עם הקמת המדינה.

ברור היה לנו, כשחיפשנו את הדרכים ליצירת האקדמיה, שהסמכות צריכה להינתן לה על ידי מוסדות השלטון הלאומיים העליונים שלנו: ממשלת ישראל, באת כוח היישוב בארצנו ומדינתנו, שהיא הקובעת חוק ומשטר בכל דרכינו בארץ; ההסתדרות הציונית העולמית, הפועלת בשם כל בני עמנו בתפוצות-תבל, הרשות השלטת במדינה זו שבדרך לארץ ישראל, הסתדרות זו שנטלה על עצמה, כאחד מנושאי עבודתה העיקריים, אף את מפעל התרבות והחינוך, המתבטא בראש וראשונה בלשוננו; ומוסד המדע העליון בארץ, האוניברסיטה העברית בירושלים,

---

(*) אספה זו נתקיימה ביום ו' לחנוכה ב' בטבת תשי"ט (3.1.49) משעה 7.30 בערב באולם המוזיאון לפי סדר היום הרשום לעיל. לפני האספה הפומבית התקיימה אספת חברים סגורה, שהחלטותיה נמסרות כאן בדברי נשיא ועד הלשון פרופ' טורסיני.

שמחקר לשוננו בעבר ובהווה הוא אחד ממרכזי פעולתה, והמשתתפת גם עד היום ברוח ובחומר בעבודת ועד הלשון העברית. וברור היה לנו עם זאת, שאין להקים אקדמיה ללשון העברית בארצנו אלא מתוך רציפות מלאה עם עבודת ועד הלשון, שלמעשה מילא את תפקידה של אקדמיה כזאת זה שנים רבות: ועד הלשון הזה, שבבחירה קפדנית צורפו אליו בזה אחר זה מטובי החוקרים הבלשנים העוסקים במחקר הלשון, ומטובי הסופרים היוצרים, אשר יצירותיהם מרחיבות את אפקיה ומעשירות את אוצרותיה של שפתנו; ועד הלשון הזה, אשר על סמכותו לשמש יסוד לאקדמיה הגדולה ללשון העברית מעידים קובצי זכרונותיו המרובים, שישה עשר כרכים של הרבעון „לשוננו“, ספרי המחקרים הלשוניים שהוציא, פרקי לשון לעם שפרסם ברבים, השורה הארוכה של מילוני ועד הלשון, לוחות שימושיים למקצועות החיים השונים, חוברות על דרכי לשון וכתבי, השתתפותו ועידודו במפעלים לשוניים במחקר ובחיים מכל הסוגים, ופעולתו הענפה בציבור במתן תשובה בכתב ובעל פה, בהרצאות ובשיחות אישיות, לקהל גדול של הפונים אליו בשאלותיהם ובספקותיהם; מפעל עצום זה, שעדות לו שמורה בכרססת ועד הלשון בירושלים, המעידה על רבבות מלים, שנקבעו או שנקבעה צורתן והוראתן המדויקת בפעולת חברי הוועד וחברי הוועדות המקצועיות וחבר עובדים מצומצם ונאמן.

ברור היה אפוא, שעם הקמת האקדמיה ללשון העברית, עם הרחבת הסמכות ועם החמרת הדרישות לגבי אותם האישים, שיימצאו ראויים לשמש כחברים באקדמיה, אין לוותר על הרציפות עם עבודת ועד הלשון וחבריו, שעבדו עבודה זו עד כאן, ואשר ניסיונם הרב במשך שני דורות התחייה חשוב הוא לנו גם במסגרת הנאצלה של הבניין החדש, שיקום במקום הישן.

על יסוד שיקולים אלו הגיעה האספה הכללית של ועד הלשון לידי ההחלטות שישמשו הוראות לדרכים בהקמתה של האקדמיה ללשון העברית, ובשם חברי הנני מתכבד להביא את ההחלטות האלה כהצעות לפני שלטונותינו הלאומיים, המיוצגים גם כאן, ואלה הן ההחלטות:

„על יסוד החלטות קודמות, שנתקבלו באספה הכללית של ועד הלשון העברית מיום ט"ו בשבט תש"ז בתל-אביב, בישיבות הוועדה לריאורגניזציה והוועד המרכזי בירושלים ביום כ"ד בתשרי תש"ט, מחליטה האספה הכללית של ועד הלשון העברית ביום ב' בטבת תש"ט על דרכים אלו להקמת האקדמיה ללשון העברית:

(1) ועד הלשון העברית מתפרק על מנת שתקום במקומו ומתוכו האקדמיה ללשון העברית. התפרקות זו תצא לפועל עם התכונן האקדמיה בישיבתה הראשונה, ועד אז ימשיך ועד הלשון בתפקידו. ועד הלשון מזהיר, שהאקדמיה תהיה יורשתו החוקית, לכל זכויותיו וחובותיו.

(2) ועד הלשון בוחר שמונה חברים כחברי האקדמיה, אשר יחד עם באי-כוחם של מוסדות אחרים יהיו את חבר הבוחרים לאקדמיה, המוסדות האחרים, שיתבקשו לשלוח באי-כוח לחבר הבוחרים, יהיו: ממשלת ישראל, ההסתדרות הציונית העולמית והאוניברסיטה העברית. הממשלה וההסתדרות הציונית ישלחו כל אחת שני באי-כוח, והאוניברסיטה — באי-כוח אחד.

(3) האקדמיה תהיה מורכבת לפי שעה מכ"ג חברים מארץ ישראל ומחמישה חברים מחוץ-לארץ, כלומר נוסף על שמונה החברים, שנבחרו באספת ועד הלשון, יבחר חבר הבוחרים עוד ט"ו חברים מן הארץ.

(4) תוארם של שאר חברי ועד הלשון לשעבר יהיה „חבר יועץ“ של האקדמיה. נוסף על כך מותר יהיה לבחור עוד חמישה אנשים בתואר „חבר יועץ“ בין מתושבי ארץ ישראל ובין מאנשי חוץ-לארץ.

(5) ועד הלשון העברית מייפה את כוחו של הוועד המכין, המורכב מן הנשיאים והמוכירים, להמשיך בתפקידו עד לאספה הראשונה של האקדמיה לשם עיבוד הצעת התקנון של האקדמיה, ניהול המשא-והמתן עם המוסדות וביצוע כל שאר הפעולות הדרושות לייסוד האקדמיה.

בבחירות החשאיות, שנערכו בהמשך האספה, נבחרו שמונה האנשים האלה, כחברים ראשונים באקדמיה וכחברים בחבר הבוחרים מטעם ועד הלשון:

יעקב נחום אפשטיין   משה צבי סגל

יצחק דב ברקוביץ   משה דוד קאסוטו

אשר ברש   יוסף קלוזנר

נפתלי הרץ טור-סיני   דוד שמעוני.

ברוח ההחלטות וההצעות האלה פונים אנו אל מוסדות הציבור שלנו, אל ממשלת ישראל הזמנית, ובמיוחד אליך, ידידנו מר דוד בן-גוריון, ראש-ממשלתנו, אשר גם עד עכשיו הראית התעניינות ערה כל כך למפעלנו ולצורכי לשוננו בכלל, שתואיל להביא את ההחלטות וההצעות האלה לפני האספה המכוננת של מדינתנו, העומדת להיבחר ולהתכנס בשבועות הקרובים, למען תכריז היא מצדה על הקמת האקדמיה, למען תשלח לנו את באי כוחה, שישתתפו אתנו בבחירת החברים לאקדמיה, למען תקים היא, בשיתוף עמנו ועם יתר המוסדות, גוף מנהל, ועד מנהל, שיפקח על ענייניו של המוסד, ולמען תקציב היא מצדה את חלקה בהוצאות מוסדנו, חלק מכריע זה, הראוי למעמד המדינה במפעלנו.

ופונים אנו אל ההסתדרות הציונית העולמית, ואל האישים העומדים בראשה, שישלחו גם הם את באי כוחם לגוף הבוחר ולוועד המנהל של האקדמיה, ושיקציבו גם הם מצדם את יתר הסכומים הדרושים לביצוע המפעל, כגודל משקלה של התנועה הציונית בעולם במפעל החינוך והתרבות בעמנו. הרי אקדמיה חדשה זו תשתף בעבודתה גם ממיטב חוקרי הלשון ומטובי הסופרים היוצרים בה בכל ארצות תבל, ופעולתה תהיה מופנית גם לאחינו אלה שבתפוצות, כדי שתשמש לשוננו החיה וספרותה קשר רוחני נפשי בינינו ובן כל אחינו, למען נהיה לעם אחד, לאומה מאוחדת בלשונה ובתרבותה, בארץ ובתפוצות.

ופונים אנו אל האוניברסיטה העברית, שתשתף גם היא פעולה אתנו, כמו שעשתה זאת עד היום. ודאי, אין עזרתה החומרית של האוניברסיטה למפעלנו יכולה להיות גדולה; אבל יקרה לנו אותה רוח-אחים של עבודת גומלין, שהייתה קיימת בין האוניברסיטה העברית ובין ועד הלשון, אבי האקדמיה, עד היום, עבודת גומלין זו, שממנה נתברכו שני המוסדות: האוניברסיטה, שוועד הלשון נתן לה את המונחים לעבודתה, וועד הלשון, שלא היה יכול לפעול בלי עזרת המוסד הגדול על הר הצופים ובעלי המקצוע במדע שבו ובלי אוצר הספרים שברשותו, ובהזדמנות זו מובעת תודתנו גם לכל יתר מוסדות המדע בארץ, ובראשם לטכניון העברי בחיפה, ששיתפו אתנו פעולה, ולקהל הנאמנים ללשון העברית בכל אתר ואתר, שסיועם חשוב לנו גם להבא, ולמוסדות אלו שסייעו את ועד הלשון סיוע חמרי, מוסד ביאליק שעל יד הסוכנות העברית, קרן י"ל גולדברג ז"ל, הקרן של יהודי אמריקה, ועוד ועוד.

דבר כביר ונשגב הוא העומד לנגד עינינו. אם גדולה הייתה פעולת ועד הלשון עד כה, גדולה ורחבה כפלי כפליים תהיה פעולת האקדמיה ללשון ההבא, ואמצעים גדולים דרושים לביצוע תכנית המפעלים במחקר ובמעשה, שכבר הותוו לה ראשי קווים: במילון היסטורי גדול ומקיף, במילון אקדמי למעשה, בספר דקדוק מקיף וקובץ ללשוננו, ביצירת מילונים למקצועות שונים, לצבא, למוסדות המדינה ועוד ועוד.

מפעל גדול הוא מפעלנו. עומדים אנו במוצאי חג האורים, חג המכבים, זכר לנסים, שנעשו לאבותינו בימים ההם, ועדות לנסים הכבירים והמרהיבים, שנעשו לנו בזמן הזה. עוד נשמעים באוזנינו הדי השיר „מעוז צור ישועתי“, המביעים את גשונותינו על הנס שנעשה לשושנים. כי מלה זו, שושנים, על פי שימוש השם שושנה, שושנת העמקים, שושנה בין החוחים, בשיר השירים, הפכה שם לכנסת ישראל ועם ישראל, שושנת יעקב, והרשו נא לאיש ועד הלשון וחוקר לשון, לאמר כאן דבר על מלה זו, שושנה, שושנים, שגם היא מראה פרק מחייה ומחיוניותה של לשוננו, התולכת ומתפתחת, פושטת צורה ולובשת צורה ותוכן חדשים. מלה שושנה, שושנים זו, מה עיקר פירושה? פרשנים וחוקרים מחולקים בשאלה זו.

יש שחשבו, כי שושנה היא ורד, רוזה; אחרים ראו בה את הליליה; ושוב אחרים חשבו, כי שושנה היא אירוס, או אף לוט, לוטוס וכו' וכו'. אבל המלה „שושנים“ באה במקרא גם בכותריותה של כמה מזמורים „על שושנים“, או אף בצירוף מלא יותר: על שושנים עדות, על שושן עדות.

מה ענין מזמורים לשושנים, ומה ענין שושנים לעדות? והנה במזמור אחד אפשר להכיר את ההזדמנות ההיסטורית, בה נאמר שיר כזה על ידי דויד מלך ישראל, הוא מזמור ס': „למנצח על שושן עדות מכתם לדוד ללמד, בהצותו את ארם נהרים ואת ארם צובה וישב יואב ויך את אדום בגיא מלח שנים עשר אלף“. כותרת היסטורית זו היא מסכמת אותם הדברים, הנאמרים על ניצחונות דויד מלך ישראל על כל העמים האויבים לו מסביב, בשמואל ב ה, שסיומם שם: „ויעש דוד שם בשובו מהכותו את ארם בגיא מלח שמונה עשר אלף“. מה פירוש המלים „ויעש דוד שם“ אחרי ניצחונותיו אלו בגיא אדום? פירושו: ויעש דוד שם ופרסום לניצחון על ידי כך, שכתב שירים על שושנים עדות, עדות לניצחון כתובה על שושנים, ומה הם שושנים אלו? בלשון האכדית שישאנו, שישנו, בסורית שישנא, בשתי הלשונות האחיות של לשוננו העברית, מלים אלו פירושו: קנה וסוף, קנה הפפירוס שהיו כותבים עליהם בימי הקדם. קני הפפירוס, פפי יאור, ז"א קני היאור, כמו שנקראו גם כן בשם שמקורו בעברית ובכנענית, הם צמחים יפים, הגדלים כעמודים גבוהים, ובראשם כותרת, כעין כותרת של עמוד. מיפויים התרשם, למשל, חוקר הצמחים המפורסם שוויינפורט עד כדי כך, שהוא מתבטא עליהם במלים אלו: „עיני לא יכלה לשבוע ממראה הצורות הנפלאות האלה“. על עלי השושנים המדובקים לגיליון, על עלי פפירוסים אלו כתב דויד המלך את שירי הניצחון שלו. במעשה זה בחר ראשונה מיד אחרי שנצח צבא ישראל את כל אויביו מסביב בגיא אדום; ויעש דוד שם בשובו בהכותו את ארם בגיא מלח שמונה עשר אלף.

כך אנו פונים גם אל שלטונות עמנו היום לעשות שם, על שושנים עדות, לתת למוסד שיקום מתוך ועד הלשון וישמש אקדמיה ללשון העברית את השם

המגיע לו, את השם, הפרסום והסמכות, הראויים לצורכי העם, כאשר אחרי הניצחונות בשדה הקרב עליו לפנות למפעלי רוח בלשון זו, שבלעדיה לא הייתה לנו מדינה ולא יכולנו להפיה בלב בנינו רוח זו, שנתנה לנו את הניצחון. ועד הלשון העברית ימשיך בעבודתו עד שיושלם כינון האקדמיה, שהיא תירש את מקומו ותרים את מפעלנו. יחי ועד הלשון העברית! תחי האקדמיה ללשון העברית! תחי מדינת ישראל ועם ישראל באשר הוא שם!

ראש הממשלה מר דוד בן-גוריון:

אדוני ראש הוועד, מורי ורבותיי!

הגורל רצה שמדינת ישראל תוקם תוך סערת מלחמה, ושגילוייה הראשונים של העצמאות היהודית לא יהיו גילויי-רוח, אלא גילויי-כוח, ושהמדינה תופיע בהיסטוריה בראשיתה לא בכושר היצירה אלא בכושר הקרבי. ההכרח לא יגונה. ובשעה זו אין אנו יכולים לגרוס עדיין „לא בחיל ולא בכוח כי אם ברוח“. עוד אנו זקוקים, ומי יודע עד מתי, לכוח אדיר ולחיל רב. בלעדיהם לא היינו עומדים ולא נעמוד גם בעתיד.

אמנם גם בכוח ובחיל — הרוח הוא המכריע. בלי הרוח שלנו, מספוקני אם היינו מנצחים, אבל ברוח בלבד אין מנצחים. והיינו זקוקים ועוד אנו זקוקים לתותחים, לאווירונים, לאניות-קרב, למכונות ירייה וכלי רכב, לגיוס צבאי, למשמעת ולעוד דברים כאלה, שאינם לגמרי רוחניים. וכל עוד תהיה מלחמה יעמדו דברים אלה, לצערי, בראש מאמצינו.

אולם מובטחני, שהכול יודעים: לא לשם כך הוקמה מדינת ישראל. מלבד התפקידים הכלליים, שיש לכל מדינה, יש למדינתנו שני ייעודים מיוחדים: ייעוד קולוניזטורי וייעוד חינוכי. בהזדמנות זו אעמוד רק על הייעוד החינוכי.

אנו עומדים בפני קיבוץ גלויות ובניין הנשמות. קיבוץ גלויות מלא ובניין כל הנשמות. לשני דברים אלה יש קשר רב לעניין המעסיק את ועד הלשון. לא תהיה לשון עברית, ולא תקום תרבות עברית, בלי קיבוץ גלויות. על היישוב הקטן הזה, שישנו בארץ, לא תעמוד לשוננו, ומה שקרה לנו לא פעם, ואף בארץ זו, עלול לקרות עוד פעם, אם לא נצליח לקבץ כל נידחי ישראל. אין הם כל כך מרובים, ויש לרכושם בארץ.

הייעוד החינוכי של מדינת ישראל אינו זה שנועד לכל מדינה. אני מניח, שמדינת ישראל לא תיפול בעבודתה החינוכית מכל ארץ אחרת, וודאי שייקבע פה חינוך חובה וחינוך חנם. ביייעוד החינוכי המיוחד אני מתכוון לצורכי החינוך הכרוכים בקיבוץ גלויות. מבחינת הרוח והחינוך קיבוץ גלויות מחייב היתוך קרעי הגלות ויציקת דפוסים חדשים; היתוך פירורי עם ושבטים ועדות ומיזוגם בחטיבה לאומית אחידה.

זו לא תהיה מלאכה קלה. במשך שבעה חדשים וחצי שלאחר הקמת המדינה עלו לארץ למעלה ממאה אלף יהודים. בחודשיים האחרונים הגיעה העלייה לממד

של עשרים-שלושים אלף בחודש. עלייה זו תגדל עם תום המלחמה. כבר הממדים הנוכחים של זרם העלייה מעמידים אותנו על הקשיים של חקליטה הרוחנית, נוסף על קשיי הקליטה הכלכלית. בליל השפות אינו דבר טכני בלבד. בליל זה אומר אי-הבנה הדדית, זרות, חוסר אחווה, ופוגם קשה בכוחנו היוצר והלוחם.

על קושי זה לא נתגבר בכוח המדינה בלבד, אם כי המדינה תיחדש למאמץ ענקי. בלי גיוס כל הכוחות הפורים והחלוציים בעם ושיתופם במאמץ הממלכתי לא תעמוד לנו כל יכולתה השלטונית, הכספית והחוקית של המדינה.

נעמוד גם בפני הקושי של נטילת הלשון מהמוני ישראל שישובו למולדת וגם בפני דלות לשוננו וצמצומה. אין לנו לשון ממלכתית. אני עוסק רק באחד הענפים של הפעולה הממלכתית ויום אני מתחבט בדלות ובאילמות הלשונית שבה אנו נגועים. ואנחנו נאלצים להשתמש במונחים לועזיים וזרים. אפילו המוסד החדש שוועד הלשון רוצה להקים, המוסד העליון ללשון העברית, לא מצא לו הוועד שם עברי, והוא עומד להטיל עלינו שם יווני. כאילו לא די לנו בתיאטרון, בדרמה, בטרגדיה, בקומדיה, בסימפוזיה, במוסיקה, במאות ובאלפי מלים יווניות בכל מקצועות המדע, האמנות, המחשבה, השירה והטכניקה. לא חיינו חיי מדינה ואין בפינו לשון ממלכתית. אנו חוזרים לענפי עבודה ומלאכה וחרושת ואמנות שלא עסקנו בהם מאות בשנים — ואין אנו יודעים לקרוא בשמותיהם. ידענו שביטחון וכלכלה קודמים. אולם מדינת ישראל לא תחיה על הלחם בלבד, וודאי לא על החרב בלבד. היינו מהאומות המועטות בעולם המקיימות זה אלפיים וחמש מאות שנה חינוך כללי. קיימנו חינוך כללי לא בשבתנו בארצנו ובעמדתנו ברשות עצמנו, אלא בהיותנו אומה גולה, נודדת ותלויה ברצון זרים. מתוך נאמנות ומסירות יוצאת מן הכלל שמרנו על אדיקותנו לאוצרות הרוח גם כשלא היו בידנו כלים ומכשירים ממלכתיים.

אומה כזו לא תסתפק בארצה המשוחררת בחיים כלכליים ומדיניים וצבאיים בלבד. מבחן המדינה העברית יהיה מבחן הרוח, התנאים המיוחדים, שבהם קמה עצמאותנו מחדש, הקשיים המלווים את קיומנו במולדת מחייבים פיתוח סגולותינו הרוחניות עד קצה יכולתנו. משקנו, עצמאותנו, ביטחוננו לא יקומ, אם לא נגיע לשיא המדע והטכניקה, לשכלול העליון של עבודתנו החומרית והרוחנית. והכוונה היא לא ליחיד סגולה, לעילויים ולגאונים בודדים, ששמן ילך לפניהם ובכבודם נתפאר, — אלא כל אחד ואחר מאזרחי מדינתנו, כל עובד בשדה ובבית-חרושת, כל חייל ומפקד, כל מורה ומחנך — יגיעו בעבודתם ומלאכתם לשלב העליון של שכלול, יעילות וכוש. בלי מאמץ מתמיד להגיע לשיא יכולת היצירה בכל שטחי החיים, לפסגה של כושר עבודה ופיריון עבודה, לרמה עליונה בטיב המלאכה, איכותה וטעמה המשובח — לא נוכל להחזיק מעמד בתנאים האכזריים של מלחמת קיומנו.

לא בנקל ישכחו שכנינו המרובים את המכות, שהנחילו להם היחידים המעטים — ועלינו לקיים צבא סגולה בעל איכות עליונה. לא נוכל להתקיים בכלכלה ירודה ודלה שמצאנו בקונטיננט האסיאתי הגדול שבקצהו המערבי שוכנת ארצנו — ועלינו לבנות משק מפותח ומשוכלל, שיעמוד גם בהתחרות של הכלכלה הזולה והפרמיטיבית של שכנינו וגם בזו של הכלכלה העשירה והגדולה של האומות המתקדמות והמפותחות ביותר. לא נשתווה לעמים אחרים במספר, בכוח

בעושר — אולם נצטוונו מטעם ההשגחה ההיסטורית להגיע ישיאי התרבות וכושר היצירה האנושית — כי רק באלה ניבחן.

ההיסטוריה לא הנחילה לנו אחוזות ואוצרות ומקורות כוח ועושר, אולם ירשנו מאבותינו משהו יקר מציאות: סגולות רוחניות יחידות במינן, מוסריות ושכליות. נרחיב את גבולן עד קצה יכולתנו.

עלינו להנחיל לאומה את כל אוצרות הרוח והתרבות והמדע וההשתלמות האנושית — לא ליחידים, אלא לאומה כולה, לכל אישיה. מלאכה גדולה זו תיעשה רק בכלי אחד: בכלי הלשון העברית, והכלי ששומה עליו מלאכה רבה זו — הוא פגום ולקוי. רק מעטים בעם שליטים בלשון זו — וגם לשונם של אלה דלה וענייה. והדלות היא לא רק באוצר המלים — אלא באוצרות התרבות היצוקים בלשון זו. ותפקיד־משנה מוטל עלינו: להנחיל את הלשון לעם כולו, להנחיל אוצרות התרבות האנושית כולה ללשון העברית. במדינת ישראל נחרסו כל המחיצות בין יהדות ואנושיות, וחכמת ישראל, שאינה מקפת את כלל חכמת האדם היא ריקה מתוכן. תפקיד כפול זה צפוי למוסד העליון, שוועד הלשון מציע להקים — לאקדמיה העברית.

לא קלה תהיה המלאכה, אולם זוהי התכונה המופלאה של העם היהודי, שאין הוא נרתע מקשיים. אלמלא כך לא היינו מגיעים עד הלום.

היתוך הגלויות ויציקת אומה מחודשת, אחידה ובעלת רמה תרבותית עליונה לא ייתכנו בלי תנופה חינוכית משותפת של המדינה ועושי־דברה ושל אנשי הרוח וכוחות המדע בעם כולו.

הרעיון, שהגה וועד הלשון — מובטחני — יתקבל בברכה במדינת ישראל. איני יודע, אם הממשלה הזמנית השקועה בעיקר בהנהלת המלחמה על חירותנו ועצמאותנו — קרואה לבצע את המפעל הגדול של אקדמיה עברית. אין איש מוסמך לדבר בשם הממשלה הקבועה, שצריכה להיבחר, אולם איני חושש להביע ביטחוני שהממשלה החדשה, אשר תקום לאחר הבחירות — ויהיה הרכבה אשר יהיה — תיתן ידה להקמת המוסד העליון ללשון העברית, שוועד הלשון עדיין קורא לו בשם לועז — אקדמיה.

כבודו של המוסד העליון דורש שיוקם בתוקף חוק ממלכתי שיתקבל בבית המחוקקים הנבחר של מדינת ישראל. אין לי ספק שנבחרו העם יעריכו את ייעודה של אקדמיה עברית ושליחותה של הלשון העברית במיווג הגלויות ובהנהלת אוצרות התרבות הישראלית והאנושית לאומה המתחדשת.

י"ד הנהלת ההסתדרות הציונית מר ב' לוקר :

אדוני היושב ראש, רבותיי !

אני מביא את ברכתה של הנהלת ההסתדרות הציונית העולמית. ההסתדרות הציונית העולמית גם עתה, לאחר יסוד המדינה, מהווה עדיין מדינה בדרך. חמדינה נוסדה לא רק בשביל האוכלוסיה היהודית הנמצאת עתה בארץ זו. היא נוסדה לשם קיבוץ גלויות, וקיבוץ גלויות מוכרח לצאת לפועל על ידי הפעלת כל כוחות העם, גם של החלק הנמצא במדינה וגם של החלקים הנמצאים עדיין מחוץ למדינה. הפעלת כוחות אלה הוטלה על ידי הוועד הפועל הציוני על ההסתדרות הציונית

העולמית. העובדת בקואופרציה גמורה עם ממשלת ישראל בשטחי העלייה וקליטתה, ההתיישבות, פיתוח ירושלים, והחינוך והתרבות בארץ ובגולה.

ההסתדרות הציונית, בתור מייצגת את התנועה הציונית הגדולה, היא היא שהביאה את מפעלנו עד היום. במשך שנים רבות עבדה ההסתדרות הציונית בתור מדינה בדרך, וזו אינה פראזה סתם, אלא היא לקחה על עצמה תפקידים ממלכתיים עצומים, מבלי שתהיה לה סמכות ממלכתית, כוח להטיל מסים, כוח לחוקק חוקים מחייבים, מבלי שתהיה לה כוח מכריח, אלא על יסוד רצונו של העם. ההסתדרות הזאת יצרה ערכים גדולים בארץ הזאת; יצרה את החקלאות העברית, יצרה את הכפר העברי. הייתה לה יד ביצירת התחלות – התעשייה העברית; היה לה חלק גדול ביצירה הגדולה המעניינת את האספה הזאת – החייאתה, הרחבתה והעמקתה של הלשון העברית ותרבותה.

הוזכר כאן שמו של בן-יהודה, אולי כדאי בהזדמנות זו לספר לכם דבר, שנודע לי באחת מנסיעותי מחוץ לארץ ארצה, כאשר מוכרח הייתי להישאר מספר ימים בארץ שכנה, דבר זה אולי יסמל, כדוגמה אחת, את התקדמות עבודת ועד הלשון. חבר אחד, שעלה ב־1906, חי בארץ שמונה שנים, עבד בתור שומר והיה ממייסדי מפלגת פועלי ציון בארץ-ישראל בוועידתה ברמלה בשנת 1906, גורש מהארץ ע"י התורכים בהתחלת מלחמת העולם הראשונה, ונשאר תקוע בחו"ל. בהיותו עוד כאן רצה להחליף את שמו בשם עברי, והתייעץ עם אליעזר בן-יהודה. שמו היה ברנשטיין, אמר לו אליעזר בן-יהודה: אני מיעץ לך שתחליף שמך ל־אלקטרון, כי ברנשטיין – ענבר, ובענבר הרי ישנה אלקטריה, המלה „חשמל“ עדיין לא הייתה ידועה באותו זמן. כאשר סיפר לי זאת אותו חבר, חשבתי מיד על עבודת ועד הלשון. ועד הלשון עשה דברים גדולים, אולם מלאכתו, כמובן, לא נסתיימה עדיין. ייתכן שעתה היא רק מתחילה. טרם היות המדינה לא היו לנו צרכים רבים, נדמה לי, שלא במקרה ראש הממשלה, כאשר רצה לתת דוגמה לצרכים הגדולים, שיש למלא אותם בשטח הלשון, דיבר על ענייני צבא, על מכשירי צבא, כי היום זהו העניין החשוב לנו ביותר. במשך השנים מצא או המציא ועד הלשון בוודאי שמות רבים בענייני חקלאות, תעשייה, רפואה וכך הלאה. אולם הוא מוכרח עתה לעסוק גם בענייני מלחמה.

יבואו לנו ימי שלום. כבר עתה עוסקים אנו לא רק בענייני מלחמה, וראש הממשלה דיבר על כך. אמנם העלייה לארץ עדיין מצומצמת בהשוואה עם צורכי הארץ, אולם היא כבר עתה גדולה בהשוואה למה שהיה בימי שלטון המנדט. בימי שלטון המנדט הייתה לנו שנה אחת בלבד יוצאת מן הכלל, שבה נכנסו לארץ למעלה משישים אלף יהודים. היה זה בשנת 1935. בשנת 1948 עלו כבר לארץ 130 אלף יהודים, ומוזה במשך שבעה חדשים וחצי מאז ייסוד המדינה עלו למעלה ממאה וששה אלף איש, ועוד היד נטויה.

קליטת עלייה זו כרוכה בקשיים רבים, כי הטיפול של העולה שונה מאשר היה בעבר. ניסיונותיו בעבר שונים, האמצעים שבידיו שונים, הכשרתו שונה, כל הפסיכולוגיה שלו, מצב רוחו והכנתו לתפקידיו בארץ הזאת – כל אלה שונים. ואנחנו מתחבטים עתה בחבלי עלייה, חבלי שיכון, חבלי קליטה, שעד עתה לא היו לנו, ומתפללים אנו שהקשיים האלה יגדלו בגלל גידול העלייה. כמובן – כל חלקי עבודתנו, כל ענפי עבודתנו צריכים לגדול, וצריכה לגדול גם העבודה התרבותית

על כל ענפיה. וצריכה לגדול גם העבודה של הכנת הלשון, אשר תיקח מקומה בתהליך זה של החייאת העם והשרשתו מחדש בארץ הזאת. הנהלת ההסתדרות הציונית העולמית מברכת את היצירה הזאת, ותיתן לדבר זה לא רק שם אלא גם יד!

פרופ' שמחה אסף :

בשמה של האוניברסיטה העברית אני מקדם בברכה את הרך הנולד לשמונה, לפי שעה, על ידי שמונה חברים. אולם אין ספק בדבר, שיהיה זה מפעל גדול, מפעל אדירים, מפעל מדעי ממדרגה ראשונה. האוניברסיטה העברית תשמש לשתף פעולה עם האקדמיה העברית לכשתוקם, והיא מבטיחה לאקדמיה, שכשם שסיפקה נשיאים וחברים לוועד הלשון ולכל ועדותיו, כן תספק נשיאים וחברים גם לאקדמיה העברית. ואין שיתוף פעולה גדול יותר מזה. שהעזרה החומרית יכולה להיות רק קטנה — על זה העירו כבר... אולם מה שנוגע לעזרה מדעית, רוחנית — כל העזרה וכל שיתוף הפעולה יינתנו.

אחד מחכמי התלמוד, שחי בזמן שממשלת רומא האדירה הגיעה לשיא גבורתה, אמר: „ארבע לשונות נאים הם שישתמש בהם העולם: לעז (יוונית) לומר, לשון רומא — לקרב, למלחמה (מי כרומאים פיתחו את המלחמה), סורסי — לאליא (לקינה ונהי) ועברית — לדיבור...“. והנה באו צעירינו בדור זה והראו, כי העברית נאה גם לקרב. אפשר לעשות בה הרבה מאד, ואם אמנם חסר עוד משהו בנוגע לפיקוד ואולי בנוגע לתוארי הדרגות השונות — גם זה יבוא, העברית תיצור את כל החסר עדיין והיא תהיה יפה, בלי ספק, לא רק לדיבור, אלא גם לקרב.

ראש הממשלה דיבר על קיבוץ הגלויות המתרחש לנגד עינינו, ועל התפקיד הגדול העומד לפנינו, לקלוט את העלייה הגדולה הזאת קליטה רוחנית ותרבותית. אולם במה נתוודע לאחינו אלה, שהיינו רחוקים מהם שנים רבות? — להם נתוודע רק בלשון העברית, בלשון הקודש, אותה לשון שבה התוודע יוסף אל אחיו אחרי שלא ראה אותם שנים רבות, כמו שקראנו בפרשת השבוע: „כי פי המדבר אליכם“, ומפרש רש"י על סמך המדרש והתלמוד: „כי פי המדבר אליכם — בלשון הקודש“. היא הלשון המקשרת את כל תפוצות הגולה והיא מקשרת גם את כל הדורות, את כל התקופות. מאז ניתנה התורה על הר סיני עד היום הזה זוהי הלשון המאחדת. ולשם פיתוחה של לשון זו ולשם חקירתה מוקמת האקדמיה ללשון העברית.

וצריך גם לומר: לא ריקם יצאנו לגולה, אולם גם לא ריקם אנחנו חוזרים לארצנו מן הגולה. אפשר אולי, אף כי איני יודע, והדבר צריך בדיקה וחקירה, שהמטען שבו יצאנו אל הגולה לא היה גדול מן המטען, שאנחנו מביאים אתנו אחרי נדודים של אלפיים שנה, כאשר אנחנו חוזרים עכשיו מן הגולה. אנו מביאים אתנו הרבה. נדדנו בכל העולם כולו, אולם בכל מקום למדנו. לא הייתה שום מדינה שבה לא למדנו. אף באותן המדינות שגירשו אותנו אחר כך, שרדפו אותנו באכזריות גדולה, למדנו שם לפני כן. למדנו בארצות ערב. יצרנו בהן את דקדוק הלשון העברית. חקר הלשון העברית החל בזמן שלטון הערבים. למדנו הרבה בספרד הערבית והנוצרית כאחת. למדנו הרבה בגרמניה ובכל המדינות שעברנו בהן, וכל מה שלמדנו שמור בזיכרונו, וזיכרון מצוין יש לו לעם העברי.

ללשון העברית ניתן הכינוי „לשון הקודש“. כי היא הלשון שבה ניתנה תורה לישראל, ואין שום ספק בדבר זה, שהתורה היא ששמרה על הלשון. „לשון תורה“ נעשתה אחר כך ל„לשון חכמים“, אולם היא לא הייתה רק לשון חכמים בלבד. במידה קטנה או גדולה יותר הייתה לשון העם כולו במשך כל הזמנים. הן כל יהודי פשוט ידע להתפלל בלשונו ולקרוא ולהבין בתורה פחות או יותר. אם ילדינו קוראים היום דברים שנכתבו לפני שלושת אלפים שנה ויותר ומבינים אותם ללא קושי, הרי זה דבר גדול מאד, ואם אותן המגילות שנתגלו בזמן האחרון, שנכתבו לפני כאלפיים שנה, ואנחנו קוראים בהם כאילו נכתבו היום לעינינו, ומבינים בהן כמעט את הכול — הרי זה דבר גדול. עובדה היא, כי התורה היא ששמרה על הלשון. אולם הלשון גם היא שמרה על התורה. אילו הייתה היהדות ההלניסטית, יהדות מצרים, שיצרה גם ספרות יהודית הלניסטית, יוצאת בניצחון, ולא יהדות ארץ-ישראל, — היינו, אם יהדות הגולה, שלשון הדיבור שלה אחרת, היא שהייתה יוצאת בניצחון — קשה לדעת מה היה גורל התורה אז, וספק הוא אם הייתה נשמרת עד היום.

בסוף דבריי אני רוצה לציין, שארץ ישראל הייתה תמיד מרכז החקירה בלשון העברית, לא רק שנוצרה בה הלשון, אלא גם נחקרה בה ואפילו בתקופת שפל, גם אז נמצאו בה תמיד חכמים, שהיו עוסקים בחקר הלשון באהבה שכוו ובמסירות כזאת, שאולי אין דוגמתה בשום אומה ולשון. נזכיר את מציבי הניקוד שבטבריה, את חכמי המסורה שהיו מונים ממש את האותיות שבתורה. אם רצונכם לדעת מה הייתה פעולתם של אנשי המסורה, תקראו שוב את שני הפרקים מספר ישעיהו, שנתפרסמו על ידי פרופ' סוקניק מתוך המגילות הגנוזות, ותראו את פעולתם הנפלאה, המעוררת השתוממות, של חכמי המסורה. אנו חוזרים בהמונים לארצנו ומדינת ישראל קמה. אכן, הגיעה השעה שתקום אקדמיה ללשון העברית, ומקומה כמובן בירושלים עיר הקודש. הבה נאחל לה כולנו ברכה והצלחה.

פרופ' יוסף קלחנר:

מועד הלשון לאקדמיה ללשון העברית

כבוד ראש הממשלה, ראש-הסוכנות, שר-התחבורה, הרקטור של האוניברסיטה העברית, גבירותי ורבותי!

כמעט לפני שישים שנה, בשנת תר"ן (1890), נוסד בירושלים ועד הלשון בראשותו של אליעזר בן-יהודה. הוועד נוסד זמן מועט אחר ייסודה של חברת „שפה ברורה“, שנוסדה בירושלים בשנת תרמ"ט (1889), וכתוצאה מן המעשה הרב שעשה בן יהודה כשהכריז עשר שנים קודם-לכן על הלשון העברית כעל לשון חיה ומדוברת. דיברו עברית גם לפניו, אך הדיבור העברי היה אז עניין של ארעי. השתמשו בעברית בשבת, שאסור לדבר בה דברי-חול, או בשעה שלא הייתה ליהודים אשכנזיים וליהודים מארצות המזרח אפשרות אחרת להבין אלה את הללו. זכותו הנצחית של אליעזר בן-יהודה היא שהניח לדיבור העברי יסוד אידיאולוגי: הלשון העברית החיה הייתה לו אחד מן היסודות הראשיים והראשונים של

האומה העברית החיה ושל המדינה העברית העצמאית, שעתידה לקום בארץ־ישראל.

ההניסיון הנועז להשתמש לצורכי־החיים בלשון, שפסקה מלהיות מדוברת קרוב לאלפיים שנה, גילה מיד את הקשיים שבדבר.

ודאי, הלשון העברית לא היתה מתה לגמרה מעולם: נתהברו בה במשך אלפיים שנה בלא הפסק ספרי דת, מוסר ופילוסופיה וספרי־שירה, ואפילו השתמשו בה בשטרות ובמכתבי־מסחר. אבל בדיבור החי לא שימשה אלא מעט. עוד רק בשנת 1908 כתב חוקר יהודי אחד: „אין הלשון העברית יכולה להיחשב כלשון חיה, מפני שאין כיום אף בחור אחד, שיביע את רגשות אהבתו לבחירת־לבו בלשון העברית“. כך היה המצב רק לפני ארבעים שנה. אוצר המלות העבריות הספיק לצורכי־השירה והעיון המופשט, אבל לא סיפק את צרכיו של הדיבור החי והטבעי. אף מלות לצרכים חיצוניים אלה היו בנמצא בעברית; אבל הן היו גנוזות בתנ"ך, בתלמוד ובמדרשים ובספרות שאחריהם. והמלות הללו ברובן לא הובררה משמעותן האמיתית ולא נקבע אותו הצורך החיוני, שהן יכולות לספק בחיים הממשיים. כדי לחשוף ולדלות את המלות החיוניות הללו ממעמקי של־יס־התלמוד ומגנוזי־הגנוזים של שאר הספרות העברית בת שלושת אלפיה־השנים ויותר צריך היה להעמיק חקר במקרא ובמשנה, בברייתות התלמודיות ובמדרשים הקדומים והמאוחרים, בספרות ימ־הביניים ובספרות הרחבה שלאחריה עד לספרות החדשה של דורנו, ולדון על מקורה והוראתה של כל מלה, שיש לה ערך חיוני בזמננו.

כי גלוי וידוע לכול, שבזמן החדש נוצרו עצמים ומושגים למאות ולאלפים, שלא היו קיימים עוד רק לפני מאה ומאתיים שנה, הכל נתחדש במשך מאתיים השנים האחרונות: תגליות גדולות נתגלו ואמצאות נפלאות הומצאו, וכמעט כל הכלים, שאנו משתמשים בהם, נשתנו ונתחדשו וכל מושגי־העיוניים נתפתחו ונתרחבו. אי־אפשר אפוא שספרות עתיקה תספק את כל המלות הנצרכות בחיים החדשים. על־כורחנו אנו חייבים, ביחד עם חשיפתן של המלות החיוניות מתוך הספרות העתיקה והמאוחרת, גם לחדש מלות מעיקרן. יחיא אל־מיכל פִּינֶס, אליעזר בן־יהודה וזאביעבץ בארץ, ומנדלי מוכר ספרים בחוץ־לארץ, עסקו בחשיפה של מלות ישנות ובחדוש של מלות חדשות על דעת עצמם, דעת־יחידים. בשנת תר"ן הוחלט לעסוק בחשיפה זו ובחדוש זה בחבורה, בקיבוץ־חברים. וכך נוסד אוֹעֲד־הֶלְשׁוֹן, שעוד מעט תימלאנה שישים שנה לקיומו.

את שישים השנים הללו אפשר לחלק לשתי תקופות, שהן כמעט שוות באורך־זמן: התקופה הראשונה נמשכת משנת תר"ן עד שנת תרע"ח (1890–1918), והתקופה השנייה — משנת תרע"ח עד השנה, שאנו עומדים בה, היא שנת תש"ט (1918–1949).

בתקופה הראשונה הונחו היסודות של חקירת־הלשון לשם תחייתה. הדיבור העברי היה אז נחלת־יחידים, נחלתם של „חובבים“ וחולמים. המדברים עברית היו אז מועטים, ואף המועטים הללו לא היה בכוחם — זולת אידיאליסטים אחדים, שבקושי נצטרפו למניין — להחדיר את הדיבור העברי אפילו לתוך ביתם, פלומר, לתוך משפחותיהם: האב דיבר עברית והאם והעוזרת דיברו אשכנזית־יהודית או „לאדינו“, ערבית או בוכאריית, רוסית או צרפתית. ואולם דבר גדול נעשה אז בהשפעתו של בן־יהודה: בכמה בתי־ספר נעשתה הלשון העברית לשון־הלימודים;

לשונם של כל הלימודים או של רובם או, לכל הפחות, של מקצתם. בזה הונח היסוד לחינוך עברי לאומי, שממנו נסתעף הדיבור העברי של הילדים, וממנו באה לנו תחייתה של הלשון העברית בפי הדור הצעיר — והובטח עתידה של הלשון העברית החיה כלשון האומה הקמה לתחייה בארצה ההיסטורית.

התקופה השנייה התחילה מיד לאחר הכרזת המאנדאט הבריטי על ארץ-ישראל ולאחר כיבוש-ירושלים בידי בעלי-הברית, בערב חנוכה תרע"ח (1918). בחוקה של המאנדאט הבריטי הוכרה הלשון העברית כאחת משלוש הלשונות הרשמיות שוות-הזכויות בארץ-ישראל. ועם כל הטענות, שיש לנו כלפי הנציב הראשון ליהודה, סר הַרְבֵּרְט סמואל, הרי אין לקפח את זכותה הגדולה ביחס ללשון העברית: הוא הוא שעל-פי פקודתו נעשתה הלשון העברית ללשון רשמית, לשון ממלכתית. הרבה נתקפחו זכויותיה של הלשון העברית בימי שלטון-המאנדאט. אשם היה בזה השלטון הבריטי. אך אשמים היו בזה גם היהודים עצמם, שלא עמדו על הזכויות הללו בכל תוקף. אבל סוף-סוף לשון, שאפשר היה להשתמש בה גם במשרדי-הממשלה, גם בבתי-המשפט וגם בדואר; לשון שהייתה חרותה וחוקה על המטבעות ועל שטרות-הכסף של המדינה ואף על בולי-הדואר שלה ושכל הפקודות הממשלתיות נתפרסמו גם בה, — לשון כזו התחילה נחשבת ללשון חיה לא רק בעיניהם של אידיאליסטים וחולמי-חלומות בלבד. היא נעשתה עובדה — עובדה מציאותית, עובדה מדינית.

עד שנת תרפ"ג (1923) היו אליעזר בן-יהודה ודוד ילין נשיאי ועד-הלשון. בחנוכה, שנת תרפ"ג, נפטר אליעזר בן-יהודה, וד"ר אהרון מז"א נעשה חברו של ילין בנשיאות ועד-הלשון. ובשנת תרפ"ד (1924) בא לארץ-ישראל והשתקע בה ח"נ ביאליק. ועד מהרה נעשה ביאליק אחד מנשיאי ועד-הלשון. והוא היה אז הפעיל ביותר. הוא הרחיב את המסגרת של הרכב ועד-הלשון: בעוד שעד ימיו היו חברים בוועד הלשון רק חכמים ומורים עוסקים בחקירת-הלשון, דרש ביאליק לצרף אל אלה גם משוררים, סופרים וחוקרים, שהראו את כוחם בהחיאת-הלשון בחיבוריהם הפיוטיים והמדעיים: משוררים ומספרים, פובליציסטים וחוקרים, שהם יוצרי-הלשון בפועל. ובדרך זה הוסיף ועד הלשון ללכת אף לאחר פטירתם של ביאליק וילין, כשהועמדו בראשו של ועד הלשון פרופ' נ"ה טור-סיני (טורטשינר) ואני.¹

ומכאן ואילך נעשה ועד-הלשון מוסד מסועף ובעל כיוון לאומי-מדיני, אפשר לאמר: בעל כיוון ממלכתי. הוא נעשה המדריך והמכוון את המדינה ואת האומה לקראת תחיית לשונן על יסודות מדעיים. אליו התחילו פונים יחידים ואגודות, חברות ומוסדות, בתי-מלאכה, בתי-מסחר ובתי-חרושת בתביעות למלא את צורכי הלשון החיה והמדוברת. ומה שחשוב ביותר: אף הממשלה המאנדאטורית פנתה פעם אחר פעם אל ועד הלשון כשהרגישה צורך בדבר לספק את צרכיה של הלשון העברית הרשמית. ושוב אי-אפשר היה להסתפק בישיבות החברים המועטים של ועד-הלשון עצמו בלבד. היה הכרח בדבר לייסד שורה שלמה של ועדות לשם קביעת מונחים עבריים למקצועות חיוניים שונים. בוועדות הללו עבדו מומחים

1. עיין בפרטות על כך: יוסף קלוזנר, חמישים שנה של ועד הלשון, "לשוננו", X (ת"ש).

למקצועות השונים לעשרות, וכך נתרחה ונתפתחה לשוננו, במידה שלא הגיעה אליה עוד לפני עשרים שנה.

וכדי לתת מושג מן העבודה הרבה והמסועפת של ועד-הלשון די להעביר לפני המתעניין בדבר רשימה מקוצרת של הוועדות, שנוסדו על ידי ועד-הלשון, ושל המונחים, שנקבעו על-ידיה ונתפרסמו על-ידי: ועדה למונחי-הרפואה, ועדות לכימיה, לוואולוגיה ולבוטאניקה, ועדות למיקרוביולוגיה, לטכניקה, לפסכולוגיה ולארכיאולוגיה, ועדות לדקדוק, לסטאטיסטיקה, לספנות ולחלקי-המכונות (או המונות), ועדות למונחי-הבניין, לסנדלרות, לנגרות, לאפייה ולאריגה, ועדות לאדמיניסטרציה עירונית, ללשון-העיתונות, למונחי-התיאטרון, לכבאות, לגידול-צאן ולגידול-דבורים, ועדה לפנסקנות, ולכללי הכתיב והתעתיק, ולסוף, מועצה לתרבות-הדיבור ומועצה משותפת לוועד-הלשון ולממשלה המאנדאטרית לשם קביעתם של המונחים, שהנהלת-השלטון זקוקה להם.

ועל זה יש להוסיף, שוועד-הלשון פרסם 6 מחברות של "זכרונות ועד הלשון", 16 כרכים של "לשוננו" וגם 8 מחברות של "לשוננו לעם". וחשובים ביותר הם 18 המילונים למונחים שונים, שפרסם ועד-הלשון, וביניהם מילון למונחי-הטכניקה, ליקוט-הצמחים, מילון למונחי החשמל, הטלפון והטלגרף, מילון למונחי-דפוס, למונחי-מתימטיקה, מילונים למונחי נפחות, ומסגרות ולמונחי-המטבח, מילונים למונחי גראפיקה, פנסקנות והתעמלות, — ולבסוף, מילונים למונחי אריגה, כבאות ולמונחי המשק החקלאי. וכמו-כן הוציא ועד הלשון לוחות מצורפים של הדגים, של כלי-מסגרות, כלי-נפחות ושאר כלי-עבודה, ושמותיהם העבריים בצדם. ועד הלשון פירסם גם שלושה מחקרים לשוניים חשובים: "כתבי-אוגרית" לד"ר ח"א גינזברג, "לשון חכמים" לד"ר אפרים פורת ו"אוצר הכתובות הפיניקיות" לפרופ' נחום סלושץ.

דומני, שאין צורך לבזבז מלים על ממדיה ועל חשיבותה של עבודה לשונית כבירה זו, שנעשתה באמצעי המצומצמים והדלים של ועד-הלשון, ושעסקו בה בחבורה גם מומחים בלשון העברית וגם מומחים במקצועות שימושיים ועיוניים הרבה. עבודה לשונית מורחבת ומסועפת כזו נעשה צר לה המקום במסגרת של ועד-הלשון. אפילו השם "ועד-הלשון" אינו הולם אותה עוד. ובאמת זה שנים, שפסק ועד-הלשון מלהיות "ועד" ונעשה מוסד לשוני גדול, שכולל ועדות לשוניות לעשרות ומועסקים בו חכמים ובעלי-מקצוע לעשרות. עוד לפני עשרים ושמונה שנים כבר הרגיש בן-יהודה, שאין זה "ועד-הלשון" אלא הרבה יותר מזה. וכבר אז חלם על אקדמיה לשונית בירושלים, שקרא לה בעברית בשם "מדרש-הלשון". אבל אז קשה היה להסכים לשינוי עיקרי זה. כי אקדמיה ללשון היא על-פי עצם מהותה וטבעה מוסד ממלכתי גדול. להחלטותיה של אקדמיה צריך שיהא תוקף לאומי כללי, ואז לא תהיינה דעות-יחידים בלבד. אין זאת אומרת, שהמדינה תשתלט עליה. דבר זה אינו נהוג בשום אקדמיה. אבל צריך שהאומה והמדינה כאחת תראינה באקדמיה ללשון העברית את המוסד המוחקק העליון של הלשון הלאומית, שהחלטותיו האחרונות הן חוק-לא-יעבור בענייני-הלשון. כי למרות התפתחותה הנפלאה, כמעט שהייתי אומר הניסית, של הלשון

2. אורתוגרפיה וטראנסקריפציה.

3. עיין "זכרונות ועד-הלשון העברית", מחברת ה', ירושלים תרפ"א, עמ' 18—27.

העברית בייחוד בשלושים השנים האחרונות, מיום שנעשתה לא רק לשון מדוברת אלא אף לשון רשמית, עדיין הרבה דברים בתוכה תלויים ועומדים בלא הכרעה. אכן, עד היום אין הכרעה בדברים עיקריים ויסודיים וגם בדברים פשוטים שבפשוטים, שזולתם אין להשתמש בלשון העברית לצורכיהם-יום. עד היום חלק מן המדברים אומר "טה חריף" ו"טה קלוש", וחלק אחר אומר: "טה חזק" ו"טה חיוור". אפילו הכתיב עצמו של מלת "טה" מוטל בספק: יש כותבים מלה זו בט' ויש כותבים אותה בת', יש אומרים "כסיות", כמו שהחליט ועד-הלשון, ויש אומרים "כפפות", כהצעתו של בן-יהודה. האחד אומר "תודה" והשני "חן-חן". האחד אומר "אין דבר", והשני — "אין בכך כלום!". יש פונים גם אל אדם מבוגר, זקן ומכובד בלשון "אתה", ויש פונים אליו בלשון "הוא"; יש אומרים "אדוני" ויש אומרים "מר", ויש אומרים "כבודו". מי יכריע בדבר?

והלשון העברית נתמלאה ברבריסמים מבהילים. עד היום תשמע ביטויים מעין "הוא עושה לי את המוות" במקום "הוא ממרר את חיי", "נעשה לי חושך בעיניים" במקום "חשכו עיני", "לא יש דבר" במקום "אין דבר", "מי צריך אותך" במקום "מי צריך לך?", "אני לא רוצה" (או גם בלא "אני") במקום "איני רוצה". והוסיפו על זה "אבא'לה" ו"אמא'לה", "סבא'לה" ו"סבתא'לה", שמטביעים חותם גרמני-יהודי על לשון שפגית, "בחורצ'יק" ו"קטנצ'יק", שמבליטים את המוצא הרוסי של המדברים עברית, את ה"קיבוצ'ניק", ה"תרבות'ניק" וה"פלמח'ניק", כאילו אי-אפשר לומר בעברית "קיבוצאי", "תרבותאי" ו"פלמחי". והרבה-הרבה כיצא באלו. מי יש לו רשות ותוקף לשום קץ לעברית משובשת וברברית זו. שעושה את לשוננו היפה מין בלילה של לשונות זרות, אם לא אקדמיה מאושרת ומקימת במדינה כמכרעת בענייני-הלשון?

עדיין קיימת מלחמה בלשון-הדיבור, ובייחוד בלשון-הספרות, בין לשון המקרא ובין לשון המשנה, הבריות והמדרשים שאחריה. עדיין חלק מן המדברים והכותבים עברית אומר וכותב "דונג" וחלק אחד — "שעווה", חלק אומר וכותב "מִצָּח" וחלק "ספֶּן", חלק "מחכה" וחלק "ממתין". וכיצא בזה הרבה. אך גרוע מזה הערבוב של שני הסגנונות בדיבור אחד ובמשפט אחד. אתה שומע וקורא "למען אֶפְשֶׁר" במקום "כדי לאפשר" — מין תרכובת משונה של מלה תנכית במלה חדשה-מחודשת, מה שקוראים בלשונות-העמים *hybride Bildung*; או "החלו קוראים" במקום "החלו לקרוא" או "התחילו קוראים". לאחר אלפיים שנה ויותר, ששלט השימוש בצורה "יוצאת", "נישאת", "מִנְיָת", "מספקת", שוב התחלנו משמשים בצורה המקראית "יוצאה", "נישאה", "מכירה", "מספיקה". לאחר שכתבו בעברית במשך דורות "בין השאר" ו"מפני ש—" (או "משום"), התחילו לומר ולכתוב "בין היתר" ו"עקב". מאה וחמישים שנה כתבו סופרים עבריים "למרות" ו"בתור" — והנה נתחלפה "למרות" ב"על-אף" והמלה "בתור" נאסרה לגמרה ובמקומה באה "כ" — כלום אפשר לסבול אנארכיה כזו בלשון חיה ומדוברת? — ואף בכל השינוים הללו ההכרעה מוכרחת להיות בידי אקדמיה ללשון — בידי מוסד, שבראשו עומדים מבחר חוקרי-הלשון ויוצרי-הלשון שבדור ושהוא מוכר על-ידי האומה והמדינה. ובזה לא נסתיימו הבעיות הלשוניות העומדות ומצפות להכרעה. יש בעיה חמורה, עד כמה יש להכניס או להרחיק מלות זרות או ניכרסא ליות, כלומר, מלות מקובלות בכל לשונות-אירופה ("אוניברסיטה" — "מכללה", "נורמאלי" — "תקין").

יש בעיה חמורה לא פחות מזו, אם המבטא של האותיות העבריות צריך להיות דומה כיום למבטא הערבי או למבטא האירופי, ואפשר, למבטא הים-תיכוני, שהוא שונה מזה ומה. הייתה בעיה של הכתיב המלא והחסר ושל התעתיק (הטראנס-קריפציה) של המלות והשמות הזרים, בעיה של סימני-הפיסוק, והרבה כיוצא בהן. הייתכן שפתרון של כל הבעיות המרובות והחמורות הללו יהא נתון בידי „ועד“? אין ספק בדבר: כל העבודה המרובה בכמותה והגדולה באיכותה של תחיית-הלשון אינה יכולה עוד להיות תפקיד של „ועד“, ויהא זה אפילו ועד חשוב כוועד-הלשון שלנו, שיש זכויות גדולות ומרובות למייסדיו, ראשיו וחבריו. עבודה גדולה צריכה ליִצְשׁוֹת בידי מוסד גדול. ומוסד לשוני גדול כזה היא אקדמיה ללשון העברית. היא רק היא יכולה להיות הַרְיֹגֵלֶאטוֹר האמיתי, המדריך והמכוון של הלשון העברית בדרכה אל התחייה השלמה.

ויש לזכור: לאקדמיה ללשון יש תפקידים גדולים וחשובים, שלא היו ולא יכלו להיות לוועד-הלשון. ועד-הלשון נוסד לשם פיתוחם והרחבתם של הלשון העברית החיה ושל הדיבור העברי החי. ואולם הלשון העברית קיימת יותר משלושת אלפי-שנים ועברו עליה חליפות ותמורות הרבה. היא נתפתחה ונשתנתה בפנימיותה וקלטתה גם השפעות מרובות מבחוץ. היא הושפעה מכנענית ומצרית, מאשורית-בבלית ופרסית, מארמית וסורית, מיוונית ורומית, מערבית וכמעט מכל הלשונות הגרמניות, הרומאניות והסלאויות. כל זה דורש חקירה עמוקה ומסועפת, ששום חוקר יחיד, ויהא אפילו גדול שבגדולים, אינו מוכשר לבצע אותה לבדו. חקירה כזו יש לה ערך מדעי עצמי גדול; אבל היא גם היסוד והבסיס של החייאת הלשון העברית בהווה. וחקירה כזו יכולה וצריכה ליִעֲשׂוֹת על-ידי חבר גדול של מלומדים, שכל אחד מהם יתן את חלקו לעבודה ענקית זו. כי רק מתוך עבודה משותפת של חכמים וחוקרים יכול להיווצר המילון העברי האקדמי, הגדול, שהעולם התרבותי, היהודי ואף הבלתי-יהודי, מצפים לו. וחבר-מלומדים זה, שישבו בו שבת-אחים חוקרים מן הארץ ומחוץ-לארץ, ואף מלומדים נוצריים ומוסלמים ישתתפו בו ברבות הימים, הוא הוא האקדמיה ללשון העברית, שהוכרז עליה היום חגיגת ברשותה של ממשלת-ישראל ובנוכחותם של שר-הממשלה ושמקומה הנכון הוא המרכז הנצחי של עם-הספר, שלא יחליף אותו ולא ימירנו לעולם — ירושלים.

ואין איש מאתנו מעלים מעיניו את האחירות המוסרית הגדולה והכבדה, שאנו נוטלים על עצמנו, כשאנו מעזים ליסד אקדמיה ראשונה, ללשון העברית, שבוודאי תבואנה אחריה אקדמיות לספרות ולאמנות, למדעי-הטבע ולמדעי-הרוח. ידענו גם ידענו את קוצר-ידנו ואת מיעוט כוחותינו החומריים והרוחניים. ידענו גם ידענו, שאקדמיה היא המוסד העליון למקצוע תרבותי בכל מדינה תרבותית ושאין כבוד גדול לאיש המדע, הספרות והאמנות מלהגיע למדרגה של חֲבֵרוֹת באקדמיה. אבל חושבים אנו, שלשון, שהאומה הצילה אותה מחורבן ארצה ומקדשה ושמרה עליה בגלותה ובטלטוליה במשך אלפי-שנים; לשון, שבה ניתנו „ספר-הספרים“ לאנושיות והתלמוד והמדרש — לעם-ישראל; לשון, שבה נתחברה הספרות הפיוטית והפילוסופית של תקופת-ספרד ושבה נוצרה הספרות העברית החדשה, שמזהירים בה ככוכבים משוררים, מספרים וחוקרים גדולים, שאלמלא הם לא הייתה ציונות ולא הייתה קמה מדינת-ישראל. — לשון כזו ראוי שיווצר בשבילה, ביחד עם תקומתה של מדינת-ישראל, מוסד עליון, שיטפח ויפתח אותה, שיטפל בכל בעיותיה, שיחקור בכל תקופותיה ובכל מה שנתחדש בה במשך אלפי-שנים. ודבר

זה יעשה המוסד העליון, המוסד הרם והנישא – האקדמיה ללשון העברית, שאנו מאושרים להציע את ייסודה בבירתה הזמנית של מדינת-ישראל ביום-זיכרון גדול לנו, בזאת חנוכה, תש"ט.

ימים גדולים הם הימים הללו לעמנו ולארצנו. ארבעים דורות ציפינו להם. הגאולה המדינית התחילה והיא צועדת בצעדי-און לקראת ניתוק-השעבוד וחסול-הגלות. ואי-אפשר, שהתחייה הרוחנית תפגר אחר הגאולה המדינית. פתיחתה של האקדמיה ללשון העברית היא צעד חדש וגדול בדרכה של לשוננו לקראת תחייתה השלמה ברגע הגדול של תחיית-עמנו וגאולת-ארצנו. אכן, שעה גדולה היא שעה זו לנו, שרק מועטים מגדולי חכמינו וסופרינו זכו לה. ואשרי החברים של המוסד הלשוני העליון, שיכירו וידעו את האחריות הגדולה, שמוסד כזה מטיל עליהם, ובוה יתנו כבוד לעמם ולארצם וללשון העתיקה-החדשה, שהיא מתנערת, מתפתחת ומתחדשת מדור לדור וכיום היא שואפת לחיים חדשים מלאי טעם-זקנים וכוח-נעורים.

ד"ר ש' אייזנשדם :

ראש הממשלה המכובד, ראש ההנהלה הציונית המכובד, כבוד רקטור

האוניברסיטה העברית, אורחים חשובים!

נשיאי ועד הלשון העברית פרופ' נ"ה טור-סיני ופרופ' יוסף קלוזנר

גוללו לפניכם את פרשת חייו של מוסדנו הוותיק, אשר קם בשחר ימי היישוב ואשר סייע במשך שישים שנה לשינוי פני חיינו בכל גילוייהם ותופעותיהם. זהו אחד השינויים, שראשיתו מצער, שבתחילתו לא היה בו אלא משום שינוי כמותי ושכסוף הפך לאיכות חדשה, בעלת משמעות חברתית עצומה. לא רק החקלאות הקיבוצית, התעשייה המלכדת המונים בתהליך הייצור, המלאכה, ההשכלה הכללית והמקצועית לעם, כי אם גם ההתגוננות והמלחמה, זו מלחמת-הקיום במובנה המוחשי ביותר, לא היו ניתנים לביצוע, לולא קמה וחייתה השפה העברית, כשפת הבנייה והייצור, הלימוד וההשכלה, שפת המשק והנשק כאחת.

החיים פקדו עליה צמיחה ונביטה. עם גידול צורכיהן המשותפים של העדות

הרב-לשוניות גדל היקף תפיסתה, עם ריבוי המוני היישוב התרבו אוכלוסי-הוגיה. היא קירבה אחים רחוקים, השיחה אילמים, הפרתה את המחשבה וגיוונה את הספרות. היא התלטשה ולבשה מחלצות שפת חיים מציאותית, גמישה ורווית חוויות סוציאליות ולאומיות. התאחדו והתמזגו בצליליה שכבות היסטוריות מימי-התנ"ך, המשנה והמדרש ועד ספרות ההשכלה והתחיה והסוציאליזם העברי. עוכלו ונעכלות בתוכה השפעותיהן של תרבויות ולשונות-עולם, שהובאו על-ידי העולים מארבע כנפות הארץ. קם דור החי בה – דור חדש, שהיא שפת ביטוי רחשו הכמוסים, הנעלים והפשוטים ביותר מן העריסה ועד הקבר. הפועל בסדנה, האיכר על יד הטרקטור, הילד הממלל – הצטרפו אל יוצרי הלשון, התחילו מפסלים ומעצבים את דמותה יום יום ושעה שעה, מחדשים מעשי-בראשית, ממזגים גושי-לשון של דורות להרמוניה חיה, יצירתית.

אם המדינה הקמה עכשיו היא גוף, הרי הלשון היא נשמתה. אם המדינה היא יצירה חברתית – הרי הלשון היא מכשירה ומנופה. וכמנצח על המכשיר העדין הזה, כאדריכל של נפש ההמונים, כפי שרגילים לומר עכשיו, כמכוון ההתפתחות האורגנית שימש ועד הלשון העברית.

הוא קם בתור ברית מעפילים ראשונים, בתור שותפות של מורים וסופרים חלוצים בירושלים, ביפו ובמושבות. הוא החל בפעולת נמלים חרוצה, בפענוח האוצרות, בכינוס המלים, בזיהוי המושגים, בביורר הצורות והמשקלים, בהסדר החומר החיוני, בחידוש הלשון והרחבת הלשון. וחברי הוועד עצמם היו את הגרעין הראשון של ציבור המדברים בה, הלוטשים אותה בתהליך המילול.

מגן-הילדים ובית-הספר העממי התחילה ואל הגימנסיה העברית ובית-הספר המקצועי העברי הגיעה אחרי עברה דרך של חמש עשרה שנות התפתחות ראשונות. ומבית הספר התיכון העפילה לשלבי ההשכלה העליונה והייתה לפה למחקר ולהוראה בכל ענפי המדעים והאמנויות, אשר נזדקקה להם מציאותנו הלאומית. ומבית-הספר ובית-המלאכה, מן השדה והגן, אשר בהם איחדה הלשון ילדים ופועלים בני עדות לשוניות שונות, חדרה לבית-האב. הילדים דובבו שפת-הורים, אבות ואימהות, סבים וסבות סיגלו ומסגלים לעצמם את הדיבור החי. מפי עוללים ויונקים ייסדו עוז, ומחופי הארץ נישא הצליל העברי למרחקים בפי אנשי הארץ. נתהוו ומתהווים בתפוצות ציבורים עבריים הקשורים במטרופולין המתפתח, והלשון העברית החיה היא להם שפת-החינוך והקשר וסימן ההיכר התרבותי.

קשה הייתה דרך כיבוש-הלשון. במדבריות-החיים פולסה, ללא מדינה תומכת וללא ציוד מדעי וחומרי. עקשנות הלוצית וצו חיים עמוק כיוונו את העבודה מראשיתה ועד הימים האלה.

כשאני מסתכל בשעה חגיגית זו בתלאותיה של אותה כבדת-דרך, שבה ליוויתי את ועד הלשון במשך 25 השנה האחרונות, באותם מכשולים יום-יומיים, שהיה צריך להתגבר עליהם עם ייסוד כל ועדה, עם הוצאת כל מילון וכל חוברת של „לשוננו“ – אני מוכרח לומר, כי רק מקורות כוח פנימי, שנתגלו בכל אחד מן העומדים על משמרי-הלשון, הם ששימשו דלק רוחני לפעולתנו: ללא תקציב קבוע ומספיק, במיעוט עובדים ובשכר דל התנהלה פעולה אקדמאית ומעשית ענפה, גדלה כרטסת-המונחים המקיפה כיום עשרות אלפים מונחים שחודשו או זוהו; יצאו מילונים מקצועיים ועממיים, לוחות ורשימות מונחים, מחקרים לשוניים, זכרונות ועד הלשון, הרבעון „לשוננו“, „לשוננו לעם“, קונטרסים עממיים לענייני-הלשון; ניתנה וניתנת הדרכה לשונית לרבבות שואלים בכתב ובעל-פה.

וכיום זכינו לעמוד בשערי מדינת ישראל הנלחמת והמתבצרת, כשלוחמיה ובונהיה מצוידים ומוסיפים להצטייד על ידינו יום-יום בנשק היעיל ביותר של שפה חיה, מדויקת וגמישה, הנותנת ביטוי אחיד לכל תהליכי הבינוי והלחימה החיוניים ביותר.

הבאנו היום לפני ממשלתנו במעמד הציבורי הנכבד הזה את חזון האקדמיה ללשון העברית, כפי שמצא את ביטויו בדבריהם של נשיאי הוועד הנכבדים ואת עידודו הרב בפי ראש המדינה, ראש ההנהלה הציונית, ורקטור האוניברסיטה העברית, ואנו בטוחים, כי חזון זה ימצא את העם על כל שכבותיו ואת מדינתנו הצעירה על כל מפלגותיה וזרמיה תקיפים ומאוחדים ברצונם להכתיר את פעולתו על ועד הלשון במשך שישים שנות קיומו כתר שם טוב, להקנות לו את המעמד

הראוי לו במדינתנו — מעמד של אקדמיה ללשון העברית, ולצייד את המוסד המורחב ציוד ממלכתי ראוי לדרכו הגדולה ולתפקידו החדש — לשמש מוסד חוקר ומדריך לשפתו החיה של עם ישראל במדינתו.

תחי האקדמיה ללשון העברית במדינת ישראל!

תחי מדינת ישראל החסנית והעצמאית!

יחי העם המשוחרר המאוחד בשפתו העברית!

תכנית מפעלי האקדמיה

(הצעת הוועד המכין)

בישיבת הוועד המרכזי של ועד הלשון העברית עם הוועדה לריאורגניזציה של ועד הלשון העברית ביום כ"ד בתשרי תשי"ט הוחלט לכוון „ועד מכין לייסוד האקדמיה ללשון העברית“ ועליו הוטל לבצע את כל הפעולות הדרושות בעניין הקמת האקדמיה ברוח ההחלטות. שנתקבלו בוועד הלשון עד לאותו יום ושעתידות להתקבל באספה הכללית של חברי ועד הלשון.

לחברי הוועד המכין נבחרו נשיאי ועד הלשון פרופ' ניה טור-סיני (יור) ופרופ' י' קלוזנר, דיר' ש' אייזנשטדט מנהל הלשכה המרכזית, והמזכירים המדעיים דיר' ע' איתן ודיר' ז' בן-חיים.

עם שאר התפקידים הוטל על הוועד המכין לעבד הצעות לתקנון האקדמיה ולתכנית מפעליה. ואמנם שתי ההצעות הוכנו בשעתן ונמסרו לוועד הלשון. ראשי פרקים של ההצעה לתקנון היו לפני חברי הוועד באספתם הכללית ביום ב' בטבת תשי"ט, ולאורם נתקבלו ההחלטות, שפרסמן ברבים פרופ' ניה טור-סיני בהרצאת הפתיחה לאספה הפומבית באותו יום גופא. אותן ההחלטות נוגעות רק לעצם הקמת האקדמיה ולהרכב חבריה. פרטי ההצעה הם עתה עניין לבירור ולניסוח בשיתוף מוסדות הממשלה.

בזאת אנו מפרסמים את ההצעה לתכנית המפעלים כנספח לזיכרון הדברים של האספה הפומבית ומבקשים אנו מן הקורא, שישים אל לבו את הדברים האלה: א. ההצעה הוכנה לשם דיון במיסדות המתאימים על יסוד סיכום הדרישות והמשאלות, שהביעו אנשי ועד הלשון באספותיו, כינוסיו וועדותיו השונות, וכן על פי הדרישות שהושמעו בציבור, במידה שהגיעו לפני ועד הלשון. ב. אין לראות הצעה זו, כאילו היא החלטה מוסמכת מצד איזה מוסד ממוסדות ועד הלשון העברית.

ג. עם הדרישה להקמת האקדמיה ללשון העברית ראינו צורך וחובה לסקור את הצרכים העיקריים של לשוננו בהלכה ובמעשה, לחשב ולשקול, מהו מספר העובדים המעדיים הדרוש בשעה זו לביצוע תפקידיה של האקדמיה כראוי וכיאיות. אך אין לראות כל פרט בהצעה כשלעצמו כקבוע במסמרות. הוועד המכין ישמח לשמוע הערות והצעות על התכנית המוצעת.

ד. הצעת המפעלים בציורף מסמכים אחרים והערכה תקציבית הוגשה בשעתה לממשלה.

הראוי לו במדינתנו — מעמד של אקדמיה ללשון העברית, ולצייד את המוסד המורחב ציוד ממלכתי ראוי לדרכו הגדולה ולתפקידו החדש — לשמש מוסד חוקר ומדריך לשפתו החיה של עם ישראל במדינתו.

תחי האקדמיה ללשון העברית במדינת ישראל!

תחי מדינת ישראל החסנית והעצמאית!

יחי העם המשוחרר המאוחד בשפתו העברית!

תכנית מפעלי האקדמיה

(הצעת הוועד המכין)

בישיבת הוועד המרכזי של ועד הלשון העברית עם הוועדה לריאורגניזציה של ועד הלשון העברית ביום כ"ד בתשרי תשי"ט הוחלט לכוון „ועד מכין לייסוד האקדמיה ללשון העברית“ ועליו הוטל לבצע את כל הפעולות הדרושות בעניין הקמת האקדמיה ברוח ההחלטות. שנתקבלו בוועד הלשון עד לאותו יום ושעתידות להתקבל באספה הכללית של חברי ועד הלשון.

לחברי הוועד המכין נבחרו נשיאי ועד הלשון פרופ' ניה טור-סיני (יור) ופרופ' י' קלוזנר, ד"ר ש' אייזנשטדט מנהל הלשכה המרכזית, והמזכירים המדעיים ד"ר ע' איתן וד"ר ז' בן-חיים.

עם שאר התפקידים הוטל על הוועד המכין לעבד הצעות לתקנון האקדמיה ולתכנית מפעליה. ואמנם שתי ההצעות הוכנו בשעתן ונמסרו לוועד הלשון. ראשי פרקים של ההצעה לתקנון היו לפני חברי הוועד באספתם הכללית ביום ב' בטבת תשי"ט, ולאורם נתקבלו ההחלטות, שפרסמן ברבים פרופ' ניה טור-סיני בהרצאת הפתיחה לאספה הפומבית באותו יום גופא. אותן ההחלטות נוגעות רק לעצם הקמת האקדמיה ולהרכב חבריה. פרטי ההצעה הם עתה עניין לבירור ולניסוח בשיתוף מוסדות הממשלה.

בזאת אנו מפרסמים את ההצעה לתכנית המפעלים כנספח לזיכרון הדברים של האספה הפומבית ומבקשים אנו מן הקורא, שישים אל לבו את הדברים האלה: א. ההצעה הוכנה לשם דיון במיסדות המתאימים על יסוד סיכום הדרישות והמשאלות, שהביעו אנשי ועד הלשון באספותיו, כינוסיו וועדותיו השונות, וכן על פי הדרישות שהושמעו בציבור, במידה שהגיעו לפני ועד הלשון. ב. אין לראות הצעה זו, כאילו היא החלטה מוסמכת מצד איזה מוסד ממוסדות ועד הלשון העברית.

ג. עם הדרישה להקמת האקדמיה ללשון העברית ראינו צורך וחובה לסקור את הצרכים העיקריים של לשוננו בהלכה ובמעשה, לחשב ולשקול, מהו מספר העובדים המעדיים הדרוש בשעה זו לביצוע תפקידיה של האקדמיה כראוי וכיאיות. אך אין לראות כל פרט בהצעה כשלעצמו כקבוע במסמרות. הוועד המכין ישמח לשמוע הערות והצעות על התכנית המוצעת.

ד. הצעת המפעלים בציורף מסמכים אחרים והערכה תקציבית הוגשה בשעתה לממשלה.

מאז נתכנסו חברי ועד הלשון לאספה הנדונה, היה לוועד המכין מגע ומשא עם אישי הממשלה, הנהלת ההסתדרות הציונית העולמית והאוניברסיטה העברית בעניין הקמת האקדמיה ללשון, ואנו שמחים לעובדה, שעם מינוי הוועדה מטעם הממשלה לבחינת העניין, נכנסו ההכנות להקמת האקדמיה לשלב מעשי, וכפי שאנו מקווים – אחרון.

זב"ח

א. מערכת המפעלים

מפעליה של האקדמיה יהיו בשני תחומים: א) מפעלים המכוונים לקבוע הלכות לשון למעשה, ב) מפעלים לחקר הלשון, השתלשלותה, מקורותיה, ענפיה, סגנונותיה וניביה.

א. מפעלים המכוונים לכבוע הלכות לשון למעשה

א. בשטח המילונות:

1. קיום הוועדות המקצועיות להנחת טרמינולוגיה כדוגמת הוועדות של ועד הלשון בהיקף נרחב ולפי שיטה מרוכזת יותר, פרסום עבודותיהן של הוועדות בין במסגרת „זיכרונות האקדמיה“ ובין במילונים נפרדים.
2. כרססת, עברית-לועזית, וכן לועזית-עברית, של קביעותיה של האקדמיה (כדוגמת הכרססת הנערכת בוועד הלשון).
3. חיבור מילון הלשון העברית החדשה, מילון המגלם את לשון דורנו וקובע צורותיהן של מלים, כתיבן ומשמעותן המדויקת.

ב. בשטח הדקדוק:

1. הכנה מקיפה של כל בעיות לשון דורנו, הן מצד צורות המלים והן מצד התחביר והסגנון לשם דיון והכרעה בוועדה או בוועדות מיוחדות.
2. חיבור ספר דקדוק מוסמך ללשון החדשה (כולל תורת הכתיב והפיסוק).
3. שיפור הדיבור וקביעת תקנו של המבטא העברי (ביסוס והעמקה של פעולת המוצעה לתרבות הדיבור שעל יד ועד הלשון).
4. טיפוח האות העברית, זו שבכתב וזו שבדפוס, בשיתוף אמנים ופליאוגרפים.

ג. בשטח ההדרכה:

1. קיום מוכירות מיוחדת למתן עצות בלשון והוצאת ופרסומים עממיים לתכלית זו.
2. מתן עזרה בבחירת שם עברי וחיבור ספר שמות מתאים.

ב. מפעלים בחקר הלשון

א. מפעלים מקבוצים:

1. כרססת קבועה של כל הלשון העברית לתקופותיה וכו'.
2. מילון היסטורי של הלשון העברית.
3. מילון הארמית שבמקורות היהודיים.
4. מילון משלים למילון בן-יהודה, כדי שיהא מילון שלם עד שיהא מוכן המילון ההיסטורי.

5. ארכיון של תקליטים ושל טכסטס פוניטיים הרשומים בידי מומחים לכל סוגי המבטא העברי, כפי שהוא נהוג בעדות השונות.
6. ספר ביבליוגרפיה מקיף של פרסומים על הלשון העברית בעברית ובלשונות אחרות, מראשית המאה הייט ואילך (נחיצות של ספר כזה מורגשת ביותר).
- ב. עבודות יחידים:

- האקדמיה תעודר ותפרסם חיבורים בענפים אלה:
1. תולדות הלשון העברית.
  2. תולדות המסורה והדקדוק העברי.
  3. תולדות הכתב העברי.
  4. קובץ השמות העבריים בכל הדורות.
  5. מקורות ללשון העברית: (1) כתובות ותעודות עבריות, (2) כתובות ותעודות של לשונות הקרובות ביותר לעברית, כגון אוגרית, כתובות כנעניות ופוניות, (3) מונוגרפיות על העברית בעדות השונות ובניבים השונים.
  6. מלים שאולות בעברית ומלים עבריות בלשונות העולם (ייחודי המשמעויות שבהן) ובייחוד בלשונות היהודים, כגון יידיש וספרדית-יהודית.

II. האנשים הדרושים לביצוע המפעלים (התקובצים)

לשם ניהול עבודה שיטתית וקבועה דרוש מספר חוקרים ועובדים מדעיים שיתמסרו כולם, או בחלק גדול מזמנם, לעבודת האקדמיה, בין אם יהיו אלה חברי האקדמיה, ובין אם אנשים הפועלים במנגנון המדעי שלה.

מספר העובדים המדעיים הנדרש הוא בהערכה כוללת 15–16, לפי הפירוט שלהלן:

1. בקביעת הטרמינולוגיה (א א 1) — 4 מזכירים מרכזים לענפי מדע שונים: טכניקה, תעשייה, מדעי הרוח והחברה, מדעי הטבע.
2. בכרססת הלשון השימושית (א א 2) — 1–2 עובדים.
3. בהכנת החומר לחיבור המילון ללשון החדשה (א א 3) — עובד אחד.
4. בהכנת החומר לספר דקדוק של הלשון החדשה (א ב 1–2) — עובד אחד.
5. טיפוח הדיבור והאות והדרכה (א ב 3, 4, ג 1–2) — עובד אחד.
6. כרססת קבועה של הלשון העברית, מילון היסטורי, מילון הארמית (ב א 1–4) — 4 עובדים.
7. ארכיון הלשון וחקר הניבים (ב א 5) — עובד אחד.
8. ספר הביבליוגרפיה (ב א 6) — 2 עובדים.

מִידֵעוֹת וְעַד הַלְשׁוֹן

לחבר ועד הלשון, הא' א' אברונין, מלאו ביום ט"ו בתמוז תש"ט שמונים שנה.

לחבר ועד הלשון, פרופ' ש' אסף, שנבחר לרקטור האוניברסיטה העברית לשנות תש"ט—תש"י, ושנתמנה חבר בית המשפט העליון במדינת ישראל, מלאו ביום ט' בתמוז תש"ט שישים שנה.

לחבר ועד הלשון, פרופ' י"נ אפשטיין, מלאו ביום כ"ד במרחשוון תש"ט שבעים שנה. הוא זכה לפרס ביאליק למדעי היהדות בעד ספרו הגדול „מבוא לנוסח המשנה“.

לחבר ועד הלשון, הא' א' ברש, מלאו ביום י"ג באדר תש"ט שישים שנה. הוא זכה השנה לפרס ע"ש דוד ילין בעד ספר שיריו „בצל צהריים“.

חבר ועד הלשון, הא' ש' ייבין, נתמנה מנהל מחלקת העתיקות של מדינת ישראל.

חבר ועד הלשון, ד"ר י' כהן, היה בין מייצגי הספרות העברית בוועידת ה„פא"ן קלוב“.

לנשיא ועד הלשון, פרופ' י' קלוזנר, מלאו ביום א' באלול תש"ט, שבעים וחמש שנה. ועד הלשון הוציא ליובל זה את ספרו „הלשון העברית—לשון חיה“, שיצא ראשונה בשנת תרנ"ו בשם „שפת עבר—שפה חיה“. משרד החינוך והתרבות של מדינת ישראל כיבד את בעל היובל והעמיד לרשותו פרס שיינתן לחוקר צעיר בתולדות ישראל.

חבר ועד הלשון, הא' ד' רמז, נתמנה שר התחבורה במדינת ישראל.

עם כניסתו של המזכיר המדעי של ועד הלשון בירושלים ד"ר ז' בן-חיים, לשירות הוראה באוניברסיטה, הועמדה עבודתו במזכירות המדעית רק על שליש, והא' מאיר מדן נכנס במקומו לתפקיד מזכיר מדעי בירושלים.

חבר ועד הלשון, אינג' סעדיה גולדברג מחיפה, מפעילי הוועדה המרכזית למונחי הטכניקה, נפטר חודש אב תש"ח. — תנצב"ה

חבר ועד הלשון, ד"ר מנחם בנימין קלאר, נפל חלל במילוי תפקידו בהגנת ירושלים, ביחד עם השיירה של הר הצופים, ביום ד' בניסן תש"ח. מדור מיוחד בכרך זה מוקדש לזכרו. — הי"ד.